Pál István

NEW YORK – WASHINGTON – LONDON

Fejezetek a pártállami hírszerzés angol–amerikai osztályának történetéből, 1950–1970

GONDOLAT

Pál István

NEW YORK – WASHINGTON – LONDON

Fejezetek a pártállami hírszerzés angol–amerikai osztályának történetéből, 1950–1970

Pál István

NEW YORK – WASHINGTON – LONDON

Fejezetek a pártállami hírszerzés
angol–amerikai osztályának történetéből,
1950–1970

Gondolat Kiadó
Budapest

A kötet megjelenését
az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
támogatta.

Lektorálta
SIMÁNDI IRÉN

© Pál István, 2024

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás,
sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

www.gondolatkiado.hu
facebook.com/gondolat

A kiadásért felel Bácskai István
Tördelte és a borítót tervezte Lipót Éva
Borítókép: Fortepan/187060

http://doi.org/10.24362/hirszerzes.pal.2024

ISBN 978 963 556 585 6

TARTALOM

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS 7

BEVEZETŐ 9

EGY LONDONBAN ÉLŐ FELVIDÉKI ORVOS MESÉI
Beszámoló az 50-es évek elejének nagy-britanniai viszonyairól 57

A VESZÉLYES LÁTOGATÓ
A londoni követség kalandos életű orvosának elvetélt megközelítési kísérlete 84

LONDONBÓL PERUGIÁBA
Sikertelen próbálkozás egy sokoldalú tehetség beszervezésére 98

A FUTÁR SZEREPÉBEN: KOMÁROMY ISTVÁN SZOBRÁSZMŰVÉSZ
Tézisek a londoni rezidentúra bukásának időpontjáról 124

EGY BOTCSINÁLTA ÜGYNÖK NEW YORKBAN
Back László idegenvezető telepítésének sikertelen kísérlete 153

VÁRATLAN SZEREPCSERE
Egy teljesíthetetlen kérés Kádár János közbenjárása érdekében 177

AZ ÜGYVIVŐ SAJTÓKAPCSOLATA
Bernard Gwertzman esete a magyar hírszerzéssel 228

A MÁSODIK EMBER
Bernát Ernő washingtoni sajtóattasé átállásának története 1967–1974 251

A TANULMÁNYOK EREDETI MEGJELENÉSI HELYE 285

BIBLIOGRÁFIA 287

NÉVMUTATÓ 303

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton szeretnék köszönetet mondani mindenkinek, aki közreműködésével lehetővé tette a jelen tanulmánykötet megjelenését. Mindenekelőtt köszönöm Szilágyi Ágnes Judit egyetemi docens, a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) doktora, az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Új- és Jelenkori Egyetemes Tanszék vezetője felbecsülhetetlen értékű segítségét, a munkámhoz adott támogatását, az irántam tanúsított megértését és jóindulatát. Ezzel egy időben szeretném megköszönni a doktori disszertációm témavezetőjének, Székely Gábor professzor emeritusnak mindazt a szakmai útmutatást, amelyet az évek során tőle kaptam. Hálával tartozom Cseh Gergő Bendegúznak, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) főigazgatójának a műhöz adott anyagi támogatásért és végtelen türelméért, Simándi Irén professzor asszonynak, a Kodolányi János Egyetem egyetemi tanárának hasznos szakmai észrevételeiért. Sz. Kovács Évának, az ÁBTL levéltárosának, a referensemnek az általam kért dossziék gyors előkészítéséért és az ügyek kiválasztásához nyújtott útmutatásáért. Egyúttal köszönettel tartozom Bácskai Istvánnak, a Gondolat Kiadó igazgatójának rugalmasságáért és mentőötleteiért és türelméért, Szaniszló Orsolyának, a kiadó irodavezetőjének az operatív menedzselésért, valamint a kiadó többi munkatársának a kézirat gondozásáért. Továbbá köszönöm az ÁBTL korábbi és jelenlegi munkatársainak – Gyarmati György nyugállományú főigazgató, Palasik Mária nyugállományú osztályvezető, Okváth Imre nyugállományú osztályvezető, Tóth Eszter főigazgatóhelyettes, Molnár Anita közönségkapcsolati osztályvezető, Szécsényi András, Pócs Nándor és Papp István főosztályvezető, a *Betekintő*

jelenlegi és két korábbi főszerkesztője, valamint Jobst Ágnes, Krahulcsán Zsolt, Krajcsír Lukács – segítségét, legyen szó a hivatalos ügyek elintézéséről, a beadott kézirataim korrigálásáról, vagy a kutatáshoz és az íráshoz adott módszertani tanácsairól. Külön köszönöm Kőbányai Jánosnak, a *Múlt és Jövő* kulturális folyóirat főszerkesztőjének a kicsit típusidegen írásaim befogadását.

Végül örök hálával tartozom Édesanyámnak, aki az alkotómunka egész folyamata alatt mindvégig mellettem állt, aki nélkül e mű nem jöhetett volna létre.

Budapest, 2024. november 6.

Pál István

BEVEZETŐ

A KÖTET TÉMA- ÉS IDŐKÖRÉNEK MEGHATÁROZÁSA

A most megjelenő tanulmánykötetünk arra vállalkozott, hogy bemutassa az állambiztonság keretében működő magyar hírszerzés 1950 és 1970 között az Amerikai Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában végrehajtott műveleteinek legjellemzőbb eseteit, amelyek az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) és az 1953 utáni Belügyminisztérium (BM) külföldön folytatott tevékenységéről és annak legjellemzőbb vonásairól adnak korképet és egyben kórképet. A könyvben nem esik szól a Magyar Néphadsereg Vezérkari Főnökség 2. Csoportfőnöksége (MNVK2) tevékenységéről, mivel a Katonai Felderítő Szolgálat (KFSZ) soha nem tartozott az állambiztonsági szervek közé, ráadásul az 1990 előtti iratai közül inkább csak a személyzeti és szervezeti anyagok kerültek az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárába. Az operatív dossziékat a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat (KNBSZ) nem szabadította fel a titkosítás alól, ugyanis az MNVK2 egykori műveleti területeként elkönyvelt semleges vagy NATO-tagországok – Ausztria, Német Szövetségi Köztársaság (NSZK), Olaszország, másodsorban Belgium, Hollandia, Franciaország, Nagy-Britannia vagy a skandináv államok – védelmi erőinek változatlan struktúrái és a korábbihoz hasonló hadrendjei miatt több évtized elteltével is minősített információkat tartalmaznak.[1] A KNBSZ tartózkodását az is magyarázza, hogy a hidegháború legsúlyosabb magyar vonatkozású kémbotránya, az ún. Conrad-ügy,

[1] Interjú dr. Okváth Imrével, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának nyugállományú osztályvezetőjével, a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum korábbi főmunkatársával. Budapest, 2024. július 10.

az MN Katonai Felderítő Szolgálatához kötődött. Tudniillik Kádár János a hazai életszínvonal folyamatos emelése, illetve 1979-től az eredmények megőrzése érdekében visszafogta a katonai kiadásokat, ugyanakkor a potens, de nagyon drágán üzemeltethető szovjet fegyverrendszerek megvásárlásának elmaradását a NATO-ról megszerzett információk átadásával próbálta kompenzálni. Clyde Lee Conrad őrmester, a Német Szövetségi Köztársaságban (NSZK) állomásozó 8. amerikai hadsereg titkos ügykezelője, egy 1956-ban Nyugatra menekült magyar katonatársa jóvoltából került kapcsolatba az MNVK2 embereivel, akiknek 1980-tól évről évre egyre szigorúbban minősített anyagokat kezdett átadni, amiről a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) első titkára is tudomással bírt. A pillanatnyi előny azonban visszájára fordult, mivel – a CIA (Central Intelligence Agency – Központi Hírszerző Ügynökség) még 1978-ban szerzett értesülése nyomán[2] – széles körű vizsgálat indult, amely igen vontatottan haladt, de végül a leszerelését követően is az NSZK-ban tartózkodó Conrad őrmestert 1988-ban a területileg illetékes nyugatnémet tartományi rendőrség politikai osztálya őrizetbe vette. Az ügy a lehető legrosszabb pillanatban került nyilvánosságra, amennyiben Grósz Károly akkori miniszterelnök az ország folyamatosan romló gazdasági helyzetére való tekintettel szeretett volna pénzügyi segítséget kérni az Egyesült Államoktól.[3] Antall József, az 1990 utáni első szabadon választott miniszterelnök, hivatalba lépésével szinkronban visszaszolgáltatta az USA védelmi minisztériumának a Conrad által kiszivárogtatott anyagokat,[4] ám ettől függetlenül az amerikai hírszerző közösség nem egy tagja a mai napig neheztel a US Army (az amerikai hadsereg) leghangsúlyosabban őrzött titkainak eltulajdonításában

[2] Olson, James M.: *To Catch a Spy. The Art of Counterintelligence*. Georgetown University Press, Washington, DC, 2019. 121–123.

[3] Mozsik Imre: *Washingtoni emberünk. Hírszerző voltam Amerikában*. MÁS Könyvek, Budapest, 1995. 5–59.

[4] Borhi László: *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*. Osiris Kiadó – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2018. 471–472.

játszott magyar közreműködés miatt. Joe Navarro, a kémelhárítás területén országos szinten illetékes FBI (Federal Bureau of Investigation – Szövetségi Nyomozó Iroda) tampai kirendeltségén a Rodney Ramsay, az őrmester egyik bűntársa, elleni nyomozást vezető különleges ügynök a mai napig vallja, hogy a bűncselekmény elkövetői és megrendelői túlságosan olcsón megúszták tetteiket.[5]

AZ ÁLLAMVÉDELMI-BELÜGYI HÍRSZERZÉS SZERVEZETTÖRTÉNETE 1950–1970

Az 1945 utáni hírszerzőszervek közül a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztály Hírszerző Alosztálya hivatalosan már 1945. március 12-én megalakult, amely mindenekelőtt a háborús bűnökkel vádolt magyar állampolgárok felkutatását és hazahozatalát tűzte ki célul. Pálffy György vezérkari ezredes, a Katonapolitikai Osztály parancsnoka, 1945. szeptember 28-i hatállyal a hírszerzési részleg feloszlatásáról döntött, azonban feladatköre és személyi állománya átkerült az Elhárító Alosztályhoz.[6] A koalíciós időszak végéig a szovjet hadsereg szoros ellenőrzésével működő HM Katonapolitikai Osztály hajtotta végre a Magyar Kommunista Párt (MKP) politikai ellenfeleivel történő leszámolások nagy részét, tudniillik Pálffy György jellemzően 1945 előtt végzett honvédtisztekből álló csapata a hírszerzés és elhárítás szakmai fogásait is ismerte (ez a tendencia láthatóan az 1950-es átszervezést követően is fennmaradt), míg Péter Gábor és az általa irányított Politika Rendészeti Osztály sem az országban uralkodó viszonyokról, sem az operatív munka lényegéről

[5] Navarro, Joe: *Three Minutes to Doomsday. An Agent, A Traitor and the Worst Espionage Breach in US History*. Scribner, New York – London – Toronto – Sydney – New Delhi, 2017. 59–65.

[6] Dávid Ferenc: A magyar katonai hírszerzés 1945-ös újjászervezése. In *Válogatás a Hadtörténeti esték 2006 és 2014 között elhangzott előadásaiból*. Fejezetek a hadtörténelemből 3. Magyar Hadtudományi Társaság, Pécs–Budapest, 2014. 43–66.

nem rendelkezett tudással.[7] Az 1945 és 1947 közötti demokratikus kísérlet kudarcával végződő, az 1920-as évek óta létező, az 1944. március 19-i német megszállást követően a fegyveres ellenállás terén is aktív német és egyben szovjetellenes Magyar Testvéri Közösség felszámolására irányuló nyomozás a Katonapolitikai Osztály végezte.[8] Az MKP a köztársaság elleni állítólagos összeesküvést az 1945 őszi választásokon győztes FKGP ellehetetlenítésére használta fel, ami Nagy Ferenc hivatalban lévő miniszterelnök emigrációba kényszerítésével végződött, ugyanakkor a Magyar Rádió által közvetített népbírósági eljárás a szélsőjobb és kisgazdapárt közötti átfedések hangsúlyozása révén a polgári demokratikus alternatíva lejáratására irányult.[9]

A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (ÁVO) viszont csak 1946 októberében jött létre, amely magával hozta az egységes állambiztonsági szerv megvalósulását. Az ÁVO keretén belül a II. alosztály foglalkozott a külföldi hírszerzéssel és elhárítással, valamint a magyar emigráció figyelésével.[10] Az egység Dékán István rendőr őrnagy vezetésével működött, ugyanakkor nem sokkal az 1948-as átszervezés előtt Szarvas Pál irányításával megkezdte tevékenységét a Németországban, Ausztriában, Svájcban, Olaszországban és Franciaországban tartózkodó magyar menekülteket ellenőrző külföldi csoport.[11] 1948. szeptember 10-én megszületett a közvetlenül a Belügyminisz-

[7] Eötvös István: *A katonai főperek Magyarországon A koncepció felépítése az 1949–50-dik évi törvénysértő katonai perekben*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományok Doktori Iskola Új- és jelenkori magyar történeti program. Budapest, 2007. 32.

[8] Szekér Nóra: *Titkos társaság. A Magyar Testvéri Közösség története*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2017. 9–257.

[9] Simándi Irén: *Politika, társadalom, gazdaság a Magyar Rádióban 1945–1948*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2012. 221–251.

[10] Cseh Gergő Bendegúz: A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata (1945–1990). In Gyarmati György (szerk.): *Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve 1999*. Történeti Hivatal, Budapest, 1999. 91–114.

[11] Palasik Mária: A BM II/3. (Hírszerző) Osztály. In Cseh Gergő Bendegúz - Okváth Imre (szerk.): A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013. 48.

térium alárendeltségébe tartozó Államvédelmi Hatóság (BM ÁVH), amelyen belül az operatív B-ügyosztály egyszerre foglalkozott a belföldi elhárítással és a határon túli hírszerzéssel.[12] Az e téren illetékes V. alosztály vezetése továbbra is Szarvas Pál kezében maradt, feladatköre a külképviseletek védelmén kívül a támadólagos elhárításra, valamint az izraeli segélyszervezetek Bécsben található irodáinak megfigyelésére is kiterjedt. A Tito rendszerével kialakult ideológiai (és félkatonai) konfliktussal összhangban az alosztályon belül 1949 közepén a nyugat-európai mellett egy jugoszláv részleg is megalakult.[13] (Az UDB és az ÁVH összecsapásai akár több száz halálos áldozattal is járhattak,[14] nem kis részben azért, mert a két ellenséges hírszerző szolgálat által együttműködésre kényszerített vajdasági vagy épp anyaországi magyarok közül többeket a másik oldal árulásért kivégezte.[15]) 1950. január elsején az ÁVH közvetlenül a Magyar Népköztársaság (MNK) Minisztertanácsa felügyelete alá került, ez egyúttal a Katonapolitikai Osztály megszűnését jelentette. Míg a hadszíntér felderítése továbbra is a Magyar Néphadsereg feladatkörébe tartozott, a katonai elhárítás az ÁVH II. Főosztályaként működött.[16] 1949 végétől a szovjet és a magyar hírszerzés együttműködése már formális alapon nyugodott.[17] Az utóbbi a politikai rendőrség égisze alatt 1950 elején kapott önálló osztályszintű egységet az I. (Hálózati) Főosztály 5-ös (Külső Hírszerző) Osztály elnevezéssel, amit Péter Gábor, az ÁVH

[12] Müller Rolf: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2012. 32–33.

[13] Tóth Eszter: A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete 1945–1990. In Cseh–Okváth (2013): i. m. 384–386.

[14] Ritter László: Titkos háború a szovjet blokk és Jugoszlávia között, 1948–1955. *Történelmi Szemle*, 2012/1. 133–159.

[15] Rácz János: A botcsinálta „ügynökök" halála. A hidegháborús „hírszerző tevékenység" magyar áldozatairól. In Gecsényi Lajos (szerk.): *Megismerni a megismerhetetlent. Tanulmányok Baráth Magdolna tiszteletére*. ÁBTL, Budapest, 2024. 524–536.

[16] Okváth Imre: A BM II/1. (Katonai elhárító) Osztály. In Cseh–Okváth (2013): i. m. 19.

[17] Baráth Magdolna: *A szovjet tényező. Szovjet tanácsadók Magyarországon*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2017. 93–95.

parancsnoka 1950. augusztus 25-én X/3. (Államvédelmi Hírszerző) Osztályra változtatott. Ekkortól Tihanyi János államvédelmi őrnagy lett az osztályvezető, majd 1951. szeptember 28-tól a létrejött a VIII. (Hírszerző) Főosztály, élén Farkas Vladimir alezredessel.[18] Amikor az ÁVH szervezeti önállósága megszűnt, és visszatért a BM keretei közé, a II. Osztály vezetése 1954 áprilisáig Gazdik Gyula alezredeshez, majd Farkas Vladimir öt hónapos újbóli regnálását követően Hárs István ezredeshez került. 1955. október elsejétől a hírszerzést újból főosztályi szintre emelték, aminek irányítására Rajnai Sándor alezredes kapott megbízást, aki 1956 novemberéig töltötte be a pozíciót.[19] A forradalom leverésével párhuzamosan Móró István rendőr alezredes lett a BM II/3. (Hírszerző) Osztály parancsnoka, akit 1959 májusától Tömpe András vezérőrnagy, majd Vértes János rendőr ezredes követett.[20] 1962 augusztusában újabb átszervezés volt a Belügyminisztériumban, amelynek jóvoltából megalakult a III. Állambiztonsági Főcsoportfőnökség, amely szervezeti struktúra az 1990. évi rendszerváltásig változatlan maradt. Az I. (Hírszerző) Csoportfőnökséget 1962-től Komornik Vilmos rendőr ezredes vezette, akinek 1967-ben Rajnai Sándor vezérőrnagy lépett a helyébe. Amint az utóbbi 1976 végén nyugállományba vonult, a hírszerzés Bogye János vezérőrnagy irányításával működött tovább egészen 1989 novemberéig, végül Dercze István rendőr ezredes bábáskodott az átalakulás időszakában.[21]

[18] Palasik (2013): i. m. 49–51.

[19] Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: A Belügyminisztérium szervezeti változásai 1953–1956. Gyarmati György – Palasik Mária (szerk.): Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013. 67–68.

[20] Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990*. 1956-os Intézet – Corvina, Budapest, 2008. 68–70.

[21] Tóth (2013): i. m. 426.

AZ1967 UTÁNI MEGÚJULÁS EREDMÉNYEI ÉS KORLÁTAI

Amikor a Történeti Hivatal 1997-ben megalakult, közel egy évtizedig tartotta magát a feltételezés, hogy az iratok visszatartása a pártállami hírszerző szolgálat közel négy évtizedes dilettantizmusát próbálja leplezni.[22] A 2004-es iratátadásokat követően ma már kimondhatjuk, hogy a valóságban ennek más okai voltak. Miután Szabó László rendőr őrnagy 1965 őszén Londonban,[23] valamint Bernát Ernő rendőr százados, majd Radványi János ügyvivő, egyben a III/I. Csoportfőnökség titkos munkatársa, 1967 tavaszán Washingtonban politikai menedékjogot kért az Egyesült Államok kormányától,[24] a III/I. Csoportfőnökségen jelentős szervezeti és főleg személyzeti reformok történtek. Rajnai Sándor, de különösen Bogye János már komoly nyelvtudással, műszaki-gazdasági-jogi diplomával rendelkező, hosszú távra felkészített, sok esetben a hagyományos értelmiségi rétegből származó operatív tisztek felvételével dinamizálta a hírszerzés működését.[25] Richard E. Parsons, aki 1976 és 1979 között volt Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyságának budapesti nagykövete, hazautazása előtti egyik utolsó jelentésében arról számolt be, hogy a FCO (Foreign and Commonwealth Office – brit külügy és nemzetközösségi minisztérium) által ekkor még mindig ÁVH-nak nevezett pártállami politikai rendőrség stílusa 1956 után nagyon sok tekintetben megváltozott. A merevségükről hírhedt elhárítókat is felváltotta a tanult, több nyelven jól beszélő fiatal gene-

[22] Rainer M. János: Kémeink az Oxford Streeten. Esettanulmányok a magyar hírszerzés történetéből, 1957–1967. In Kőrösi Zsuzsanna – Rainer M. János – Standeisky Éva (szerk.): *Évkönyv 2001*. 1956-os Intézet, Budapest. 86–87.

[23] Palasik Mária: A szolgálati helyéről eltűnt hírszerző. *Betekintő*, 2016/1. 1–29. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2016_1_palasik.pdf (Letöltés: 2023. augusztus 5.)

[24] M. Szebeni Géza: A Radványi-ügy. *Grotius*, 2011/2. 1–13. www.grotius.hu/doc/pub/DBTRNE/2011_115_m.%20szebeni%20geza_a%radvanyi-ugy.pdf (Letöltés: 2023. augusztus 25.)

[25] Bizalmas közlés a III/I. Csoportfőnökség tisztjei részéről, akik nevük elhallgatását kérték. 2022. november 24.

ráció, akik elbűvölték a nagykövetségi fogadások házigazdáit, ezzel párhuzamosan viszont megvolt hozzá a hatalmuk, hogy a rendszertől látszólag független értelmiségieket és közéleti személyiségeket a szolgálatukba állítsák. Ám éppen ez utóbbi két aspektusra való tekintettel elődjeikhez képest sokkal inkább tartani kellett tőlük, hiszen jelentős fenyegetést jelentettek a brit diplomáciai kar budapesti képviselőire. Parsons szerint Magyarország különösen veszélyes hely volt a gyanútlan és túl magabiztos nyugati polgárok számára, mert bár a felszínen a több szocialista országhoz képest nagyon nyitottnak mutatta magát, „a talaj szintjéről még mindig gyanús zörej hallatszott, a világ e fertályában nem voltak kígyó nélküli legelők".[26] Az egykori brit nagykövet felvetése korántsem volt alaptalan, hiszen a pártállami időszak utolsó másfél évtizedében a magyar politikai, gazdasági, valamint a tudományos-technikai hírszerzés több viszonylatban is komoly eredményt tudott felmutatni.[27]

A III/I. Csoportfőnökség azonban nem lehetett a Német Demokratikus Köztársaság (NDK) Ministerium für Staatsieherheit (Állambiztonsági Minisztérium – közkeletű elnevezéssel Stasi) égisze alatt tevékenykedő HVA (Hauptvervaltung Aufklärung – Külső Felderítési Főigazgatóság) versenytársa, mivel utóbbi a határzár és az érintkezést alaposan megnehezítő szabályok ellenére is a közös nyelv és történelmi múlt és az egyes emberek közötti rokoni kapcsolatok jóvoltából behozhatatlan előnnyel rendelkezett. A másik oldalról a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) 1949 és 1961 között aligha tudta megvalósítani a közel 3,5 millió keletnémet menekült/áttelepülő alapos ellenőrzését, ugyanakkor a HVA magas szinten behatolt a BND (Bundesnachrichtendienst – Szövetségi Hírszerző Szolgálat) és a BFV (Bundesamt für Verfassungschutz – Szövetségi Alkotmány-

[26] *The National Archives* (TNA) Foreign and Commonwealth Office (FCO) 28/3779 NH 382/1 The Hungarian Secret Police (AVH) British Embassy Budapest 7 March 1979. 1–12.

[27] Bizalmas közlés a III/I. Csoportfőnökség tisztjei részéről, akik nevük elhallgatását kérték. 2022. november 24.

védelmi Hivatal) apparátusába.[28] Hubertus Knabe történész szerint a keletnémet állambiztonság legalább 20 000 fős ügynöki hálózattal bírt a Nyugat-Németországban, amely az egyházaktól, a társadalmi szervezetektől és az egyetemektől a nagyvállalati szféra meghatározó személyiségein keresztül a Bundeswehr tisztikaráig, a rendőrségtől a hírszerző és biztonsági szolgálatokig mindenhol képviseltette magát.[29] Mindezzel párhuzamosan a KGB is tekintélyes számú aktív (és alvó!) ügynökkel rendelkezett az NSZK-ban, akik közül az ún. Rómeó-kémek tevékenysége hozta a legtöbb sikert. A KGB (és a HVA) sportos, jóképű illegális tisztjei a nyugatnémet kormányszervek női alkalmazottainak sokszor házassággal végződő elcsábítása révén juttatták kardinális jelentőségű információkhoz a moszkvai főhadiszállást. Az I. (Hírszerzési) Főigazgatóság viszont jellemzően csak a legértékesebb forrásokkal – parlamenti képviselők, a pártok vezetőinek egyes közvetlen munkatársai, az üzleti élet és a műszaki értelmiség reprezentánsai – foglalkozott,[30] a III. (Katonai Elhárítási) Főigazgatóság is végzett hírszerzést a Nyugat-Berlinben és az NSZK-ban működő amerikai, brit, francia katonai felderítő szolgálatok, valamint a nyugatnémet fegyveres erők és rendvédelmi szervek felé. E törekvésnek Geoffrey Prime, a Royal Air Force 26th Signals Unit (Királyi Légierő 26. Elektronikus Hírszerző Egység) őrmestere volt a legtipikusabb esete,[31] azt azonban nem tudjuk, hogy az NSZK államapparátusának alsóbb szintjén hány ember állt a KGB III. Főigazgatóság vagy az első számú frontország területén ugyancsak rendkívül aktív GRU (Glavnoje Razvegyivatyelnoje Upralvényije – [Katonai]

[28] Maddrell, Paul: Cooperation Between the HVA and the KGB, 1951–1989. In Spiekermann, Uwe (ed.): *The Stasi at Home and Abroad. Domestic Order and Foreign Intelligence*. German Historical Institute, Washington D. C., 2014. 171–192.

[29] Knabe, Hubertus: *Die Unterwanderte Republik. Stasi im Westen*. Propyläen Verlag, Berlin, 1999. 1–590.

[30] Andrew, Christopher – Mitrohin, Vaszilij: *A Mitrohin-archívum. A KGB otthon és külföldön*. Talentum Kiadó, Budapest, 2000. 440–466.

[31] Aldrich, Richard J.: *GCHQ. The Uncensored Story of Britain's Most Secret Intelligence Agency*. Harper Press, London. 2010. 368–386.

Hírszerzési Főigazgatóság)[32] szolgálatában. (Vaszilij Mitrohintól eltérően a szovjet katonai felderítés és elhárítás irattárosai közül mind ez idáig senki sem menekült Nyugatra.)

A III/I. Csoportfőnökség az állomány szakmai fejlődése, a korábbihoz képest felkészültebb hírszerző tisztek kiküldése ellenére az Egyesült Államokban folytatott tudományos-technikai hírszerzés területén mind nagyságrendjében, mind a sikeres műveletek számában elmaradt a lengyel UB (Urzad Bezpiechenstwa – Állambiztonsági Szolgálat) mögött, hiszen a Varsó és Washington közötti párbeszéd a legkeményebb hidegháborús időszakban is fennmaradt, és egészen a szükségállapot 1981-ben történt kihirdetéséig a keleti táboron belül az USA Lengyelországot tekintette az első számú partnerének. Míg Magyarország jelenléte a washingtoni követségre, 1967-től nagykövetségre, a New York-i ENSZ-misszióra és 1974-től az azt kiegészítő főkonzulátusra korlátozódott, a közel 10 milliós diaszpórára való tekintettel Lengyelország Chicagóban és a nyugati parton is képviseltethette magát. Az UB számára így volt lehetséges, hogy William Bell kaliforniai elektromérnök révén meg tudja szerezni a B-1-es bombázógép radarjának első változatát, James Durward Harper jóvoltából pedig a Minuteman hadászati rakéták tervrajzait.[33]

A MEGISMERHETŐSÉG BEL- ÉS KÜLPOLITIKAI, SZAKMAI ÉS ADATVÉDELMI KORLÁTAI

Ahogy Harper ügyéről az amerikai hírszerző közösség ügyeiben járatos, a hivatalos körök bizalmát élvező történészek, írók, újságírók (pl. David Wise, Curt Gentry, Richard Gid Powers, Pete Earley), korábbi FBI-ügynökök (pl. Raymond J. Batvinis) vagy CIA-tisztek

[32] West, Nigel: *Historical Dictionary of International Intelligence*. Pentagon Press, New Delhi, 2010. 118–119.

[33] Sulick, Michael J.: *American Spies. Espionage Against the United States from the Cold War to the Present*. Georgetown University Press, Washington D. C., 2020. 53–61.

(pl. James M. Olson) a téma szenzitivitására való tekintettel nem írtak önálló monográfiát, a kelet-európai rendszerváltásokkal párhuzamosan az Egyesült Államok kormánya a szocialista országok által megszerzet titkos információk nyilvánosságra hozatala tekintetében is sokszor kikötésekkel élt. Az „Atlantik" fedőnevű dossziésorozatból (amely az USA speciális szolgálatainak tevékenységével foglalkozik) először csak a 4. kötet volt elérhető, ugyanakkor több jelentés – „Az USA speciális szolgálatok technológiai apparátusának ellenőrzése", „Exodus-akció" – esetén a „Minősítés fenntartva" megjegyzéssel találkozhatunk.[34] A 3. kötetből ugyanígy nem került az ÁBTL őrizetébe „A SZU ENSZ alkalmazott elleni eljárás" és a „CIA tevékenysége" című rész,[35] vagy az 5. kötetből az „Operatív érdeklődés az USA-ban", az „FBI akcióról", a „New York-i főkonzulátus Kína elleni hírszerző munkája" és a „Magyarországra beutazó amerikai felhasználása az USA érdekében" elnevezésű jelentés.[36] A 6. dossziéban a korábbiakhoz képest még több a visszatartott dokumentum („Defence War College 17 tagú delegáció látogatása", „USA-nagykövetség átvizsgálása", „Budapesti Amerikai Nagykövetség munkatársai", a „CIA és a magyar–amerikai diákcsere", „Hírszerzésről szóló tervezet az USA-ban").[37] A 7. kötetből a „CIA-val kapcsolatos távirat" és a „CIA érdeklődés magyarországi katonai objektum iránt", valamint „A Nemzetbiztonsági Ügynökség helye és szerepe" még most is

[34] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 3. 2. 5 – O – 8 – 414/4 – 15 – OD-5390 – „Atlantic" – USA-ra vonatkozó speciális szolgálatok – Tartalom. 1985–1988. 2–5.

[35] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 3. 2. 5 – O – 8 – 414/3 – OD-5390 – „Atlantic" – USA-ra vonatkozó spec. szolg. anyagok – Tartalom. 1985–1986. 3–5.

[36] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 3. 2. 5 – O – 8 – 414/5 – OD-5390 – „Atlantic" – USA spec. szolg. op. anyagai – Tartalom. 1986–1988. 1–4.

[37] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 3. 2. 5 – O – 8 – 414/6 – 15 – OD-5390 – „Atlantic" – USA-ra vonatk. spec. szolg. anyagok – Tartalom. 1986–1989. 2–6.

hiányzik.[38] A „Csatorna" fedőnevű dossziésorozat első kötete az MI6 (Military Intelligence Section 6 – a brit hírszerzés) fedésben működő diplomatáinak listájára való tekintettel csak 2017-ben került teljes egészében az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárába,[39] ám ennek második csak 2022-ben lett a kutatók számára elérhető. Abban ugyanis benne volt az SIS (Secret Intelligence Service – Titkos Hírszerző Szolgálat) 1980-as évek végén történt átszervezése, ami a poszthidegháborús korszakban is sokáig érvényes maradt.[40] A még aktív szolgálatban lévő személyi állomány biztonságán túl az USA és Nagy-Britannia azért is ragaszkodik a kései Kádár-korszak hírszerzési iratai egy részénél a titkosítás fenntartásához, mert a CIA 1989 őszén a semleges területnek számító Bécsben már felvette a kapcsolatot a magyar állambiztonság képviselőivel,[41] majd Pallagi Ferenc, a III. Főcsoportfőnökség utolsó vezetője 1989. október 24-én hivatalában fogadta Mark Palmert, az Amerikai Egyesült Államok akkor hivatalban lévő budapesti nagykövetét.[42] Nem sokkal később az MI6 is megtette az első lépést a kapcsolatfelvétel irányába, mert nagyon valószínű, hogy amerikai és angol részről addigra már tudták, hogy politikai változások esetén a korábbi ellenérdekelt szolgálatok tagjai közül kikre számíthatnak. Az utóbbi jelentőségét nyilvánvalóan növelte, hogy a Moszkvától eltávolodó, majd később elszakadó

[38] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 3. 2. 5 – O – 8 – 414/7 – 15 – OD-5390 – „Atlantic" – USA-ra vonatk. spec. szolg. op. helyzeti agyagok – Tartalom. 1986–1989. 2–8.

[39] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 3. 2. 5 – O – 8 – 499/1 – 15 – OD-5415 – Angliára vonatk. spec. szolg. op. anyagok – Évkör: 1956–1987. 1–653.

[40] Davies, Philip H. J.: *MI/ and the Machinery of Spying*. Frank Cass, London, 2004. 278–295.

[41] Bearden, Milton – Risen, James: *The Main Enemy. The Inside Story of the CIA's Final Showdown with the KGB*. Century, London, 2003. 429.

[42] Krahulcsán Zsolt: Egy találkozó anatómiája Mark Palmer budapesti amerikai nagykövet és a magyar titkosszolgálatok vezetőjének megbeszélése 1989-ben. *Betekintő*, 2023/2. 93–115. – www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2023_02_krahulcsan.pdf (Letöltés: 2024. október 2.)

szatellitországok hírszerzési és elhárítási apparátusa révén fontos információkhoz jutott a szovjetekről.[43]

Az 1970-es évektől a rendszerváltásig tartó periódus már csak azért nem került be a tanulmánykötetbe, mert a szóban forgó időszakról sokkal kevesebb publikációnk látott napvilágot, ráadásul ezek kivétel nélkül az ún. operatív helyzetről készült személytelen összefoglalók és elemzések, vagy a rezidentúrák biztonsági helyzetének változásait bemutató, sokszor azonosíthatatlan hivatásos tisztek vagy hálózati személyek jelentései. Tudniillik, az IH (Információs Hivatal – a polgári hírszerzés), a III/I. Csoportfőnökség jogutódja, az 1970 utáni időszakból szinte kizárólag a nagykövetségen dolgozó titkos munkatársaknak (a hivatásos hírszerzők legmegbízhatóbb segítői),[44] valamint azoknak a hálózati ügynököknek az iratait bocsátotta az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára rendelkezésére, akik hivatalos kiküldetés égisze alatt dolgoztak az Egyesült Nemzetek Szervezete New York-i központjában, továbbá a genfi és bécsi szakosított intézményeiben. A hazai tudományos élet azon képviselőinek dossziéi, akik vendégtanárként az USA vagy Nagy-Britannia valamelyik egyetemén tanítottak vagy kutattak, ugyanakkor vállalták az együttműködést az állambiztonsági szervekkel, lassan ugyancsak elérhetővé válnak, viszont az utolsó két évtized során beszervezett külföldi állampolgárokra vonatkozó anyagok nagy többsége az IH instrukciói szerint jelenleg még nem kutatható. Az ún. K-dossziék (kutatódossziék) között már nem csekély számban találkozhatunk a III/I. Csoportfőnökség 70-es és 80-as évekbeli beszervezési jelöltjeivel vagy a külföldön megfigyelt személyekkel. Itt azonban ki kell emelni, hogy kivétel nélkül olyan esetekről van szó, amelyekben semmilyen együttműködés nem realizálódott, vagy legalábbis a felek között zajló párbeszéd/alkudozás nem vezetett kézzelfogható eredményre. Az IH

[43] Dorril, Stephen: *MI6. Inside the Covert World of Her Majesty's Secret Intelligence Service*. The Free Press, New York – London – Toronto – Sydney – Singapore, 2000. 735–737.

[44] Takács Tibor: *Ügynökök, hálózatok, jelentések. Az állambiztonsági besúgóhálózat történetei*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2024. 155.

másik alapelve, hogy a pártállami hírszerzés utolsó két évtizedéből csak azokat az aktákat teszi kutathatóvá, amelyek főszereplői már elhunytak. Egy élő személy lelepleződése hazájában az érintett korától függetlenül büntetőeljáráshoz vezetne, a harmadik világban pedig akár az életébe is kerülhet, ami viszont veszélybe sodorná a harmadik Magyar Köztársaság nemzetbiztonsági szerveinek műveleteit. Ha egy külföldi állampolgárságú potenciális beszervezési jelölt vagy informátor megtudja, hogy a Magyarország számára tett szolgálatai idő előtt nyilvánosságra kerülnek, el fog zárkózni bárminemű együttműködéstől.

AZ ANGOL–AMERIKAI VONAL SZERVEZETI HÁTTERE A PÁRTÁLLAM ELSŐ HÚSZ ÉVÉBEN

Kutatásaink az így is hatalmas mennyiségű iratanyag, valamint a nyelvismeretünk által megszabott határokra való tekintettel a pártállami belügyi hírszerzés első húsz éve alatt az Amerikai Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában folytatott tevékenységekre összpontosítanak. Az Államvédelmi Hatóság szervezetében először az I/5-b. alosztály foglalkozott az USA-ban és Angliában élő magyar emigráció, valamint a két ország hírszerzése elleni támadólagos elhárítással, amely 1950 augusztusától a X/3-b. elnevezést kapta, majd egy évvel később Vértes János vezetésével a VIII/2. Osztály lett az angol–amerikai vonal felelőse. Az 1953-as átszervezést követően 1955 szeptemberéig a BM II/1. Alosztály, majd 1956 októberéig a II/3. Osztály végezte az USA és Nagy-Britannia elleni műveleteket.[45] A szervezeti egység először Szamosi Tibor, majd Török Pál államvédelmi őrnagy irányításával működött.[46] A forradalom utáni időszakban a BM II/3. Osztály „A" jelzésű (angol–amerikai) alosztályának területéhez Argentína, Brazília, Egyiptom, Izrael, Jugoszlávia és Kanada és Mexikó is hozzátartozott. (A szóban forgó országok eredendően ugródeszkaként

[45] Tóth (2013): i. m. 386–401.
[46] Cserényi-Zsitnyányi (2013): i. m. 69.

szolgáltak az USA és az Egyesült Királyság elleni akciókhoz, a fenti elgondolás csak Izrael esetében módosult.[47]) A vezetők személyére vonatkozó direkt kimutatás nem maradt fenn, csak annyi biztos, hogy 1960 októberétől Szikla Péter rendőr őrnagy, 1962-től az azonos rendfokozatú Borsányi Imre állt az élén.[48] Az 1962. augusztusi átszervezést követően a III/1. Csoportfőnökség 1-es Osztálya foglalkozott az USA és Nagy-Britannia elleni politikai és gazdasági hírszerzéssel, amely egy A (angol–amerikai) és I (közel-keleti) alosztályból tevődött össze. 1964 májusától az A-alosztály az Egyesült Államokra, Kanadára és Brazíliára, a B-alosztály Angliára összpontosított, míg az I-alosztály feladatkörében nem történt változás. 1967–68-ban a III/I-1-es Osztály az USA elleni politikai hírszerzést végezte, 1968 júliusától 1970 szeptemberéig viszont Amerika és Anglia szerepel a feladatköri leírásban, 1970 szeptemberétől 1980-ig a szóban forgó egység az USA elleni politikai és gazdasági hírszerzésen túl a nemzetközi szervezeteket vette célba.[49] Itt felmerül egy kérdés: Nagy-Britanniáról miért nem esik szó a szervezeti ábrákon? A kutatásunk során kiderült, hogy 1973. november elsejétől a londoni rezidentúra a III/I. Csoportfőnökség 11-es (Harmadik Országos Hírszerzés) Osztályának alárendeltségében folytatta működését, ugyanis az állambiztonság ekkortól már csak külső célpontok (pl. USA) vagy a NATO és más nemzetközi szervezetekre irányuló műveletek felvonulási terepeként foglalkozott a szigetországgal.[50]

[47] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 3. 2. 6. – O – 44/3/1 – OL – 3/58 – Tel-avivi rezidentúra – Szervezési Dosszié – Tárgy: Harmadik országos lehetőségek Izraelben. – JELENTÉS. Tel-Aviv, 1963. III. 26. 33–35.

[48] Palasik (2013): i. m. 84–87.

[49] Tóth (2013): i. m. 413–436.

[50] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 3. 2. 5 – O – 8 – 016/6/3 – 15 – OD – 2810 – „Medúza" – Londoni Magyar Követség és Konzulátus – Tárgy: Dosszié megszüntetésére JAVASLAT. – Budapest, 1974. július 30. 210.

Az 1-es Osztályt 1962 őszétől 1965 szeptemberéig Szőke Béla rendőr alezredes irányította,[51] akinek Meszler (Kovács) Tibor, 1960 és 1963 között a londoni rezidentúra vezetője, volt az utóda. Meszler ezredest azonban 1967. december elsejei hatállyal elbocsátották a szolgálattól, mert feletteseit nem tájékoztatta az egyik beosztottjával kapcsolatban felmerült ellentmondásos ügyről.[52] Mészáros József 1967 szeptemberében ideiglenesen került az angol–amerikai vonal élére, csakhogy a fegyelmi bizottság őt is lefokozta, majd őrnagyi rendfokozattal bűnügyi alosztályvezetői beosztásban áthelyezte a Budapesti Rendőr-főkapitányság (BRFK) Fiatalkorú és Gyermekvédelmi Osztályára.[53] Tóth Pál rendőr alezredes 1968 februárjában kezdődő mindössze három hónapos regnálása ugyancsak átmenetinek bizonyult,[54] míg Kövesdi János rendőr alezredes 1968. júliusától 1970 novemberéig vezette az Amerikai Egyesült Államok elleni műveletekért felelős 1-es Osztályt.[55]

A HÍRSZERZÉS MEGHATÁROZÁSA ÉS GYAKORLATI ÉRVÉNYESÜLÉSE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁNI ÉVEKBEN: A HAZAI BÁZIS PRIMÁTUSA

Mit jelent a hírszerzés fogalma? Lowenthal meghatározása szerint „a hírszerzés egyrészt az a folyamat, amelynek során megszerezzük, elemezzük és a politikai döntéshozóknak felterjesztjük a nemzetbiztonság megőrzéséhez szükséges különleges és fontos információkat; másrészt e folyamat terméke (azaz a hírszerzési jelentés); harmadrészt a

[51] Fekete Edit: Szőke Béla. In Gyarmati–Palasik (2013): i. m. 436–437.

[52] Palasik Mária: Meszler (Kovács) Tibor. In Gyarmati–Palasik (2013): i. m. 345–346.

[53] Simon István: Mészáros József, Dr. In Gyarmati–Palasik (2013): i. m. 343.

[54] ÁBTL Archontológia 44/53 Tóth Pál (1926. 08. 25–2001. 09. 27.) – https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:5:::::P5_PRS_ID:950638 (Letöltés: 2024. szeptember 15.)

[55] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 2. 8. 1 – 10556 – Kövesdi János 1922. Klement Mária – 1984. VII. 9. 8–41.

folyamat és az információ elhárító tevékenységgel történő megóvása; negyedrészt pedig a törvényes hatóságok és testületek által igényelt műveletek végrehajtása".[56] Az FBI definíciója szerint „a hírszerzési értékelés/jelentés nem más, mint olyan információ, amelyet elemzünk és finomítunk, hogy a politikai döntéshozók felhasználhassák azokhoz a döntésekhez, amelyek kifejezetten a nemzetbiztonságot fenyegető potenciális veszélyekkel kapcsolatosak".[57] Az utóbbi tézis egészen az 50-es évek végéig közelebb esett az ÁVH és a Belügyminisztérium felfogásához, hiszen az államvédelem az ország határain túl is elsősorban az államszocialista rendszert próbálta megóvni vélt vagy valós ellenségeitől. Mindez korántsem volt a véletlen műve. Tudniillik 1944 nyarán az SIS voltaképpen Churchill engedélye nélkül felújította a Szovjetunió elleni fedett akciókat,[58] amit a Vörös Hadsereg előrenyomulásával párhuzamosan az általa ellenőrzés alá vont területekre is kiterjesztettek. Ahogy a Német Birodalom területére visszaszoruló magyar csapatok 1945 májusában megadták magukat, a parancsnoki elit egyből elkezdte keresni a kapcsolatot az amerikai, brit és francia haderők felderítő és védelmi szolgálataival. A FSS (Field Security Section – Tábori Biztonsági Szekció), a brit katonai elhárítás 1945 novemberétől partnerként tekintett a Szent László hadosztály karintiai hadifogolytáborokban őrzött tisztjeire, ugyanakkor a francia hadsereg őrzési feladatokra használta a Magyar Királyi Honvédség katonáit, mert a két ország nem állt hadiállapotban egymással. Nem sokkal később a francia külügyminisztérium alárendeltségében működő hírszerző szolgálat, a SDECE (Service de la Documentation Éxterieure et Contre-Espionage – Külföldi Dokumentációs és Kémelhárító Szervezet) is megkezdte az általa alkalmasnak tartott egykori magyar tisztek felkészítését az otthoni

[56] Lowenthal, Mark M.: *Hírszerzés – A titkoktól a politikai döntésekig*. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2017. 8.

[57] Jensen, Carl J. – Mcelrreath, David – Graves, Melissa: *Bevezetés a hírszerzésbe*. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2017. 22.

[58] Bower, Tom: *The Perfect English Spy. Sir Dick White and the Secret War 1935–1990*. Heinemann, London, 1995. 202–203.

bevetésekre. Végül 1949. január 1-én Zákó András vezérőrnagy egykori VKF2-parancsnok vezetésével Tirolban megalakult a katonai emigrációt összefogó szervezet, a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége (MHBK), amely a franciákkal alakította ki a legmélyrehatóbb hírszerzési együttműködést. Párizs 1953-ban végül beszüntette a pénzügyi támogatást, tudniillik Bánhegyi Sándor volt honvédőrmester a *Hadak Útja* című emigráns lap hasábjain nyílt levélben tett panaszt a Magyarországra küldött futárok hiányos felkészítése, a lebukáshoz vezető operatív hibák és a szervezetben zajló pénzügyi visszaélések miatt.[59] Ezzel egy időben a CIA megtiltotta, hogy emberei együttműködjenek Zákó Andrással, mert az egykori vezérőrnagy a megszerzett információkat pénzért bocsátotta az amerikai hírszerző szervek rendelkezésére.[60] Az MHBK bevethetőségének korlátait az is jelezte, hogy a Katonapolitikai Osztály szovjet közreműködéssel 1949 elején Bécsben elrabolta Dósa Attilát, a szervezet ottani rezidensét, akit Budapestre szállítottak. Az egykori hadnagyot a Budapesti Katonai Bíróság halálra ítélte, és nem sokkal később kivégezték.[61] 1950 januárjában Kovács Attila, a Magyar Királyi Honvédség ugyancsak hadnagyi rendfokozatú tisztje, a francia hírszerzés tiroli megbízottja lett gyilkosság áldozata. A magyar katonai elhárítás embereit a francia csendőrség azonban elfogta, végül a megszálló hatalom hadbíróságától tekintélyes börtönbüntetést kaptak.[62] Zákó András elrablása is szerepelt a tervek között, de a lebukás kockázatára és

[59] Baráth Magdolna: A Magyar Harcosok Bajtársi Közössége és a nyugati hírszerző szervek (1948–1956). *Betekintő*, 2023/2. 33–46. – www.beketinto.hu/sites6-default/files/betekinto-szamok/2023_02_barath.hu (Letöltés: 2024. október 1.)

[60] Weiner, Tim: *Hamvába holt örökség. A CIA története*. Gabo Kiadó, Budapest, 2009. 609.

[61] Gecsényi Lajos: Az ausztriai magyar katonai emigráció a Hadügyminisztérium Katonapolitikai Csoportfőnökség célkeresztjében 1949–1950. A Dósa Attila és Kovács Attila elleni akciók 1949–1950. In Bariska István – Mayer László (szerk.): *Határon innen, határon túl. Tanulmányok Tilcsik György 60. születésnapjára*. Vas Megyei Levéltár, Szombathely. 120–136.

[62] Okváth Imre: Kémek kémek ellen. Adalékok a katonai hírszerzés tevékenységéhez a hidegháború kezdeti időszakában (1945–1950). In Gyarmati György – Palasik Mária (szerk.): *A Nagy Testvér szatócsboltja. Tanulmányok a*

az ezzel járó presztízsveszteségre való tekintettel az állambiztonság lemondott az elképzelés gyakorlati megvalósításáról.[63] A mind szigorúbban őrzött államhatáron egyre nehezebb volt az átjutás, ráadásul Démy-Gerő Sándort 1950. tavaszi missziója alkalmával az ÁVH elfogta és beszervezte. Az egykori katonatiszt visszatérését követően a MHBK bécsi csoportjának élére került, így a további próbálkozásokról folyamatosan tájékoztatta megbízóit.[64] Az FSS-hez hasonlóan az MI6 bécsi állomása 1945 nyarától ugyancsak rendszeresen toborzott ügynököket az ausztriai magyar menekültek között, ugyanakkor szoros kapcsolatban állt az emigrációval. A Bajomi Béla irányítása alatt álló szerveződés 1949-től egyre kevésbé tudta teljesíteni vállalásait, végül maga vezető is az ÁVH fogságába esett, amely a hálózat jelentős részét 1951-re felszámolta.[65] (A koalíciós időszakban a brit hírszerzésnek sikerült a legmagasabb szinten beépülni a magyar államapparátusba, mivel Kruchina Viktor [1905–1978] korábbi folyamőr százados, a Katonapolitikai Osztály helyettes osztályvezetője a szervezet megalakulásától két éven keresztül az MI6-nek dolgozott. Az ÁVO 1947. január 18-án megpróbálta őrizetbe venni, ami tűzharccal és az egyik nyomozó halálával végződött. Kruchina sebesülései ellenére is eljutott a Brit Katonai Misszióra, majd 1948-tól Londonban élt.)[66] A CIC (Counter Intelligence Corps – Offenzív Elhárító Szolgálat), az USA hadseregének hírszerző és védelmi szolgálata ugyancsak

magyar titkosszolgálatok 1945 utáni történetéről. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012. 67–92.

[63] Soós Mihály: „Z": egy megfigyelés története Előkészületek az MHBK vezetőjének, Zákó Andrásnak erőszakos hazahozatalára. *Betekintő*, 2010/3. 1–26. www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2010_3_soos.pdf (Letöltés: 2024. szeptember 30.)

[64] Fejérdy Gergely: Egy hidegháborús magyar kém nyomában. In Andreides Gábor – M. Madarász Anita – Soós Viktor Attila (szerk.): *Diplomácia – hírszerzés – állambiztonság*. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2018. 181–211.

[65] Corea, Gordon: *The Art of Betrayal. The Secret History of MI6*. Pegasus Books, London, 2012. 37–39.

[66] Dávid Ferenc: A katonai titkosszolgálatok az 1945-ös újjászervezés időszakában. In Bene Krisztián – Dávid Ferenc – Deák Máté – Gőzsy Zoltán – Vitáry Zsolt (szerk.): *Kutatási füzetek 20*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2013. 37–67.

a kezdetektől kivette részét a szovjet ellenőrzés alatt álló országokból érkező személyek kihallgatásából,[67] de az amerikai hírszerzés egyrészt tapasztalatlan, másrészt túl szerteágazó volt ahhoz, hogy hatékonyan működjön. Richard Helms, 1966 és 1973 között a CIA igazgatója, az 50-es évek közepén már egyértelműen úgy vélte, hogy az illegális határátlépéssel végrehajtott felderítés a második világháborús akciók megismétlésével volt egyenértékű, amely a megváltozott körülményekre való tekintettel nem hozott lényegi eredményt.[68]

A TOTÁLIS AMATŐRIZMUS KORA: A LONDONI ÉS A WASHINGTONI REZIDENTÚRA 1956 ELŐTT

Az emigráció elleni hírszerzés vagy inkább támadólagos elhárítás céljából 1950 augusztusában Kovács András követségi titkár szervezésében megalakult a bécsi rezidentúra,[69] majd 1951 májusában Fehér Sándor államvédelmi őrnagy, fedőnevén (fn.) „Ferenci" vezetésével az ÁVH az Amerikai Egyesült Államokra is kiterjesztette működését. A washingtoni rezidentúrán Várkonyi Péter (fn. „Szendrői") államvédelmi hadnagy a politikai és gazdasági hírszerzés, Szigeti (Schönwiesner) Károly államvédelmi hadnagy (fn. „Borsodi") a magyar diaszpóra ügyeiben volt illetékes.[70] A Grősz József érsek elleni perben a magyar ügyészség egyes amerikai diplomatákat lázadás szervezésével, valamint politikai és katonai értesülések megszerzésével vádolta, így a Külügyminisztérium nem kívánatos személynek minősítette A. W. Sherrer követségi első titkárt, Ruth Tyron attasét és Mary Eich

[67] Simándi Irén: *„Nemzetközi sajtószemle" a Szabad Európa Rádióban (1956. október 22.–november 10.)*. Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, 2006. 158–163.

[68] Helms, Richard: *A Look over My Shoulder. A Life in the Central Intelligence Agency*. Random House, New York, 2003. 124–125.

[69] Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos: A magyar hírszerzés Ausztriában. In Baráth Magdolna – Szekér Nóra (szerk.): *Ügynökhistóriák a Lajtán innen és túl*. ÁBTL – Kronosz, Budapest, 2020. 110–115.

[70] Ilkei Csaba: *Újságírók, szerkesztők és sajtómunkások*. Budapest, 2016. 82–84.

titkárnőt. A State Department viszonossági alapon kiutasította a washingtoni magyar követség két munkatársát.[71] Az USA-ból kényszerűen távozó Várkonyi Péter 1951 nyarán két másik államvédelmi hadnagy, Torda Endre és Lóránd György társaságában Londonba került, ahol az utóbbi parancsnokságával az angliai rezidentúra is megkezdte tevékenységét.[72] 1951. december 10-én viszont bekövetkezett a katasztrófa, tudniillik Kovács András követségi tanácsos (fn. „Tabi Ervin"), akit 1951 első napjaiban helyeztek ki Londonba, december 10-én feleségével és gyerekével váratlanul eltűnt. A követségen hagyott néhány soros üzenettel bejelentette lemondását, amivel nem csak a Külügyminisztériumot, de az Államvédelmi Hatóságot is rendkívül kellemetlen helyzetbe hozta. Kovács ugyanis a rezidentúra tisztjein túl jól ismerte a Külügyminisztérium és az ÁVH felső vezetőinek egy tekintélyes részét, valamint az Ausztriában működő ügynöki hálózatot és a Jugoszlávia elleni propaganda háború eszköztárát.[73]

1952 márciusától Tar Ferenc államvédelmi őrnagy (fn. „Dankó") vette át a rezidentúra vezetését, majd a központ júliusban hazarendelte Lóránd György (fn. „Bozóki") korábbi főrezidenst, végül Torda Endre (fn. „Mihályi") is ugyanerre a sorsra jutott. Az ÁVH VIII/2. Osztálya ugyanis teljességgel eredménytelennek minősítette a Londonban folytatott hírszerző munkát, hiszen Várkonyi kivételével senki nem tudott angolul. Lóránd egyenesen kijelentette, hogy a hanyatló Brit Birodalom nyelvének tanulmányozása időpocsékolás.[74] (A nyelvis-

[71] Document No. 745. Summary of Political and Economic Developments in Hungary in 1951, Prepared in the Legation in Hungary. Budapest, February 1, 1952. In *Foreign Relations Of The United States 1951 Volume IV. Europe: Political and Economic Developments. Part 2*. Editors: John A. Bernbaum, Ronald D. Landa, Joan Lee, Lisle A. Rose, Charles S. Sampson, David H. Stauffer. 1482–1485.

[72] Ilkei (2016): i. m. 84–87.

[73] Ungváry Krisztián: „Véres övezet" – Kovács András pokoljárása, 1939–1951. *Korall*, 2014/58. 179–185.

[74] Ungváry Krisztián: „Anglia a második legnagyobb ellensége Magyarországnak". A londoni magyar hírszerző rezidentúra működése a saját jelentései tükrében 1951 és 1965 között. *Századok*, 2013/6. 1517–1522.

meret hiánya még évekkel később is komoly gondot okozott, egyúttal lehetetlenné tette az érdemi munkavégzést.[75])

1952 áprilisában Török Pál államvédelmi őrnagyhoz (fn. „Iványi") került a washingtoni rezidentúra irányítása, aki Hárs László néven követségi attasé fedőbeosztással 1955 végéig tartózkodott az USA-ban.[76] Tar Ferenc már nem volt ennyire szerencsés, hiszen 1953 májusában a Foreign Office kémtevékenység vádjával kiutasította a szigetországból. Az MI5 a jobboldali emigrációról árulkodó Blau Izidorné (fn. „Malvin") konzuli ügyfél, Hans Hollin (fn. „Howard") osztrák születésű brit kereskedő és Szentkuti György (fn. „Demeter") közreműködésével feltárta az új főrezidens tevékenységét.[77] Saját vizsgálódásaink is azt mutatják, hogy Peter Wright állításával szemben az (elhúzódó) kettős ügynöki játszmáknak (Double Cross) a hidegháború alatt is megvolt a haszna, ugyanis a szatellitországok hírszerző szolgálatait ennek jóvoltából sikerült az érdemi hírforrásoktól távol tartani.[78] Tar kiutasításához minden bizonnyal hozzájárult, hogy 1953. május 22-én Bécsben eltűnt a frissen külszolgálatra rendelt Czirok András államvédelmi százados, aki a nyugat-európai osztály hálózati személyein túl szinte a hírszerző főosztály összes operatív tisztjét ismerte.[79] Mindezek fényében már nem annyira meglepő, hogy 1953. október 3-án Török Pált a Maryland State Police (Állami Rendőrség) egy erőszakba torkolló közúti ellenőrzés során letartóztatta.[80] A rezidens

[75] Tarcsay Péter: The First Years of the London Residence of the Hungarian State Security Authority. *Hadtudományi Szemle*, 2017/2. 272–282.

[76] Simon István: Török Pál. In Gyarmati–Palasik (2013): i. m. 454–455.

[77] Ungváry (2013): i. m. 1522–1523.

[78] Pál István – Hegedűs Gyula: Spy Game in London: A Battle between László Kiss aka Agent „Műszerész" and the Hungarian Intelligence. In Búr Gábor – Pál István – Stempler Ádám (edited by): *Followed by the Affected Compassion of the Free World. The 1956 Revolution from Different Perspectives*. Eötvös University Press, Budapest, 2023. 189.

[79] Palasik Mária: Egy magyar hírszerző rejtélyes eltűnése. In Baráth–Szekér (2020): i. m. 187–204.

[80] MOL – XIX – J – 29 – a – Washingtoni Követség 1946–1962 – 31–es d. – 10483/1953. – Tárgy: Hárs László követségi attasé ellen elkövetett provokáció. – Washington, 1953. X. 20. 24–38.

agresszív megfigyelése állandósult, miközben tiszttársát – a szerző által azonosított Nyúl István főhadnagyot (fn. „Nógrádi")[81] – 1954 őszén a Belügyminisztérium hazarendelte.[82] Az év végétől Csapala Vince államvédelmi főhadnagy lett a washingtoni konzul és az emigrációs ügyek előadója, aki előbb a „Sárdi Péter",[83] majd később a „Solymár Géza" fedőnevet használta.[84] 1955 végén Bérczi István államvédelmi őrnagy (fn. „Vígh") lett a washingtoni rezidens,[85] akit Molnár István főhadnagy (fn. „Kékesi") a tudományos-technikai attasé,[86] és Torda Endre százados (fn. „Tamás") belpolitikai attasé kísért el a küldetésére.[87] Ezzel egy időben Magyarország ENSZ-hez történő csatlakozása jóvoltából, a misszió fedése alatt megalakult a New York-i rezidentúra, ahol Hollai Imre államvédelmi őrnagy (fn. „Lévay") parancsnokon kívül Markotán István alezredes és Rácz Pál

[81] Pál István: A fotóriporter. (Egy amerikai menekült, egykori illegális kommunista beszervezésének sikertelen kísérlete). In Gebei Sándor (főszerk.): *Tanulmányok a 70 éves Németh István tiszteletére*. Eszterházy Károly Főiskola, Eger, 2015. 332–334.

[82] ÁBTL – 3. 2. 6 – OL 16 – Washingtoni rezidentúra – OL – 011/5/b – Tárgy: A washingtoni rezidentúra 1954-es emigrációs vonalon végzett munkája. Jelentés. Budapest, 1955. I. 5. 113.

[83] ÁBTL – 3. 2. 6 – OL 16 – Washingtoni rezidentúra – O – 8 – 011/XIII. – Iványi Pál elvtársnak! Washington. – Tárgy: Csapala Vincze elvtárs kihelyezése. – Budapest, 1954. XII. 11. 42.

[84] ÁBTL – 3. 2. 6 – OL 16 – Washingtoni rezidentúra – O – 8 – 011/XIII. – 46/„A" 9. sz. utasítás – Iványi Pál elvtársnak! Washington. – Tárgy: Sárdi elvtárs személye. – Budapest, 1955. X. 11. 186.

[85] Pál István: A „főellenség": Az FBI ábrázolása a Belügyminisztérium első operatív tankönyvében. In Gyurácz Veronika – Joós Attila – Zágoni-Bogsch Gergely (szerk.): Fókuszban a konfliktusok: Tanulmányok a diplomáciatörténet és a regionális konfliktusok témájában. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 2014. 51–68.

[86] ÁBTL – 3. 2. 6 – OL 16 – Washingtoni rezidentúra – OL – 8 – 011/VIII. – 7/„A" 8. számú levél – Tárgy: A R. hivatali helyzete és munkája – Jelentés. Washington, 1956. VII. 22. 178-179.

[87] ÁBTL – 3. 2. 6 – OL 16 – Washingtoni rezidentúra – O – 8 – 011/XIII. – 44/„A" 9. sz. utasítás – Iványi Pál elvtársnak! Washington. – Tárgy: Egyéb. – Budapest, 1955. VIII. 4. 163.

főhadnagy (fn. „Arany János") teljesített szolgálatot.[88] Az új hírszerző csoport azért bírt különös jelentőséggel, mert a kisvárosi jellegű Washingtonban sokkal több erőfeszítést kívánt az FBI szeme elől eltűnni, mint a közel 10 millió lakossal rendelkező metropoliszban.[89] Az 1955-ös esztendő azért is jelentett fordulópontot a pártállami hírszerzés történetében, mert március 7. és 12. között megtartották a szocialista országok állambiztonsági szerveinek első értekezletét, amely rögzítette az együttműködés módjait és az egyes szolgálatokra háruló feladatköröket. A Belügyminisztérium hírszerzésének Nyugat-Németország, az USA, Anglia, Franciaország, Ausztria, Jugoszlávia legfontosabb állami, politikai és gazdasági intézményeibe, valamint az összes nyugati ország tudományos-technikai információszerzés szempontjából szóba jöhető objektumába kellett beépülnie, de a Vatikán, az ENSZ és a nemzetközi szervezetek is kiemelt helyen tűntek fel a célpontok között.[90] A Hírszerző Főosztály ezt főleg a NATO, az Európai Szén- és Acélközösség, az Európai Gazdasági Együttműködési Bizottság elleni munkára értette, miközben az USA, Nagy-Britannia, Franciaország, az NSZK és Ausztria hírszerző és elhárító szervei tevékenységének felderítése és műveleteik meghiúsítása volt a második legfontosabb elvárás.[91] A bécsi rezidentúra már a politikai pártok, minisztériumok és a gazdasági élet vonalán is foglalkozott Ausztriával, amitől a nyugati orientációjú szomszéd ország és az Egyesült Államok közötti együttműködéséről remélt információkat szerezni.[92] Szikla Péter százados (fn. „Bakos Károly") a londoni követség első titkára ugyancsak 1955-ben vette át a rezidentúra vezetését az egy

[88] Nagy András: *Halálos együttérzés. A „magyar ügy" és az ENSZ 1956–1963.* Kossuth Kiadó – Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Budapest, 2020. 16–17/306.

[89] Nagy (2020): i. m. 14–15.

[90] Okváth Imre: Jelentés a szocialista országok állambiztonsági vezetőinek titkos moszkvai tárgyalásairól, 1955. március 7–12. *Hadtörténelmi Közlemények,* 2001/4. 689–706.

[91] Tóth (2013): i. m. 398–400.

[92] Sz. Kovács Éva: „Ölel barátod, Lehel". Ausztriába telepített magyar ügynökök tevékenysége (1945–1965). In Baráth–Szekér (2020): i. m. 145–163.

évvel korábban kihelyezett Rossz (Pesti) Gyula államvédelmi századostól (fn. „Darvas Lajos"). 1954-től Turopoli Imre főhadnagy (fn. „Havasi") volt a konzul és az emigráció felelőse, míg a parlament és a pártok vonalán dolgozó Sógor Gyula őrnagy (fn. „Kiss Gyula") a politikai hírszerzés irányítója. A rezidenssel egy időben érkező Rácz Miklós százados (fn. „Kardos") a biztonsági tiszti és irattárosi funkciókat látta el. 1956 elején Garzó Ferenc (fn. „Fekete Gábor"), Antal Sándor (fn. „Kalmár Sándor"), míg augusztusban Bazsó Tibor államvédelmi hadnagy (fn. „Szepesi")[93] került londoni külszolgálatra.[94]

A LONDONI REZIDENTÚRA SZEMÉLYZETI VÁLTOZÁSAI 1956–1973

Amikor 1956. október 23-án Budapesten kitört forradalom,[95] a központi állomány elhagyta a BM épületét, így az iratok tekintélyes részének nyoma veszett.[96] A MNK külképviseletein szinte az összes fedett státuszban lévő államvédelmi tiszt lelepleződött, ugyanakkor a Külügyminisztérium november 1-én nyílt táviratban hazarendelte a rezidentúrák személyzetét. Olaszországban, Svájcban és az USA-ban megszűnt a hírszerzés jelenléte,[97] a londoni részleg viszont nem engedelmeskedett az utasításnak. Igaz, Szanyi Béla irodatiszt, Szöllősi Oszkár gépkocsivezető és Pákh Anikó, a kereskedelmi kirendeltség titkárnője, 1956 késő őszén átszökött az angolokhoz, Ádám István 1957 augusztusában követte őket.[98] (A hírszerzéstől operatív tiszt 1956-ban nem szökött külföldre, azonban a VIII. [Figyelési és Környezettanulmányozási] Főosztály 4. Osztályának vezetője, Haraszti Róbert

[93] Pál–Hegedűs (2023): i. m. 130.

[94] Ungváry (2013): i. m. 1523–1524.

[95] Simándi Irén: A magyar forradalom a Szabad Európa Rádió hullámhosszán II. *Valóság*, 2002/12. 76–93.

[96] Tóth (2013): i. m. 401–402.

[97] Palasik Mária: A BM II/3 (Hírszerző) Osztály. In Cseh–Okváth (2013): i. m. 58.

[98] Ungváry (2013): i. m. 1534.

százados 1956 decemberében Izraelbe távozott.[99] 1962-ben a tel-avivi rezidentúra két tisztje észrevette Harasztit egy autóbusz-megállóban, de a központ nem engedélyezte megközelítését.[100] Mindez egyértelműen arra utal, hogy a BM az egykori századost árulónak tartotta. Bár nem tudjuk igazolni, pedig nagyon valószínű, hogy Haraszti már a forradalom előtt a Moszad szolgálatába szegődött.)

Antal Sándor nem tért vissza állomáshelyére, ugyanis 1957 elején a *Daily Express* nyilvánosságra hozta, hogy az MI5 hírszerzőként könyvelte el.[101] Garzó Ferenc öt éven keresztül a központban maradt, mielőtt áthelyezték a római rezidentúrára.[102] 1957-ben Kanyó András rendőr századost a BM II/3. (Hírszerző) Osztály az utóbbi két tiszt helyett vezényelte Londonba.[103] Kanyó „Kárpáti" fedőnéven volt a konzuli hivatal beosztottja és az emigrációs vonal felelőse,[104] miután a kompromittálódott és életveszélyes fenyegetések közepette munkálkodó, defenzívába kényszerülő Turopoli 1958-ban hazatért.[105] 1958. május 31-től Baranyi Gyula lett a kulturális attasé,[106] aki a tudományos kérdésekkel és ezzel összefüggésben a nemzetközi szerve-

[99] Papp István: A BM II/9 (Figyelő és Környezettanulmányozó) Osztály. In Cseh–Okváth (2013): i. m. 250–252.

[100] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 3. 2. 4 – K-2355 – „Bonjour" (Haraszti Róbert). – Évkör: 1958–1971. 1–53.

[101] The National Archives (TNA) Foreign Office (FO) 371/128743 NH1903/1 Documents left by the cultural attaché. 28th January, 1957.

[102] Bottoni, Stefano: Egy különleges kapcsolat története. A magyar titkosszolgálat és a Szentszék, 1961–1978. In Gyarmati György (szerk.): *Csapdában: tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989*. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2010. 266–269.

[103] Kanyó András: *Egy kirúgott hírszerző emlékei. Miként szippantott be az ÁVH? Fedésben Londonban. A Kádár-interjú igaz története*. Ad Librum Kft., Budapest, 2016. 185–187.

[104] Varsányi Erika: Egy volt szociáldemokrata vezető, aki nem tudott „teljes értékű" ügynökké válni. *Betekintő*, 2016/3. 1–3. – https://www.beteinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2016_3_varsanyi.pdf (Letöltés: 2024. október 28.)

[105] Ungváry (2013): i. m. 1535–1545.

[106] TNA FO 371/134922 NH1903/10/G Information and allied activities of the hungarian legation in London 16th December 1958.

zetekkel foglalkozott.[107] 1959. április 15-én újabb csapás érte a BM II/3. Osztályt, ugyanis Szolnok Péter rezidenst a brit kormány Faragó Péter atomfizikus zaklatásáért nem kívánatos személynek nyilvánította.[108] Sógor Gyula 1959. augusztus 28-i búcsúfogadásán mindössze 50 fő vett részt, amely a diplomata kapcsolatrendszeréhez képest igen kis számnak bizonyult.[109] A politikai és gazdasági hírszerzés feladatköre ekkor Pados Gábor rendőr századoshoz (fn. „Budai") került,[110] ugyanakkor egy hónappal később a Külügyminisztérium Bazsót is hazarendelte, miután az ő esetében is számítani lehetett a kiutasításra.[111] Baranyi rendőr százados (fn. „Vándor") – akiről Ungváry alapművében nem esett szó – kiküldetése 1959 decemberében ugyancsak befejeződött.[112] Nyúl István rendőr őrnagy (fn. „Barna") lett a parancsnok, Németh János rendőr százados (fn. „Szalai") a konzul, míg Kanyó mandátumának végeztével Kolláth Ferenc rendőr őrnagy (fn. „Bognár") került a konzulátus élére.[113] 1961 elejétől az akkor alezredesi rendfokozatú Meszler (Kovács) Tibor (fn. „Szirtes")[114] vette

[107] MNL OL – XIX – J – 41 – a – Londoni követség 1946–1961 – 1-es d. – 710/1958. – Tárgy: Követségi munkakörök megoszlása – London, 1958. XII. 28. 440–443.

[108] Szekér Nóra: Fizikus az állambiztonság hálójában. *Betekintő*, 2020/4. 53–60. – www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok-2020_4_szeker.pdf (Letöltés: 2024. július 25.) DOI 10.25834/BET.2020.4.3

[109] MNL OL – XIX – J – 1 – j – Nagy-Britannia 1945–1964 – 5-ös d.) – 14.) tétel – 005624 – 650/1959 – Tárgy: Búcsúfogadás Sógor et. hazatérése alkalmából. – London, 1959. IX. 5. 1–4.

[110] Pál István: Ellenséges szolgálatok – azonos álláspontok. A londoni magyar hírszerző rezidentúra tisztjének kulturális vitái egy brit kollégájával. *Polymatheia*, 2020/1–2. 71–85. DOI 10.51455/Polymatheia.2020.1-2.04

[111] Pál–Hegedűs (2023): i. m. 186–189.

[112] Pál István: Jótétemény vagy inkább tehertétel. Két brit szakszervezeti vezető felhasználásnak kísérlete az ellenzéki Munkáspárt meggyőzésére az 1956-os forradalom utáni években. *Polymatheia*, 2022/1–2. 75–76. DOI 10.51455/Polymatheia.2022.1-2.04

[113] Ungváry (2013): i. m. 1546–1547.

[114] ÁBTL – 3. 2. 5 – O – 8 – 016/3 – OD – 2810/51 – „Medúza" – Londoni magyar követség és konzulátus. – Tárgy: A követség biztonsági helyzete. – Jelentés. London, 1960. XII. 6. 77–79.

át a főrezidensi posztot, Molnár István (fn. „Erdei")[115] technikai attasé volt a helyettese.[116] Még ebben az évben Londonba került dr. Pintér László rendőr százados (fn. „Nagy")[117] harmadtitkár,[118] míg Hegedűs János (fn. „Kőváry")[119] rendőr őrnagy 1962-től 1966-ig tartózkodott Londonban.[120] Míg az utóbbi két hírszerző tiszt jellemzően a pártokkal és a szakszervezetekkel foglalkozott,[121] Rybka Géza rendőr őrnagy (fn. „Rév") 1963-tól az emigrációs ügyekben járt el.[122] Amikor 1964-ben Berényi István rendőr őrnagy (fn. „Pusztai")[123] került a rezidentúra élére,[124] a központban senki nem számolt azzal, hogy még csak most jön az igazi feketeleves. 1965 augusztusában Rybka Géza szabadságát követően nem vehette fel a külszolgálatot a londoni nagykövetségen, ugyanis a Foreign Office (korántsem alaptalanul) azzal vádolta, hogy bizalmas anyagokat vett át a BBC egyik kelet-európai származású

[115] Pál István: Londonból Perugiába. Sikertelen próbálkozás egy sokoldalú tehetség beszervezésére. *Polymatheia*, 2021/1–2. 45. DOI 10.51455/Polymatheia.2021.1-2.03

[116] ÁBTL – 2. 8. 2. 1 – 503 – Molnár István ny. r. alez. 1928. X. 9. Önéletrajz-kiegészítés. Budapest, 1979. X. 11. 19–20.

[117] Pál István: Neumark Zoltán, a New York-i ügyvéd. Egy Vas megyei munkásmozgalmi veterán fia a III/I. (Hírszerző) Csoportfőnökség érdeklődésének középpontjában. *Vasi Szemle*, 2022/2. 231.

[118] *The Foreign Office List and Diplomatic Year Book 1961*. Edited for the Publishers by Members of Staff of The Foreign Office. London, Harrison and Sons, Ltd. 1961. 502.

[119] Ilkei (2016): i. m. 21.

[120] ÁBTL – 2. 8. 2. 1. – 343 – Hegedűs János / 1928. Vad Lídia / Elhunyt 1996. 09. 27. – Minősítés. – Budapest, 1973. X. 11. 22–23.

[121] ÁBTL – 3. 2. 5 – O – 8 – 016/5 – OD – 2810/5/2 – „Medúza" – Londoni magyar követség és konzulátus. – Évkör: 1960–1974. 1–218.

[122] Ilkei Csaba: *Újságírók, szerkesztők, sajtómunkások és az állambiztonság*. 2. kötet. Magánkiadás, Budapest, 2018. 40–42.

[123] ÁBTL – 3. 2. 5 – O – 8 – 016/3 – OD – 2810/51 – „Medúza" – Londoni magyar követség és konzulátus. – XI/2. sz. utasítás „B" – től. – Pusztai elvtársnak! London. – Tárgy: Az utóbbi időben tapasztalt külső figyelések. – Budapest, 1964. XI. 17. 308–310.

[124] Ungváry (2013): i. m. 1546.

alkalmazottjától.[125] Két hónappal később Szabó László rendőr őrnagy, az újonnan kihelyezett gazdaságpolitikai titkár politikai menedékjogot kért az USA nagykövetségétől.[126] Az operatív tevékenység az átállás következtében hosszú időn keresztül szünetelt,[127] Berényit 1967 őszén visszarendelték a külszolgálatról, így a (megfogyatkozó mennyiségű) iratok tanúsága szerint Kőszegi Miklós rendőr őrnagy (fn. „Széplaki")[128] próbálta kézben tartani a londoni hírszerző egységet.[129] 1968 márciusában Komornik Zoltán rendőr őrnagy (fn. „Békés")[130] előzetes felkészülés nélkül vette át a rezidentúra vezetését, amely szakszerű és szabályszerű volt, de csupán nyílt kapcsolatokra épült. A Konzervatív Pártban eredménytelenül kísérletezett információs bázis kialakításával, a kutatómunka hasznosítható tippeket nem hozott az I. Csoportfőnökség látókörébe, a felmerült személyekkel operatív szempontból semmit sem lehetett kezdeni, az ígéretesen induló kapcsolatokat a brit belpolitika változásai tartózkodóvá tették.[131] Ez azt jelentette,

[125] Pál István: A messziről jött ember. – Gyurányi Endre ausztrál állampolgár hírszerzési célú felhasználásának kísérlete és kudarca. *Polymatheia*, 2024/1–2. 79–80. DOI 10.51455/Polymatheia.2024.1-2.04

[126] M. Szebeni Géza: A „külügyes Szabó", aki „liftaknába zuhant". *Grotius*, 2011. – www.grotius.hu/doc/pub/TDSESM/2011_112_m.%20szebeni%20geza_a%20kulugyes%20szabo.pdf (Letöltés: 2024. október 27.)

[127] ÁBTL – 3. 2. 5 – O – 8 – 016/4 – OD – 2810/52 – „Medúza" – Londoni magyar követség és konzulátus. – XIV/8/B. sz. jelentés. – Tárgy: Beszélőszoba felújítása. – Feljegyzés. London, 1966. XI. 7. 112–114/115.

[128] Pál István: A jogászból lett optikus. Zseni Lajos, az egykori körmendi ügyészségi nyomozó – mint a hírszerzés ügynökjelöltje. *Vasi Honismereti Közlemények*, 2019/2. 70.

[129] ÁBTL – 3. 2. 5 – O – 8 – 016/5/2 – 15 – OD – 2810/52 – „Medúza" – Londoni követség és konzulátus – 68 – 4/4 – 5/68. sz. Utasítás. – Széplaki Elvtársnak! London. – Tárgy: Információ kérések. – Budapest, 1968. III. 15. 149–150/153–155.

[130] ÁBTL – 3. 2. 5 – O – 8 – 016/5 – 15 – OD – 2810/52 – „Medúza" – I/4-1/72. sz. Utasítás – BÉKÉS Elvtársnak! London. – Tárgy: Sajtócikk felterjesztése. – Budapest, 1972. II. 1. 191.

[131] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 2. 8. 2. 1 – 67 – Komornik Zoltán. Meghalt 1973. IV. 26. – Belügyminisztérium III/I-1. Osztály – Minősítés, Budapest, 1972. IX. 6. 1–2.

hogy 1971 szeptemberében Edward Heath konzervatív kormánya 105 kiküldetésben lévő szovjet állampolgárt utasított ki Nagy-Britanniából.[132] Zentai János rendőr őrnagy (fn. „Bánki"),[133] aki 1969 szeptemberétől 1973 októberéig állomásozott Londonban, 1972-ben került a rezidensi tisztségbe.[134] A célkitűzések gyakori változásai (harmadik országbeli vagy helyi lehetőségek előtérbe helyezése) következtében munkája jelentősebb eredményt nem hozott, ráadásul túl sok mindent szeretett volna elérni. Az első években a Szocialista Internacionálé feldolgozásával az MSZMP vezetését értékes tudáshoz juttatta, de a hírszerzőpont vezetőjeként megnövekedett feladatok az operatív tevékenység visszaesésével jártak. A hírszerző tisztek számának csökkenésével a titkos munkatársak irányítása is elvonta figyelmét.[135]

WASHINGTON ÉS NEW YORK A FORRADALOM UTÁNI MÁSFÉL ÉVTIZEDBEN

A forradalom után a washingtoni követségről senki sem kért menedékjogot az amerikai kormánytól, azonban Boldog János volt követségi másodtitkár, akit 1955-ben pénzügyi visszaélés gyanújával a Külügyminisztérium hazarendelt, 1956. december 24-én az Egyesült Államokba távozott. A döntése módfelett kellemetlenül érintette a kádári vezetést, ugyanis a korábbi diplomata pontosan meg tudta mondani, hogy a magyar kormány és más szocialista országok milyen volumenű pénzügyi támogatást adtak a CPSUA (Communist Party of the United States of America – az Amerikai Egyesült Államok Kommunista Pártja) számára. Ezzel egy időben Boldog az amerikai

[132] Andrew–Mitrohin (2000): i. m. 417–422.

[133] ÁBTL – 3. 2. 5 – O – 8 – 016/5 – 15 – OD – 2810/52 – „Medúza" – 4/17.1/72. – PALOTÁS ELVTÁRSNAK! Budapest. – Tárgy: Kémügyekkel foglalkozó újságcikkek felterjesztése. – JELENTÉS. London, 1972. IV. 10. 189.

[134] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 2. 8. 2. 1 – 584. Zentai János. Minősítés. Budapest, 1977. III. 10. 41–42.

[135] ÁBTL 2. 8. 2. 1 – 584. Zentai János. Minősítés. Budapest, 1973. X. 17. 37–38.

mozgalom több vezetőjével, például Foster, Du Bois, Petterson, is baráti viszonyban állt.[136] 1957 áprilisában az MNK kiutasította az országból Thomas R. Gleason százados, az Egyesült Államok helyettes katonai és légügyi attaséját, amire az azonos pozícióban lévő Mészáros Károly főhadnagynak távoznia kellett Washingtonból. A forradalmi munkás-paraszt kormány júniusban kémkedés vádjával nem kívánatos személynek nyilvánította Welwyn F. Dallam ezredest, az amerikai katonai és légügyi attasét.[137] A megtorlás Rácz Pál 1957. júliusi kiutasításával folytatódott.[138]

A hírszerzőmunka a szövetségi fővárosban közel másfél évig szünetelt, tudniillik Komornik Zoltán rendőr százados (fn. „Szűcs") csak 1958 márciusában került Washingtonba,[139] Kövesdi János rendőr őrnagy (fn. „Pál") rezidens kiküldetése pedig csak az év novemberében kezdődött.[140] Komornik a H-vonal (követségi elhárítás) területén mutatott fel eredményt, önálló ügyeket nem indított, ugyanis a tárgyalóképes angoltudás hiányzott az előmeneteléhez, viszont Kövesdi tevékenységét mindenben segítette.[141] Jó háromnegyed évvel az állambiztonság nagyszabású szervezeti átalakítása előtt megindult a washingtoni rezidentúra személyzeti fejlesztése. 1961 végétől Bazsó Tibor rendőr százados (fn. „Mátrai") fokozatosan átvette a konzuli hivatalt és a tudományos-technikai ügyeket. 1962 májusától Szluka Endre rendőr őrnagy (fn. „Zalai") lett a rezidens.[142]

[136] MNL OL – XIX – J – 29 – a – Washingtoni követség 1946–1962 – 11-es d. – 000117/szig.titk.1957 – Tárgy: Boldog János ügye. – Washington, 1957. V. 13. 2–5.

[137] Borhi László: *Magyar–amerikai kapcsolatok 1945–1990. Források*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2009. 294–297.

[138] Tabajdi–Ungváry (2008): i. m. 110.

[139] ÁBTL – 2. 8. 2. 1 – 67 – Komornik Zoltán. Meghalt 1973. IV. 26. – Belügyminisztérium II/3. Osztály – Javaslat, Budapest, 1958. III. 3. 1.

[140] Palasik (2013): i. m. 88.

[141] ÁBTL – 2. 8. 2. 1 – 67 – Komornik Zoltán. Meghalt 1973. IV. 26. – Belügyminisztérium II/3-A alosztály. – Minősítési lap, Budapest, 1959. VII. 4. 1–2.

[142] Pál István (2021): *A washingtoni jelölt. Arc és Álarc. A Hankiss Ágnes Intézet folyóiratának különszáma*. Petőfi Irodalmi Múzeum – Hankiss Ágnes Intézet, Budapest. 84.

Ekkor már Rontó Gyula rendőr százados (fn. „Vándor") volt magyar ügyekben illetékes előadó,[143] illetve Varga István rendőr százados (fn. „Váradi") a sajtóattasé.[144] 1963-ban Blazsek Ferenc rendőr századost (fn. „Fenyő") delegálták biztonsági felelősnek,[145] aki 1965-től attaséi beosztásban már az emigrációval foglalkozott.[146] A követség védelme ezt követően Kassai Ervin rendőr főhadnagy (fn. „Kárpáti") hatáskörébe került.[147] Józan Sándor rendőr százados (fn. „Hegedűs") követségi másodtitkár, a rezidentúra 1966 és 1968 közötti vezetője, 1965 elején utazott ki Washingtonba.[148] Varga áthelyezése miatt augusztustól Bernát Ernő rendőr százados volt az új sajtóattasé.[149] Bazsó távozásával egy időben Antal Sándor rendőr őrnagy (fn. „Kékesi") lett a műszaki-tudományos kérdések felelőse,[150] aki Galambos József – rendőr százados (fn. „Bányai")[151] – 1966. augusztusi, New Yorkból történt átirányítása előtt a konzuli feladatkört is ellátta.[152] Bernát Ernő és Radványi János ügyvivő

[143] Pál István: Váratlan szerepcsere. Egy teljesíthetetlen kérés Kádár János közbenjárása érdekében. *Múlt és Jövő*, 2021/3. 57.

[144] Pál István: A bostoni prospektusok. Sikertelen kísérlet egy fiatal villamosmérnök hazacsábítására. *Szakmai Szemle*, 2023/2. 9.

[145] Pál István: A második ember. Bernát Ernő washingtoni sajtóattasé átállásának története 1967–1974. *Szakmai Szemle*, 2023/3. 40.

[146] ÁBTL – 3. 2. 5 – O – 8 – 087/5/2 – Washingtoni Magyar Követség – II/12/67/A-nak. – Tárgy: A Nagykövetség dolgozóinak munkabeosztása. – Jelentés. Washington, 1967. II. 13. 186.

[147] ÁBTL – 3. 2. 5 – O – 8 – 087/3/3 – 15-10061 – Washingtoni Magyar Követség – 9/2 „H" 1965. számú jelentés. – Tárgy: Kassai Ervin r. fhdgy. FELKÉSZÜLÉSI TERVE. – Budapest, 1965. V. 14. 91–92.

[148] Pál (2021): i. m. 66.

[149] Tóth Eszter: A politikai hírszerzés szervezettörténeti vázlata, 1945–1990. *Betekintő*, 2011/2. 40 – https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_2_toth.pdf. (Letöltés: 2024. október 25.)

[150] Pál (2023): i. m. 25.

[151] Pál István – Szilágyi Ágnes Judit: Párbeszéd az ENSZ-ben. Adalékok a Magyarország és Costa Rica közötti kapcsolatfelvétel történetéhez. *Világtörténet*, 2021/3. 384.

[152] MNL OL – XIX – J – 1 – j – USA 1967 – SZT Iratok – 004561 – 311/1967 – Tárgy: Beszámoló konzuli tevékenységről – Washington, 1967. XII. 7. 1–6.

1967. tavaszi átállását követően a rezidentúra személyzete lecserélődött. Pozsonyi István rendőr őrnagy (fn. „Kis")[153] 1967 végétől átvette a műszaki-tudományos attasé posztját,[154] B. Tóth Endre rendőr alezredes[155] (fn. „Sós")[156] lett a konzuli osztály vezetője, Iván Tivadar (fn. „Nyírő") pedig az új sajtóattasé.[157] Az utóbbi eleinte titkos munkatársként kezdte, csak 1969-től volt szigorúan titkos állományú állambiztosági tiszt.[158] 1968 szeptemberétől 1970 őszéig B. Tóth irányította a rezidentúrát,[159] majd 1974-ig Móder István rendőr őrnagy (fn. „Zeke") töltötte be a parancsnoki tisztet.[160] A New York-i rezidentúra működéséről sokkal kevesebb irat került az ÁBTL őrizetébe, e téren csak annyi biztos, hogy 1960-tól 1965-ig Horváth József rendőr százados (fn. „Róna"), majd 1969-ig Borsányi Imre rendőr őrnagy (fn. „Réti) volt a rangidős tiszt.[161]

[153] ÁBTL – 3. 2. 5 – O – 8 – 016/4/2 – OD – 2810/52 – „Medúza" – Londoni magyar követség és konzulátus. – Tárgy: Kis et. lakására történt behatolással kapcsolatos Jelentés. London, 1966. III. 29. 44–46./66.

[154] Pál István: Egy magyar hírszerző Amerikában. Pozsonyi István rendőr alezredes beszámolója az Amerikai Egyesült Államokban szerzett tapasztatalatairól. *Polymatheia*, 2021/3–4. 93–95. DOI 10.51455/Polymatheia.2021.3-4.05

[155] Palasik (2013): i. m. 87–88.

[156] Pál István: A képmutató Kneszet-képviselő. Egy izraeli politikus játszmái a magyar hírszerzéssel, 1961–1967. In Sipos Balázs – Szatmári Péter (szerk.): *Sokszínű politikatudomány*. Bayer József 70. születésnapjára. L'Harmattan, Budapest, 2016. 174.

[157] ÁBTL – 3. 2. 5 – O – 8 – 087/6 – 15 – 10-061/52 – Washingtoni Magyar Követség – 11//1-5/68 – Tárgy: A Nagykövetség, a Kereskedelmi Kirendeltség és katonai hivatal funkció beosztása. – JELENTÉS. Washington, 1968. I. 31. 76–79.

[158] Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos (szerk.): *Főkonzulok, követek és nagykövetek, 1945–1990*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015. 190.

[159] *ÁBTL Archontológia 3/125 B. Tóth Endre*. – https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:5:::::P5_PRS_ID:1019579 (Letöltés: 2024. október 15.)

[160] Pál (2023): i. m. 29.

[161] Pál István: A Buenos Aires-i férfi. Julio Jelinek, a New York-i rezidentúra „legígéretesebb" jelöltje, 1961–1967. *Szakmai Szemle*, 2023/4. 29–63.

A beosztottak közül Galambos mellett csak Horváth helyettesének, Arányi Tibor rendőr főhadnagynak (fn. „Pártos") az azonosítása sikerült.[162]

VITA AZ ÁLLAMBIZTONSÁGI IRATOK FORRÁSÉRTÉKÉRŐL

Amennyiben a forrásokra terelődik a szó, ki kell mondanunk, hogy a tanulmánykötet széles körű erőfeszítések és hosszadalmas alkudozások ellenére is csak korlátozottan tudja felvonultatni a brit és amerikai forrásokat. A munka döntően az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának anyagaira épül, amelynek forrásértékét illetően igencsak megoszlanak a vélemények. Gyarmati György, aki 2003-tól 2016-ig töltötte be az intézmény főigazgatói tisztségét, az állambiztonsági iratok forrásértékét erősen limitáltnak tekinti. Ezt azzal indokolja, hogy az iratok, amelyek a rendszer negatív lenyomatát képezték, aránytalanul nagy hányada az áldozatokra koncentrál. A dossziék tartalmát illetően sorozatos torzításokról beszél, azaz az ügynök szóbeli vagy kézzel írt beszámolójáról a tartótiszt készített tisztázatot, amely már az utóbbi felfogását képviselte, de a közvetlen felettes és a hierarchiában magasabb szinten álló parancsnokok eszerint maguk is javítottak a jelentéseken. Mindenekelőtt a 40-es évek végi, 50-es évek elejei koncepciós perek és az 1956-os forradalom utáni megtorlások nyomozati anyagait tekinti konstruált iratoknak, amelyek egy prekoncepció igazolását tűzték ki célul. A kutatóknak ezért azt tanácsolja, hogy az összes szóba jöhető más közgyűjteményben, például Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és megyei egységei, városi és egyházi levéltárak, a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum, HM Központi Irattár stb. is kutassanak. A volt főigazgató arra is felhívta a szakma és a nagyközönség figyelmét, hogy az 1945 és 1990 között létrejött összes

[162] ÁBTL – 2. 8. 2. 1 – 237 – Arányi Tibor r. őrgy. – Nyugáll.-ba hely. 1976. III. 31. – BELÜGYMINISZTÉRIUM III/I-1 A-alosztály. – Minősítési lap. – Budapest, 1964. VI. 29. 35–36.

levéltári forrás mindössze 0,1%-át teszi ki az ÁBTL által őrzött iratanyag, amely árnyalja a közelmúlt köztörténetével kapcsolatos ismereteinket, azonban segítségével nem kerültek napvilágra eget rengető újdonságok. „Nem kerültek elő betiltott remekművek az asztalfiókokból."[163] Ungváry Krisztián ezzel szemben úgy vélekedik, hogy Gyarmati György tendenciózusan alulértékeli az állambiztonsági dokumentumok jelentőségét. Az első helyen azzal szállt vitába, hogy a források túl csekély hányada vonatkozik az ügynökökre és a tartótisztekre. Az érvelése szerint az iratanyagok a mindenkori állambiztonsági szerv perspektívájából mutatják be a megfigyelt személyeket. A munkadossziék részletesen beszámolnak az ügynök motivációjáról és másokhoz való viszonyáról, valamint a tartótisztek által adott értékelésekről és a hálózat tagjai számára előírt magatartásmintákról. Ezzel egy időben a beszervezési dossziék nagyon sok mindent felfednek az állambiztonság működéséről, miközben a személyi anyagokból már elkészült a folyamatos bővítés alatt álló archontológia. Ungváry egyben rámutat, hogy a Magyar Köztársaság nemzetbiztonsági szolgálatai a mai napig hasonló elveken működnek, a mostani iratanyag is az 1990 előttihez hasonló elvek alapján születik, amit az összes érintett szerv elfogad hiteles forrásként. A hálózati úton szerzett információk jelentős torzítása már csak azért sem volt lehetséges, mert az állambiztonságnál nagyon szigorú belső elhárítás működött, minden szervezeti egységnél tartottak éves ellenőrzést, de legkésőbb ötévente komplex vizsgálatra került sor. Az értesülések hitelességét technikai eszközökkel is próbálták megerősíteni, hogy bírósági tárgyaláson megállja a helyét. A napi operatív jelentésekben 1979-től a forrás megbízhatóságának is szerepelni kellett, így a hamisítással a tartótiszt nemcsak a karrierjét veszélyeztette, hanem a hadbíróságot kockáztatta. Ungváry egyben hangsúlyozza: az állambiztonsági iratanyag az összes forráson belüli

[163] Gyarmati György: *Kísértő közelmúlt, avagy a rendszerátalakítás egyik deficitje*. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011. 7–179.

aránya azért nem mérvadó, mert a politikai kontextus megértéséhez nélkülözhetetlen, míg egy községi tanács dokumentumairól ugyanez már nem mondható el.[164]

A KUTATÁS MÓDSZERTANA ÉS NEHÉZSÉGEI

Mit tudunk erre reflektálni? A pártállami hírszerzés dokumentumait azért nem tudjuk a rendszer negatív lenyomatának elkönyvelni, mert itt a megnyerni kívánt személyekkel folytatott kommunikációban éppen a létező szocializmus pozitív (vagy annak beállított) oldalait hangsúlyozták. Például Kennedy István Angliában élő magyar orvos 1952-ben megtekinthette az egyik újonnan átadott rendelőintézetet, Barna Tiborné Molnár Aliz (fn. „Strasser Hilda")[165] számára azt az üzenetet közvetítették, hogy többet nem fog sor kerülni a származási alapon történő üldöztetésre. A szerző hírszerzéstörténeti kutatásának tapasztalatai is azt mutatják, hogy az állambiztonság lehetőség szerint még ellenséges területen is igyekezett egy ügyben vagy egy bizonyos célobjektum ellen több hálózati személyt foglalkoztatni, hogy az információk több oldalról is megerősítést nyerjenek. A kutatásmódszertan tekintetében megfogadtuk Gyarmati György tanácsát, azaz minél több levéltárban próbálunk utánajárni az állambiztonsági iratok valóságtartalmának, amely külföldi levéltárakra és hatóságokra is kiterjed. A pártállami hírszerzés által keletkeztetett iratokat az akkor ellenérdekelt szolgálatok dokumentumaival egy az egyben nem tudtuk szembesíteni, minthogy a nyugati világban a titkosszolgálati iratokat csak évtizedek vagy akár száz év távlatában teszik kutatha-

[164] Ungváry Krisztián: Források és alulértékelésük. In Dávid Anna – Horváth Sándor (szerk.): *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés*. Libri Kiadó, Budapest, 2014. 89–106.

[165] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 3. 2. 1 – Bt-240/1 – „Strasser Hilda" (Barna Tiborné Molnár Aliz). Évkör: 1952–1956. 33–324.

tóvá, ha erre egyáltalán sor kerül.[166] Például Clarence Hathaway, a CPUSA (Communist Party of the United States of America – az Amerikai Egyesült Államok Kommunista Pártja) egyik alapító tagja kezdetektől az FBI informátoraként működött, így a DOJ (Department of Justice – Igazságügyi Minisztérium) pontosan nyomon követhette az egymással rivalizáló kommunista platformok 1921 májusában megrendezett, négy napig tartó egyesülési konferenciáját a woodstocki Overlook Mountain Hotelben. A Szövetségi Nyomozó Iroda 2011 augusztusában oldotta fel a műveleti akta titkosítását.[167] Amikor a FOIPA (Freedom of Information and Privacy Act) szellemében megpróbáltunk betekintést nyerni a Magyar Népköztársaság washingtoni követsége, 1967-től nagykövetség állományába tartozó diplomaták, egyben fedett státuszban lévő hírszerző tisztek megfigyelési aktáiba, azt a választ kaptuk, hogy „az FBI sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudja a kérésében szereplő dokumentumok létét a FOIA Törvényben foglalt kivételekre (b)(1) és (b)(3) [5. U. S.C § 552 (b)(1) és (b)(3) való tekintettel. Az FBI hírszerző és egyben rendvédelmi szervezet. Mint hírszerző szervezet, az FBI iratokat állít össze, miközben feladatköre szerint a nemzet biztonságát fenyegető veszélyek után nyomoz, és külföldiek elleni hírszerzést folytat. A kérése természetszerűen olyan forrásokra vonatkozik, amelyeket az FBI lehetségesen összegyűjtött vagy éppen nem gyűjtött nemzetbiztonsági és külföldi hírszerző funkciói teljesítése során. Ennek szellemében az FBI sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudja egyetlen olyan dokumentum létezését sem, a kérésével kapcsolatban, minthogy az ilyen iratok létezésének elismerése vagy el nem ismerése önmagában titkos információ, amit a FOIPA (b)1 kivétele véd és vagy felfedné azokat a hírforrásokat, módszereket és tevékenységi formákat, amelyek a (b)

[166] Takács Tibor: *Ügynökök, hálózatok, jelentések. Az állambiztonsági besúgóhálózat története*i. Jaffa Kiadó, Budapest, 2024. 39.

[167] Weiner, Tim: *Ellenség az egész világ. Az FBI története*. Gabo Kiadó, Budapest, 2013. 75–77.

(3); 50 USC§3024(i)(1) szerinti mentességek körébe tartoznak".[168] Miután az Amerikai Egyesült Államokban az 1972–74 között zajló Watergate-botrányt követően a Frank Church idahói szenátor vezetésével működő kongresszusi bizottság részben feltárta a CIA és a maffia által Fidel Castro kubai kormányfő, majd államelnök meggyilkolására szőtt összeesküvést, elindult valamiféle önvizsgálat, azaz a legnagyobb közérdeklődésre számot tartó ügyek bizonyos iratait a 80-as évektől független kutatók is megnézhették, és nagy többségük a világhálóra is felkerült.[169] Ezzel szemben a brit kormányzat a 80-as évek végéig még az MI5 (Military Intelligence Section 5 – a kémelhárítás) létezését sem volt hajlandó hivatalosan elismerni. Christopher Andrew oxfordi történészprofesszor, aki az első világháború hírszerzési hátterét kutatta a War Office (a szárazföldi hadsereg vezérkara) és az Admiralty (Admiralitás) iratanyagában, az 1970-es évek végén publicisztikai írásokban javasolta az MI5 és az MI6 működésének törvényi alapokra való helyezését. A Security Service Act (A Biztonsági Szolgálatról Szóló Törvény) végül 1989-ben lépett hatályba.[170] Margaret Thatcher kormánya végül az után döntött az MI5 működésének jogi szabályozásáról, hogy Peter Wright korábbi tudományos igazgatóhelyettes pár évvel korábban a tengerentúlon megjelentette visszaemlékezését.[171] A brit elhárítás az ezredfordulót követően a teljesség igénye nélkül elkezdte átadni a PRO (Public Records Office – Köziratok Tára), majd a 2003-as névváltoztatást követően a TNA (The National Archives – Országos Levéltár) számára az alapítástól a második világháború végéig terjedő időszakban keletkezett iratokat. A Security Service közel százéves történetéről 2009-ben látott napvilágot az első mono-

[168] Federal Bureau of Investigation FOIPA Request No: 1497430-000 Subject: Surveillance of the Staff of the Hungarian Legation/Embassy (January1, 1957 – December 31, 1972). May 27, 2021. 1–4.

[169] Waldron, Lamar: *A Kennedy-gyilkosság elhallgatott története. A 20. század bűnténye az új adatok fényében*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2014. 9–39.

[170] Andrew, Christopher: *The Defence of the Realm. The Authorized History of MI5*. Allan Lane, London. 753–770.

[171] Wrigth, Peter: *Spycatcher. The Candid Autobiography of a Senior Intelligence Officer*. Viking, New York, 1987. 1–382.

gráfia, amely a már kutatható dokumentumokra épül, ám a könyv kb. 80%-a az 1949 előtti eseményekkel foglalkozik. A hidegháborús korszakból csak néhány kiemelt ügy és jelenség bemutatására vállalkoztak a felettes kormányszervek iratai és a szakirodalom felhasználásával.[172] (Christopher Andrew *The Defence of the Realm. The Authorized History of MI5* című könyvében sokkal részletesebben mutatja be az 1945 és 2005 közötti hat évtizedet, ám ez utóbbi korszakból jó eséllyel csak bizonyos aktákba kapott betekintést, hogy a Biztonsági Szolgálatnak ne származzon politikai értelemben vehető kellemetlensége.) Az ún. Double Cross vagy kettős ügynök játszmák második világháborúban és mindenekelőtt a normandiai partraszállásban játszott szerepéről Ben Macintyre, a *Times* korábbi publicistája már ugyancsak a National Archives dokumentumainak felhasználásával írt,[173] viszont az 1950 után kezdődő MI5-műveletekről levéltári kutatáson nyugvó monográfia mindeddig nem látott napvilágot. (A brit levéltárban a történész számára elérhető, magyar vonatkozású KV-jelzetű [Security Service] aktasorozat időhatára nem lép túl a 60-as évek elején: Károlyi Mihályon és a Tanácsköztársaság egyes vezetőin kívül jellemzően az 56-os magyar forradalom nyomán a CPGB-vel [Communist Party of Great Britain – Brit Kommunista Párt] szembefordult egykori párttagok és egy-egy társutas értelmiségi anyagait olvashatjuk.[174])

Az Intelligence Services Act (Hírszerzőszolgálati Törvény) elfogadására viszont egészen 1994-ig várni kellett.[175] Míg Christopher Andrew könyve közel egy évszázadot foglal magában, az MI6 hivatalos története csak az 1909-es alapítástól számított első negyven évet öleli fel. Az SIS csak arra a korszakra vonatkozó dokumentumok

[172] Hennessey, Thomas – Thomas, Claire: *Spooks. The Unofficial History of MI5*. Amberley Publishing, Chalford, 2009. 6–624.

[173] Macintyre, Ben: *Dupla csavar. A normandiai partraszállás kémtörténete*. Gabo Kiadó, Budapest, 2013. 11–387.

[174] *The National Archives (TNA) KV Security Service 1950+* – https://discovery.nationalarchives.gov.uk/results/r?_q=Hungary&_p=1950&_hb=tna&_d=KV (Letöltés: 2024. szeptember 25.)

[175] Davies (2004): i. m. 301.

egy általuk kiválogatott részét engedte Keith Jefferey professzornak megtekinteni, amikor még a szolgálat egy kis létszámú elit klubként működött. Az MI6 1949 utáni történetéről hasonló mű belátható időn belül nincs kilátásban, ugyanakkor a Vauxhall Cross (az 1995-ben elfoglalt székházuk utáni elnevezés) mindeddig egyetlen műveleti aktát sem küldött el a National Archives Kew Gardens-i kutatótermébe.[176] Michael Smith az SIS két világháború közötti tevékenységéről szóló monográfiája a War Office, a FO (Foreign Office – brit külügyminisztérium) és az MI5 Szovjetunióra vonatkozó dokumentumaira épül.[177]

A HÍRSZERZÉSTÖRTÉNETI KUTATÁSOK LÉTJOGOSULTSÁGA ÉS FELHASZNÁLÁSA

A korabeli hírszerzés forrásainak leértékelésével már csak azért sem érthetünk egyet, mivel a pártállam külpolitikájának megértéséhez rendkívül értékes adalékokkal szolgálnak. Például Fejérdy András egyháztörténész tanulmányaiból kiderült, hogy a III/I. Csoportfőnökség is komoly szerepet játszott abban, hogy a II. vatikáni zsinattól kezdődően sikerült a Szentszékkel elfogadtatni a Magyar Népköztársaságnak a katolikus egyházzal szemben folytatott politikáját, amely a lojalitásért cserébe kapott engedményekre és a hivatalos irányvonaltól eltérő megnyilvánulások elleni szigorú fellépésre épült. A „Hontalanok" fedőnevű csoportdosszié elemzése bemutatta a Pápai Magyar Intézet hírszerzési célú felhasználását és a római katolikus egyház döntéshozóinak befolyásolására irányuló törekvéseket.[178] Barabás Holik László (fn. „Amadeo") története pedig arról szól, hogy

[176] Jefferey, Keith: *MI6. The History of the Secret Intelligence Service*. Bloomsbury, London, 2010. IX–XVII.

[177] Smith, Michael: *MI6. The Real James Bonds 1909–1939*. Dialogue, London, 2011. 1–385.

[178] Fejérdy András: „Hontalanok" A római emigráns magyar papok, a magyar kormányzat és a Vatikán új keleti politikájának kezdetei. *Történelmi Szemle*, 2009/1. 59–89.

a magyar püspökök által 1959-ben tett állami hűségeskü vatikáni értékelésére az említett ügynök milyen hatást tudott gyakorolni.[179] Természetesen Mindszenty József életútjának feltárásához is ugyanígy nélkülözhetetlen volt az állambiztonsági iratok széles körének felhasználása,[180] ahogy a sokáig állandósult zaklatás, valamint a párt-állami rendszernek szimpatikus vezetők megválasztatásában játszott szerepe feltárására való tekintettel a hazai egyháztörténet-írásban sem lehet megkerülni.[181] Borhi László a magyar–amerikai kapcsolatokról szóló alapművéhez főleg a korai hidegháborúval összefüggésben használta az ÁVH vizsgálati dossziéit, amelyben meglátása alapján nehéz elkülöníteni a valóságot az államvédelem fantáziájától, ugyanakkor elismeri, hogy amerikai részről több elképzelés is létezett szabotőrcsoportok magyarországi bevetésére.[182] Nagy András *Halálos együttérzés. A „magyar ügy" és az ENSZ 1956–1963* című művében felhasználta a világszervezet különböző hivatalaiban szolgáló hivatalos magyar küldöttek beszervezési és munkadossziéit, valamint a második világháborút megelőzően vagy 1956 után elmenekült magyar származású ENSZ-alkalmazottak kutató vagy személyi dossziéit.[183] Jobst Ágnes tekintélyes számú állambiztonsági iratanyag, valamint a Stasi dokumentumainak felhasználásával foglalta össze az 1945-ös magyar katonai emigráció Ausztriában és az NSZK-ban folytatott tevékenységét, az amerikai haderővel fenntartott viszonyt, valamint

[179] Fejérdy András: „Amadeo" ügynök és a magyar püspökök eskütétele 1959-ben A Szentszék keleti politikájának sikeres befolyásolási kísérlete. In Andreides Gábor – M. Madarász Anita – Soós Viktor Attila (szerk.): *Diplomácia – hírszerzés – állambiztonság*. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2018. 161–180.

[180] Balogh Margit: *Mindszenty József I–II*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015. 15–1558.

[181] Cúthné Gyóni Eszter: *„Nem harcolunk, de nem is búcsúzunk…" A Ciszterci Rend Zirci Apátságának története a második világháború végétől Endrédy Vendel apát haláláig*. Ciszteri Apátság, Zirc, 2017. 5–300.

[182] Borhi László: *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*. Osiris Kiadó – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2018. 111–134.

[183] Nagy (2020): i. m. 307–450.

a pártállami hírszerzésnek az MHBK ellen folytatott bomlasztási és lejáratási műveleteit.[184] Simándi Irén a Szabad Európa Rádió (SZER) történetéből a ballonakcióval összefüggésben (propagandaanyagok Magyarország területére léggömbök segítségével történő eljuttatása) idézett állambiztonsági háttéranyagokat.[185] Ám amennyiben a média világánál járunk, M. Madarász Anita *Kulturális csatatér. Brit–magyar diplomácia, 1945–1970* című könyve a Nagy-Britannia elleni hírszerzés egy szűkebb aspektusába, a British Council (a brit kultúrát közvetítő kormányzati szervezet), valamint az egyes diplomaták megfigyelésére vonatkozó állambiztonsági iratokba enged betekintést.[186] Szekér Nóra nem pusztán a III/I. Csoportfőnökség iratai alapján próbálta (sikerrel) bemutatni a világhírű magyar származású természettudósok – Teller Ede, Szilárd Leó, Szent-Györgyi Albert, Gábor Dénes – lejáratására, illetve megnyerésére irányuló (sikertelen) állambiztonsági próbálkozásokat,[187] Borvendég Zsuzsanna a hírszerzés egyik fedőszerve, a Nemzetközi Újságíró Szervezet (NÚSZ) történetét mutatta be az ÁBTL forrásai alapján.[188] Andreides Gábor Száll József átállásának történetéhez használta az ügyben keletkezett vizsgálati dossziékat és hírszerzési jelentéseket.[189] Az olasz biztonsági szolgálat anyagai között sem ő, sem Neuspiller Ferenc nem kutathatott, ám utóbbi több tanulmányt is írt a magyar állambiztonság olasz rendőrök beszervezésére irányuló kísérleteiről. Giovanni del Nero római őrmesterrel még az

[184] Jobst Ágnes: *Hontalan hadsereg? Epizódok a hidegháborús hírszerzés történetéből*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2023. 9–269.

[185] Simándi Irén: *Magyarország a Szabad Európa Rádió hullámhosszán 1951–1956*. Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, Budapest, 2005. 36–57.

[186] M. Madarász Anita: *Kulturális csatatér. Brit–magyar diplomácia, 1945–1970*. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2023. 9–449.

[187] Szekér Nóra: *Fedőneve: Marslakó. Világhírű magyar tudósok állambiztonsági megfigyelése*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2023. 7–247.

[188] Borvendég Zsuzsanna: *Újságírásnak álcázva. A Nemzetközi Újságíró Szervezet Magyarországon*. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2015. 7–129.

[189] Andreides Gábor: *Egy megbízható elvtárs. Száll József útja az MKP-tól a P2-ig*. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2019. 7–257.

50-es évek első felében foglalkoztak,[190] akárcsak Nicola Cotuli tiszthelyettessel, aki a Római Magyar Akadémiának otthont adó városrész kapitányságán dolgozott.[191] Callisto Ozzi római nyomozó, a Politikai Osztály állítólagos aspiránsa 1958 és 1960 között folytatott játszmát a rezidentúrával,[192] míg Domenico Reitano, a vasúti rendőrség firenzei tisztje 1966–67-ben volt célszemély.[193] Végül, de nem utolsósorban megemlítendő a magyar államadósság történetének feldolgozása Mong Attilától. aki viszont az 1970-es évektől kezdve rendelkezésre álló Napi Operatív Információs Jelentések elnevezésű iratcsoportot használta.[194]

A TANULMÁNYKÖTET ÁLTAL REALIZÁLT ÚJ EREDMÉNYEK

Milyen új felfedezéseket tartalmaznak a most napvilágot látó kötetünk egyes fejezetei? Az első tanulmány – „Egy Londonban élő felvidéki orvos meséi" –, amely 1952 és 1956 között játszódik, arra hívja fel a figyelmet, hogy a „régi emigráció", azaz a második világháború előtt sokszor a hátrányos megkülönböztetés elől menekülő, az államszocializmussal szemben (többé-kevésbé) megértő nyugati magyarok hírszerzési célú felhasználása korántsem hozott olyan sikert, amit vártak tőle. Bár a losonci születésű Kennedy István 1939-ig a Csehszlovák Kommunista Párthoz közeli Sarló-mozgalom tagja volt, mégis

[190] Neuspiller Ferenc: A római rezidentúra malacperselye. Miért támogatott a magyar hírszerzés egy olasz disznóhizlaldát? *Betekintő*, 2019/1. 24–42 – https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2019_1_neuspiller.pdf (Letöltés: 2024. október 25.)

[191] Neuspiller Ferenc: A római rezidentúra kísérlete olasz rendőr beszervezésére. *Szakmai Szemle*, 2018/2. 98–116.

[192] Neuspiller Ferenc: Róka fogta csuka? A magyar hírszerzés és az olasz elhárítás egyik játszmája az 1950-es években. *Szakmai Szemle*, 2021/3. 5–28.

[193] Neuspiller Ferenc: Párnahuzat és bor. Egy olasz rendőrnek és magyar feleségének hírszerzési megkörnyékezése. *Polymatheia*, 2020/3–4. 175–190. DOI 10.51455/Polymatheia.2020.3-4.10

[194] Mong Attila: *Kádár hitele. A magyar államadósság története 1956–1990*. Libri Kiadó, Budapest, 2012. 7–315.

csak közel kétéves ráhatást követően vállalta a titkos együttműködést. Az orvos egyfelől másik országból származó nőt vett feleségül, emiatt magyarságára való hivatkozással aligha lehetett vele tárgyalni. A politikai elkötelezettsége sem volt olyan szilárd, mint amilyennek az államvédelem gondolta. Kennedy személyesen ismerte a CPGB (Communist Party of Great Britain – Nagy-Britannia Kommunista Pártja) egyik meghatározó személyiségét, akinek telefonbeszélgetéseit az MI5 lehallgatta. Ez azt jelenti, hogy az orvoshoz is eljutottak, aki ugyan Budapesten élő édesanyjára és testvérére való tekintettel itteni látogatásai alkalmával kommunista múltját hangoztatta, valamint 1954-ben aláírta a beszervezési nyilatkozatot, de lényegi információval nem szolgált. A Petőfi Kör (vagy a rendszerrel szemben kritikus csoport vagy jelenség) dicsérete megállapításunk szerint egyértelműen a kapcsolat leépítésének eszköze. A megvalósult szocializmus az egykori idealistát kiábrándította (főleg akkor, ha a hatóságok e célból még nyomást is gyakoroltak), ugyanakkor a keleti tömbre az anticionizmus és az Izrael-ellenesség miatt is neheztelt.

A második tanulmány – „A veszélyes látogató" –, amely egy másik, felvidéki zsidó származású orvos megközelítésének kudarcáról szól, mindenekelőtt azt bizonyítja, hogy az ún. „közös antifasiszta platform" (németellenesség, a második világháború előtti magyar politikai berendezkedéssel szembeni kritikus viszonyulás) aligha volt elegendő az egykori üldözöttek meggyőzéséhez. Blitz László, az MNK londoni követségének orvosa, ugyanis a történelem viharai között is kitartott polgári liberális/mérsékelt (brit) konzervatív nézetei mellett, ráadásul az 1945 utáni harmadik Csehszlovák Köztársasággal annak nyíltan kirekesztő tendenciái (Benes-dekrétumok, a szlovákiai antiszemitizmus tolerálása, pogromok, elvtelenül szovjetbarát politika) miatt már nem tudott azonosulni. Az orvos a polgári emigránsok által tető alá hozott, sokáig rendkívül eredményes „Csehszlovák Hírszerző Iroda" tagja volt, amiből következik, hogy a magyar diplomaták kezelését a brit hatóságok felkérésére vállalta.

A harmadik tanulmány – „Londonból Perugiába" – tipikus esete az 1956-os forradalom bukása miatt Nyugatra menekült egyetemista és főiskolás nők sorsának. Delfin Éva az érvényesülést Nyugaton képzelte

el, szembefordult az itthon maradt szülők rendszerkonform magatartásával, nem magyar férjet választott, a leendő házastársa kedvéért, de még inkább a gettóban átélt borzalmaktól való elszakadás és a múlt lezárása végett felvette a római katolikus vallást. Mások talán nem szakítottak ennyire nyíltan az addigi életükkel, az viszont tény, hogy a rendszer képviselőitől mindenki messzemenően tartózkodott. Végül, de nem utolsósorban az írás feltárja a korabeli magyar hírszerzésre jellemző igen súlyos szakmai hiányosságokat (felkészítés nélkül, telefonon adott utasítások, az intő jelek figyelmen kívül hagyása).

A negyedik tanulmány – „A futár szerepében Komáromy István szobrászművész" – jelentősen módosítja korábbi ismereteinket, mivel az ehhez felhasznált források egyértelműen azt mutatják, hogy a III/I. Csoportfőnökség nagy-britanniai hálózata már jóval Szabó László rendőr őrnagy 1965. októberi átállása előtt lelepleződött. A szobrász és Pados Gábor rendőr százados személyes jó kapcsolata az MI5-nak is feltűnt, ezért kihallgatásra rendelték. Az elhárítótiszt a beszélgetés során arra figyelmeztette Komáromyt, hogy barátja hírszerző, ugyanakkor hasonló vádakkal illette a többi diplomatát. A művész ezt a tiltás ellenére is elmondta Padosnak, aki az elhangzott nevekről érdeklődött, majd rákérdezett a felsorolásból kimaradt kollegákra. A szobrász időről időre ezután is találkozott a századossal, ami csak az MI5 engedélyével történhetett, ez pedig feltételezi, hogy a művész jelentette Pados elszólását. A londoni rezidentúra tevékenysége 1962-ben már teljeséggel ismert volt a britek előtt, azaz Szabó érdemi újdonsággal már nem tudott szolgálni. Az amerikai kormányzat ezért döntött úgy, hogy Szabóval mondatja el a nyugati közvéleménynek szánt üzenetet, miszerint a szatellitországok hírszerzői ugyanolyan veszélyt hordoznak magukban, mint a KGB.

Az ötödik tanulmány – „Egy botcsinálta ügynök New Yorkban" – egy olyan idegenvezetőről szól, aki 1963-ban saját és édesanyja részére kérte az USA-ba szóló kivándorlási engedélyt. Back László New Yorkban élő öccséhez szeretett volna kiköltözni, miután közvetlen rokonainak többsége a holokauszt áldozata lett, testvére pedig 1956 óta az Egyesült Államokban élt. A BM a szocialista rendszer magasabbrendűségének premisszája miatt aktív korú magyar állampolgár

részére csak nagyon kivételes esetben engedélyezte az ország legális úton történő elhagyását. Az idegenvezető, aki hálózati személyként a Budapestre látogató amerikai turistákról jelentett, a munkaszolgálat óta fennálló egészségi problémáira való tekintettel 40 évesen mentesült az addig is csak kisegítő szerepre korlátozódó tartalékos katonai szolgálattól, így a hírszerzéssel vállalt együttműködés fejében viszonylag rövid időn belül kiutazhatott az USA-ba. A tanulmányunk újdonsága a telepítési kísérlet kudarcára adott magyarázatban rejlik. Back László korára való tekintettel az FBI azonnal kiemelte a bevándorlók közül, majd alaposan rá is ijesztett. Az aktiválás nem sikerült, mert az ügynök nem a III/I. Csoportfőnökség által preferált területen helyezkedett el, láthatóan kitért a feladatai végrehajtása elől. Az általános magyarázat úgy szól, hogy a külföldi munkára önként jelentkező hálózati személyek többsége az itthon uralkodó politikai viszonyok elől próbált elmenekülni.

A hatodik tanulmány – „Váratlan szerepcsere" – az amerikai zsidó szervezetek és a pártállam igen sajátos viszonyába enged bepillantást. A 60-as évek elején Kádár János az 1956-os forradalom leverésében és azt követő megtorlásokban játszott szerepe miatt persona non grata volt az amerikai döntéshozók szemében, azonban a lakosságnak tett engedmények operáló belpolitikája első eredményeit mégsem tudták teljesen figyelmen kívül hagyni. Mivel 1945 óta az amerikai külpolitika kiemelten kezeli a diaszpórában élő zsidó közösségek sorsát, a Kennedy-adminisztráció hallgatólagosan támogatta, hogy a B'nai B'rith szabadkőműves-páholy vezetése tényfeltáró utakat tegyen a vasfüggöny mögött. 1961-ben Label Katz, a szervezet elnöke, névrokona és munkatársa, a kisvárdai születésű Katz Fülöp társaságában felkereste a Szovjetuniót, Lengyelországot és Magyarországot. A budapesti tapasztalataikról kedvezően nyilatkoztak, mindenekelőtt a zsidó vallás gyakorlásának (a szovjet helyzethez képest) érvényesülő szabadsága nyerte el a tetszésüket. Bár a hivatalos magyar politika nem vette jó néven a zsidóság nemzetiségi státuszba emelésére vonatkozó kérésüket, a hírszerzés a meglévő közös pontok (a Kádár-rendszer iránti megértés, a szülőföld iránti nosztalgia) alapján szerette volna Katz Fülöpöt beszervezni. (1967-től a magyar állambiztonság számára

kiemelt feladatként szerepelt Izrael és előretolt egységei, a cionista szervezetek elleni fellépés.[195]) A Gajda Ferenc washingtoni követségi irodavezető és Rontó Gyula magyar ügyekben illetékes előadó által kialakított személyes jó viszony és az antifasiszta alap itt is kevésnek bizonyult a sikerhez, ugyanis Katz Fülöp végig azt hangsúlyozta, hogy csak a szép emlékeket idézi fel, ugyanakkor kifogásolta, hogy a holokauszt tragédiája elsikkad a korabeli történelemtanításban. A B'nai B'rith osztályvezetője azzal viszont végképp elásta magát a BM szemében, hogy kemény bírálattal illette a Szovjetuniót a zsidó lét ellehetetlenítése és az antiszemitizmus kvázi hivatalos szintre emelése miatt, sőt, Kádár János közbenjárását kérte az ottani zsidóságot sújtó intézkedések visszavonásához.

A hetedik tanulmány – „Az ügyvivő sajtókapcsolata" – egyrészt arra hívja fel a figyelmünket, hogy Kádár János rendszere a 60-as években még egyáltalán nem tudta az amerikai sajtót a maga oldalára állítani, legfeljebb egy bizonyos szinten sikerült a megértő attitűd kialakítása. A korabeli tudósítások azt hangsúlyozták, hogy az előrelépés az öt-tíz évvel korábbi állapotokhoz képest értendő. Gwertzman szemlélete sok szempontból vitát váltott ki a budapesti pártvezetésben és az MNK washingtoni követségén, Radvány János mégis kvázi baráti viszonyt tartott fenn a szerkesztővel. Az ügyvivő voltaképpen kisajátította Gwertzmant, akiről először nem tudta, hogy együtt tanult a CIA kelet-európai osztályának tisztjeivel. Abban, hogy Radványi 1967-ben a másik oldalt választotta, az újságírónak is meghatározó szerepe volt.

A nyolcadik tanulmány – „A második ember" – a III/I. Csoportfőnökség számára legnagyobb veszteséget okozó csapást járja körbe, ugyanis Bernát Ernő rendőr százados átállása nagyságrendekkel több kárt okozott a magyar hírszerzésnek, mint Szabó László rendőr őrnagy. Ennek az a fő oka, hogy bár a BM hírszerzése az Egyesült Államokban mindössze három-négy fős (nagyon kétes értékű) ügynöki hálózattal

[195] Benedek Márta: Az állambiztonság és a külpolitika kapcsolata Magyarországon 1945–1990 között. *Nemzetbiztonsági Szemle,* II. (MMXIV) II. 124–134.

rendelkezett, a széles körű levélellenőrzés[196] alapján az állambiztonság kb. 40-45 fő tanulmányozásával foglalkozott, bizonyos számú esetben már személyes érintkezéssel. A százados ezzel a perspektívát gyilkolta meg, hiszen ráirányította az FBI figyelmét azokra a magyar származású amerikaiakra, akik iránt az I. Csoportfőnökség érdeklődött. Az előzetes figyelmeztetés jelentősége abban állt, hogy az USA decentralizált felépítése és a nagy távolságok miatt nem mindenki került azonnal a szövetségi nyomozók látókörébe, illetve a területi kirendeltségek többsége nem foglalkozott elhárítási ügyekkel. (Nagy-Britanniában a külföldről érkező posta mindig London érintésével jutott el a címzettekhez.)

[196] Palasik Mária: A magyar titkosszolgálatok és az 1956-os kivándorlók. In Kecskés D. Gusztáv – Scheibner Tamás (szerk.): *Egy világraszóló történet. Az 1956-os magyar menekültválság kézikönyve*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2022. 173–176.

EGY LONDONBAN ÉLŐ FELVIDÉKI ORVOS MESÉI

Beszámoló az 50-es évek elejének nagy-britanniai viszonyairól

BEVEZETÉS

Az 1951-es év utolsó napjaiban Fenyvesi István államvédelmi hadnagy személyi kutató dosszié felállítására tett javaslatot dr. Sacher István londoni illetőségű orvos tanulmányozására, mondván, a nevezett személye a későbbiek folyamán lakáscím-tulajdonosként vagy telefonos üzenetfelvevőként jól jöhet a hírszerzés angliai tevékenységéhez. A hadnagy ezzel egy időben úgy vélte, hogy az orvos végső soron akár tippkutatóként is szóba jöhet, azonban az egyik leveléből kiderült, hogy anyagi helyzetére való tekintettel ezt önerőből nem tudja vállalni. Mivel a rendelkezésre álló adatokból úgy tűnt, hogy dr. Sacher rokonszenvezik a magyarországi rendszerrel, alkalmasság esetén az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) megteremtheti számára a tevékenységéhez szükséges feltételeket. Farkas Vladimir államvédelmi alezredes – a Hírszerző Főosztály vezetője[1] – jóváhagyta az elképzelést.[2] Ám az ÁVH a megfelelő nyelvismeret hiányában és az MI5 (Military Intelligence Branch 5 – a brit biztonsági szolgálat)[3]

[1] Palasik Mária: A BM II/3. (Hírszerző) Osztály. In Cseh–Okváth (2013): i. m. 49.

[2] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 3. 2. 1 – BT – 306 – 10 – 69.524/954 – Kutató ügynök – Fedőnév: „Silver" – Tárgy: Dr. Sacher István személyi kutató dossziéjának felállítása. – Határozat. Budapest, 1951. XII. 28. 74.

[3] Gordon, Thomas: *A brit titkosszolgálat világa*. JLX Kiadó, Budapest, 2008. 101–110.

által gyakorolt rendkívül szigorú ellenőrzés mellett legfeljebb évente fél tucat Magyarországra látogató brit állampolgár közül próbálhatott ügynököket beszervezni.[4]

A SZERZŐ FELTEVÉSE

Dr. Kennedy (sz. Sacher) István, aki tanulóévei alatt bekapcsolódott a két világháború közötti Csehszlovákia kommunista pártjának tevékenységébe, a háború utáni években már inkább az államszocializmus társutasai közé tartozott. Az orvos elismerte a magyarországi egészségügy ekkortájt induló fejlesztésének első eredményeit, ugyanakkor kritikusan viszonyult a brit kultúra amerikanizálódásához, ám nagyon valószínű, hogy Magyarországon élő családtagjai kiszolgáltatottsága nélkül még arra a jelképes együttműködésre sem lett volna hajlandó, ami megvalósult. 1952-ben ugyan durvább volt az elnyomás, mint két évvel később, azonban édesanyja egészségi állapota életkorának előrehaladásával tovább romlott, ezért fogadta el az államvédelem által tolmácsolt „felkérést". Az ígéret teljesítésével viszont végső soron adós maradt, pedig egyik ismerőse közel állt az évszázad brit kémbotrányának főszereplőjéhez, sőt, kulcsszerepe volt az utóbbi pályafutásának elindításában.

A JELÖLT (ELLENTMONDÁSOKKAL TELI) ÉLETÚTJA

Dr. Sacher István 1913. október 6-án született Losoncon Sacher Gyula és Lőwy Elza házasságában.[5] A célszemély édesapja eredetileg géplakatos volt, ám az első világháborúban szerzett sérülése miatt nem tudta mesterségét gyakorolni, így egy kereskedőnél lett raktáros.

[4] Ungváry Krisztián: „Anglia a második legnagyobb ellensége Magyarországnak". A londoni magyar hírszerző rezidentúra működése saját jelentései tükrében 1951 és 1965 között. *Századok*, 2013/6. 1513–1520.

[5] The National Archives (TNA) Home Office (HO) 405/47779 S. 33007 IMMIGRANT NOTES 25. 8. 1949. 1.

Sacher Gyula 1942-ben elhunyt, így az özvegy a nagyobbik fiával Budapestre költözött. A döntést minden bizonnyal megkönnyítette, hogy a házaspár lánya, Sacher Erzsébet, 1940 végén a fővárosban vállalt munkát, majd 1941-ben hozzáment Szegő Lajos illatszer-kereskedőhöz. Dr. Sacher a gimnáziumot Losoncon és Rimaszombaton végezte, ahol többször is komoly vitába keveredett a tanárokkal, amiért azok a jobb módú szülők gyerekeit leplezetlenül előnyben részesítették. Az egyik tanuló emiatt öngyilkos lett, amiért Sacher István a pedagógusokat hibáztatta. Ezért ki akarták csapni az iskolából, mire Sacher bekapcsolódott a kommunista ifjúsági mozgalomba, vezetésével tiltakozó megmozdulást tartottak Losonc központjában.[6] A leendő orvos gimnáziumi élménye sok tekintetben hasonlít arra a történetre, amelyet Ilku Pál (1912–1973) – 1961 és 1973 között művelődési miniszter[7] – először 1936-ban kiadott *Zendül az osztály* című regénye is ábrázolt.[8] Sacher izgatásért két hétre börtönbe került, de később is többször volt letartóztatásban politikai tevékenysége miatt. Az ÁVH úgy tudta, hogy a célszemély Klement Gottwaldot, Csehszlovákia Kommunista Pártjának (CSKP) főtitkárát is megismerte. Amikor 1939-ben a németek bevonultak Prágába, dr. Sacher már akkor sem azonosítható társaival Lengyelországba menekült, ahonnan a Brit Kommunista Párt közbeavatkozása révén Angliába távozott, akiktől diplomája megszerzéséhez is kapott támogatást.[9] A valóságban dr. Sacher 1933-tól 1938-ig a Prágai Orvostudományi Egyetemen tanult, majd – mivel Losonc az 1938. évi első bécsi döntés nyomán visszakerült Magyarországhoz,[10] sokkal valószínűbb,

[6] ÁBTL – 3. 2. 1 – BT – 306 – 10-69.524/954 – Kutató ügynök – Fedőnév: „Silver" – Tárgy: dr. Sacher István („Sámuel István") összefoglalója. – Feljegyzés. Budapest. 1952. III. 17. 15–20.

[7] Ilku Pál. In Romhányi Ferenc (szerk.): *Pécs Lexikon I. (A–M)*. Lexikon Kulturális Nonprofit Kft., Pécs, 2010. 329.

[8] Ilku Pál: *Zendül az osztály*. Madách, Pozsony, 1970. 5–130.

[9] ÁBTL – 3. 2. 1 – BT – 306 – 10-69.524/954 – Kutató ügynök – Fedőnév: „Silver" – Tárgy: dr. Sacher István („Sámuel István") összefoglalója. – Feljegyzés. Budapest. 1952. III. 17. 15–20.

[10] Sallai Gergely: *Az első bécsi döntés*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 141–152.

hogy az 1941. decemberi angol hadüzenet előtt Budapestről távozott Angliába – a londoni Slough Emergency Hospital (Slough Sürgősségi Kórház) segédorvosa lett. Nagy-Britanniában csak a szakvizsgáját tette le 1944–45 folyamán. 1948 januárjától 1949 augusztusáig századosi rangban a Royal Army Medical Corpshoz (a Királyi Haderő Orvosi Testületéhez) vezényelték.[11] Sacher (Kennedy) István 1944. február 5-én feleségül vette a holland állampolgárságú Anita Sterner titkárnőt,[12] aki 1922. február 5-én született Barcelonában Asher és Bertha Sterner házasságából.[13] Az asszony édesanyjával és édesapjával ismeretlen okból – szinte biztos, hogy a holland zsidóság számára tragikus veszteséggel végződő német megszállás elől[14] – menekült a brit fővárosba. A feleség édesanyja 1952-ben már nem élt, a jelölt apósa tisztviselő volt egy angol hajózási társaságnál.[15]

AZ ORVOSSAL TÖRTÉNŐ FOGLALKOZÁS CÉLJA

Kennedy István 1949. szeptember 6-tól lett brit alattvaló,[16] párttagságáról a Hírszerző Főosztály nem tudott semmi biztosat, csak annyit sikerült tisztázni, hogy szoros baráti kapcsolatban állt a lakóhelye szerinti kommunista pártalapszervezet titkárával. Sacher 1946-ban és 1950-ben is járt Magyarországon, elismerően szólt az újjáépítés

[11] TNA HO 405/47779 S. 33007 Application for Naturalisation. 8th-February, 1949. 1.

[12] TNA HO 405/47779 Application by an Alien for a Certificate of Naturalisation. London 12. I. 1949.

[13] TNA HO 334/431/58497 Certificate of Naturalisation. Anita Bertha Sterner London. 27. January 1960. 1–2.

[14] Romjin, Peter: The War 1940 – 1945. In J. C. Blom – R. G. Fuks-Mansfeld – I. Schöffer (eds.): *The History of the Jews in the Netherlands*. Liverpool University Press, 2007. 296–335.

[15] ÁBTL – 3. 2. 1 – BT – 306 – 10-69.524/954 – Kutató ügynök – Fedőnév: „Silver" – Tárgy: dr. Sacher István („Sámuel István") összefoglalója. – Feljegyzés. Budapest. 1952. III. 17. 20–22.

[16] TNA HO 405/47779 S. 33007/Nat. Div. 17th March, 1961.

eredményeiről, miközben többször is bírálta az elégedetlenkedőket. A célszemély rendszeresen megírta anyjának a munkásnegyedben végzett körzeti orvosi praxis során a szegénységgel – a második világháború utáni általános szűkösséggel[17] – kapcsolatban szerzett tapasztalatait. Kennedy a szakvizsgájára készült, emiatt zárkózott életet élt. Ez abból is látszott, hogy mindig elújságolta anyjának, ha elmentek valahová szórakozni: az újévet az Angol–Szovjet Baráti Társaság ünnepségén töltötte a feleségével. 1950-ben azért jött haza, mert súlyosan szívbeteg anyja gyógykezeléséről kívánt konzultálni a hazai orvosokkal, ugyanakkor az asztma tüneteit enyhítő gyógyszert is hozott. Dr. Sacher 1951-ben újból vízumot kért, a KEOKH – Külföldieket Ellenőrző Központi Hivatal[18] – viszont leállt az ügyintézéssel. Fenyvesi felkérte Lőwy Elzát, hogy Kennedyt küldje be a londoni magyar követségre. Az idős asszony ezt elmondta Pál nevű fiának, de azt már nem tudta megmagyarázni, hogy erre miért van szükség, mire az idősebbik gyereke lebeszélte a levélírásról. Fenyvesi azt biztosra vette, hogy Kennedy István nem óhajt hazatérni, mert az 1946-os látogatáskor felesége megmondta, hogy erről hallani sem akar. A hadnagy úgy vélte, hogy az orvost elvi alapon is be lehetne szervezni, majd ha megbizonyosodtak hűségéről és megbízhatóságáról, az ÁVH segítségével később rendelőt nyithat, amely találkozási pontként használható. Az ellenőrzéshez az angol kommunista párt segítségével számoltak, ugyanakkor általános levélellenőrzést vezettek be a célszemély családjára.[19] Két héttel később Fenyvesi azt indítványozta, hogy engedélyezzék az orvos beutazását, majd idézzék be az útlevélosztályra, hogy egy rövid beszélgetés keretében tisztázni lehessen a politikai nézeteit. A londoni rezidentúra is utasítást kapott rá, hogy a vízum

[17] Egedy Gergely: *Nagy-Britannia története*. Aula, Budapest, 2011. 251–258.

[18] Krahulcsán Zsolt: A BM KEOKH és Útlevélosztályának szervezettörténete, 1956–1962. *Betekintő*, 2011/4. 1. – betekinto.hu/2011_4_krahucsan (Letöltés: 2014. május 17.) DOI 1025834/BET

[19] ÁBTL – 3. 2. 1 – BT – 306 – 10-69.524/954 – Kutató ügynök – Fedőnév: „Silver" – Tárgy: dr. Sacher István („Sámuel István") összefoglalója. – Feljegyzés. Budapest. 1952. III. 17. 15–30.

átadásával párhuzamosan kérdezzék ki szándékairól. Amint Kennedy megírta érkezése időpontját, Sacher Pált arra tervezték felkérni, hogy mutassa be testvérét a KEOKH munkatársainak, akik az angol egészségügyről és betegbiztosításról kívánnak vele konzultálni. Fenyvesi egyben indítványozta dr. Sacher István megfigyelését, valamint kapcsolatainak ellenőrzését, ugyanakkor szerette volna tisztázni, hogy Lengyelországból milyen körülmények között jutott el Angliába, és miért éppen oda távozott. A hadnagy azonban rámutatott: amennyiben Kennedy István párttag, a hírszerzés nem használhatja fel.[20]

A JELÖLT MEGÉRKEZIK BUDAPESTRE

1952. július 10-én Fenyvesi délután 4-kor felhívta Sacher Pált – a Budapesti Gyógyszertár Vállalat főgyógyszerészét[21] –, akinek „Fekete" néven mutatkozott be, és a KEOKH beosztottjának adta ki magát. Sacher először nem emlékezett arra, hogy korábban már találkozott a hadnaggyal, de végül ráeszmélt. Sacher szó nélkül elfogadta, hogy rövid időn belül összefusson Fenyvesivel, így az államvédelmi tiszt fél ötre a Klotild utca 3. elé hajtott, hogy a szolgálati autóval felvegye a gyógyszerészt. Az akkori Vörös Hadsereg útján lévő Veronika étterembe hajtottak, ahol Fenyvesi felfedte Sacher Pálnak, hogy öccse jó benyomást tett rájuk, ezért szeretnék közelebbről megismerni, és néhány ügyben tanácsot kérni tőle. A hadnagy elárulta: azért esett Kennedy Istvánra a választásuk, mert bár nem tagja a Brit Kommunista Pártnak, elkötelezetten baloldali, így feltétlenül megbíznak benne. A KEOKH egyes Angliában élő magyar személyekről szeretett volna tájékoztatást kérni, akiknek a tevékenységéről nem bírt tudomással. Fenyvesi azért gondolt Sacher öccsére, mert ő a brit fővá-

[20] ÁBTL – 3. 2. 1 – BT – 306 – 10-69.524/954 – Kutató ügynök – Fedőnév: „Silver" – Tárgy: „Sámuel István" tanulmányozási terve. – Javaslat. Budapest. 1952. III. 31. 89–91.

[21] Böszörményi János – Zboray Bertalan: A magyar gyógyszerészet helyzete 1945 után. *Orvostörténeti Közlemények*, 1987/1–4. 83.

rosban sok mindenkit ismert, olyan embereket is, akik érdekelhetik a magyar hatóságokat. A lehetőségek tisztázásához szeretett volna egy találkozót kérni Kennedy Istvántól, a találkozót viszont Sacher Pálnak kellett volna összehozni. Az igazgatóhelyettes készségesen rendelkezésre állt, hozzátéve, hogy öccsében nem merül fel kétely, ha ismerőseként mutatja be Fenyvesit. Sacher úgy vélte, hogy testvére nem feltétlenül akar mindvégig édesanyja mellett maradni, akinek az egészségi állapota sokat javult. A hadnagy kérésére a gyógyszerész azt mondta, hogy a vasárnapi családi összejövetel után, hétfőn este sort tudnának keríteni a bemutatkozásra. Az időpontot a találkozó napján tervezték egyeztetni. Fenyvesi megadta a számát, de Sacher lelkére kötötte, hogy senkinek se beszélhet róla, nehogy az öccse emiatt kellemetlen helyzetbe kerüljön. Tudniillik Kennedy a KEOKH-ban folytatott beszélgetés során elismerte: a brit hatóságok tudnak a múltjáról és baloldali tevékenységéről. Sacher Pál az írásbeli nyilatkozat aláírása elől kitért, amit végül a hadnagy sem erőltetett. Fenyvesi így is eredményesnek ítélte a találkozót.[22]

AZ ORVOS PÁLYAFUTÁSA A BRIT EGÉSZSÉGÜGYBEN

A hadnagy 1952. július 15-én este hat órakor a Margit híd pesti hídfőjénél találkozott Sacher Pállal és Kennedy Istvánnal. A kölcsönös bemutatkozást követően Fenyvesi azt javasolta, hogy szálljanak be az autójába, és együtt nézzék meg Budapestet. Az orvos kérésére az Úttörővasút volt az első állomás, majd az államvédelmi tiszt felvitte a testvérpárt a Hármashatárhegyre. Nem sokkal később a Margit-szigeti kaszinóhoz hajtottak, ahol Kennedy kezdeményezésére a társaság együtt vacsorázott.

Fenyvesi érdeklődésére a célszemély elmondta, hogy édesanyjának könnyebb lett a légzése az új szovjet gyártmányú gyógyszer jóvoltából,

[22] ÁBTL – 3. 2. 1 – BT – 306 – 10-69.524/954 – Kutató ügynök – Fedőnév: „Silver" – Tárgy: Kapcsolatfelvétel „Sámuel"-lel. – Jelentés. Budapest. 1952. VII. 11. 121–126.

ám a mellékhatása nem volt kedvező. Az Angliából hozott orvosságra komoly várakozással tekintett, ugyanakkor megköszönte, hogy a vám elengedése érdekében a KEOKH közbenjárt. Ezt az Orvosi Tudományos Tanács is támogatta, mert a gyógyszer hatásásosságát ők is szerették volna megismerni. A brit egészségügy kapcsán pedig arról beszélt, hogy a törvény szerint friss diplomás orvos nem nyithat rendelőt, hanem három évig csak beosztott lehet egy praxisjoggal rendelkező kollégánál. Aki sikerrel vette a gyakorlatot, az viszont egy újabb jogszabályba ütközött. Az összes állampolgár be volt osztva valamelyik orvoshoz, az átjelentkezés ugyanakkor hosszadalmas ügyintézést igényelt, ezt pedig az ottani átlagember nem szívesen vállalta. Egy-egy praxis 4000-4500 beteg ellátásáért volt felelős, minden betegre évi egy font fejpénz járt. Akinek volt asszisztense, az 2000 újabb személy ellátására kapott engedélyt, miközben a plusz 2000 fontot megfelezte a munkatársával.[23] A valóságban az önálló praxist a brit egészségügyi törvény a diplomán kívül nem kötötte semmilyen külön kritériumhoz. Mivel a körzeti orvosi hivatást a szakmai közösség jelentős hányada parkolópályának tekintette,[24] 1952-ben megalakult a College of General Practicioners (Háziorvosi Kollégium), amely nemsokára elérte az egyéves, kórházi és alapellátás terén egyaránt letöltendő gyakornoki időszak bevezetését. A családorvosok többsége ekkor még egyedül dolgozott, ugyanakkor azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a páciensek száma körzetenként jelentős szórást mutatott. A jobb módú körzetekben valószínűleg nehezebb volt önálló rendelőt indítani, hiszen a pályakezdő orvos a National Health Service (Országos Egészségügyi Szolgálat) részéről kizárólag az e téren tapasztalható egyenlőtlenségek feloldásához, azaz csak vidéki praxishoz igényelhetett támogatást.[25] Kennedy megemlí-

[23] ÁBTL – 3. 2. 1 – BT – 306 – 10-69.524/954 – Kutató ügynök – Fedőnév: „Silver" – Tárgy: Kapcsolatfelvétel „Weismüller"-rel. – Jelentés. Budapest. 1952. VII. 16. 127– 130.

[24] Marks, John: *The NHS: Beginning, Middle and End? The autobiography of Dr. John Marks*. Radcliffe Publishing, Oxford, 2008. 70–78.

[25] Webster, Charles: *The National Health Service. A Political History*. Oxford University Press, 2002. 51–58.

tette, hogy a csapadékos időjárásra való tekintettel kénytelen volt egy Morris 8-as (Morris Eight)[26] típusú gépkocsit vásárolni a páciensek meglátogatásához. Az autó használtan is 58 fontsterlingbe került, ráadásul öt hónapot kellett várni az engedélyezésre. A hadnagy érdeklődésére az orvos elmondta, hogy évi 12 font a tarifa, és kötelező a biztosítás: aki ezt elmulasztja, a büntetésen túl több évre eltilthatják a vezetéstől. Fenyvesi ekkor rákérdezett, hogy az orvos tudna-e segíteni a kinti magyarok politikai állásfoglalásának megismerésében. A célszemély megköszönte az iránta megnyilvánuló bizalmat, de őszintén bevallotta, hogy a kinti magyarokkal nincs igazán kapcsolata. Ez különösen az 1945 utáni emigránsokra volt érvényes, mint mondta, többségük nem a munkások közül toborzódott. Kennedy a háború előtt tagja volt – az 1920-as évek végétől a Csehszlovák Kommunista Párttal szoros viszonyban lévő, a losonci magyar gimnázium tanulói között kifejezetten erős[27] – „Sarló" nevű ifjúsági mozgalomnak, de Angliában nem politizált. Az első években minden erejét a diploma megszerzésére fordította, később pedig az elbocsátást kockáztatta volna, hiszen a rendelőtulajdonos – a korabeli körzeti orvosok többségéhez hasonlóan[28] – jobboldali beállítottságú. Igaz, több olyan barátja is volt, aki vezető szerepet játszott a CPGB vezetésében, velük sűrűn találkozott, hogy megbeszéljék a hazai és nemzetközi politika eseményeit. Kennedy ugyanakkor jelezte, hogy szeretné felkeresni Sztálinvárost (ma Dunaújváros), illetve egy pár szovjet és magyar filmet, valamint színdarabot megtekinteni, illetve kiállítást felkeresni. Ezzel együtt arra kérte Fenyvesit, hogy csak az orvost lássa benne, és ne pazarolja rá az időt.[29]

[26] Burgess Wise, David: Singer: A Car for Every Purse and Purpose. In Ian Ward (executive editor): *The World of Automobiles*. Volume 18. Orbis, London, 1974. 2071.

[27] Ferencz László: A Sarló ideológiai formálódása és kapcsolata a kommunista párttal. In Sándor László (szerk.): *Ez volt a Sarló. Tanulmányok, emlékezések, dokumentumok*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978. 32–62.

[28] Egedy (2011): i. m. 217–222.

[29] ÁBTL – 3. 2. 1 – BT – 306 – 10-69.524/954 – Kutató ügynök – Fedőnév: „Silver" – Tárgy: Kapcsolatfelvétel „Weismüller"-rel. – Jelentés. Budapest. 1952. VII. 16. 127–133.

Az államvédelmi hadnagy július 17-én délután háromkor a Margit híd pesti hídfőjénél felvette a Sacher testvéreket, akikkel megnézték az új csepeli stadiont, a postát és a lakótelepet, majd a kispesti SZTK-rendelőt. Az orvos ekkor azt mondta, hogy – a kor követelményeihez képest valóban elavult[30] – angliai kórházakkal, rendelőkkel szemben Kispest egészségügyi központja jól felszerelt és higiénikus.[31]

A SZIGETORSZÁG KULTURÁLIS VISZONYAI ÉS AZ AMERIKAI BEFOLYÁS

A városnézés a XIII. kerületben, illetve a jánoshegyi kilátónál és az Úttörővasútnál folytatódott, végül Fenyvesi és a Sacher fivérek helyet foglaltak a Margit-szigeti szabadtéri színpad nézőterén, hogy megtekintsék Makarenko *Az új ember kovácsa* című darabját. Fenyvesi a brit kulturális élettel kapcsolatban kezdett érdeklődni. A célszemély ekkor azzal a megfogalmazással élt, hogy a sajátos és egyben a külső befolyástól lényegében mentes angol kultúra a hollywoodi behatolás következtében alaposan megváltozott. Az ő olvasatában az amerikai filmek vagy a háborút dicsőítették, vagy az erkölcstelenséget, a szexuális szabadosságot sugározták. A színházi élet az orvos elmondása szerint ennél sokszínűbb volt, hiszen az ún. Unity nevű teátrumban orosz, ukrán, cseh szerzők műveit is bemutatták, amelyek hatalmas sikert arattak. A Unity legtöbb nézője a haladó munkások közül toborzódott, azonban a felsőbb rétegekből is jöttek érdeklődők. Időről időre a szocialista országok diplomatái is tiszteletüket tették az előadásokon. A hatóságok már többször is be akarták záratni, de a közvélemény ezt nem engedte. Igaz, a jobboldali lapok állandóan kritizálták a dara-

[30] Bosanquet, Nick – Salisbury, Chris: The Practice. In Irvine Loudon – John Horder – Charles Webster (eds.): *General Practice under the National Health Service 1948–1977*. Calderon Press, Oxford, 1998. 45–50. DOI 10.1093/ac.prof:oso/9780198206750.001.0001

[31] ÁBTL – 3. 2. 1 – BT – 306 – 10-69.524/954 – Kutató ügynök – Fedőnév: „Silver" – Tárgy: Találkozás „Weismüller"-rel. – Jelentés. Budapest. 1952. VII. 18. 134–135.

bokat, amivel az ellentéteket szították, illetve a potenciális nézőket szerették volna elriasztani a szóban forgó színháztól.[32] Amit dr. Sacher az amerikai filmekről elmondott, az valójában az 1920-as évek egy-egy ókonzervatív kritikusának, mint például G. A. Atkinson, szemléletét tükrözte. Tudniillik 1932-ben Samuel Hoare akkori brit belügyminiszter egyértelműen kimondta: az amerikai filmek legfőbb erénye, hogy a brit ifjúságot eltérítik a bűnözéstől. Hollywood ugyanis bemutathatta és elemezhette azokat a társadalmi problémákat és jelenségeket, amelyről a brit filmipar már csak azért sem szólhatott, mert hasonló téma esetén a BBFC (British Board of Film Classification – Brit Filmbesorolási Tanács) már a forgatókönyvet is megvétózta.[33] A brit kommunista párthoz a Workers' Theatre Movement (Munkás Színházak Mozgalma) sokkal közelebb állt, mint a mérsékeltebb Unity, amely a közvetlen politizálás helyett inkább elgondolkodtató, társadalomkritikai tartalmú műveket vitt színre.[34] A Unity londoni részlege amatőr vándortársulatként működött, produkcióit elvitte az azonos nevű baloldali színházi szövetség vidéki központjaiba, csakhogy a háború utáni szűkösség korában ez egyre kevésbé volt tartható, így a szóban forgó előadóművészi törekvés idővel elhalt.[35] Dr. Sacher Makarenko darabjáról úgy nyilatkozott, hogy komoly nevelő hatása van, majd hozzátette, hogy a szerző elveit Angliában sem ártana alkalmazni a nagyszámú csavargó, bűncselekményt elkövető gyerek miatt. Az orvos ugyanakkor azt állította, hogy a brit szólásszabadság jelképes, ugyanis a Hyde Parkban szerveződő gyűléseket a rendőrség –

[32] ÁBTL – 3. 2. 1 – BT – 306 – 10-69.524/954 – Kutató ügynök – Fedőnév: „Silver" – Tárgy: Találkozás „Weismüller"-rel. – Jelentés. Budapest. 1952. VII. 18. 136–137.

[33] Glancy, Mark: *Hollywood and the Americanization of Britain from the 1920's to the present*. I. B. Tauris, New York, 2014. 109–142. https://doi.org/10.5040/9780755698080

[34] Warden, Claire: *British Avant-Garde Theatre*. Palgrave Macmillan, New York, 2012. 18–40. DOI 10.057/9781137020697

[35] Kershaw, Baz: Alternative Theatre 1946–2002. In uő (eds.): *The Cambridge History of British Theatre*. Cambridge University Press, 2004. 354–355. https://doi.org/10.1017/CHOL9780521651325

pontosabban a Scotland Yard Special Branch (a Nagy-londoni Rendőr-főkapitányság Különleges Ügyosztálya) – folyamatosan ellenőrzi. A baloldali megmozdulásokon rendszeresen előfordult, hogy őrizetbe vették azt, akinek a megnyilvánulása zavarkeltő.[36] Dr. Sacher a makarenkói pedagógia leglátványosabb elemét ragadta ki, holott annak valódi célja a munkára nevelésen túl a fegyelem önkéntes vállalásának elérése volt, a pofon a pedagógus kudarcát jelentette.[37] A rendszerkritikus demonstrációkon kétségtelenül mindvégig képviseltette magát a Special Branch, de letartóztatásra inkább csak akkor került sor, ha a megmozdulás túllépte a törvényes kereteket.[38] Az Angliára gyakorolt amerikai befolyást az orvos kézzelfoghatónak nevezte, amely a tengerentúli áruk kiszorító hatása és a kölcsönök révén egyre erőteljesebb pénzügyi függéssel járt, miközben a koreai háború erősen megosztotta az embereket. Az Egyesült Államok újabb brit egységek részvételét követelte, ami egyre nagyobb nehézségeket okozott. Dr. Sacher szerint az amerikai haderő szigetországi jelenléte is komoly konfliktusokkal járt, minthogy nem tudtak kulturáltan viselkedni, a támaszpontjaikhoz közeli városokban mindennaposak voltak a verekedések, csapataik nyomában megjelent a tömeges prostitúció.[39] A valóságban a közvélemény, jellemző módon a kommunista párt hívei és társutasai, valamint a szélsőjobboldal kivételével, belenyugodott a brit gazdaságban tapasztalható amerikai térnyerésbe, ez ugyanis komoly pénzügyi segélyekkel és kedvező kamatozású hite-

[36] ÁBTL – 3. 2. 1 – BT – 306 – 10-69.524/954 – Kutató ügynök – Fedőnév: „Silver" – Tárgy: Találkozás „Weismüller"-rel. – Jelentés. Budapest. 1952. VII. 18. 137–138.

[37] Pataki Ferenc: *Makarenko élete és pedagógiája*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988. 610–671.

[38] Walton, Calder: *Empire of Secrets. British Intelligence, The Cold War and the Twilight of Empire*. Harper Press, London, 2013. 218.

[39] ÁBTL – 3. 2. 1 – BT – 306 – 10-69.524/954 – Kutató ügynök – Fedőnév: „Silver" – Tárgy: Találkozás „Weismüller"-rel. – Jelentés. Budapest. 1952. VII. 18. 139–140.

lekkel párosult.[40] A koreai háború időszakának kormányfői, Clement Attlee és Sir Winston Churchill egyértelműen támogatták az Egyesült Államok vezetésével felvonult ENSZ-haderőt, azonban a hadviselés módszertana és a diplomáciai téren végrehajtandó lépések terén már nem volt teljes a nézetazonosság.[41] Az USAF (United States Air Force – Egyesült Államok Légierő) jelenlétét kísérő negatív jelenségek egy tekintélyes hányada viszont sokkal hangsúlyosabban abból származott, hogy a brit alvilág rátelepedett az amerikai katonák szórakoztatását célzó tevékenységekre, amely önmagában is jelentős biztonsági kockázattal járt.[42]

A MEGBÍZHATÓSÁG PRÓBÁJA

Fenyvesi eredményesnek ítélte a beszélgetést, azonban hiányosságként könyvelte el, hogy Sacher Pált nem sikerült eltávolítani a célszemély mellől. A hadnagy azt szerette volna elérni, hogy a gyógyszerész maradjon távol a 22-én, kedden esedékes újabb találkozótól, mert ekkor már a beszervezést tervezte.[43] Pár nappal később viszont már óvatosabban foglalt állást, mert bizonyos értelemben ellentmondásosnak találta az orvos viselkedését. Dr. Sacher a színházi előadást közömbös vagy inkább unott arckifejezéssel figyelte, majd a szünetben mégis elismeréssel szólt a látottakról. A figyelőszolgálat ugyanakkor arra hívta fel a Hírszerző Főosztály figyelmét, hogy az orvos inkább csak végigfutott a Munkácsy-tárlaton, legfeljebb

[40] Foot, Paul: *The Politics of Harold Wilson*. Penguin Books, Harmondsworth, 1968. 199–218.

[41] Lowe, Peter: The Significance of the Korean War in Anglo-American Relations, 1950–1953. In Michael Dockrill – John W. Young (eds.): *British Foreign Policy, 1945–56*. St. Martin's, New York, 1989. 126–145.

[42] Summers, Anthony – Stephen Dorril: *The Scandal*. Coronet Books, Hodder and Stoughton, 1988. 247–248.

[43] ÁBTL – 3. 2. 1 – BT – 306 – 10-69.524/954 – Kutató ügynök – Fedőnév: „Silver" – Tárgy: Találkozás „Weismüller"-rel. – Jelentés. Budapest. 1952. VII. 18. 140–141.

egy-két festmény előtt időzött el. A találkozójukon mégis azt állította, hogy alaposan végignézte a kiállítást, mert nem tudott a gyönyörű képektől elszakadni. Mindebből Fenyvesi azt a következtetést vonta le, hogy érdemes volna megvárni a keddi találkozó végét. A hadnagy mindenekelőtt azt szerette volna tisztázni, hogy dr. Sacher részt vesz-e a kommunista párt munkájában, vagy ha nem, akkor mi az oka passzivitásának. A kérdések nyomán ugyanis feltérképezhető volt, hogy a célszemély mennyire tart a brit hatóságoktól. A magyarországi beszervezés a jelölt szabadságának végeztével nem tűnt időszerűnek, ám Fenyvesi szerint a jelölt alkalmassága és hajlandósága esetén erre Londonban is sor kerülhetett.[44] A hadnagy 1952. július 22-én 18 órakor a Moszkva téren találkozott dr. Sacher Istvánnal és Sacher Pállal, majd a 65-ös autóbusszal kimentek a Hűvösvölgyben található Népkert vendéglőbe. Az orvos ezt nevezte a legszebb helynek, ahol magyarországi tartózkodása során megfordult. A hadnagy rákérdezett, hogy London környékén vannak-e ehhez hasonló helyek. Dr. Sacher azt mondta, hogy csak a várostól távol, az országutak mentén találkozni ilyen vendéglőkkel, ám azokat csak gépkocsival lehet megközelíteni. Az orvos hangsúlyozta, hogy a legtöbb brit anyagi okokból a szabad idejét otthon tölti, míg a szakszervezetek többsége a korlátozott bevételeiből nem igazán járulhatott hozzá a dolgozók üdültetéséhez.[45] Dr. Sacher állítása annyiban igaz, hogy az 50-es évek elején a brit állampolgárok túlnyomó többsége már csak a korlátozott valutakeret miatt sem vállalhatta egy külföldi utazás költségeit, azonban a belföldi turizmus ekkorra már visszatért a háború előtti szintre. A közel 3 millió magán-személygépkocsi jóvoltából megnőtt a hétvégi kirándulások szerepe, míg a kevésbé jómódú munkavállalók az éves szabadságukat valamelyik tengerparti fürdővárosban töltötték

[44] ÁBTL – 3. 2. 1 – BT – 306 – 10-69.524/954 – Kutató ügynök – Fedőnév: „Silver" – Tárgy: „Weismüller" tanulmányozási terve. – Javaslat. Budapest. 1952. VII. 21. 142– 144.

[45] ÁBTL – 3. 2. 1 – BT – 306 – 10-69.524/954 – Kutató ügynök – Fedőnév: „Silver" – Tárgy: Találkozó „Weismüller"-rel. – Jelentés. Budapest. 1952. VII. 18. 145–146.

el.[46] A brit belpolitikáról ekkor már csak a kommunista párt társadalmi beágyazottságával kapcsolatban esett szó. Dr. Sacher úgy vélte, hogy a skóciai, főleg a Glasgow környéki munkások a legradikálisabbak, a bányászszakszervezetben erős a kommunista párt befolyása. A tanítói szakszervezet tagjai között sok kommunista volt, részben azért, mert a vidéki iskolákat az állam elhanyagolta, a fizetések elmaradtak az átlagtól. Igaz, a középiskolai tanárok és az egyetemi oktatók emiatt rendszeresen támadták őket. Az orvosi kamara egyáltalán nem volt harcos természetű, mert a praxisjoggal rendelkezők nem törődtek az érdekvédelemmel, a baloldali orvosok pedig kisebbségben voltak.[47] A CPGB bányászokra gyakorolt befolyása az 50-es évek elején Skóciában sem volt számottevő, ugyanis a kommunista kötődésű SMWU (Scottish Mine Workers' Union – Skót Bányamunkás Szakszervezet), amely 1930-ban vált ki az MFGB-ből (Miners' Federation of Great Britain – Brit Bányászszövetség), 1935-ben befejezte tevékenységét.[48] Az erőteljes balratolódás csak 1966-ban kezdődött, amikor a NUM (National Union of Mineworkers – [1945-től] Országos Bányamunkás Szakszervezet) legnagyobb befolyással rendelkező yorkshire-i tagozatának vezetését Arthur Scargill ragadta magához. A tanítók a valóságban nem rendelkeztek önálló érdekképviselettel, így sokkal valószínűbb, hogy a NUT (National Union of Teachers – Országos Tanár-szakszervezet) 50-es évek végi tisztújításával összefüggésben fogalmazódott meg egyes amerikai antikommunista csoportok részéről, miszerint „a hatalomért folytatott versengés minden kétséget kizáróan bebizonyította, hogy Nagy-Britanniában a kommunisták átfogó támadást indítottak a gyerekek gondolkodásának ellenőrzésé-

[46] Middleton, Victor T. C. – L. J. Likorish: *British Tourism: The remarkable story of growth*. Elsevier, London, 2005. 17–22.

[47] ÁBTL – 3. 2. 1 – BT – 306 – 10-69.524/954 – Kutató ügynök – Fedőnév: „Silver" – Tárgy: Találkozó „Weismüller"-rel. – Jelentés. Budapest. 1952. VII. 18. 146–149.

[48] Eaden, James – David Renton: *The Communist Party of Great Britain since 1920*. Palgrave, New York, 2002. 37–38. https://doi.org/10.1057/9781403907226

re".[49] Fenyvesi helytelenítette, hogy dr. Sacher szakmai elfoglaltságai miatt politikai téren nem képezte magát, hiszen az itthon szerzett tapasztalati révén, személyes tekintélye jóvoltából segíthetne a brit munkások befolyásolásában. Dr. Sacher ezt elvállalta, Fenyvesi pedig arra figyelmeztette, hogy kettejük kapcsolatáról ne szóljon senkinek. Az orvos végül 1952. július 25-én visszautazott Londonba.[50]

1954-ES VISSZATÉRÉS, KÜLÖNÖS ÚTITÁRSAKKAL

Miután dr. Kennedy István 1954. május 22-én reggel újból Budapestre érkezett, Sógor Gyula államvédelmi százados a KEOKH munkatársaként felhívta Lőwy Elza lakását. A célszemély nem tartózkodott a Csáky utca 37. szám alatt, ezért a százados „Kiss Gyula" néven visszahívást kért. Az orvos nem sokkal később jelentkezett, végül abban maradt a századossal, hogy utóbbi délután 4 órakor felmegy hozzájuk, és együtt elmennek egy rövid megbeszélésre. Sógor pontosan megjelent, egy rövid ideig a közelgő angol–magyar labdarúgó-mérkőzésről – az 1953. november 25-én, a Wembley Stadionban játszott 6:3 visszavágójáról[51] – társalgott az orvos anyjával, bátyjával, húgával és az utóbbi férjével, majd a londoni vendég társaságában elindult a Margit-szigetre. Amint megérkeztek, dr. Kennedy István azonnal dr. Blitz [László][52] nevű kollégájáról kezdett beszélni. Sógor meglepődött, hogy az orvos honnan tudja ilyen jól, hogy mi érdekli a külföldieket ellenőrző hivatalt. Kennedy úgy nyilatkozott: számára

[49] Beckett, Francis: *Enemy Within. The Rise and Fall of the British Communist Party*. The Merlin Press, Woobridge, 1998. 152–154.

[50] ÁBTL – 3. 2. 1 – BT – 306 – 10-69.524/954 – Kutató ügynök – Fedőnév: „Silver" – Tárgy: Találkozó „Weismüller"-rel. – Jelentés. Budapest. 1952. VII. 18. 149–150.

[51] Kasza Péter: *Amikor a futball történelmet ír. A berni csoda, 1954*. Alexandra, Pécs, 2004. 62–65.

[52] The National Archives (TNA) Home Office (HO) – 405/5131 B 30985 Application by an Alian for a Certificate of Naturalisation Ladislav Blitz 5th June 1950.

magától értetődő, hogy a tömeges beutazás kitűnő lehetőséget teremt ellenséges ügynökök beutaztatására. Bár nem ismerte a magyar hatóságok eszköztárát, úgy gondolta, hogy minden gyanús személyt nem sikerülhet megfigyelés alatt tartani. Emiatt vetette fel dr. Blitz személyét, akivel kapcsolatban alapos ellenőrzésre tett javaslatot. Mindezzel párhuzamosan megemlítette, hogy egyik utastársa, akivel egy fülkében utazott, azzal kérkedett, hogy nem a futball kedvéért jön Budapestre, hanem az itteni rendszert kívánja tanulmányozni. Sógor a Belügyminisztérium II. (Állambiztonsági) Főosztályának nyilvántartása alapján (az ismeretlen) T. G. McIntosh személyére gyanakodott, de a célszemély megígérte, hogy a hétfői találkozó előtt megtudja a gyanús brit utazó nevét egyik gyógyszerész ismerősétől. Dr. Sacher, aki az Astoria Szállóban tartózkodott útitársaival, szívesen vállalkozott rá, hogy társai közül kiszűrje az ellenséges elemeket és a lehetséges provokátorokat. Ő maga egy 40 fős csoporttal érkezett Budapestre, amit [Charles] Ringrose, az Angol–Magyar Baráti Társaság titkára irányított. Az orvos ekkor nem ért rá, mert Winterbotton – pontosabban Walter Winterbottom (1913–2002), aki 1946 és 1962 között volt brit szövetségi kapitány[53] – már várta, Sógor megállapodott vele, hogy hétfőn este nyolc órakor lesz a következő megbeszélés. A százados úgy vélte, hogy Kennedy formális beszervezés nélkül is ügynökként kezelhető, hiszen a kapcsolatfelvételnél rákérdezett, hogy ki volt az, aki még 1952-ben tárgyalt vele. Sógor megmondta, hogy „Fekete" volt az, a jelölt egyből nagyobb bizalommal viseltetett a százados iránt. Sacher édesanyja egészségi állapota miatt kéthetes hosszabbítást kért, mire Sógor szerdára a KEOKH-székházba rendelte.[54] Az orvos azonban rájött, hogy Sógor titkos adatgyűjtésre szeretné rávenni, így egyszer csak a százados tudomására hozta, hogy erre jellemvonásai folytán alkalmatlan. Sógor visszakérdezett: miből

[53] Goldlatt, David: *The Ball is Round: A Global History of Soccer*. Penguin Books, London, 2008. 443.

[54] ÁBTL – 3. 2. 1 – BT – 306 – 10-69.524/954 – Kutató ügynök – Fedőnév: „Silver" – Tárgy: Kapcsolatfelvétel Kennedy Istvánnal. – Jelentés. Budapest. 1954. V. 24. 39–41.

gondolta, hogy ilyen feladattal akarják megbízni. Kennedy a csehszlovák kommunista pártban szerzett tapasztalataira utalt. Végül, amikor a százados gépkocsival hazavitte, a búcsú pillanatában csak annyit mondott, hogy aludjon rá egyet. Sógor, a jelölt félelmei ellenére, a Londoni Magyar Klub egyes tagjaitól megszerzett értesülések alapján a gyors beszervezést javasolta,[55] amit Szamosi Tibor államvédelmi őrnagy azzal a kikötéssel támogatott, hogy a kinti magyar, csehszlovák, lengyel demokratikus – értsd a pártállami rendszerekkel társutas – szervezetek rendezvényeitől el kell tériteni.[56]

A BESZERVEZÉS

Az orvos 1954. május 26-án pontosan érkezett a találkozó helyszínére, ekkor azonban arról számolt be, hogy az egyik angol útitársa a Katona József Színház igazgatójával és az ott megrendezésre kerülő *Pygmalion* című darab több szereplőjével egyetemben őt is meghívta vacsorázni. Sógor százados megkérdezte, hogy komoly kellemetlenség származna-e abból, ha inkább vele tartana, mert egy-két kérdést meg akar vele tárgyalni. Miután felmentek a Normafához, Kennedy beszámolt a Sztálinvárosban (ma Dunaújváros) tett látogatásáról, ám egyben rámutatott egyes útitársai ellenséges megnyilvánulásaira. Egy alacsony, fekete hajú angol nő az egész várost leszólta, míg egy Jackson nevű angol úr az orvos tolmácsolása mellett azt kérdezte a helybeli lakosoktól, hogy hány voltos a városba vivő távvezeték, honnan kapják az áramot, mekkora a vasolvasztó kapacitása, volt-e télen szénszünet, milyen alapanyag hiányzik a legtöbbször. Kennedy állítása szerint nem mindent fordított le, mert úgy látta, hogy

[55] ÁBTL – 3. 2. 1 – BT – 306 – 10-69.524/954 – Kutató ügynök – Fedőnév: „Silver" – Tárgy: „Weismüller" összefoglalója és beszervezési javaslata. – Összefoglaló. Budapest. 1954. V. 25. 7–11.

[56] ÁBTL – 3. 2. 1 – BT – 306 – 10-69.524/954 – Kutató ügynök – Fedőnév: „Silver" – Tárgy: Kennedy István beszervezési javaslata. – Javaslat. Budapest. 1954. V. 26. 5–6.

Jackson hírszerző lehet. Ezzel párhuzamosan viszont arra hívta fel a figyelmet, hogy Byrne, a légierő nyugalmazott parancsnoka (valószínűleg a Royal Air Force korábbi pilótája) és egy Beedle nevű fiatalember elismeréssel nyilatkozott a látottakról, mondván, kellemesen csalódtak az országban. Az orvos felvetette, hogy érdemes lenne őket megvizsgálni. A vacsora után Sógor kijelentette, hogy a béke érdekében folytatott harc az egyes szereplőkön múlik, majd kiemelte, hogy dr. Kennedy Istvánnak orvosként külön feladata van e téren. A százados elismerte a jelölt korábbi tevékenységét, valamint az új rendszer melletti kiállását, de nyomban hozzáfűzte, hogy dr. Sacher sokkal többet is le tudna tenni az asztalra az „ügy" érdekében. Ugyanakkor nem zárta ki, hogy valahol félelmet generált az orvosban, amire azzal reagált, hogy ő alkalmatlan lenne egy ilyen feladatra. Sógor az orvos rossz érzéseit azzal kívánta eloszlatni, hogy időnként megkérnék egy-két feladat elvégzésére, ez azonban mindig a lehetőségein belül marad. A százados Kennedy ügyfélkörének megismerésére és végső soron olyan személyek felkutatására törekedett, akik hozzájárulhattak a háborús készülődés leleplezéséhez. Sógor nem kételkedett abban, hogy a jelölt ezt elvállalja, ugyanakkor megígérte, hogy biztonságát minden körülmények között szem előtt fogják tartani. Dr. Sacher két kérdést tett fel. Az egyik arról szólt, hogy a Londonban élő, jobboldali magyarok ellen tervezik-e foglalkoztatni, a másik pedig arról, hogy kapna-e anyagi segítséget a munkájához. Tudniillik 1952-ben már jelezte Fenyvesinek, hogy az új emigránsok körében való felbukkanása igen komoly feltűnést keltene, miközben pénzt nem szándékozik elfogadni. Sógor egyiket sem tartotta kötelezőnek, mire Kennedy István úgy nyilatkozott, hogy ilyen keretek között vállalja a magyar hírszerzéssel való kapcsolattartást.[57]

[57] ÁBTL – 3. 2. 1 – BT – 306 – 10-69.524/954 – Kutató ügynök – Fedőnév: „Silver" – Tárgy: „Silver" beszervezése. – Beszervezési jelentés. Budapest. 1954. V. 25. 35–37.

A KÜLÖNÖS ISMERŐSÖK

29-én délelőtt 10 órától 12 óráig a Szabadság-hegyen lévő konspirációs lakásban elkezdődött az ügynök felkészítése, amely nem érte el célját, mert dr. Sacher már az elején megpróbált visszalépni. Az alkalmatlanság érzetétől nem sikerült megszabadulnia, amit egyrészt az üldöztetésekből fakadó idegállapotával, másrészt jellembeli tulajdonságaival magyarázott. Az orvos inkább a politikai propagandista szerepére pályázott, legyen szó a rendszer melletti felszólalásokról, cikkek írásáról vagy a Londoni Magyar Klub életében vállalt hangsúlyosabb részvételről. Ugyanis Kennedy István félt az általa javasolt tippszemélyek árulásától, de azt sem tudta elképzelni, hogy egy született brit milyen megfontolások alapján dolgozna a magyar szerveknek. Sógor azzal próbálta megnyugtatni, hogy a szerepe a tippadással véget ér, a lebukástól nem kell tartania. Az orvos nem akart csalódást okozni, de előre szólt, hogy páciensei között nehéz alkalmas embereket találni, azonban sokkal kellemetlenebb volna, ha minderre Londonban derül fény. Az 5800 betegének túlnyomó része munkás volt, az egy-két jobb módú ember pedig kocsmáros. A barátai közül megemlítette dr. Silverman tüdőgyógyászt és egy Hart nevű tanítót, aki tagja volt a Brit Kommunista Pártnak. Sógor az orvos kapcsolatainak részletezésével beszervezési nyilatkozat hiányában nem foglalkozott, hanem a politikai orientációt kívánta erősíteni. Az ügynök félt a lelepleződéstől, amit a százados indokolatlannak nevezett. Kennedy ekkor megemlítette, hogy Radó Zoltán – akit a Standard-perben halálra ítéltek és felakasztottak – vele együtt került Csehszlovákiából Angliába. Az orvos még egy-két nap gondolkodási időt kért, mert nem tudta magában helyre tenni a dolgot. Sógor azonban úgy vélte, az ügynök félelmeit le lehet győzni, de ehhez Szamosi őrnagy jelenlétére is számított.[58] Silverman nevű tüdőgyógyászról nem tudunk, ugyanakkor tény, hogy a Labour baloldali tagozatában két Silverman nevű

[58] ÁBTL – 3. 2. 1 – BT – 306 – 10-69.524/954 – Kutató ügynök – Fedőnév: „Silver" – Tárgy: „Silver" fedőnevű ügynökkel való találkozó. – Jelentés. Budapest. 1954. V. 31. 42–44.

honatyával is lehetett találkozni. A birminghami Julius Silverman (1905–1996),[59] illetve a Lanchashire grófságbeli Sydney Silverman (1895–1968) viszont ügyvéd volt.[60] Mindazonáltal az orvos legérdekesebb ismerőse a Hart nevű tanító(nő) lehetett. Ő ugyanis nagy valószínűséggel nem más, mint az osztrák származású Edith Tudor-Hart fényképész. Edith Suschitsky 1908. augusztus 28-án született egy bécsi szociáldemokrata könyvkiadó-tulajdonos családjában. Amikor az ifjú pedagógus a 20-as évek végén Nagy-Britanniába került, még nem állt közel a kommunistákhoz, az MI5 értesülései szerint a szülők értékrendjét követte. A Special Branch egy 1930. októberi Trafalgar Square-en megtartott demonstráció alkalmával figyelt fel rá, ahogy a brit kommunista pártban vezető szerepet játszó személyekkel beszélgetett. A nő ekkor együtt élt Alexander Tudor-Hart orvostanhallgatóval a Westbourne Gardensen, ahol lakásukat szélsőbaloldali propagandával kapcsolatba hozott egyének látogatták. Edith Suschitsky 1931-ben hatósági utasításra visszatért Bécsbe, majd a TASZSZ szovjet hírügynökség fotósaként kezdett dolgozni. 1933 augusztusában Alexander Tudor-Hart utánament, össze is házasodtak, de 1935 tavaszán már nem éltek együtt. A nő ekkor fényképészüzletet nyitott,[61] ám ezzel párhuzamosan az NKVD (Narodnij Kommiszariat Vnutrennih Gyel – Belügyi Népbiztosság) tehetségkutatójaként működött. Az utóbbi tevékenységének legfontosabb eredménye az volt, hogy 1934 nyarán az egyik bécsi barátnője, Litzi Kohlmann férjét ő mutatta be a szovjet hírszerzés egyik legfelkészültebb illegális (diplomáciai fedés nélkül tevékenykedő) ügynökének. Arnold Deutsch (fn. „Ottó") ekkor szervezte be Kim Philbyt, aki 1944-től az MI6 (Military Intelligence Section 6 – a brit hírszerzés) IX. (szovjet) ügyosztályát irányította. Miután a „cambridge-i ötök" néven elhíresült szovjet

[59] Lilleker, Darren G.: *Against the Cold War. The History and Political Traditions of Pro-Sovietism in the British Labour Party 1945–89*. I. B. Tauris, London, 2004. 237.

[60] Twitchell, Neville: *The Politics of the Rope. The Campaign to Abolish Capital Punishment*. Arena Books, Bury St. Edmunds, 2012. 24–25.

[61] TNA KV2/1013 (Security Service) Personal File F. 63.349 Tudor-Hart, Edith. Volume 2. 3. 4. 42. 48a– 51a.

ügynökcsoport két tagja – Guy Burgess és Donald Maclean – 1951. május 25-én Moszkvába menekült a letartóztatás elől, az MI5 Philbyt gyanúsította a két szökevény figyelmeztetésével. A jelek vele kapcsolatban is arra utaltak, hogy a szovjet hírszerzés ügynöke, ám kizárólag közvetett bizonyítékok alapján nem lehetett kémkedéssel vádolni. Az MI6 elbocsátotta, de az ellene zajló vizsgálat folytatódott.[62] Az utóbbi keretében az MI5 Edith Tudor-Hart – 12 Grove End Gardens, London címen található – lakására 1951. október 2-tól folyamatos telefonlehallgatást rendelt el.[63] Ez alapján kiderült, hogy a mindinkább pszichés zavarokkal küszködő asszony eltűnt a CPGB taglistájáról, így 1952 januárjában az elhárítás kihallgatta. Hart viszont azt állította, hogy nem ismeri Philbyt, de a Kelet-Berlinben élő Litzi és második férje, Georg Hönigmann letartóztatásának megemlítésével sem lehetett együttműködésre bírni.[64]

A VONAKODÓ SZÖVETSÉGES

A június elsejei találkozón már csak azt tűzte ki célul a hírszerzés, hogy az ügynök olyan személyeket javasoljon, akik számára el lehet juttatni az MNK propagandaanyagait, illetve akiket meghívhatnak a követségi rendezvényekre, magyarországi konferenciákra. Az orvos ezt már így elvállalta, mondván, erre könnyebb lesz hihető magyarázatot találni. Dr. Sacher ugyanakkor kérte, hogy a találkozásokhoz olyan szinten kell legális körülményeket biztosítani, hogy az a kapcsolattartó esetleges átállása esetén is védelmet jelentsen. Kennedy István azt javasolta, hogy az Angol–Magyar Társaság helyiségében vagy a követségen kerüljön sor az anyagátvételre, amit Sógor nem fogadott

[62] Macintyre, Ben: *Kém a csapatban. Kim Philby és a nagy árulás*. Gabo Kiadó, Budapest, 2016. 54–204.

[63] TNA KV 2/1014 (Security Service) Personal File F. 63.349. Volume 3 / B2a/CAGS 2. October 1951. 138a–141a.

[64] TNA KV2/4092 (Security Service) Personal File PF63349/V5 TUDOR–HART, MRS. EDITH. Volume 5. B. 2. A 16/2/53. 242.

el. A százados eredménynek tartotta, hogy az ügynök végre elvállalt valamit – jellemzéseket ad a brit társutasokról –, de a kapcsolattartás módozatáról még nem sikerült megállapodni.[65] Dr. Kennedy István két nappal később öt személyt – három orvost, egy tanárt és egy írót – jellemzett, ám még ez sem volt összefüggő, ráadásul több kérdésre nem tudott válaszolni. Az adatok megszerzésétől viszont húzódozott, de tartott tőle, hogy ez már túlmegy a kereteken. A követségről Várkonyi Péter tanácsost – aki ekkor az államvédelem tisztje volt, később külügyminiszter lett[66] – és a konzult ismerte, ám az utóbbi nevét nem tudta megmondani. Sógor ugyanakkor jelezte, hogy annak is fennáll a veszélye, hogy ha az orvost megszorongatják, és vallomást tesz az angol hatóságoknak, akkor az általa ismert diplomatát kiutasítják az országból. Egyben arra is rámutatott, hogy a találkozók fedőtörténetén időről időre változtatni kell. Sógor úgy látta, hogy sikerült előrelépni, tehát dr. Sacher újabb személyek tanulmányozására is hajlandó lesz.[67] 1954. június 11-én a Margit-szigeti kaszinóban megtartották az utolsó budapesti összejövetelt, amin Sógor, Szamosi és Várkonyi vett részt. Az ügynök új feladatai között szerepelt annak kiderítése, hogy dr. David Morris tagja-e a Brit Kommunista Pártnak – a válasz igen, ugyanis Morris az MI5 lehallgatási anyagaiból rekonstruálhatóan kimondta, hogy Hart kilépett[68] –, valamint meg kellett szereznie Morris Kanadában élő barátjának ottani elérhetőségét. Ezenkívül C. Newton tanár pontos lakcíme, illetve a labdarúgó-mérkőzés nézői között feltűnt híres biológus nevének kiderítése szerepelt a feladatok

[65] ÁBTL – 3. 2. 1 – BT – 306 – 10-69.524/954 – Kutató ügynök – Fedőnév: „Silver" – Tárgy: Találkozó „Silver"-rel. Feladatai. – Jelentés. Budapest. 1954. VI. 3. 45–46.

[66] Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos: *Főkonzulok, követek és nagykövetek, 1945–1990*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2015. 289.

[67] ÁBTL – 3. 2. 1 – BT – 306 – 10-69.524/954 – Kutató ügynök – Fedőnév: „Silver" – Tárgy: Találkozó „Silver" fedőnevű ügynökkel. – Jelentés. Budapest. 1954. VI. 5. 47–49.

[68] TNA KV2/4092 (Security Service) Personal File PF63349/V5 Tudor-Hart, Mrs. Edith. Volume 5. 9.7.53. 253a.

között, akire utalást tett. Az összeköttetést egy-másfél havonta esedékes londoni találkozókkal tervezték lebonyolítani. Várkonyi a rendelőjében páciensként kereste volna az orvost, de az új rendelő megnyitása előtt az anyagátadás csak nyilvános helyen történhetett. Az első találkozó 1954. augusztus 12-én este 7 órára volt előirányozva a Charlotte Street-i Schmidt vendéglőbe, a biztosító találkozó egy héttel később ugyanott és ugyanabban az időben, de írásos anyagot nem hozhatott magával. Sógor szerint dr. Sacher a találkozó végére sokkal bátrabb lett, hiszen újabb személyek jellemzésére már önként vállalkozott.[69]

A FORRADALOM ELŐTTI LÁTOGATÁS

Dr. Kennedy István 1956 áprilisában beutazási engedélyért folyamodott a londoni magyar konzulátuson, ugyanakkor bejelentette, hogy 1957 tavaszán végleges jelleggel haza szeretne térni. Turopoli konzul (fn. „Havasi") meglepődött a gyors elhatározáson, mire az orvos azt mondta, hogy az anyagiaktól függetlenül ő nem boldog Angliában, hiszen egész rokonsága Magyarországon él. Az 1956-os utazására egy angol hölgy is vele tartott volna, a férje és a gyereke nélkül. Turopoli jelezte, hogy 1956-ban csak olyan személyeket fogadnak Angliából, akik rokonaikat tervezik meglátogatni, más brit állampolgár csak utazási iroda által szervezett csoportos út keretében érkezhet Magyarországra. A konzul a személyes ismeretségre való hivatkozással megígérte, hogy próbál közbenjárni, hogy útitársát magával hozhassa. Dr. Kennedy elmondta, hogy partnere, Mrs. Middleton a Labour Party (a brit Munkáspárt) és a London County Council (a fővárosi önkormányzat) tagja, aki a következő választás alkalmával képviselőjelölt lesz. Az orvos megígérte, hogy életrajzot fog kérni a nőtől. A konzul kettejük viszonyáról nem tett

[69] ÁBTL – 3. 2. 1 – BT – 306 – 10-69.524/954 – Kutató ügynök – Fedőnév: „Silver" – Tárgy: „Silver"-rel utolsó találkozó, összeköttetés megbeszélése. – Találkozói jelentés. Budapest. 1954. VI. 11. 50–51.

fel kérdést, azonban az orvost rá akarta venni ismerősei feldolgozásra, hogy az első körben segítségével be tudják szervezni Mrs. Middleton tanácstagot. Turopoli őrnagy szerint a hazatelepülési kérelemre való tekintettel az orvos ez elől nem tudna kitérni.[70] Mennyire volt reális a londoni rezidentúra felvetése? Mrs. Middleton nem más, mint Lucy Middleton (1894–1983) munkáspárti politikusnő, aki 1945-től 1951-ig a dél-angliai Sutton körzetében volt parlamenti képviselő, de az 1955-ös választási vereségét követően már visszavonult az aktív közéleti tevékenységtől. Lucy Middleton előbb egy szegénység elleni alapítványt vezetett, majd férje, John Middleton (1878–1962), az 1935 és 1944 közötti Labour-főtitkár halálát követően a női egyenjogúságért folytatott küzdelemről írt tanulmányokat.[71] Az ugyanis szinte kizártnak tűnt, hogy egy exponált ellenzéki politikusnő férje nélkül utazzon egy Kelet-Európából származó ismerősével az utóbbi szülőföldjére. Amennyiben ez megtörténik, és nyilvánosságra kerül, az világraszóló botrányt okozott volna, mert a brit társadalmi együttélés ekkor még rendkívül merev etikettje ezt nem tolerálta.[72] Az ügynököt 1955 júniusában egyébként is kizárták a hálózatból, mert nem volt hajlandó a feladatait végrehajtani. Amikor dr. Sacher István egy évvel később újból Budapestre látogatott, Iglói Pál államvédelmi főhadnagy megpróbálta jobb belátásra bírni. Ám az orvos feltehetően már azzal sem szerzett jó pontokat, hogy a Petőfi Körben zajló eseményekre – a párton belüli ellenzéki csoportosulás által szervezett június 18-i és 27-i vitaestekre[73] – történő utalással elismerően szólt a politikai szabadság erősödéséről. Iglói fel akarta venni a fonalat ott, ahol Sógor Gyulával (fn. „Kiss") az félbeszakadt, az orvos rászólt, hogy Kiss erőszakosan viselkedett vele. Dr. Kennedy István továbbra sem volt hajlandó semmilyen feladatot elvégezni, mondván, az angliai tartóz-

[70] ÁBTL – 3. 2. 1 – BT – 306 – 10-69.524/954 – Kutató ügynök – Fedőnév: „Silver" – Tárgy: „Silver" ügye. – Jelentés. London. 1956. IV. 16. 167–169.

[71] Wood, Jonathan: Lucy Middleton and the Plymouth Labour Party. *Labour Heritage Bulletin*, 2016/2–7. 2–7.

[72] Spitz, Bob: *A BEATLES teljes története*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2008. 17–306.

[73] Lomax, Bill: *Magyarország 1956*. Aura Kiadó, Budapest, 1989. 31–35.

kodásából hátralévő időszakra nyugalmat akar. Iglói utalt rá, hogy félreértette Sógor százados kérését, mire az orvos azt mondta, hogy a hadiüzemek dolgozóit kellett volna jellemeznie, akikkel majd a követség felveszi a kapcsolatot. Ő ezt nem tartotta helyesnek, és nem is tett ilyen lépést. Igaz, nyilvános szereplésre már vállalkozott volna, hogy elmondja angliai tapasztalatait. Iglói belátta, hogy dr. Sacherrel nem érdemes foglalkozni, mert az utólagos közeledésben is erőszakosságot lát, ami abban is megmutatkozott, hogy pénteken maximum egy órát akart arra fordítani, hogy Iglói főhadnaggyal beszélgessen. Az utóbbi azt javasolta, hogy míg Kennedy Angliában tartózkodik, ne foglalkozzanak személyével.[74] Blazsek Ferenc államvédelmi hadnagy 1956. október 5-én az ügyet lezárta.[75]

UTÓSZÓ

Nem sokkal később Sacher Pál is Nagy-Britanniába költözött, majd 1963-ban ő is megkapta a brit állampolgárságot.[76] Az idősebb testvér feltehetően azért döntött a távozás mellett, mivel édesanyjuk elvesztését követően egyedül maradt, ugyanakkor az 1956-os forradalom vidéki megmozdulásaival párhuzamosan jelentkező antiszemita megnyilvánulások[77] őt is alaposan megijeszthették. Dr. Sacher István a 60-as évek közepe táján a – nagykövetséggel hivatalos kapcsolatban

[74] ÁBTL – 3. 2. 1 – BT – 306 – 10-69.524/954 – Kutató ügynök – Fedőnév: „Silver" – Tárgy: Kapcsolatfelvétel „Silver"-rel. – Jelentés. Budapest. 1956. VII. 12. 171–173.

[75] ÁBTL – 3. 2. 1 – BT – 306 – 10-69.524/954 – Kutató ügynök – Fedőnév: „Silver" – Zárólap. Budapest. 1956. X. 5. 174.

[76] TNA HO 334/863/76219 – BNA 76219 Certificate of Naturalization Pal SACHER Place and date of birth 8th December, 1911. 19th June, 1963.

[77] Győri Szabó Róbert: *A kommunista párt és a zsidóság az 1945 utáni Magyarországon*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2009. 270–271.

lévő, de erősen apolitikus[78] – Angliai Magyar Zsidók Egyesületében töltött be főtitkári pozíciót. A magyar külképviseleti szervekkel nem kereste a kapcsolatot.[79] Noha brit forrással nem tudjuk igazolni, könnyen megtörténhetett, hogy Edith Tudor-Hart révén dr. Kennedy István is az MI5 látókörébe került. A nő telefonjának lehallgatását 1955. március 15-től az elhárítás a megfigyeltek nagy számára való tekintettel már nem látta célszerűnek fenntartani,[80] viszont lehetséges, hogy ekkoriban már az orvoshoz is eljutottak, ezért tért ki a feladatok elől, illetve provokatív szándékkal ezért dicsérte a Petőfi Kör tevékenységét.

[78] Arday Lajos: *Az Egyesült Királyság és Magyarország. Nagy-Britannia és a magyar–angol kapcsolatok a 20. században*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2005. 410.

[79] ÁBTL – 3. 2. 5 – O – 8 – 002/7 – „Dower" – Angliai Magyar Emigráció – Tárgy: Az Angliai Magyar Emigráns Szervezetekről – Jelentés. London. 1965. II. 7. 71–72.

[80] TNA KV2/4092 (Security Service) Personal File PF63349/V5 TUDOR-HART, MRS. EDITH. Volume 5. D. 1. A H. O. W. No. 1421. (Tudor HART) 15.3.55. 266a.

A VESZÉLYES LÁTOGATÓ

A londoni követség kalandos életű orvosának elvetélt megközelítési kísérlete

BEVEZETŐ

1959. április 4-én Kanyó András rendőr főhadnagy, fedőnevén (fn.) „Kárpáti",[1] arról tájékoztatta a Belügyminisztérium (BM) II/3. (Hírszerző)[2] Osztályát, hogy dr. Blitz László, az MNK követségének nőgyógyásza, pár nappal korábban vízumot kért a nyárra tervezett budapesti látogatásához. Szilágyi Béla követ a kérelmező támogatása mellett voksolt, hiszen a diplomatafeleségek szemében lelkiismeretes orvosnak tűnt, aki több alkalommal részt vett az ünnepi fogadásokon, és sohasem tanúsított ellenséges magatartást. Kanyó simulékony, barátkozó természetű, ám polgári gondolkodású emberként írta le, akit igazán senki sem ismerhetett. Az orvos előkelő környezetben, a 40. Great Cumberland Place, London, W. 1 cím alatt élt, ahol jól menő praxist folytatott.[3]

[1] Ungváry Krisztián: „Anglia a második legnagyobb ellensége Magyarországnak". A londoni magyar hírszerző rezidentúra működése saját jelentései tükrében 1951 és 1965 között. *Századok*, 2013/6. 1520.

[2] Palasik Mária: A BM II/3. (Hírszerző) Osztály. In Cseh–Okváth (2013): i. m. 47–67.

[3] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 3. 2. 1 – Bt – 767 – Z – 238/60 – „Lengyel" – Tárgy: Dr. Blitz László ügye. – Jelentés. London, 1959. IV. 4. 71–72.

A SZERZŐ FELTEVÉSE

Mivel a szocialista országok állambiztonsági vezetőinek 1955. márciusi moszkvai konferenciáján a magyar belügyi szervek kiemelt feladatai közé került az amerikai, brit, francia és nyugatnémet hírszerző és elhárítószolgálatokba történő beépülés,[4] a II/3. Osztály szinte azonnal beszervezési jelöltként tekintett az orvosra, akiről (nem alaptalanul) feltételezték, hogy az MI5 (Military Intelligence Section 5 – a kémelhárítás)[5] megbízásából vállalta a magyar követség munkatársnőinek kezelését. A Hírszerző Osztály azonban emberére akadt, tudniillik Blitz nagyon felkészülten hárította a megközelítést.

AZ ELSŐ BUDAPESTI ÚT

Dr. Blitz László 1959. július 23-án, 84 éves édesapja és 58 éves, Andor nevű bátyja felkeresése céljából, Budapestre utazott. A BM II/2. (kémelhárító)[6] Osztály időközben kiderítette, hogy édesapja, Blitz Herman hasonló korú sógornőjével egy háztartásban él a VII. kerület, Akácfa utca 65. szám alatt, míg dr. Blitz Andor a VII. kerület, Madách tér 7. címen lakik feleségével. A nőgyógyász idősebb testvére a IX. kerületi Timót utcai szakmunkásképzőben volt iskolaorvos, aki egészségi állapotára való tekintettel már a nyugdíjba vonulást tervezte. A harmadik testvér még 1948-ban elhagyta az országot, végül Chilébe költözött. Dr. Blitz László operatív ellenőrzése már Londonban elkezdődött volna: a követség egyik munkatársának arra kellett volna felkérnie a nőgyógyászt, hogy egy Magyarországon nem kapható gyógyszert vigyen magával Budapestre az ismeretlen „Magyar Elemér" fedőnevű hálózati

[4] Okváth Imre: Jelentés a szocialista országok állambiztonsági vezetőinek titkos moszkvai tárgyalásairól 1955. március 7–12. *Hadtörténelmi Közlemények,* 2001/4. 689–706.

[5] West, Nigel: *A Matter of Trust. MI5 1945–72.* Weidenfield and Nicolson, London, 1982. 17.

[6] Tabajdi–Ungváry (2008): i. m. 63.

személy számára. Az elhárítás illetékes alosztálya azonban későn szerzett tudomást dr. Blitz érkezéséről, így nem maradt idő „Magyar Elemér" felkészítésére, aki végül a Duna Szállóban adta oda neki a londoni magyar követségen dolgozó rokonának szánt csomagot[7] dr. Blitz a brit követséggel nem vette fel a kapcsolatot, de a II/9. (Környezettanulmányozó és Figyelő)[8] Osztály emberei számára nagyon úgy tűnt, hogy a legtöbbször céltalanul mozog a fővárosban. Sokszor előfordult, hogy bement egy szórakozóhelyre vagy presszóba, alaposan körülnézett, végül pár perc elteltével izgatottan távozott. Az sem volt ritka, hogy váratlanul megállt egy kirakat előtt, körbepillantott, majd indulatosan továbbment. Amikor a Duna Szállóban tartózkodott, időről időre kijött, nézegette az autókat, majd visszatért a hotelba. A városban tett sétái alkalmával elsősorban arra törekedett, hogy hölgyismerősöket szerezzen, párszor az utcán próbálkozott egy-egy nőhöz közelebb kerülni. Augusztus 11-én a Kis Royal étteremben összetalálkozott egy Budapesten tartózkodó honfitársnőjével, aki a II/9. Osztály nyilvántartásában „Szöszi" fedőnéven szerepelt. Nem sokkal azután, hogy dr. Blitz leült, megérkezett „Figyelmes" (a brit követség egyik beosztottja és felesége), valamint az amerikai követség két diplomatája, akik az orvos melletti asztalnál foglaltak helyet. Kis idő elteltével egy amerikai újságíró, egy olasz diplomata és nyolc másik ismeretlen csatlakozott hozzájuk. A két amerikai diplomata nem sokkal később az asztalukhoz hívta az orvost és annak ismerősnőjét. A társaság együtt szórakozott, aminek a végén az amerikai diplomata fizette a számlát. Dr. Blitz és „Szöszi" külön távozott. Arányi Tibor rendőr hadnagy szerint nem sikerült igazolni, hogy az orvos hírszerző tevékenységet folytatna az MNK ellen, azonban mozgásából és viselkedéséből arra következtetett, hogy önellenőrzést folytat.[9]

[7] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt – 767 – Z – 238/60 – „Lengyel" – Tárgy: Dr. Blitz Lászlóról – Jelentés. Budapest, 1959. VIII. 10. 62–63.

[8] Papp István: A BM II/9. (Környezettanulmányozó és Figyelő) Osztály. In Cseh–Okváth (szerk.) (2013): i. m. 237–259.

[9] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt – 767 – Z – 238/60 – „Lengyel" – Tárgy: „Lengyel" ügyében összefoglaló jelentés. Budapest, 1959. XII. 8. 20–24.

AZ ORVOS ÉLETÚTJA – A TÁRSSZERVEK FIGYELMEZTETÉSE

Dr. Blitz László 1905. március 11-én született a felvidéki Jolsván (ma Jelsava, Szlovákia) Blitz Herman és Léderer Fanny gyerekeként.[10] A nőgyógyász, akinek a szülei háztulajdonosok voltak, 1923-ban érettségizett Miskolcon, majd egy budapesti bankban lett tisztviselő. 1924–25-ben a Padovai Egyetemen tanult,[11] végül a Prágai Egyetem orvosi karán diplomázott 1932-ben. Az orvos 18 hónapot szolgált a csehszlovák hadseregben, majd sebészként dolgozott a Prága XII. kerületében lévő állami kórházban. 1939. június 15-én Krakkóba szökött, hogy csatlakozzék a félig-meddig illegalitásban szerveződő Csehszlovák Légióhoz, amelynek tagjaként szovjet fogságba esett. Az orvos közel egy évet Kamenyec-Podolszkban töltött, mire 1940 kora nyarán 20-30 másik csehszlovák állampolgárral együtt kiengedték Törökországba. Blitz László rövid várakozást követően Angliába távozhatott, ahol a brit haderő részeként felállítandó Cseh Páncélos Dandárba osztották be, végül a tábori mentőszolgálat parancsnok-helyetteseként szolgált. 1945 májusában tért vissza Prágába, ahol augusztus 15-én századosi rangban szerelt le. Az ősz elejétől a British Military Mission (Brit Katonai Misszió) és a brit nagykövetség orvosa volt, ez utóbbi tisztségét 1949 áprilisáig megőrizte.[12] Az orvos azt követően menekült Lengyelországba, hogy a Wehrmacht 1939. március 15-i prágai bevonulását követően német nyomásra a zsidókat elbocsátották a közszolgálatból.[13] A Csehszlovák Légió érdemi működését a lengyel állam a müncheni konferencia során kapott területek és a náci Németország jóindulatának megtartása végett folyamatosan gátolta, a menekülést sem segítette, ezért tagjainak többségét Kelet-

[10] TNA Office HO – 405/5131 B 30985. Application by an alian for a certificate of naturalisation Ladislav Blitz. 5th June 1950.

[11] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt – 767 – Z – 238/60 – „Lengyel" – Tárgy: Blitz Lászlóról összefoglaló Jelentés. Budapest, 1959. IX. 3. 65.

[12] TNA HO – 405/5131 B 30985 Statement of the Applicant's Personal History 5th June 1950. 1.

[13] Crowhurst, Patrick: *Hitler and Czechoslovakia in World War II. Domination and Retaliation*. I. B. Tauris, London, 2013. 121.

Lengyelország elfoglalásával egy időben a Vörös Hadsereg internálta.[14] A KGB tájékoztatása szerint a szovjet hírszerzés távozása előtt beszervezte az orvost, azonban külföldön nem törekedtek a kapcsolat felvételére.[15] Bár a szovjet állambiztonság megalakulásától fogva nagy hangsúlyt helyezett az ország területén tartózkodó külföldi diplomaták és beutazók beszervezésére,[16] sokkal valószínűbb, hogy Blitz Lászlóval a vezérkar alárendeltségében működő GRU (Glavnoje Razvegyivatyelnoje Upralvényije – Felderítési Főigazgatóság)[17] foglalkozott. A dossziéjában időről időre feltűnnek az MNVK2 (Magyar Néphadsereg Vezérkari Főnökség 2. Főcsoportfőnöksége), azaz a pártállami Katonai Felderítő Szolgálat[18] feljegyzései és átiratai. A KGB arra figyelmeztette a magyar hírszerzést, hogy amikor az StB (Statni Bezpecnost – a csehszlovák belügyminisztériumi állambiztonsági főosztálya)[19] közreműködésével 1957-ben megkapta az MI6 (Military Intelligence Section 6 – a brit hírszerzőszolgálat)[20] keretében működő ún. „Csehszlovák Hírszerző Iroda" tagjairól készült névsort, Blitz László is az ügynökök között szerepelt. Az orvos személyéről egyben azt is sikerült megtudni, hogy jó kapcsolatokat ápolt Prováznik ezredessel, az emigráns légiósok társaságának elnökével. A hírszerző iroda olyan, régóta Angliában élő emigránsokból állt, akiket a brit

[14] Agnew, Hugh: *The Czechs and the Land of the Bohemian Crown*. Hoover Institution Press, Stanford, 2004. 118–122.

[15] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt – 767 – Z – 238/60 – „Lengyel" – Tárgy: Blitz Lászlóról összefoglaló Jelentés. Budapest, 1959. IX. 3. 66.

[16] Batvinis, Raymond J.: *The Originis of FBI Counterintelligence*. University Press of Kansas, Lawrence, 2007. 168–172.

[17] Harrington, Stuart: *GRUAMAN. Katonai titkosszolgálatok története*. Puedlo Kiadó, Debrecen, 2002. 7–113.

[18] Okváth Imre: A BM II/1 (Katonai Elhárító) Osztály. In Cseh–Okváth (szerk.) (2013): i. m. 19.

[19] Krajcsír Lukács: „Kalapács" otthonkában – avagy a Londont Prágára cserélő brit „aktivista" története. *Betekintő*, 2022/3. 1. https://betekinto.hu/sites/default/ files/betekinto-szamok/2022_02_krajcsir.pdf (Letöltés: 2022. október 1.) DOI: 10.25834/BET.2022.2.3

[20] Jefferey, Keith: *MI6. The History of the Secret Intelligence Service, 1909–1949*. Bloomsbury, London, 2011. 8–22.

titkosszolgálatok a csehszlovák nagykövetség és a beutazó küldöttségek ellenőrzésére használtak.[21] A valóságban az angliai illetőségű Karel Prochazka ezredes vezetésével működő hálózat mindenekelőtt a Csehszlovák Szocialista Köztársaság ellen folytatott hírszerzést többnyire magas rangú vezetők és tekintélyes értelmiségiek bevonásával, miközben a legmodernebb szovjet harckocsik tervrajzait vagy a Varsói Szerződés számára gyártott harci gázok képletét is meg tudta szerezni. A tevékenységük 1956-ban véget ért,[22] amikor Karel Zbytek, az iroda egyik alacsony beosztású, emigráns tisztviselője az StB tudomására hozta a teljes ügynöknévsort, és megnevezte a szervezet vezetőit.[23]

AZ ORVOS MAGATARTÁSA

A londoni rezidentúra 1959 szeptemberének végén utasítást kapott Blitz László tanulmányozására, mondván, az illető nagy valószínűséggel az angol hatóságok ügynöke, amit megerősíteni látszott, hogy 1948-at követően ötször látogatott Magyarországra. Az angol–amerikai osztály helyettes vezetője arra szólította fel a rezidentúrát, hogy az orvost a fogadások és rendezvények alkalmával minden esetben tanulmányozni kell, külön jelentést várva arról, hogy e beszélgetések során miről érdeklődött. „Alföldi" (Vértes János alezredes)[24] azt tartotta a legfontosabb aspektusnak, hogy dr. Blitz a rezidentúrától kivel keresi leginkább a kapcsolatot. Merklin László titkos munkatárstól (fn. „Kovács")[25] külön jelentést kértek a korábbi

[21] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt – 767 – Z – 238/60 – „Lengyel" – Tárgy: Blitz Lászlóról összefoglaló Jelentés. Budapest, 1959. IX. 3. 66–67.

[22] Frolik, Josef: *The Frolik defection*. Lee Cooper, London, 1975. 50–53.

[23] West, Nigel: *Historical Dictionary of British Intelligence*. Second Edition. Rowman & Littlefield, Lanham, 2014. 662.

[24] Pál István: Ellenséges szolgálatok – azonos álláspontok. A londoni magyar hírszerző rezidentúra tisztjének kulturális vitái egy brit kollégájával. *Polymatheia*, 2020/1–2. 75. DOI 10.51455/Polymatheia.2020.1-2.04

[25] Pál István: Egy független jogi tanácsadó. Tarján Imre esete a londoni hírszerző rezidentúrával. *Betekintő*, 2016/1. 2. – http://betekinto.hu/sites/default/

beszélgetésekről, míg a követségi munkatársak feleségeinek arról kellett beszámolni, hogy az orvos a rendelés alatt milyen témákkal hozakodott elő.[26] Merklin felesége kísérőjeként már megfordult dr. Blitz rendelőjében, azonban utóbbi részéről soha semmilyen kényes kérdés nem hangzott el. Sokkal inkább azt a következtetést vonta le, hogy hozzátartozói révén kötődik az országhoz, és szimpatizál annak társadalmi rendszerével. Kanyó egyetértett a titkos munkatárssal, hozzátéve, hogy dr. Blitz jó kapcsolatokkal rendelkezik az emigráns értelmiségiek között, például ismeri az összes magyar orvost.[27] A főhadnagy feleségét dr. Blitz kezelte, azonban az időközben hazarendelt „Szepesi" (Bazsó Tibor főhadnagy),[28] „Bakos" (Szolnok Péter őrnagy)[29] és „Kiss" (Sógor Gyula százados)[30] feleségei többször is jártak nála. Kanyó is úgy vélekedett, hogy dr. Blitz lojális az új rendszerhez, igaz, soha nem indít politikai témájú beszélgetést. A rezidentúra tisztjeinek feleségeitől nem szokott a családi életük dolgában érdeklődni, saját életéről viszont mindig nyíltan beszélt.[31] Dr. Blitz László 1960 elején újból beutazási engedélyért folyamodott, ezért Horváth József főhadnagy január 22-i jelentésében azt szorgalmazta, hogy járuljanak hozzá a magyarországi látogatásához, mert az lehetőséget teremt arra,

files/bete-kinto-szamok/2016_1_pal_istvan.pdf (Letöltés: 2018. szeptember 2.) DOI 1025834/ BET

[26] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt – 767 – Z-238/60 – „Lengyel" – „A" X/3. sz. utasítás – BARNA elvtársnak! LONDON – Tárgy: Lengyel ügye. – Budapest, 1959. IX. 29. 69–70.

[27] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt – 767 – Z-238/60 – „Lengyel" – Tárgy: Blitz László nőgyógyász ügye. – Jelentés. London, 1959. X. 19. 74–75.

[28] Pál István: Jótétemény vagy inkább tehertétel. Két brit szakszervezeti vezető felhasználásának kísérlete az ellenzéki Munkáspárt meggyőzésére az 1956-os forradalom utáni években. *Polymatheia,* 2022/1–2. 70. DOI 10.51455/Polymatheia.2022.1-2.04

[29] Szekér Nóra: Fizikus az állambiztonság hálójában. *Betekintő,* 2020/4. 63–65. https://betekinto.hu//sites/default/files/betekinto-szamok/2020_04_szeker.pdf (Letöltés: 2022. szeptember 30.) DOI 10.25834/BET.2020.4.3

[30] Ungváry (2013): i. m. 1524.

[31] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt – 767 – Z – 238/60 – „Lengyel" – Tárgy: Lengyel ügye. – Jelentés. London, 1959. X. 20. 73.

hogy elbeszélgessenek vele az angol hírszerzéshez fűződő viszonyáról. Természetesen, ha az interjú elején nem merült volna fel a téma, fokozatosan szembesíteni kellett a tényekkel (a csehszlovák állambiztonságtól kapott értesülésekkel). Mindezt úgy kellett bemutatni, hogy ha a fenti állítások többsége megfelel a valóságnak, akkor dr. Blitz László a továbbiakban nem kaphat beutazási engedélyt Magyarországra. Amennyiben az orvos nem őszinte, a kihallgatást vezető tiszt azt készült közölni, hogy ezek után ne érje váratlanul vízumkérelmének elutasítása. Ezzel egy időben emlékeztetni kívánták a szovjetek irányában vállalt kötelezettségére, amely viszont rossz színben tüntetné fel az angol kormány előtt. A nőgyógyász beszervezésére még az őszinte beismerést követően is csak akkor kerülhetett volna sor, ha írásban megadja kapcsolattartói nevét, az MI6 hálózatába történő bevonásának körülményeit, az utasításokat és azok végrehajtásának gyakorlatát.[32]

A KIHALLGATÁS

Dr. Blitz László 1960. február 11-én rokonlátogatás céljából ismét Budapestre érkezett, szálláshelye ezúttal is a Duna Szállóban volt. Az orvos útlevelét a portás elküldte a KEOKH (Külföldieket Ellenőrző Központi Hivatal)[33] központjába, mire másnap Makkos rendőr főhadnagy üzenetet küldött, hogy 13-án reggel 9 órakor várják az Útlevélosztályon. Iglói Pál rendőr százados,[34] aki Bárány őrnagy néven mutatkozott be, az udvariassági fordulatokat követően egy hosszabb beszélgetésre hívta az orvost. Először arra kérte dr. Blitz

[32] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt – 767 – Z – 238/60 – „Lengyel" – Tárgy: Lengyel magyarországi látogatása. Kapcsolatfelvételi terv. – Jelentés. Budapest, 1960. I. 22. 25–28.

[33] Krahulcsán Zsolt: A BM KEOKH és Útlevélosztály. In Cseh–Okváth (szerk.) (2013): i. m. 349–379.

[34] ÁBTL Archontológia 391/490 Iglói Pál, Ivanics Pál – www.abtl.hu/ords/archontolo- gia/f?p=108.5:::NO::P5_PRS_ID:933069 (Letöltés: 2021. október 21.)

Lászlót, hogy – mint brit állampolgár, akinek van összehasonlítási alapja – értékelje Magyarország akkori helyzetét az 1920-as évek világához képest. Ugyanakkor rákérdezett, hogy miért jár rendszeresen Budapestre. Dr. Blitz elsősorban azt hangsúlyozta, hogy itt mindent megtalál, ami egy turista összes igényét kielégíti, a zenétől kezdve a fürdőkön át az egyéb szórakozási lehetőségekig. Az édesapjánál és testvérénél tett látogatás csak a második helyen szerepelt. Bár az orvos nem beszélt erről a helybeliekkel, kedvezően nyilatkozott a Budapesten általa tapasztalt árubőségről, miközben az általa megvizsgált iparcikkek minőségét sokszor jobbnak tartotta az Angliában kapható áruknál.[35] Mi ebből az igazság? Az 50-es évek elején uralkodó jegyrendszerhez képest tényleg gazdagabb volt az áruválaszték, amely a kádári konszolidáció egyik alapját jelentette, ám ekkor még mindig messze járt attól, ami két évtized távlatában nyugatos ízt kölcsönzött a Kádár-rendszernek.[36] A brit áruk minőségének romlása, amely egyrészt a fogyasztói társadalom általános elvárásaival, másrészt a termelés modernizációjának felemás végrehajtásával állt összefüggésben, a 60-as évek elejétől kezdett szembetűnővé válni.[37] Blitz László a 20-as évekbeli viszonyokról nem nyilatkozott, a témát azzal hárította, hogy orvosként nem foglalkozik politikával, nem vizsgálja a gazdasági kérdéseket. Ezzel együtt figyelmesen végighallgatta a százados magyarázatait a társadalmi viszonyok változásairól, ám kínosan kerülte az állásfoglalást. Amikor a háború és béke, valamint az atomfegyverek ügyére terelődött a szó, már sokkal markánsabban vállalta véleményét. Kimondta, hogy a világ problémái a nukleáris fegyverkezés révén nem orvosolhatók, a megoldáshoz azonban mindkét tábornak engednie kell merev álláspontjából. Arra a kérdésre, hogy a két politikai tömb közül ki

[35] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt – 767 – Z –238/60 – „Lengyel" – Tárgy: Lengyel ügye. – JELENTÉS. Budapest, 1960. II. 25. 29–30.

[36] Valuch Tibor: A bőséges ínségtől az ínséges bőségig. A fogyasztás változásai Magyarországon az 1956 utáni évtizedekben. In Bak János (szerk.): *Évkönyv, XI. 2003.* Az 1956-os Magyar Forradalom Története Dokumentációs és Kutató Intézet, Budapest, 2003. 51–78.

[37] Egedy Gergely: *Nagy-Britannia története*. Aula, Budapest, 1998. 287–288.

folytat valódi küzdelmet a békéért, azt felelte, hogy a baloldal tesz az ügyben a legtöbbet. A brit Munkáspártot sokkal bátrabbnak tartotta a konzervatívoknál, ugyanakkor elismerően szólt a szocialista tábor leszerelési törekvéseiről.[38] Blitz László elsősorban Adam Rapacki (1909–1970), a korszak lengyel külügyminisztere közép-európai atomfegyvermentes övezetére gondolt, amely a két Németországon kívül Csehszlovákiát és Lengyelországot foglalta magában.[39] Az elképzelést viszont a Varsói Szerződés hagyományos haderejének túlsúlya miatt Konrad Adenauer, a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) kancellárja is ugyanolyan határozottan ellenezte, mint például Harold Macmillan, az akkori brit kormányfő.[40] A valóságban a Munkáspárt leszerelés iránti elkötelezettsége sem volt több politikai retorikánál, amely az 50-es évek végére kifulladt. Ugyanis Aneurin Bevan (1897–1960), a Labour balszárnyának korábbi vezéralakja, az ellenzék „külügyminisztere", támogatta a hidrogénbomba előállítását, mert „különben meztelenül küldjük be külügyminiszterünket, bárki is legyen ő, a tárgyalószobába".[41] Az orvos a fenti megjegyzésénél határozottabb nyilatkozatra azonban egyszer sem volt hajlandó, ami arról tanúskodott, hogy a beszervezéséhez nem sikerült elvi alapot teremteni. A százados továbbra is a közös pontokat kereste, a rendszer egyik külföldi barátjának tartotta, majd váratlanul megkérte az orvost, hogy aktívan segítse előmozdítani a béke ügyét. Dr. Blitz kissé értetlenül állt a kéréshez, majd jelezte, hogy elfoglaltságai miatt nem tudna részt venni a brit kommunista párt munkájában vagy szokásos békedemonstrációkon, ráadásul nincs benne politikai szerepre való törekvés. Iglói a magyar és a cseh emigrációról szeretett volna beszélgetni, mivel azok ellensé-

[38] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt – 767 – Z –238/60 – „Lengyel" – Tárgy: Lengyel ügye. – Jelentés. Budapest, 1960. II. 25. 29–30.

[39] Rapacki, Adam: The Polish Plan for a Nuclear-free Zone Today. *International Affairs*, 1963/1. 1–12. https://doi.org/10.2307/2610500

[40] TNA Records of the Prime Minister's Office (PREM) 11/2714 Visit of Dr. Adenauer, Chancellor of the Federal German Republic, to London. November 17–19, 1959. 18–41.

[41] Egedy (1998): i. m. 282.

gesen viszonyultak az MNK-hoz. Az orvos nem kívánta felsorolni a kinti ismerősök nevét, azt pedig még szigorúbban elutasította, hogy jellemzést adjon róluk. Mindenekelőtt arra hivatkozott, hogy barátai nem ellenségesek Magyarországgal szemben. Iglói ekkor rákérdezett, hogy ha tudomást szerezne nyíltan ellenséges tevékenységről, szólna-e neki. Az orvos kitérő választ adott, majd nem sokkal később már elkéredzkedett azzal, hogy édesapjához kell mennie. Iglói ekkor szóvá tette, hogy a vitapartner pont a lényeget nem érti, ezért kérte, hogy később folytassák a beszélgetést. Az orvos nem zárkózott el a javaslattól, de jelezte: álláspontján nem tud változtatni. Dr. Blitz úgy vélte, jobb az őszinteség, mivel hiába vállalná el a megbízatást a kitiltástól való félelmében, az itteni szavakat tett úgysem követné. A nőgyógyász február 17-én pontosan megjelent a megbeszélt időpontban, de továbbra sem volt hajlandó kötélnek állni, ugyanakkor hangsúlyosan azt kérte, hogy mindez maradjon a szoba falai között. Iglói ekkor rámutatott, hogy érdemi adatok állnak a BM rendelkezésére arról, hogy Nagy-Britannia a legkülönbözőbb feladatokra használja fel azokat a polgárait, akik a szocialista országokba utaznak. A százados úgy vélte, hogy mivel a brit hatóságok ilyen típusú felkérése lelkiismereti válság elé állítaná az egyébiránt haladó szellemű orvost, azt tanácsolta neki, hogy ezek után ne kérelmezzen beutazási engedélyt. Dr. Blitz ezen igencsak meglepődött, majd azzal próbálta eloszlatni a százados fenntartásait, hogy ő csak kedvező képet tudna festeni az itteni állapotokról. Azt viszont nem jelentette ki egyértelműen, hogy ki tudna-e térni a brit felkérés elől. Az orvos ekkor arról panaszkodott, hogy ezzel ő szerencsétlen ember lett, hiszen édesapjával már soha nem találkozhat személyesen. Iglói sajnálkozott, amiért nem értették meg egymást, azonban úgy érezte: dr. Blitz pontosan tudja, hogy miről van szó. A százados értékelése szerint a baráti hangnem ellenére az orvos végig feszélyezett maradt. A behívó láthatóan nem érte váratlanul, így fel tudott rá készülni, ugyanakkor számított rá, hogy előkerül a szovjetek felé tett vállalás. Iglói azt tekintette a vita legérdekesebb elemének, hogy a nőgyógyász az elutasító választ személyi alkalmatlanságára építette fel, miközben többször is úgy érezte, hogy nem mond igazat. A százados

feltételezte, hogy dr. Blitz Londonban eligazítást fog kérni tartójától, és újból jelentkezik a külképviseleti szerveknél. A beutazási tilalmon kívül azt is indítványozta, hogy rokonait ne engedjék ki Angliába.[42]

A BÜNTETÉS

A rezidentúra utasítást kapott rá, hogy a munkatársnők kerüljék el dr. Blitz László rendelőjét, a követ újabb eseményekre már nem küldhetett az orvos számára meghívót, akinek felbukkanását azonnal jelenteni kellett. Merklin László sem adhatott ki újabb vízumot, ha a nőgyógyász egyéni elhatározásából vagy az MI6 utasítására megjelent volna a konzulátuson, csak a kitöltött kérdőív átvételére volt lehetőség. A KEOKH számára el kellett küldeni az űrlapot, amire elutasító válasz ment volna Londonba. A budapesti eseményekről csak a konzulátus épületében lehetett vele tárgyalni, más helyszínen ellenben szigorúan tilos volt.[43] 1961. március 23-án az orvos új kérelmet nyújtott be a londoni konzulátuson, amely május 26-án érkezett az Útlevélosztályra. Vértes János ezredes, a hírszerzés parancsnoka,[44] ekkor úgy rendelkezett, hogy a londoni rezidentúra működésének körülményei nem alkalmasak rá, hogy dr. Blitz László beutazzon. Ezért csak azt engedélyezte, hogy az elutasítás miatti panaszt vegyék fel, de beszélgetést ne folytassanak vele, üzenetet ne vegyenek át tőle.[45] 1964-ben a dossziéból 135 oldal megfigyelési és telefon-ellenőrzési anyag kikerült, amit a III/I. (Hírszerző) Csoportfő-

[42] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt – 767 – Z –238/60 – „Lengyel" – Tárgy: Lengyel ügye. – JELENTÉS. Budapest, 1960. II. 25. 29–33.

[43] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt – 767 – Z – 238/60 – „Lengyel" – IV/6. sz. utasítás „A"-tól – Barna elvtársnak! London – Tárgy: Lengyel ügye. – Budapest, 1960. II. 19. 69–70.

[44] Palasik (2013): i. m. 69.

[45] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt – 767 – Z – 238/60 – „Lengyel" – 7/14. sz. utasítás „A"-tól – Szirtes elvtársnak! London – Tárgy: Blitz ügye. – Budapest, 1960. VI. 19. 200.

nökség egy az egyben megsemmisített.[46] Dr. Blitz László 1972 nyarán még mindig a tiltó névjegyzékben szerepelt,[47] ahonnan végül időskorára való tekintettel 1973. november 30-án törölték.[48]

ZÁRSZÓ

Több mint fél évszázad elteltével jogos a kérdés: volt-e alapja a beszervezésnek? Mint az Blitz László állampolgársági irataiból kitűnik, 1949. április 6-án azért hagyta el Csehszlovákiát, mert a brit, amerikai és francia külképviseleti szervek tagjaival ápolt baráti viszonya révén feketelistára került. Bár egyetlen párthoz sem csatlakozott, nem tartotta titokban demokratikus meggyőződését, ráadásul baráti társasága már 1945-től folyamatosan arra figyelmeztette, hogy a hatalom politikai téren megbízhatatlan és egyben ügynökgyanús személynek tekinti. Az orvos Ausztriában vette át a brit vízumot, ugyanakkor elmondása szerint Emerich – azaz dr. Blitz Imre[49] – nevű testvére is 1949-ben távozott Magyarországról.[50] Mi lehetett az oka annak, hogy Blitz László a családját ért üldöztetés és saját megpróbáltatásai ellenére is súlyos elvi vitába keveredett az 1945-ben megalakult csehszlovák kormánnyal? Véleményünk szerint a szabadelvű polgári beállítottságú orvos határozottan ellenezte a felvidéki magyarok – és talán régi ismerőseire való tekintettel a csehországi németek – kollektív bűnösségét és egyben

[46] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt – 767 – Z – 238/60 – „Lengyel" – Tárgy: Lengyel fn. volt tipp B-dossziéjának felülvizsgálatáról. Jelentés. Budapest, 1964. V. 7. 210.

[47] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt – 767 – Z – 238/60 – „Lengyel" – Budapest, 1972. VIII. 14. 214.

[48] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt – 767 – Z –238/60 – „Lengyel" – Budapest, 1973. XI. 30. 215.

[49] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt – 767 – Z – 238/60 – „Lengyel" – Tárgy: Dr. Blitz Andor környezettanulmánya. – Jelentés. Budapest, 1951. VIII. 8. 42–44.

[50] TNA HO 405/5131 B 30985 Statement of the Applicant's Personal History 5th June 1950. 1–2.

jogfosztását kimondó Beneš-dekrétumokat,[51] miközben az „árjásított" vagyon visszaszolgáltatásáról szóló törvény elfogadásával párhuzamosan jelentkező antiszemita megmozdulások nyomán megrendült a biztonságérzete és a demokratikus megújulásba vetett hite. Tudniillik 1946. augusztus elsején a másnap kezdődő partizánkongresszusra érkező küldöttek egy része az utcán és magánlakásokba behatolva a pozsonyi zsidó közösség több tucat tagját fizikailag bántalmazta, ugyanakkor a hitközségi konyhát háromszor is szétverték. A hatóságok fellépése végig erőtlen marad, a résztvevők közül Pozsonyban és Szlovákia hasonló megmozdulásokkal sújtott városaiban (Dunaszerdahely, Érsekújvár, Igló, Liptószentmiklós, Tornaalja, Zsolna) is csupán néhány ember került az igazságszolgáltatás elé, amely ráadásul igen enyhe ítéleteket hozott.[52] Ahhoz, hogy az inzultus teljes legyen, már csak annyi kellett, hogy a szlovák kormányzat a magyar kisebbséget tegye felelőssé.[53] Mindezek fényében nagyon valószínű, hogy az orvos nem tudott hitelt adni az „antifasiszta alapon történő együttműködés" gondolatának. Ő ugyanis már 1945–46-ban jó eséllyel úgy vélte, hogy a Szlovák Nemzeti Felkelés egészében Tiso hadseregének a keleti fronton tanúsított magatartását próbálta jóvátenni, míg az egyes résztvevők közül sokan ezzel akartak érdemeket szerezni az árjásított vagyon megtartásához. Ezzel egy időben Blitz László esetleges brit ügynöki múltját sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudjuk, mert ez olyan rendkívül szenzitív információ, amit az MI6 elvből nem hoz nyilvánosságra.

[51] Izsák Lajos: A felvidéki magyarság jogfosztásának kezdetei (1944–1945). In Búr Gábor – Pál István – Székely Gábor (szerk.): *Az Eiffel-torony árnyékában. Majoros István 70 éves*. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 2019. 334–349. Lásd még: Simándi Irén: Mielőtt a vonatok elindultak… A Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság dokumentumai a Magyar Rádióban. *Múltunk*, 2019/3. 32. (online melléklet) http://www.multunk.hu/wp-content/uploads/2020/03/simandii_19_3.pdf (Letöltés: 2022. szeptember 13.)

[52] Chichopek, Anna: *Beyond Violence: Jewish Survivors in Poland and Slovakia, 1944–1948*. Cambridge University Press, Cambridge, 2014. 102–230. https://doi.org/10.1017/CBO9781139568111

[53] Laniček, Jan: *Czech, Slovaks and the Jews, 1938–48: Beyond Idealisation and Condemnation*. Springer, New York, 2013. 170. https://doi.org/10.1057/9781137317476

LONDONBÓL PERUGIÁBA

Sikertelen próbálkozás egy sokoldalú tehetség beszervezésére

BEVEZETÉS

1960. február 15-én Szikla (Szolnok) Péter rendőr százados – fedőnevén (fn). „Bakos Károly" – a BM II/3. (Hírszerző) Osztály A (angol–amerikai) alosztályának vezetője[1] a KEOKH (Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hivatal) épületében beszélgetést folytatott Schlenker Antalné, született Friedmann Klára, Budapest V. Guszev utca 5. szám alatti lakossal. Az asszony húsvét környékén szeretett volna Londonba utazni, hogy nagyobbik lányát meggyőzze a hazatérésről.[2] Delfin Éva – aki 1937. november 4-én született Budapesten az asszony Delfin Imrével kötött, első házasságából[3] – a Veres Pálné Gimnáziumban érettségizett, majd az Eötvös Loránd Tudományegyetem elsőéves matematika–fizika szakos hallgatójaként 1956 novemberében külföldre távozott.[4] Schlenker Antal (1899–1987),[5] egykori válogatott úszó, világhírű vízilabdaedző és játékvezető, aki

[1] Palasik Mária: A BM II/3. (Hírszerző) Osztály. In Cseh–Okváth (2013): i. m. 83.

[2] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – Tárgy: Delfin Erzsébet ügye. – Jelentés. Budapest, 1960. II. 15. 16–18.

[3] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – BM II/9-d alosztály – 69-1814/60 – Tárgy: Schlenker Antalné környezettanulmánya. – Budapest, 1960. VIII. 30. 28.

[4] Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára (ELTEL) – HU. ELTEL 11k/15. 9.

[5] A Népsport jelenti. *Népsport*, 1987. május. 20. 11.

1945-től újjászervezte az MTK 1973-ban feloszlott vízilabda-szakosztályát,[6] és Friedmann Klára adminisztrátor a rendszer iránti tiszteletre orientálta lányukat, aki úttörőévei alatt csapatvezető volt. Az asszony a lány vőlegényét, Sperber Alfrédot hibáztatta a történtekért, mert Éva búcsúüzenetében azt írta, hogy nem élhet nélküle. A két fiatal Angliában a lány nagynénjéhez fordult, aki ösztöndíjat szerzett nekik a Cambridge-i Egyetemen. Alfréd egy év után kimaradt, és a lánnyal is szakított, míg Éva júniusban magyar–angol–olasz szakon készült diplomázni. A nagynéni, Delfin Erzsébet – a háború előtti években az MTI tudósító titkárnője, aki 1947-ben lett brit állampolgár[7] – az egyik nemzetközi zsidó szervezet londoni központjában dolgozott, így a hírszerzés számára ő is érdekes személynek tűnt. A százados elvben támogatta az útlevélkérelmet,[8] a KEOKH február 16-i dátummal mégis elutasító határozatot küldött az asszonynak. Ugyanis Szolnok mindenképpen ki akarta deríteni, hogy Delfin Éva hol helyezkedik el. Az augusztus 7-i találkozójukon azt javasolta, hogy Schlenker Antalné újból folyamodjon útlevélért, azt viszont nem garantálta, hogy kedvező döntés születik. Schlenker Antalné ezzel egy időben megígérte, hogy ha lánya nem hajlandó vele együtt hazatérni, felkérné a londoni magyar konzult, hogy időről időre beszélgessen el vele. Szolnok a levélellenőrzés révén ekkor már tudott arról, hogy a fiatal nő nem zárja ki, hogy visszatér a szülőföldjére, ha már megfelelő élettapasztalatot szerzett.[9] A valóságban ez az irreális elképzelés legfeljebb csak a hazától vett kényszerű búcsú elviseléséhez adott

[6] Barcs Sándor – Halmai Róbert – Hoffer József – Krizsán József: *Száz éves az MTK VM Sportklub*. MTK VM, Budapest, 1988. 247–261.

[7] The National Archives (TNA) Home Office (HO) 334/189/31768 Certifiacate of Naturalization. Certificate No. AZ 31768. Erzsebet Delfin Known as Elizabeth Delfin. 1st October 1947. 1–2.

[8] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – Tárgy: Delfin Erzsébet ügye. – Jelentés. Budapest. 1960. II. 15. 16–18.

[9] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – Tárgy: Schlenker Antalné ügye. – Jelentés. Budapest. 1960. VIII. 12. 22–23.

erőt,[10] Biszku Béla belügyminiszter hozzájárulásával Tömpe András rendőr vezérőrnagy, 1957 és 1961 között a II/3. Osztály parancsnoka,[11] mégis megadta az engedélyt Friedmann Klára utazásához.[12]

A SZERZŐ FELTEVÉSE

A BM II/3. Osztály minden bizonnyal abból indult ki, hogy Delfin Éva érzelmi okokból – a hivatalos szervek által oly gyakori érvként feltüntetett honvágy, a hozzátartozók hiánya[13] –, de főleg a szülői házban kapott politikai indíttatás jóvoltából idővel kérvényezni fogja a konzuli útlevelet. A BM a kedvező elbírálásáért cserébe a fiatal nőt részben az emigráció bomlasztására, részben munkahelyi titkainak megszerzésére gondolta rávenni, azonban erősen túlbecsülte a Kádár-rendszer első éveinek fiatalokra gyakorolt vonzerejét.

A TOVÁBBI EGYEZTETÉSEK

A november 17-i újabb egyeztetés során Schlenker Antalné elmondta, hogy lánya – akivel a magyar hírszerzés ekkortól „Halas" fedőnéven kezdett foglalkozni – június folyamán lediplomázott. A nyugati magyar egyetemi ifjúsági szervezetekkel politikai okokból nem állt kapcsolatban. Éva már megpályázta az angol állampolgárságot, de Olaszországba készült Delfin László nevű nagybátyjához, az Olivetti – Olaszország legnagyobb számítógépgyára[14] – mérnökéhez. Az asszony arról

[10] Czigány Magda: *Kényszerű tanulmányúton. 1956-os magyar egyetemi hallgatók Nagy-Britanniában*. Jószöveg Műhely Kiadó, Budapest, 2007. 172.

[11] Palasik (2013): i. m. 69.

[12] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – Tárgy: Schlenker Antalné ügye. – Javaslat. Budapest. 1960. VIII. 8. 26.

[13] Tiphaine, Robert: Mindennek ellenére. Az 1956-os menekültek hazatelepülése (1956–1961). *Múltunk. Politikatörténeti folyóirat*, 2016/3. 98–121.

[14] Targowski, Andrew: *The History, Present State and Future of Information Technology*. Informing Science Press, Santa Rosa, 2016. 68.

viszont nem beszélt, hogy lánya házasodni kíván.[15] A levélellenőrzés viszont arról tanúskodott, hogy Éva az 1959-es nyári szabadsága idején Olaszországban megismerkedett Guido Rossi orvostanhallgatóval, egy elszegényedő főnemesi család szülöttével. A két fiatal egymásba szeretett, ám ez nem váltott ki lelkesedést a hozzátartozóknál. Friedmann Klára és férje szerint az elsietett házassággal Éva lemondott a szakmai karrierjéről. A nagynéni és a nagybácsi élhetetlennek nevezte Guidót, aki a levelei alapján is kiegyensúlyozatlan, érzelmileg túlfűtött személyiség benyomását keltette. A Rossi házaspár jó esélyel rangon alulinak tekintette a viszonyt, de Szolnok szerint a lány zsidó származása és szülei válása is szálka lehetett a szemükben. Delfin Éva viszont arról írt, hogy a jobb anyagi körülményekre tekintettel már nem akar hazatérni, míg a nyugati életforma közelebb áll egyéniségéhez, mint a szocialista rendszer. A fiatal nő az egyetemi tanulmányok végén az International Computers and Tabulators (ICT) – a British Tabulating Machine Company (BTM) és a Power-Samas Accounting Machines Company 1959-es egyesüléséből keletkezett számítógépgyártó csoport[16] – állományába került számítógép-programozói munkakörben. A feltételek között három modern nyelv ismerete és alapszintű matematikai tudás szerepelt, így a négy bentlakásos tanfolyamon könnyedén elsajátította a programozás matematikai és gyakorlati elemeit, valamint az üzemeltetési feladatkört. Ez utóbbi az új számítógépek beállítását jelentette, amelynek jóvoltából rálátása nyílt a megrendelő – jellemzően minisztérium, állami hivatal vagy kutatóintézet – tevékenységére. Az adott számítástechnikai eszközök memóriaegysége kb. 200 ezer fontba került, így a felhasználás a nagyvállalatokra és az állami intézményekre korlátozódott. A munkaszerződés értelmében a programozó végezte a külföldi kezelőszemélyzet felkészítését. Tömpe osztályvezető úgy vélte: a II/3. Osztály részéről nagyobb érdek fűződik ahhoz, hogy Delfin Éva végre brit állampolgár legyen, és kitartson a munkahelyén. A hatályos rendelkezések miatt

[15] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – Tárgy: Halas ügye. – Jelentés. Budapest. 1960. XI. 20. 44–46.

[16] Targowski (2016): i. m. 57–58.

Friedmann Klára kiutazását nem támogathatta, de a kérést átküldte a Magyarok Világszövetségéhez (MVSZ). Az alosztályvezető számított rá, hogy Friedmann Klára levélben beszámol lányának az MVSZ-nél teendő látogatásáról, amivel megteremti az alapot Delfin Éva megközelítéséhez. „Erdei" – Molnár István (1928–2012) rendőr százados,[17] követségi másodtitkár, műszaki-tudományos attasé[18] – hivatalosan a szabadságon lévő konzult helyettesítette, így feltűnés nélkül érdeklődhetett a nő munkahelyéről és munkaköréről. A követségi másodtitkárnak figyelembe kellett vennie, hogy Delfin Éva szemében az elegáns öltözködés, a nagyvonalúság és a jó modor a férfiakkal szembeni legfontosabb elvárás. Egyben hangsúlyoznia kellett, hogy a magyar szervek bíznak benne, viszont az angolok ismerik a mozgalmi múltját, emiatt inkább ő fogja felkeresni. Molnár fő feladata az volt, hogy térítse el Évát az Olaszországba költözéstől.[19] A jelölt édesanyja 1961. február 17-én még mindig arról panaszkodott a KEOKH központjában, hogy útlevélkérelmét újból elutasították. Az asszony értetlenségét fejezte ki, mivel Szikla százados láthatóan szívén viselte az ügyet. Demeter Bertalan főhadnagy ezzel nem vitatkozott, de hozzáfűzte, hogy azért kezelik türelemmel és jóindulattal Schlenkerné állandó fellebbezését, mert becsületes embernek tekintik. Demeter azt tanácsolta, hogy forduljon a Magyarok Világszövetségéhez, megadta „Kiss Gyula" – Sógor Gyula rendőr őrnagy, a londoni rezidentúra korábbi tisztje[20] – elérhetőségét. Mindazonáltal nyomatékosan kérte, hogy az asszony nehogy pénzzel próbálja megváltani az engedélyt, mert azzal véglegesen meghiúsíthatja a kiutazását. Másnap Friedmann

[17] Molnár István Miklós: *ÁBTL Archontológia*. – https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:5:::::p5_prs_id:960491 (Letöltés: 2021. január 1.)

[18] Molnár István (1928–2012). In Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos: *Főkonzulok, konzulok és nagykövetek, 1945–1990*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2015. 224.

[19] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – II/6. sz. utasítás „A"-tól. – Szirtes elvtársnak! London – Tárgy: Halas ügye. – Budapest. 1961. I. 24. 51–55.

[20] Ungváry Krisztián: „Anglia a második legnagyobb ellensége Magyarországnak". A londoni magyar hírszerző rezidentúra saját jelentései tükrében 1951 és 1965 között. *Századok*, 2013/6. 1524.

Klára beszélt Sógorral, akinek elismerte, már az első házasságának felbomlása is helyrehozhatatlan törést okozott Évában. Egyúttal tartott tőle, hogy az MVSZ érzelmi ráhatással próbálja lányát hazatérésre bírni. Sógor hangsúlyozta, hogy a Világszövetség nem hatalmi tényező, támogatása sokat nyom a latban, de nem ők mondják ki a végső szót. Végül abban maradt a kérelmezővel, hogy két-három hét múlva érdeklődjön. Demeter úgy vélte, hogy Sógor messzebbre ment, mint amiről szó volt, de ő is meggyőződött róla, hogy már a szülők sem gondolkodnak a hazacsábításban.[21]

AZ ELSŐ MEGBESZÉLÉS LONDONBAN: A JELÖLT ÉLETÚTJA ÉS A JÖVŐRE VONATKOZÓ TERVEI

Az attasé 1961. március 13-án este gépkocsival és gyalogosan is ellenőrizte, hogy figyelik-e vagy sem, mielőtt 18 óra 45 perckor becsengetett a Fernshaw Mansions 12. számú lakásba. Egy 60 év körüli angol nő nyitott ajtót, aki közölte, hogy Éva nincs otthon, majd megkérdezte, hogy ki kereste az albérlőjét. Ahogy az attasé bemutatkozott, egyből kiderült, hogy a főbérlő több embert ismer a londoni magyar diaszpórából, például az angliai magyar cserkészek Molnár nevű korábbi vezetőjét, valamint – az állambiztonság által a brit hírszerzés emberének tekintett[22] – Tábori Pált. A százados este fél kilenc körül a 12-es lakás előtt várakozott, amikor valaki váratlanul a földszintre hívta a liftet. Molnár elrejtőzött, de hallotta, hogy az ötödik emeleten a felvonóból kilépő férfi és nő magyarul szidta a berendezést, amiért az túl zajos. Az attasé később kihallgatta, hogy a háziasszony arról beszél Évának, hogy valaki otthonról kereste, de fél tizenegy után hazament. Másnap 18 órakor ismét becsöngetett, mire a háziasszony behívta, szóvá téve, hogy nem telefonált. Egyszer csak az albérlő is megérke-

[21] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – II/3-A alosztály. – Jelentés. Tárgy: „Halas" ügye. – Budapest, 1961. II. 17-18. 66–67.

[22] Gervai András: *Fedőneve: „Szocializmus". Művészek, ügynökök, titkos szolgák*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2010. 149.

zett, akinek a szobájában a diplomata végre felfedhette kilétét, és hogy milyen ügyből kifolyólag jött hozzá. Éva örömmel fogadta, hogy édesanyjának kiutazásáról hall, ugyanakkor elfogadta az attasé javaslatát, hogy a látogatás feltételeiről az egyik közeli étteremben tárgyaljanak. A fiatal nő és Molnár a King's Roadon lévő Magic Carpet étteremben megvacsorázott, majd 15-én este a Hungária étteremben folytatták a beszélgetést. A lány elmondta, hogy 1956 novemberében Sperber Alfréd három nappal a búcsúzást követően azzal ment vissza hozzá, hogy nem tud nélküle élni. A szülők nem beszélték le a távozásról, ő viszont ígérte, hogy estére otthon lesz, aznap éjjel mégis átlépte a határt. Éva több magyar család társaságában az angolokhoz került, akik felhívták az Olaszországban élő nagybácsit. Delfin László gépkocsival azonnal Bécsbe indult, ahol rövidesen elintézte a fiatalok beutazási engedélyét. Öt nappal később már Doverben zajlott a személyi adatok egyeztetése és a távozás okainak kikérdezése. A nagynéni segítségével a két fiatal a Cambridge-i Egyetemre ment, ahol egy hat hónapos nyelvtanfolyam várt rájuk. Éva helyhiány miatt nem folytathatta a matematikai tanulmányait,[23] végül 1960-ban modern nyelvészetből diplomázott.[24] A vőlegényével azonban összeveszett, tudniillik Sperber Alfréd nyíltan kifejezésre juttatta, hogy nem szereti Angliát, ezért hallgató- és munkatársai nem fogadták be a társaságba. A férfi ráadásul olyan 56-os hőstetteket tulajdonított magának, ami nem volt igaz. Amikor Éva bejelentette a szakítást, Alfréd dacból futó kalandokba bocsátkozott a kollégiumban, majd egy angol nőt vett feleségül. A szakterületén sem volt képes sikert felmutatni, amennyiben elektromérnök-jelöltként megbukott a szigorlaton.[25] A lány utóbbi megjegyzése érzelmi alapon születhetett, Sperber Alfréd ugyanis mégsem lehetett olyan rossz tanuló, ha a Trinity College

[23] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – Jelentés. Tárgy: Kapcsolatfelvétel Halassal. – Jelentés. London. 1961. III. 20. 78–80.

[24] Czigány Magda (2007): i. m. 172.

[25] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – Jelentés. Tárgy: Kapcsolatfelvétel Halassal. – Jelentés. London. 1961. III. 20. 81.

külön ösztöndíjban részesítette.[26] Éva 15 magyar diákkal együtt tanult, de már csak angol évfolyamtársnőivel állt kapcsolatban. 1960 nyarán Norvégiába utazott nagybátyjával, majd októbertől februárig kidolgozta az ICT új, teljesen tranzisztoralapú számítógépéhez az osztást helyettesítő műveleti programot.[27] Az 1301-es típus, a csoport első saját terméke, amely a General Electric Company (GEC) coventryi üzemében készült, mágnesszalagon tárolta az információt, azaz nem rendelkezett közvetlen hozzáférésű memóriával.[28] Amikor a fiatal nő megfordult a gyárban, az ottani munkatársaktól hallotta, hogy egykori párja – aki végül 1963 augusztusában lett brit állampolgár[29] – ugyanezen dolgozik, noha nem találkozott vele. A számítástechnikát a műszaki fejlődés fő vonalának tartotta, ugyanakkor szerette volna megmutatni az attasénak az ICT-központban kiállított modelleket. Molnár úgy látta, hogy a jelölt örömmel veszi a munkája iránt megnyilvánuló érdeklődést. Amikor jelezte, hogy nem ért a számítógépekhez, Éva részletesen ismertette a programozási eljárásokat. Az ICT mindig megismertette a gép rendeltetésével és a megrendelő igényeivel, így az utasítások ismeretében kezdte el a részfeladatok megoldását,[30] ugyanis a cég bevételének jelentős hányada a külföldi eladásokból származott.[31] Delfin Éva úgy készült, kb. két év múlva brit állampolgár lesz, majd kérvényezni fogja, hogy a vállalat olaszországi kirendeltségén dolgozhasson. Az előző két nyári szabadsága alatt megszerette Olaszországot, így pár évig mindenképp szeretett volna ott élni, vagy akár férjhez menni. A fiatal nő ugyan tervezte szülei meglátogatását, de végleges hazatérésre az utazási szabadság

[26] Czigány Magda (2007): i. m. 124.

[27] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – Jelentés. Tárgy: Kapcsolatfelvétel Halassal. – Jelentés. London. 1961. III. 20. 82–85.

[28] Gandy, Anthony: *The Early Computer Industry. Limitations of Scale and Scope*. Palgrave Macmillan, London, 2012. 249–250.

[29] TNA HO 334/865/77168 Certificate of Naturalization. Certificate No: BNA 77168 issued 23 August 1963. Alfred Sperber. From Hungary. 1–2.

[30] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – Jelentés. Tárgy: Kapcsolatfelvétel Halassal. – Jelentés. London. 1961. III. 20. 82–85.

[31] Targowski, Andrew (2016): i. m. 59.

hiánya miatt nem gondolt. A politika láthatóan nem érdekelte, a brit közélet eseményeiről is inkább a színesebb olasz lapokból tájékozódott. Az ICT-nél más magyart nem ismert, úgy tudta, ő az egyetlen külföldi a cég központjában.[32] Molnár arra kérte, hogy ne írjon az ő látogatásáról, mert azzal kellemetlenségnek tenné ki magát. A nő ezt elfogadta, de azt is megígérte, hogy a nagynénjének sem szól, nehogy ő híresztelje el az attasé látogatását. A százados úgy látta, hogy a megkeresés indoklása hiteles maradt, Éva részletkérdésekre pontosan válaszolt, a viszony pedig közvetlenebbé vált, hiszen a keresztnevén szólíthatta. Igaz, a lány is érdeklődni kezdett a diplomata családjáról, valamint arról, hogy a kiutazási engedély megadásához előfeltétel-e a kinti hozzátartozóknál tett vizsgálódás. Az attasé azt válaszolta, hogy a fiatal disszidenseket mindenképp felkeresik, mert a hozzátartozókat anélkül nem engedik külföldre, hogy az elhelyezési körülményeiket ellenőriznék. Éva ekkor azt próbálta kialkudni, hogy édesanyja pünkösd táján érkezzen, majd sajnálkozott, amiért kihagyta – az 1957-ben Tátrai Vilmos (1912–1999) hegedűművész által alapított[33] – Tátrai-vonósnégyes fellépését. Molnár megígérte, hogy egy-egy jelentősebb magyar eseményre jegyet küld, mire a lány felvetette a közös mozilátogatás ötletét. A diplomata megígérte, hogy ez ügyben kb. 10 nappal később felhívja, miközben eltanácsolta a követségtől. Éva viszont nem akarta elismerni, hogy 13-án este egy magyar fiatalemberrel beszélgetett a lift előtt. Egyben az is feltűnő volt, hogy a fiatal nő olaszországi élményeivel kapcsolatban elmondta, hogy találkozott egy Márkus nevű diplomatával,[34] azaz Márkus Dezső római konzullal.[35] Vértes János ezredes április 25-én arról tájékoztatta a rezidentúrát, hogy a levélellenőrzés során kiderült: Delfin Éva le akart mondani magyar állampolgárságáról, de az eljárás miatt nem

[32] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – Jelentés. Tárgy: Kapcsolatfelvétel Halassal. – Jelentés. London. 1961. III. 20. 85–86.

[33] 100 éve született Tátrai Vilmos. *Zenekar. Zenei közéletünk*, 2012/5. 21.

[34] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – Jelentés. Tárgy: Kapcsolatfelvétel Halassal. – Jelentés. London. 1961. III. 20. 87–89.

[35] Andreides Gábor: Zűrzavar és bizonytalanság a magyar–olasz kapcsolatok történetében, 1958–1964. *Külügyi Szemle*, 7. évf./4. 156–165.

óhajtotta késleltetni az 1961. szeptember 15. és 1962. március vége között esedékes házasságkötést. A fiatal nőt ettől már nem lehetett eltéríteni, mert édesanyja is beleegyezett, és az áprilisi londoni útja végén már a nagybácsi is megengedőbb volt. Delfin Éva 1961 végétől mindenképp az ICT olaszországi részlegén szeretett volna dolgozni, mert fontban kapott fizetéséből több pénzt tehetett félre, míg Guido be nem fejezi tanulmányait.[36]

KÍSÉRT A MÚLT…

Molnár április 17-én felhívta Delfin Évát, azonban Miss M. Bailey közölte, hogy az ifjú hölgy csak késő este jön haza Mary nevű barátnőjétől. 22 óra előtt néhány perccel az attasé megint próbálkozott, ismét csak eredménytelenül. Másnap este háromnegyed nyolckor végre utolérte Évát, aki mosás közben azt találgatta, hogy mi lehet a diplomatával. Az attasé nem mondhatott újat Friedmann Klára útleveléről, így 21-én este egy csokor virággal elment Évához. A fiatal nő bevallotta, hogy nagynénje tud kettejük ismeretségéről, de megfogadta, hogy köztük marad. Az édesanyja 20-án érkezett levele pusztán arról tett említést, hogy a 24-én kezdődő héten telefonál az MVSZ-nek, mivel még nem kapott választ a kérelmére. Éva négy nappal azelőtt Marton Mária nevű barátnőjénél járt, akivel egy házban laktak Budapesten. Marton, aki egy nappal később követte Évát Nyugatra, a Southamptoni Egyetemen közgazdaságtant tanult, az év végén esedékes államvizsgára készült. A szülei 1959-ben kivándorló-útlevéllel Londonba költöztek, Marton náluk töltötte a húsvéti szünidőt. Mivel jó barátok maradtak, az utóbbi mindig meghívta a szüleihez, ha Londonban járt. A fiatal nő arról is beszámolt, hogy az ICT december elején áthelyezi Milánóba, aminek nem örült, mert az év végére várta a brit állampolgárságra vonatkozó döntést. A vállalat vezetőit arra kérte, hogy a kiküldetés csak 1962-ben kezdődjön. A hazatérésre már nem gondolt,

[36] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – V/5. sz. utasítás „A"-tól. – Szirtes elvtársnak! London. – Tárgy: Halas ügye. – Budapest. 1961. IV. 25. 99–100.

mert az csak korlátozná az előmenetelében, ugyanakkor már azt is eldöntötte, hogy csak olasz férfihoz megy feleségül, mert *„az angolok erre a célra nem alkalmasak"*. Molnár ennek ellenére megpróbálkozott a jelölt politikai nevelésével. Amikor észrevette az Eichmannról szóló könyvet az éjjeliszekrényen – szinte biztos, hogy Moshe Pearlman *The Capture of Adolf Eichmann* című művét[37] –, Delfin Éva elismerte, hogy a perrel kapcsolatos írásokat szóról szóra végigolvassa. Bár nem sokkal korábban áttért a katolikus hitre, a gettóban szerzett traumán nem tudott túllépni. A szovjetek űrrepüléséért sem lelkesedett, ugyanis emiatt az Eichmann-per lekerült a címlapokról, így meglátása szerint nem ért el olyan erős hatást, hogy valóban emlékeztesse az emberiséget a nácizmus borzalmaira. A nyugatnémet újrafelfegyverzésről és a Német Szövetségi Köztársaságról (NSZK) pedig úgy nyilatkozott, hogy ha egy új Hitler kerülne hatalomra, nagyon sok német gondolkodás nélkül követné.[38] Jogos a kérdés: mennyiben volt megalapozottnak tekinthető Delfin Éva helyzetértékelése? Adolf Eichmann, az RSHA (Reichssicherheitshauptamt – Birodalmi Biztonsági Főhivatal) IV-B Alosztályának vezetője, a zsidóság végső megsemmisítését irányító egykori SS-alezredes[39] – elleni büntetőeljárás 1961. április 11-én kezdődött a jeruzsálemi kerületi bíróságon,[40] míg Jurij Gagarin moszkvai idő szerint reggel 9 óra 7 perckor indult 108 perces űrutazására.[41] Az Eichmann-ügy az űrrepüléshez képest sokkal hosszabb időn át volt vezető hír a médiában, hiszen a tárgyalásnak 1961. december 15-én lett vége, míg a halálos ítélet végrehajtására csak 1962. május

[37] Pearlman, Moshe: *The Capture of Adolf Eichmann*. Weidenfeld and Nicolson, London, 1961. 1–182.

[38] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – Jelentés. Tárgy: Halas fn. ügy. – Jelentés. London. 1961. IV 24. 104–108.

[39] Cesarini, David: *Eichmann élete és bűnei*. Gold Book, Budapest, 2005. 77–91.

[40] Arendt, Hannah: *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. Penguin, New York, 1994. 244.

[41] Bakos Károly – B. Fülöp Ágnes: *A Szovjetunió 70 éve*. Reflektor Kiadó, Budapest, 1987. 219.

31-én került sor.[42] Delfin Éva NSZK-val kapcsolatos véleménye emberileg érthető, de 1961-ben már nem igazán volt reális. A bonni brit nagykövetség tapasztalatai azt mutatták, hogy a neonáci gondolatokat a lakosság többsége elutasította, az idősebb generáció még a háborús vereségből is alig tért magához, ráadásul önbizalma is alaposan megingott. A fiatalabbak részéről erősebb volt a pacifizmus, mint az Egyesült Királyságban, elég sokuk hajlandónak tűnt alárendelni a nacionalizmust az európai egység gondolatának. A nemzeti öntudat a gazdasági csoda és a nyugati védelmi rendszerben játszott szerep révén mégis erősödni látszott.[43] Selwyn Lloyd brit külügyminiszter óvott attól, hogy alábecsüljék azt a komoly lélektani kockázatot, amely abból származhat, ha az NSZK-ban eluralkodik a kirekesztettség vagy a harmadosztályú státusba szorítottság érzete. A brit és az amerikai kormányzat egyaránt olyan álláspontot képviselt, hogy enyhíteni kell a német újrafelfegyverzés általuk túlságosan szigorúnak vélt korlátain.[44]

A KÖZPONT ELKÉPZELÉSEI

A százados 1961. április 27-én újból felhívta Évát, hogy elmondja: a Budapest–London közvetlen légijárat indulása alkalmából érkező küldöttség MVSZ által delegált tagja megszellőztette, hogy a kiutazási ügy már az illetékesek előtt van. A nő ezt örömmel fogadta, a május 5-i találkozó viszont elmaradt, mert fogorvoshoz kellett mennie.[45] A II/3. Osztály elsősorban perspektivikus ügynökként számolt Delfin Évával, akit először a munkahelye tanulmányozására, azaz az ICT által gyártott számítógépek adatainak és dokumentációjának

[42] Bár-Zohár, Michál– Miszál, Nissim: *MOSZAD. Az izraeli titkosszolgálat legjelentősebb műveletei*. Gabo Kiadó, Budapest, 2013. 99–102.

[43] TNA Foreign Office (FO) 371/161120/WG10116/1 British Embassy Bonn. Nationalism in the Federal Republic of Germany. February 10, 1961. 1–12.

[44] TNA FO 371/161120/WG10116/1 Nationalism, neutralism and militarism in W. Germany. February 15, 1961.

[45] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – Jelentés. Tárgy: Halas fn. ügy. – Jelentés. London. 1961. V. 4. 111–112.

megszerzésére, a fejlesztési irányok és a lehetséges vásárlók feltérképezésére próbáltak felhasználni. Az együttműködéshez az édesanyja kiutazása szolgált kiindulópontként, amelyet követően újabb apróbb szívességekre készültek rávenni. A későbbiekben viszont az anyagi motiváció lett volna a kapcsolat alapja, ugyanis Delfin Éva jövedelmi helyzete nem tette lehetővé életvitelének fenntartását. 1962. május 31-ig ki kellett deríteni, hogy milyen hírszerző lehetősége van angliai munkahelyén, illetve Olaszországban. A következő ütemben a számítógépek memóriaegységeiről vártak tőle tájékoztatást, amely a jelölt bevonásával végződik. Schlenker Antalnét a hazatérése után készültek beszámoltatni, ugyanakkor Delfin Éva tanulmányozásához az ICT alkalmazásában álló hálózati személy – feltehetően a számítástechnikai vállalatok között ingázó Kaposi János elektromérnök (fn. „Kékesi"[46]) beszervezési jelölt – segítségére is számítottak. Molnár egyre behatóbb érdeklődést készült tanúsítani a jelölt munkájával kapcsolatban, míg a találkozókat egyre inkább titokban bonyolította. A legfontosabb céllá az lépett elő, hogy Delfin Éva a brit állampolgárság megszerzése előtt ne menjen el a szigetországból. Demeter főhadnagy a nagybácsi kihallgatását tervezte, ugyanis Delfin László 1961 augusztusában Vilma nevű rokonához készült Budapestre, így be kellett jelentkeznie a KEOKH központjában. Molnár a jelölt kedvező hozzáállása esetén kibernetikával foglalkozó testvérének kért volna segítséget közvetlenül az olaszországi áthelyezés előtt.[47]

[46] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-814/2 – "Kékesi" (Kaposi János). Évkör: 1961–1963. 171oldal.

[47] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – Magyar Népköztársaság Belügyminisztériuma II/3. Osztály – 63/A-342-11/1961 – 11. sz. Melléklet. Politikai és gazdasági hírszerzés angliai vonalának 1961. június 1-től 1962. május 31-ig terjedő munkatervéhez. – Tárgy: „Halas" ügyében feldolgozási terv – Budapest. 1961. V. 12. 121–125.

PROSPEKTUSOK ÉS OPERATÍV HIBÁK

Amikor a százados 1961. május 12-én felkereste az albérletében, kiderült, hogy a fiatal nő már nem végez érdemi munkát a cégnél. Az általa írt program tesztelése elmaradt, mert az ICT más területre irányította a közvetlen főnökeit, az új vezetés pedig semmivel sem volt tisztában. Az attasé ekkor előadta, hogy olyan irodalomra lenne szüksége, amely a brit számítógépipart ismerteti. Éva ekkor szekrényéből elővette – az akkor legkorszerűbbnek tartott mágneses gyűrűkből álló memóriaegységgel felszerelt IBM 1401[48] – katalógusát, valamint 6 db, általa többé-kevésbé legálisnak nevezett ICT-prospektust. Elmondása szerint ezek komoly látogatók és lehetséges üzletfelek bizalmas tájékoztatására szolgáltak a legújabb ICT 555, 1202 és 1301-es típusokról.[49] A valóságban az 1956-os évjáratú 1202-es modell a British Tabulating Machines örökségét képviselte, amikor az IBM 1401-es megjelenésének köszönhetően már egyértelmű volt, hogy a lyukkártyás berendezések kora véget ért.[50] A még korábbi 555-öst pedig szigorúan véve legfeljebb egy programozható számológépnek lehetett tekinteni.[51] Molnár megállapodott a jelölttel, hogy május 18-án 21 óra 30 perckor beugrik hozzá a régebbi típusok ismertetőiért. Éva azt mondta, hogy távolléte esetén a bejárati ajtó melletti levelesládába helyezi a titkos anyagokat; végül személyesen bocsátotta a százados rendelkezésére a nyolc újabb ICT-kiadványt, amelyet a cég propagandaosztályáról hozott el. A fiatal nő másnap Olaszországba indult, ahonnan csak május 29-én tervezett visszatérni. Az áthelyezés időpontja bizonytalanná vált, mert nem volt egyértelmű,

[48] Bashe, Charles J.– Johnson, Lyle R.– Palmer, John H.– Pugh, Emerson W.: *IBM's Early Computers*. The MIT Press, London, 1986. 459–523.

[49] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – Jelentés. Tárgy: Találkozók Halassal. – London. 1961. V. 30. 128–130.

[50] Campbell-Kelly, Martin: ICL and the Evolution of the British Mainframe. *The Computer Journal*, 1995/5. 400–413. https://doi.org/10.1093/comjnl/38.5.400

[51] Lavington, Simon: *Early Computing in Britain. Ferranti Ltd. and Government Funding, 1948–1958*. Springer Nature Switzerland AG, Cham, 2019. 215–260.

hogy az Angliába érkezése óta külföldön töltött idő beleszámít-e az állampolgársághoz szükséges ötévi tartózkodásba. Nemleges válasz esetén a brit útlevél megszerzése nélkül is kérni akarta az Olaszországba történő kirendelését. A százados ekkor arra készült, hogy az operatív szempontból nem igazán értékes anyagok után a jelölt segítségével megszerzi az ICT igazgatósági beszámolóját, az ugyanis a fejlesztési tervekről több fogódzóval szolgálhat.[52] 1961. június 2-án az attasé felhívta Évát, aki szénanátha miatt a találkozó elhalasztását kérte, majd rákérdezett, hogy a prospektusok segítettek-e valamit. A százados igent mondott, hozzátéve, hogy szeretné elkérni az igazgatósági beszámolót, amely a tervezési-kutatási ügyekkel foglalkozik, mert a jelentésében erről is írnia kell. Éva jelezte, hogy az igazgatósági összefoglalóról nem hallott, de a legközelebbi alkalomra utánanéz.[53] A június 9-i találkozón a politikai orientáción túl újabb anyagok megszerzésére próbálta rávenni a fiatal nőt, aki láthatóan elfogadta a százados érvelését, miszerint 1956 ellenforradalom volt, amelynek keretében az ifjúsági törekvéseket a Nyugat kihasználta. Éva ugyanakkor kiderítette, hogy az angol állampolgársági kérvény elbírálása 6–9 hónap, ám addig nem hagyhatja el a szigetországot. Amennyiben megjön a kihallgatásra vonatkozó értesítés, ő viszont távol marad, nem foglalkoznak tovább az ügyével. Az attasé ekkor azt javasolta, hogy ne mondjon le a brit útlevél megszerzéséről. A fiatal nő időközben jelentős fizetésemelést kapott, hiszen éves javadalmazása a korábban ígért 625 fontról 700-ra emelkedett. Igaz, a hónap folyamán több éjszakai műszakot kellett teljesítenie, ugyanis elkezdődött az általa írt program betáplálása. Június 5-én előadást tartott a cég központjában az ICT legfontosabb műszaki vezetőinek az 1301-es típusú gép programozásáról, illetve az osztási művelet elvégzésére írt szoftverről. A prezentációt egész napos vita követte, a visszajelzésből úgy tűnt, hogy fellépése sikeres volt. Amikor szóba hozta az igazgató-

[52] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – Jelentés. Tárgy: Találkozók Halassal. – London. 1961. V. 30. 128–130.

[53] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – Jelentés. Tárgy: Halas fn. ügy. – Jelentés. London. 1961. VI. 5. 134.

sági beszámolót, az attasé jelezte, hogy azt nehéz lesz megszerezni. Az ICT februárban tartotta ülését, a jegyzőkönyveket pedig már postázták a részvényesek számára. Éva ekkor azzal az ötlettel állt elő, hogy megnézi a vállalati könyvtárban, és pár napra kikölcsönzi. A százados azt válaszolta, hogy a legfontosabb részek kijegyzeteléséhez egy-két nap is elegendő, ám a valódi felhasználó maradjon titokban. Amennyiben Molnár neve elhangzik, a főnöke egyből rosszra fog gondolni, Éva azonban azt mondta, hogy *„a valóságnál rosszabbra nem gondolhatnak"*.[54] Vértes János osztályvezető június 22-én rámutatott, hogy Molnár részéről több olyan módszertani hiba érhető tetten, amely magában hordozza a lebukás veszélyét. A százados az utolsó alkalommal telefonon mondta el a Friedmann Klára kiutazásával kapcsolatos fejleményeket, de ugyanígy tolmácsolta kéréseit, és értékelte a jelölt által megszerzett anyagokat. A legsúlyosabb hiba mégis akkor történt, amikor a feltételezetten operatív értéket hordozó, a jelölt által még soha nem látott igazgatótanácsi jegyzőkönyv megszerzésére telefonon keresztül adott megbízást. Az ezredes nyomatékosította, hogy a rezidentúra ilyen megközelítéssel már önmagát is veszélybe sodorja. Ez már túlment a sötéten végzett foglalkoztatás keretein, amihez a jelöltet alaposan fel kell volna készíteni. A legtöbb találkozóra, különösen a rendkívül hosszúra nyúlt anyagátadásokra, a nő albérletében került sor, ami nyilvános dokumentumok esetében sem körültekintő megoldás. Vértes leszögezte: a kapcsolatfelvétel céljára a jelölt lakhelye is használható, de fokozatosan külső helyszínre kell áttérni. Az sem volt világos, hogy Delfin Éva magától mondta-e, hogy a prospektusok többé-kevésbé legálisak, vagy ez Molnár kérdésére hangzott el. A levelesládában elhelyezendő titkos anyagok kapcsán az osztályvezető határozottan kifogásolta, hogy a százados miért nem figyelmeztette a nőt a konspirációs szabályok betartásának szükségességére, akárcsak azt, hogy a titkos jelzőt szakmai értékelés nélkül használja a jelentésben. Az igazgatósági beszámoló kikölcsönzésével kapcsolatos megjegyzés pedig különösen aggasztónak tűnt. További

[54] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – Jelentés. Tárgy: Halas fn. ügy. – Jelentés. London. 1961. VI. 10. 135–137.

hiányosságként merült fel, hogy Molnár nem beszéltette Delfin Évát az állampolgársági ügyéről, a brit tisztviselőkkel folytatott beszélgetéseiről, azok hangneméről és helyszínéről. A jelölt időközben megírta anyjának, hogy június 5-én délelőtt három órát töltött el a Home Office – a brit Belügyminisztérium[55] – illetékes hivatalában, ahol megtudta, hogy meghosszabbították a vízumkérelmét. Vértes János osztályvezető valószínűsítette, hogy Delfin Éva ekkor érdeklődött a brit állampolgárság feltételeiről, ezért utasítást adott arra, hogy amennyiben Molnár még nem kérdezte ki a jelöltet az e téren szerzett tapasztalatairól, legközelebb pótolja. A levélellenőrzés alapján úgy tűnt, Éva elkötelezte magát Guido mellett. Az olaszországi utazásról azt írta, hogy a fiú rokonai is megszeretették, már feleségként kezelik. A Rossi család már álláslehetőségekről is érdeklődött a Perugiai Egyetemen, de az illetékes jelezte, hogy ez az olasz állampolgárság megszerzése előtt nem aktuális. A rendőrségen – UVS (Ufficio Vigilanza Stranieri – Külföldieket Ellenőrző Hivatal)[56] – is jártak, valamint a Pápai Kúriára is bevitték az esküvőhöz szükséges iratokat. Ezzel egy időben az osztályvezető arra figyelmeztetett, hogy a levelezésből kiolvasható számtalan elszólás előbb-utóbb az angolok tudomására fog jutni. Delfin Éva megjegyezte, hogy 90%-os bizonyossággal tudta, hogy meglesz az útlevél. Friedmann Klára válaszában pedig azt írta, hogy *„még nem tudja, milyen áldozatot jelent lányának az ő kiutazása, de majd személyesen mindent elmesélnek egymásnak”*.[57] Molnár június 20-án reggel ismét telefonon érdeklődött arról, hogy sikerült-e megszerezni az igazgatósági beszámolót. Éva jelezte, hogy még nem, de már közel jár. Amikor 23-án este fél hétkor ismét felhívta, a nő jelezte, hogy megvan a jegyzőkönyv. A százados felment hozzá, majd egy borítékban kézhez kapta az anyagot. Éva elmondása szerint az

[55] Wilson, Harold: *The Governance of Britain*. Book Club Associates, London, 1976. 167.

[56] Neuspiller Ferenc: A római rezidentúra kísérlete olasz rendőr beszervezésére. *Szakmai Szemle*, 2018/2. 108–110.

[57] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – 7/2. sz. utasítás „A”-tól. – Szirtes elvtársnak! London. – Tárgy: Halas ügye. – Budapest. 1961. VI. 22. 138–140.

egyik csoportvezető szobájából ki tudta hozni, minthogy az illető pár napig külföldön lesz. Csak annyit kért, hogy egy héten belül kapja vissza. A beszámoló ugyan nem volt titkos, de nem vették volna jó néven, ha abba harmadik fél, főleg egy külföldi, is betekintést nyer. Molnár finoman szólt, hogy a jövőben is előfordulhat még hasonló kérés, végül a követségen lefényképezte a jegyzőkönyvet, amit 26-án visszavitt. Éva ekkor elmondta, hogy anyja július elsején érkezik, így az attasé abban maradt vele, hogy aznap felhívja. Amennyiben Schlenkerné még nincs a szigetországban, akkor a hétvégén elmennek a tengerpartra vagy Cambridge-be. A százados mindkétszer a Genaros étteremben vacsorázott a jelölttel, aki felfedte, hogy nem akar mindenáron brit állampolgár lenni, mert ha nem született angol, és állandó jelleggel külföldön tartózkodik, az jogvesztő hatállyal jár.[58]

KOMOLY KÉRÉSEK ÉS BÜROKRATIKUS AKADÁLYOK

Amikor 1961. augusztus 5-én Friedmann Klára újból találkozott Demeter főhadnaggyal a KEOKH székházában, már eldőlt, hogy Éva lemondott a brit útlevél megszerzéséről. Az asszony ezt azzal magyarázta, hogy a küszöbönálló házasságkötés miatt erre már nem is lett volna idő, ráadásul nem igazán bírta az ottani éghajlatot, és annyira soha nem szerette Nagy-Britanniát, hogy tartósan ott maradjon. A munkahelyén fel akart mondani, még az olaszországi kirendeltségre szóló áthelyezést sem vállalta. Éva vőlegénye a legelismertebb olasz onkológusprofesszor tanítványaként az agydaganatokat vizsgálta, amiről több cikket is írt, de napi három órában a betegellátásból is kivette a részét. Egy perugiai kongresszuson megismerkedett három magyar kollégájával.[59] Dr. Baló József, az I. sz. Kórbonctani és Kísérleti

[58] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – Jelentés. Tárgy: Halas fn. ügy. – Jelentés. London. 1961. VII. 6. 142–143.

[59] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – Jelentés. Tárgy: „Halas" ügye. – Jelentés. Budapest. 1961. VIII. 5. 144– 145.

Rákkutató Intézet vezetője,[60] és dr. Haranghy László, a II. sz. Kórbonctani Intézetet igazgatója a budapesti,[61] dr. Korpássy Béla (1907–1961) professzor pedig a szegedi orvostudományi egyetemről érkezett.[62] Demeter szerint hasznos volt Friedmann Klára utazása, hiszen ennek jóvoltából megismerhették a lánya terveit. Éva tanítani készült, mert ezt szerette a legjobban, ráadásul Guido öccsének az apósa egyetemi rektor volt. Londonban a beszervezésre már nem kerülhetett sor, de folytatni kívánták a felkészítését, illetve bizalmas jellegű anyagokat terveztek tőle kérni a távlati együttműködés megalapozásához. A II/3. Osztály a magyar állampolgárság kötelékéből történő elbocsátását az esküvő utánra halasztotta.[63] Molnár szeptember 1-én és 2-án nem érte utol a jelöltet, végül 8-án a TUC (Trade Unions Congress – Szakszervezeti Szövetség)[64] kongresszusáról visszafelé, este fél nyolckor telefonon beszélt vele. A találkozót 11-én este fél nyolcra időzítették a Fulham Road és a Fernshaw Road sarkára, ahonnan átmentek a La Pavilon étterembe a Draycott Avenue-n. Éva elmondása szerint édesanyja nagyon jól érezte magát, csak mindent meg akart venni, amit az áruházakban látott. A MVSZ-től kapott támogatást pedig egyértelműen a lánya iránti rokonszenvnek tulajdonította. Éva ugyanakkor a legfontosabb nemzetközi eseményekkel – Nyugat-Berlin, a német békeszerződés, valamint a nukleáris kísérletek felújítása[65] – összefüggésben kikérte a diplomata álláspontját, hogy az MNK hivatalos véleményét is megismerhesse. Molnár úgy tapasztalta, hogy a fiatal nő

[60] Baló József (1895–1979). In Kenyeres Ágnes: *Magyar Életrajzi Lexikon (1978–1991)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. 42.

[61] Harry, Jellinek: Dr. Haranghy László (1897–1976). *Orvosi Hetilap*, 1976/8. 451.

[62] Jancsák Csaba: *Az 1956-os forradalom indítószikrája – a szegedi MEFESZ*. Belvedere Meridionale, Szeged, 2016. 61–64. Lásd még Simándi Irén: A magyar forradalom a Szabad Európa Rádió hullámhosszán II. *Valóság*, 2002/12. 76–93.

[63] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – Jelentés. Tárgy: „Halas" ügye. – Jelentés. Budapest. 1961. VIII. 5. 145–148.

[64] Wrigley, Chris: *British Trade Unions 1945–1995*. Manchester University Press, Manchester, 1997. 1–4.

[65] Fischer Ferenc: *A megosztott világ. A Kelet–Nyugat, Észak–Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai (1941–1991)*. IKVA, Budapest, 1993. 196–227.

nagyjából egyetértett azzal, amit kapcsolatban elmondott, noha az utóbbit megengedhetetlennek tartotta a várható egészségügyi kockázatokra való tekintettel. Éva elújságolta, hogy élvezi az általa írt számítógépes program sikere után járó elismerést, Guido londoni útja alkalmával pedig az is eldőlt, hogy november végén vagy december első napjaiban költözik Olaszországba. A nő segítséget kért az állampolgárság keretéből történő elbocsátáshoz, mire az attasé megígérte, hogy legközelebb magával viszi a kérdőívet. Igaz, nyomban hozzátette, hogy az okmány kiállítása hat-nyolc hónapig is eltart. A következő megbeszélést szeptember 18-án este fél nyolcra tűzték ki, de a százados a házban lakó magyar család miatt nem akart feljárni a jelölthöz.[66] Éva a megbeszélt időponthoz képest 10 perc késéssel ért a Fulham Road és a Fernshaw Road keresztezéséhez, elmondása szerint ugyanis a Marton családhoz ment elbúcsúzni, mert Angliában már nem találkozhat velük. A Finchley Roadon lévő Dorice étteremben a százados átadta a szükséges kérdőívet, ugyanakkor előadta a II/3. Osztály hírigényét. Elmondása szerint a magyar kutatók egy olyan digitális számológépet próbáltak kifejleszteni, amely a 10-es számrendszerben legalább 11 jegyű számokkal alapműveleteket végez – M-3-as modell[67] –, de a nagy mennyiségű adat tárolása és a gyors hozzáférés ugyancsak alapkövetelménynek számított. Molnár ezt azzal indokolta, hogy a hazai szakemberek értékes ötletre bukkantak az általa írt összefoglalóban, amely a prospektusokra épült. Éva egyből elhárította a megkeresést, mondván, ilyen műszaki dokumentáció az ICT könyvtárában sincs, ráadásul az érdeklődése egyből gyanúra adna okot. Igaz, felajánlotta, hogy legközelebb elhozza magával az általa készített program levezetését. Az operatív felkészítés láthatóan több sikert hozott, ugyanis sikerült lebeszélni arról, hogy az állampolgársági ügyének intézéséhez szükséges okmányok megszerzését édesanyjától kérje. Molnár hangsúlyozta, hogy ezt csak a Külügyminisztérium Konzuli Osztály viheti külföldre, mert ha illetéktelen személyhez kerül, az Magyarország ellen is felhasználható.

[66] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – Jelentés. Tárgy: Találkozó Halassal. – Jelentés. London. 1961. IX. 12. 156–158.

[67] Laza Bálint: Az ország első programozója. *Forbes Magazin*, 2019/6. 182–186.

A százados ekkor arra figyelmeztette, hogy Nyugaton a véltnél valóban szélesebb körű[68] a postai küldemények ellenőrzése és a telefonok lehallgatása. Éva egyáltalán nem csodálkozott, ugyanis a brit sajtóban már olvasott e módszerekről, ám úgy gondolta, hogy ez csak a fontos személyek esetében bevett, mert nagyon költséges. Az attasé ezért kérte, hogy személyesen adhassa át az iratokat. A nő itt azzal fordult az attaséhoz, hogy kocsival el tudná-e vinni Cambridge-be, hogy elbúcsúzhasson tanáraitól. A százados ebben partnernek mutatkozott, mivel neki is el kellett utaznia az egyetemi városba. Éva legszívesebben a Perugiai Egyetemre ment volna nyelvet tanítani, de azt sem zárta ki, hogy az Olivetti vállalatnál helyezkedik el. Molnár azt javasolta, hogy a nőt férje rokonságán és barátain keresztül politikai hírszerzésre, nagybátyját pedig műszaki vonalon próbálják felhasználni.[69] Az ekkor már „Anette" fedőnevű jelölttel a november végi Olaszországba költözése előtt a százados csak konspirált találkozókat szervezhetett, miközben azt kellett közölnie, hogy ha kifutnak az időből, az állampolgársági ügy elintézése terén Olaszországban is a segítségére lesz.[70] 1961. szeptember 29-én 19 óra 30 perckor Molnár a Skyway étteremben találkozott Évával, aki átadta a kitöltött kérdőívet és a születési anyakönyvi kivonatot. A munkahelyéről kilépett, noha felajánlották neki, hogy november elsejétől karácsonyig a milánói gyáruk alkalmazza. Az ICT fejlesztési terveivel kapcsolatban megszellőztette, hogy szó van egy római üzem építéséről, tudniillik Olaszországban komoly kereslet mutatkozott a cég számítógépei iránt. Szeptember utolsó két hete egy félórás angol termékbemutató film olasz feliratainak készítésével telt, ugyanakkor tranzisztorgyártásról nem talált irodalmat a könyvtárban, csak a *Computers and Automation* 1961. márciusi számát tudta kikölcsönözni. Molnár azonban a brit gyártmányok kezelési útmutatóira és műszaki leírásaira lett volna kíváncsi, amelyek részletes típusismertetést tartal-

[68] Egedy Gergely: *Nagy-Britannia története*. Aula, Budapest, 1998. 453–454.

[69] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – Jelentés. Tárgy: Találkozó Halassal. – Jelentés. London. 1961. IX. 21. 159–161.

[70] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – X/23. sz. utasítás „A"-tól. – Szirtes elvtársnak! London. – Tárgy: Anette ügye. – Budapest. 1961. IX. 28. 162.

maznak. Éva viszont ilyen anyagokkal továbbra sem találkozott, csak annyit ígért, hogy átnézi a fordítások alkalmával kezébe kerülő szakkönyveket. Az általa írt programot a legközelebbi találkozóra is csak úgy volt hajlandó elhozni, hogyha másnap reggel visszakapja.[71] 1961. október 13-án a százados másfél órával a találkozó előtt indult el a követségről, hogy felfedje az elhárítás jelenlétét. A fiatal nő két-három perces késéssel érkezett lakása felől a találkozó helyére, kezében egy drapp színű borítékkal, majd 15 perces várakozást követően elindult visszafelé. Molnár autóval félúton utolérte, hogy aztán szabadkozzon, amiért a nagy forgalomban késéssel ért haza vidékről. Éva először hazaszaladt a borítékkal, mert nyilvános helyen túl feltűnő lett volna, de a kocsiban sem lehetett hagyni. A Queen's étterembe 45 perces autózást követően érkeztek, tudniillik Molnár folyamatosan ellenőrizte, hogy nincs-e megfigyelés alatt. Éva a vacsora közben felfedte, hogy a borítékban lévő anyag a Semiconductors Ltd.-től jött a reggeli postával. Az október 9–10-i számítástechnikai kiállításon eszébe jutott a tranzisztorokkal kapcsolatos kérdés, így az ICT alkalmazottjaként kölcsönkérte a félvezetők hőkezeléséről szóló útmutatást. A számítógépprogram visszaadása már nem volt aktuális, mert november 22-én elment Londonból, kollégái pedig amúgy is rendelkeztek másolattal. A konferencia során az ICT őt rendelte ki tolmácsként dr. Aczél István, az MTA Számítástechnikai Központ igazgatója,[72] valamint Szelezsán János (1934–) osztályvezető[73] kíséretére. Időközben kiderült, az ICT nem tudja Olaszországban alkalmazni, mert január vége előtt az ottani részlegen nem lesz szükség programozóra. A százados a Hyde Park kihalt útjain végzett önellenőrzést, mielőtt Évát hazavitte. A lépcsőház előtt végül megkapta a borítékot, amivel egyből a követségre ment. Molnár azt tervezte, hogy 22-én reggel elviszi Cambridge-be a lányt, hogy az elbúcsúzzon

[71] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – Jelentés. Tárgy: Halas fn. ügy. – Jelentés. London. 1961. IX. 30. 163–164.

[72] Aczél István (1912–1962). In Kenyeres Ágnes (szerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon*. Első kötet. A–K. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. 9.

[73] Szelezsán János: *Neumann János Számítógép-tudományi Társaság Informatika Történeti Fórum*. https://itf.njszt.hu/szemely/szelezsan-janos (Letöltés: 2021. január 24.)

egykori tanáraitól és évfolyamtársnőitől, majd hivatalos ügyei végeztével este visszahozza Londonba.[74] Amikor október 21-én délután és késő este telefonon szerette volna egyeztetni az útitervet, senki sem volt otthon. Másnap délelőtt Janet, a lakótársnő, közölte, hogy Éva vonattal Cambridge-be ment. Az attasé azt üzente neki, hogy ha „jobban lesz", két-három nap múlva jelentkezik, de a hónap vége előtt háromszori próbálkozásra sem sikerült utolérnie.[75]

GOOD-BYE, LONDON…

Molnár végül november 19-én délelőtt beszélhetett a fiatal nővel, akit 20-án este háromnegyed kilenckor szolgálati autójával elvitt a La Pavilon étterembe. Éva november 21-én vonattal indult Olaszországba, munkahelye már megtartotta az ilyenkor szokásos búcsúpartit. Az ICT szívesen vette volna, ha marad, noha október utolsó napjaiban különös dolog történt. A vállalat központi irodájától két vezető munkatárs felkereste a *Technikai Ügyvitel* című folyóirattal, amelynek szeptemberi számában megjelent egy közlemény az ICT 1301-esről. Arra kérték, hogy nézze meg, nincs-e benne bizalmas információ. Éva úgy nyilatkozott, hogy a cikk általánosságokat hoz le, ráadásul a számok és értékek többsége hibás, mert a fordító bizonyára nem értett a berendezés műszaki részéhez. Az igazgatóság ezt elfogadta, neki viszont olyan érzése támadt, hogy a szerző a tőle származó katalógust használta. Az ICT vezetősége arra volt kíváncsi, hogy milyen adatok szerepelnek egy külföldi szaklapban a legújabb modelljükről. Éva megköszönte az édesanyja kiutazásához nyújtott segítséget, egyben reményét fejezte ki, hogy valamelyest támponttal szolgált a hazai számítástechnikai kutatáshoz. Másrészt számított az MVSZ közreműködésére abban, hogy 1962-ben édesapja két hétre

[74] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – Jelentés. Tárgy: Találkozó Anette-el. – Jelentés. London. 1961. X. 16. 165–168.

[75] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – Jelentés. Tárgy: Anette fn. ügy. – Jelentés. London. 1961. XI. 2. 169.

elmehessen hozzá. A diplomata pedig arra kérte, hogy ha a római külképviseleten szolgáló kollégái akár műszaki, akár egyéb vonalon útmutatásért fordulnak hozzá, nekik is álljon rendelkezésére. A fiatal nő a lehetőségei határára tett utalással egyidejűleg nem zárkózott el a kérés teljesítése elől, amiből a százados azt a következtetést vonta le, hogy műszaki-tudományos vonalon rövid időn belül meglett volna az eredmény. Molnár úgy vélte: a jelölt beszervezésével Londonban nem volt érdemes próbálkozni, mert az elijesztette volna a további együttműködéstől. A javaslata úgy szólt, hogy a római rezidentúra vegye fel a kapcsolatot a jelölttel az állampolgársági okmány elintézésének égisze alatt. Az ügy ottani előadóját úgy kellett kiválasztani, hogy megjelenésével és modorával elnyerje a fiatal nő bizalmát, akinek a részéről szexuális közeledésre nem kellett számítani.[76] A BM II/3-F Alosztály – a tudományos-technikai hírszerzés részlege[77] – viszont már korántsem volt ilyen lelkes. Zagyi János rendőr főhadnagy szerint az ügyet nem volt célszerű továbbvinni, tudniillik Delfin Éva nem rendelkezett felsőfokú műszaki végzettséggel. A munkavállalási törekvése nem terjedt túl heti egy-két nyelvóra megtartásán, ráadásul az Olivetti gyárban sem lett volna érdemi hozzáférése a bizalmas műszaki dokumentációhoz.[78] A főhadnagy mégis nyitva hagyta annak lehetőségét, hogy emberi tulajdonságai, politikai beállítottsága és jó szándéka révén (politikai) hírszerzésre felhasználják. Ekkor intézkedett, hogy Friedmann Klára kapjon idézést az Útlevélosztálytól, hogy kikérdezhessék lánya életkörülményeiről.[79] Zagyi végül 1962. május 3-án beszélt az asszonnyal, akitől megtudta, hogy 1962. február 12-én a két fiatal hivatalosan is összeházasodott. Éva még nem mehetett el dolgozni, ugyanis az olasz állampolgársága csak három hónappal

[76] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – Jelentés. Tárgy: Anette fn. ügy. – Jelentés. London. 1961. XI. 23. 171–173.

[77] Palasik Mária (2013): i. m. 81–83.

[78] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – Belügyminisztérium II/3–F Alosztály. – Tárgy: „Anette" fn. ügyben – Budapest. 1962. IV. 11. 175–176.

[79] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – Belügyminisztérium II/3–F Alosztály. – Tárgy: „Anette" fn. ügyben – Javaslat. Budapest. 1962. IV. 24. 177–178.

az esküvő után lett jogerős. Mindenekelőtt középiskolai nyelvtanári állásra pályázott – ez csak két évvel később sikerült, amikor felvették az Állami Kereskedelmi Főiskolára[80] –, tudniillik Guido az egyetem onkológiai intézetének tanársegédeként nem keresett különösebben jól. A kihallgatás végén Zagyi szerint megerősítést nyert, hogy a jelölt hírszerzési lehetősége nem igazán jelentős, de ennek végleges tisztázását a római rezidentúrára bízta.[81] Az állampolgársági határozat közelgő átadására való tekintettel „Tódor" – Földes György rendőr őrnagy, római rezidens[82] – még aznap megkapta az utasítást a kapcsolat felvételére, ám az operatív érdeklődés sokkal hangsúlyosabban Guido Rossi munkahelyére és a nagybácsira irányult. A beszélgetést úgy kellett irányítani, hogy lehetőség nyíljon a további találkozóra.[83] Delfin Éva tanulmányozásáról 10 hónap elteltével sem érkezett jelentés,[84] végül a III/I. (Hírszerző) Csoportfőnökség 4–F Alosztálya elfogadta a római rezidentúra érveit, hogy a Delfin Évával történő foglalkozásnak nincs értelme,[85] így 1963. április 11-én az ügyet lezárták.[86]

[80] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – BM III/I Csfség 3–D Alosztály – Budapest. 1964. XII. 21. 191.

[81] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – Belügyminisztérium II/3–F Alosztály. – Tárgy: Beszélgetés „Anette" anyjával. – Jelentés. Budapest. 1962. V. 4. 179–180.

[82] Palasik Mária: Földes György. In Gyarmati–Palasik (2013): i. m. 209–210.

[83] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – 5/1. F. sz. Utasítás. – Tódor Elvtársnak! Róma – Tárgy: Anette ügye. – Budapest. 1962. V. 4. 181–183.

[84] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – 2/1.–423–F. sz. Utasítás. – Tarnai elvtársnak! Róma – Tárgy: Az F-vonalas munkáról. – Budapest. 1963. III. 4. 185–186.

[85] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – 3/2–423–F. sz. Utasítás. – Tarnai elvtársnak! Róma. – Tárgy: Anette ügye. – Budapest. 1963. III. 29. 187.

[86] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – Belügyminisztérium II/3–F Alosztály. – Tárgy: „Anette" fn. ügyben – Záró jelentés. Budapest. 1963. IV. 11. 189.

UTÓSZÓ

Delfin Erzsébet és Delfin László esetében viszont több olyan tényező került napvilágra, amelyek szükségszerűvé te(he)tték Éva beszervezésének meghiúsulását. Delfin Imre elmondása szerint nővére baráti viszonyt tartott fenn az MNK londoni követével, részt vesz az összes fogadáson és rendezvényen, és akadály nélkül kap beutazási engedélyt Magyarországra.[87] Delfin Erzsébet 2048-ig titkos brit állampolgársági kérelme kérésünk nyomán 2020. július 19-én lett részlegesen kutatható.[88] A zárolások fenntartása arra utal, hogy a nagynéni az MI5 (Military Intelligence Section 5 – a brit kémelhárítás) utasítására kereste a kapcsolatot a magyar követséggel. Delfin László személyével kapcsolatban gyanús, hogy az Olivetti miért alkalmazott brit állampolgárságú mérnököt?[89] A főbérlő ismerőse, Tábori Pál a második világháborúban a SOE (Special Operations Executive – Különleges Műveleti Parancsnokság) tisztje volt,[90] így valószínű, hogy az egész ügy a brit nemzetbiztonsági szervek tudtával és irányításával bonyolódott.

[87] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1006/T – [Delfin Éva] – Tárgy: Halas ügye. – Jelentés. Budapest. 1960. XI. 22. 43.

[88] TNA HO 405/9755 Aliens Department Nationality and Naturalization: DELFIN, E. Date of Birth: 14.09. 1900. Date 1940. Jan 01. – 1947. Dec 31. Record opening date: 29 July 2020.

[89] TNA HO Aliens Department Nationality and Naturalization: Delfin, L. Date of Birth: 27. 08. 1905. Date: 1944 Jan 01 – 1948 Dec 31. Opening date: 01 January 2049.

[90] TNA HS 9/1438/4 Special Operations Executive Personnel Files – Paul Tabori – date of birth unknown Date: 1939 – 1946. Closed until 2018.

A FUTÁR SZEREPÉBEN: KOMÁROMY ISTVÁN SZOBRÁSZMŰVÉSZ

Tézisek a londoni rezidentúra bukásának időpontjáról

BEVEZETÉS

A második világháború utáni két-három éves időszakot az álmodozások és keserű csalódások korának lehet tekinteni. A magyar közvélemény rendkívül komoly várakozásokat fűzött a mégoly korlátozott brit és amerikai jelenléthez, ám a Szövetséges Ellenőrző Bizottságban nem volt kötelező az együttes döntéshozatal, így a lényegi kérdésekben a Szovjetunió akarata érvényesült. Az angolszász hatalmak számára sem Magyarország, sem a tágabban vett Közép-Európa nem volt létfontosságú, így a háború következtében meggyengült Nagy-Britannia lassan, de biztosan feladta a magyar demokratizálási kísérlet reménytelennek tűnő támogatását, majd az Egyesült Államokkal közösen belenyugodott a térségben gyakorolt szovjet hegemóniába.[1] Az antifasiszta koalíció felbomlásával és a hidegháború kibontakozásával párhuzamosan a Nagy Ferenc miniszterelnök elleni, 1947 májusában végrehajtott puccs, az augusztus végi választások eredményének meghamisítása, a polgári pártok ellehetetlenítése, majd a szociáldemokrata párt és a kommunista párt erőszakos egyesítése nyomán a magyar–brit kapcsolatok már 1948 tavaszára megromlottak.[2] A magyar külpolitika ekkoriban a szovjet elvárások szerint egyébként is erősen britellenessé vált,[3] ugyanakkor

[1] Egedy Gergely: Nagy-Britannia és Magyarország, 1945–1948. *Grotius*, 2009/2. 1–7.

[2] M. Madarász Anita: Magyarország brit szemszögből, 1945–1955. *Öt Kontinens*, 2015/2. 83–102.

[3] Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája, 1945–1950*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 307–311.

az idő előrehaladtával a kétoldalú viszonyt tovább élezte a brit vállalatok magyarországi érdekeltségeinek államosítása, valamint Edgar Sanders, a Standard Electric Ltd. budapesti gyárába delegált pénzügyi ellenőrének 1949. november 18-i letartóztatása.[4] Mindezzel párhuzamosan a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóság (BM ÁVH) egyelőre csak hazai bázisról, de egyre hangsúlyosabban külföldre is kiterjesztette az operatív műveleteit, majd, ahogy a szervezet 1950. január 1-én kikerült a BM felügyelete alól, az ún. I. (Hálózati) Főosztály keretében az 5-ös (Külső Hírszerző) Osztály is megkezdte működését. Az első külföldi állomáshely Bécsben jött létre,[5] amit Bern, Párizs, Brüsszel, London, Washington és Buenos Aires követett.[6] Az 1951-ben életre hívott londoni rezidentúra 1956-ig szinte eredménytelenül működött, mígnem a forradalom bukása után az emigrációs szervezetek működéséről az utóbbiak vezetéséhez közel álló ügynökök és társadalmi kapcsolatok, hazatérésre jelentkezők közreműködésével már fel tudott mutatni bizonyos eredményeket. Igaz, e nagyon relatív, szakmai hibák tucatjának elkövetésével kísért „sikerperiódus" pillanatokon belül véget ért, amikor 1965 őszén az épp akkor kihelyezett Szabó László rendőr őrnagy a másik oldalt választotta.[7] Megítélésünk szerint a londoni rezidentúra tevékenységét az MI5 (Military Intelligence Section 5 – a brit kémelhárítás)[8] már jóval Szabó átállása előtt szinte teljes egészében feltérképezte. Az erről szóló üzenet közvetí-

[4] Hegedűs Gyula: Magyar–angol kereskedelmi és pénzügyi tárgyalások, 1949–1956; Pártok, politika, történelem. Tanulmányok Vida István egyetemi tanár 70. születésnapjára. In Réfi Attila – Sziklai István (szerk.): *MTA – ELTE Pártok, Pártrendszerek*. Parlamentarizmus Kutatócsoport, Budapest, 2010. 209–215.

[5] Palasik Mária: A BM II/3. (Hírszerző) Osztály. In Cseh–Okváth (2013): i. m. 47–54.

[6] Tóth Eszter: A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete 1945–1990. In Cseh–Okváth (2013): i. m. 389–390.

[7] Ungváry Krisztián: Anglia a második legnagyobb ellensége Magyarországnak. A londoni magyar hírszerző rezidentúra saját jelentései tükrében 1951 és 1965 között. *Századok*, 2013/6. 1548–1560.

[8] Andrew, Christopher: *The Defence of the Realm. The Authorized History of MI5*. Allan Lane, London, 2009. 3–109.

tésére az apolitikus Komáromy István szobrászművészt kérték fel, azonban arról, hogy az MI5 (valamint a többi illetékes kormányszerv) miért őt választotta, nem rendelkezünk forrásokkal.

KOMÁROMY ISTVÁN ELLENTMONDÁSOS ÉLETE

A Magyar Népköztársaság (MNK) londoni követsége az 1959. augusztus 20-i nemzeti ünnepre meghívta az 1936 óta Angliában élő Komáromy István szobrászművészt, aki az esemény alatt összebarátkozott a „Budai" fedőnevű operatív tiszttel (Pados Gábor rendőr százados, követségi másodtitkár),[9] majd három nappal később croydoni villájában fogadást rendezett a diplomata és családja tiszteletére. Az összejövetelen több szomszéd is megjelent, akik számára a művész jó barátjaként mutatta be Padost, miközben érezhető büszkeséggel szólt magyarságáról és szülőföldjéről. A viszonzás sem váratott sokat magára, ugyanis Komáromy augusztus 29-én elment a rendőr századoshoz. A művész elmondta, hogy édesapja szociáldemokrataként tisztséget vállalt a Tanácsköztársaság alatt, amiért később kellemetlen helyzetbe került. Az idősebb Komáromy – Komáromy András, aki évtizedek óta változatlanul a IX. kerületi Liliom utca 4. szám alatt élt[10] – leveleiben dicsérően szólt az otthoni helyzetről, négy lánya viszont örökké panaszkodott, pedig kisiparosok és üzletvezetők feleségeként anyagilag mindegyikük jól állt. Pados mindennek ellenére is úgy látta, hogy Komáromy István igencsak tájékozatlan a magyarországi viszonyok tekintetében. A szobrász elismerte, hogy nem politizál, és nem is tud különösebben nagy figyelmet fordítani az óhaza ügyeire, a brit forrásból érkező híreket pedig kritikával szemléli. A százados ugyanakkor méltányolta, hogy nincs előítélettel az MNK követsége iránt.

[9] Pál István: Ellenséges szolgálatok – azonos álláspontok. *Polymatheia,* 2020/1–2. 74. DOI 10.51455/Polymatheia.2020.1-2.04

[10] The National Archives (TNA) Home Office (HO) 405/25867 K3929/3 Komaromy Istvan Andras. Application for a certificate of naturalization. Date 4.1.1949. 1.

Az önmagát baloldalinak tekintő – de művészi hitvallásából adódóan minden diktatúrával szemben álló Komáromy[11] – Budapesten érettségizett, egyetemre készült, végül mégis a szobrászatot választotta. Kisfaludi Strobl Zsigmond (1884–1975)[12] tanította, először a *Népszava* ajánlotta a közönség figyelmébe. 1935-ben megkapta a spanyol, majd 1938-ban a brit királyi ház udvari szobrásza címet. A Magyar Királyi Követség addig tudomást sem vett róla, ekkor azonban nagyszabású partit adott a tiszteletére. Komáromy nagyon megharagudott, amiért sikereit annak idején megpróbálták kisajátítani, miközben örömmel vette, hogy Pados és munkatársai egyenrangúnak ismerték el.[13] A szobrász, valószínűleg nem véletlenül, csak nagyon felszínesen beszélt önmagáról az óhaza diplomatájával, ezért valódi életútját a HO (Home Office – a brit belügyminisztérium) által lefolytatott honosítási eljárás irataiból rekonstruáljuk, amely a szerző kérése nyomán lett kutatható. Komáromy István 1910. augusztus 17-én született Düsseldorfban, ám szüleivel a következő évben visszatért Magyarországra. Komáromy András kovácsoltvas kapuk készítésével foglalkozott, míg fia 1922-ben inasnak szegődött el a Zoltán nevű üvegipari vállalathoz. 1924-től esti iskolában tanult, majd három év múlva üvegipari szakmunkás bizonyítványt szerzett. A magánúton folytatott művészeti tanulmányai végeztével 1929-ben üvegszobrászként önállósította magát, állítása szerint műveiből otthon és Európa más országaiban több tucat kiállítást rendeztek. 1932 júniusában feleségül vette Szluka Jolánt, 1933 májusában bevonult katonai szolgálatra, de egészségi okok miatt egy éven belül leszerelték. Komáromy először 1935 augusztusában Dovernél lépett be az Egyesült Királyságba. Az eredetileg hathetes tartózkodás időtartamát a brit hatóságok időről időre meghosszabbították, pedig 1935 novemberében nem engedé-

[11] TNA HO 405/25867 K3929/2 Komaromy Ruth Barbara. Second Application 17th July 1942.

[12] Kisfaludi Strobl Zsigmond. In Markó László (szerk.): *Új Magyar Életrajzi Lexikon III. (H–K)*. Budapest, Magyar Könyvklub, 2002. 929–931.

[13] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 3. 2. 4 – K-1713/66/T/2 – Tárgy: Komáromi István személye. – Jelentés. London, 1959. IX. 5. 32.

lyezték, hogy a WM Whitley Ltd. állományába vegye, de azt sem, hogy önálló műhelyt nyisson. A Home Office végül 1940. március 11-én hozzájárult a letelepedéséhez, ugyanis üvegszobrai és állatfigurái eladásából komoly bevételhez jutott. Komáromy első házassága 1938. június 23-án válással ért véget, de október 5-én már feleségül is vette Ruth Barbara Stratford nevű angol barátnőjét. A pár 1942 októberében költözött a 328. Vickham Road, Shirley, Croydon, Surrey címen található családi házba.[14] Miss Stratford 1914. augusztus 20-án született London East Sheen nevű kerületében, eredetileg a Bank of England (a Brit Nemzeti Bank) titkárnőjeként dolgozott, mielőtt megismerkedett volna jövendőbelijével.[15] A házaspárnak három gyereke volt: Trevor John Stepehn 1942. november 17-én, Stuart William Michael 1945. február 9-én, Christine Elisabeth Suzanne 1948. szeptember 6-án született.[16] Komáromy István végül 1949. november 15-én nyerte el brit állampolgárságot,[17] azonban felesége 1950-ben váratlanul elhunyt.[18] A szobrász elmondása szerint városi műtermét bezárta – a valóságban 1942-től kizárólag otthonában alkotott[19] –, így udvari megrendelései már nem voltak, de már csak annyit

[14] TNA HO 405/25867 K3929/3 Metropolitan police special branch subject Istvan Andras Komaromy 350/49/4280 19th day of October 1949. 1–4.

[15] TNA HO 405/25867 K3929/2 Application for a certificate of naturalization by a woman who at birth was a british subject and whose husband is a subject of a state at war with his Majesty. 26th June, 1942. 1–2.

[16] TNA HO 405/25867 K3929/3 Komaromy Istvan Andras. Application for a certificate of naturalization. Date 4. 1. 1949. 3.

[17] TNA HO 3346332/8586 Certificate of naturalisation. No. BNA 8586 – Full Name: Istvan Andrew Komaromy – Address: 328, Vickham Road, Shirley, Croydon, Surrey – Place and date of birth: Düsseldorf, Germany. 17th August, 1910. London, 15th November, 1949. 1–2.

[18] Vincze Miklós: Az elfeledett magyar üvegművész, akinek műveiért hercegi és királyi családok álltak sorba. *24.hu*, 2015. október 13. https://24.hu/kultura/2015610/13/az-elfeledett-magyar-uvegmuvesz-akinek-muveiert-hercegi-es-kiralyi-csaladok-alltak-sorba/ (Letöltés: 2022. szeptember 7.)

[19] TNA HO 405/25867 K3929/3 Komaromy Istvan Andras Ref. 3229 Istvan Komaromy Glass Sculpture 328 Wickham Road, Shirley, Croydon, Surrey. 17th November 1949. 1.

megrendelést vállalt, hogy a megélhetése biztosított legyen. A kinti magyarokkal nem érintkezett, negyedszázad elteltével is kívülálló maradt, hazatérésre azonban gyerekei miatt nem gondolt. Pados úgy látta, hogy a művész baráti köréhez tartozó liberális értelmiségi-vállalkozói körbe történő behatolás lenne az igazi nyereség, ha a jó viszonyt sikerül továbbfejleszteni. A százados a tiszteletére rendezett összejövetelen találkozott egy színésznővel, aki egy gyároshoz ment feleségül, de elmondása szerint mindig is baloldali maradt. Az egyik szomszédja katonatisztből lett építési vállalkozó, míg egyik barátja, a Buckingham-palota testőrgárdájában szolgált, elkérte tőle a Magyarországról szóló követségi brosúrákat. Komáromy jó viszonyban volt híres angol színészekkel és művészekkel, akikkel néha összejárt, de felesége halála óta inkább csak a szomszédjaival ápolt szorosabb kapcsolatot. A tágan vett ismerősi körében orvosok, tudósok és a BBC munkatársai is feltűntek. Pados első körben nem gondolt kérésekkel előállni, ugyanis mindenekelőtt a művész baráti körének kihasználásában gondolkodott.[20] Az angol–amerikai alosztály vezetője elismerően szólt Pados munkájáról, de óvatosságra szólított fel. Tudniilik, Angliában 10 napon belül háromszor találkozni valakivel áthágja az ottani társadalmi érintkezés szabályait. A művész saját jogon jelöltként már csak azért sem jöhetett szóba, mert túlságosan nyílt kapcsolatban állt a követséggel. A II/3-A alosztály egyben arra is rákérdezett: Pados nem figyelt-e fel a tiszteletére adott fogadáson megjelent nagyszámú vendég között gyanús személyekre?[21] Az alosztályvezető megjegyzése prófétai jóslatnak bizonyult.

[20] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1713/66/T/2 – Tárgy: Komáromi István személye. – Jelentés. London, 1959. IX. 5. 32–35.

[21] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1713/66/T/2 – „A" X/4. sz. utasítás – Budai elvtársnak! London. – Tárgy: Komáromi István ügye. – Budapest, 1959. IX. 28. 37.

A PERSPEKTIVIKUS JELÖLTEK

Konrad Adenauer, a Német Szövetségi Köztársaság kancellárja 1959. november 17-én érkezett Londonba, ahol Berlin státuszáról, az európai leszerelésről, Nyikita Hruscsov SZKP-főtitkár szándékairól, az Európai Gazdasági Közösség és az Európai Szabadkereskedelmi Társulás egymáshoz való viszonyáról folytatott egyeztetést Harold Macmillan brit kormányfővel.[22] Komáromy 1959 novemberében elmondta Padosnak az Adenauer–Macmillan-találkozóról szerzett értesüléseit. A jelentésben a részletekről nem esik szó, ugyanakkor a művész a százados lakásában tartott karácsony előtti összejövetelen elvállalta, hogy az időszerű gazdasági és külpolitikai kérdésekről kikéri az ismerősök véleményét. Ezzel egy időben Pados meghívta az 1960. január 14-re meghirdetett követségi szavalóestre.[23] Komáromy azonban nem egyedül érkezett, hanem Margaret Crease, a Bank of England akkor 34 esztendős gépírónője társaságában. Az elhunyt feleség egykori munkatársa Croydon keleti végén egy buszmegállónyi távolságra lakott a szobrásztól. Ms. Crease szerelmi viszonyt folytatott Komáromyval, ugyanakkor ő intézte a levelezését. A hölgy válaszolt az MNK követségéről küldött meghívóra, ezért megkérte udvarlóját, hogy vele mehessen, mert még soha nem volt diplomáciai fogadáson.[24] 1960. május 5-én Nagy – Nagy Lajos (1932–1991) követségi titkár,[25] kulturális attasé (fn. „Koltai")[26] – vacsorán látta vendégül

[22] TNA Records of the Prime Minister' s Office (PREM) 11/2714 Visit of Dr. Adenauer, Chancellor of the Federal German Republic, to London. November 17–19, 1959. 18–41.

[23] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1713/66/T/1 – Tárgy: Komáromy István ügye. – Jelentés. London, 1960. I. 5. 30.

[24] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 3. 2. 4 – K-1715/66/1/T – „Gontier" – Tárgy: Margaret Crease ügye – Jelentés. London, 1961. VI. 1. 34–35.

[25] Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos (szerk.): *Főkonzulok, követek és nagykövetek, 1945–1990*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2015. 228.

[26] Ilkei Csaba: *Újságírók, szerkesztők, sajtómunkások és az állambiztonság*. Szerzői kiadás, Budapest, 2016. 18.

Komáromy Istvánt és annak Vera nevű alkotótársát (róla a jelenlegi fázisban nem tudunk többet). A beszélgetés első része az angol művészek érvényesülési lehetőségei körül forgott. A szobrász úgy nyilatkozott, hogy Nagy-Britanniában inkább a jómódú amatőrök tudnak érvényesülni, akik megfelelő anyagi háttérrel rendelkeznek a megélhetéshez és műveik propagálásához. A kiállításokat rendszerint mindenki önköltséges alapon vagy mecénás támogatásával rendezte. Ez alól a Royal Academy által megtartott Summer, illetve Winter Exhibition jelentett kivételt, amelyre bárki szabadon beadhatta alkotását, a zsűri pedig a nevek ismerete nélkül döntött a mű kiállításáról. Komáromy még nem nézte meg az éves nyári seregszemlét, azonban úgy vélekedett, hogy azt egyre hangsúlyosabban a sokszor tehetségtelen kezdők dominálják. Mindenekelőtt ezzel magyarázta, hogy a brit képzőművész-társadalom régóta nem tud kiemelkedő tehetséget felmutatni. A szobrász ezt követően az érvényesülés lehetőségére hivatkozva dicsérte az Egyesült Államokat, ugyanakkor megjegyezte: a magyarországi helyzetről nehéz objektív véleményt mondani, mert a Magyar Népköztársaság diplomatáitól nem várható őszinte vélemény. Komáromy szerint az egész világon demokratizálódás megy végbe a hivatali pozíciók betöltése terén, így nem látta értelmét az olyan megközelítésnek, hogy a két világháború között Magyarországon az átlagemberek gyerekei nem kerülhettek külügyi pályára. Nagy nem tudott vitapartnerén kiigazodni, hiszen kritikus véleményétől függetlenül is a követség majdnem minden beosztottjával baráti viszonyra törekedett. Az viszont nem derült ki, hogy utasításra cselekszik, vagy magyarok között szeretne lenni, hogy alkotásait megvételre ajánlhassa.[27] Komáromy az újabb követségi eseményekre ismételten Ms. Crease-t hozta magával, ám Pados a feltűnés elkerülése végett hosszabban soha nem társalgott vele. Ezenkívül egy-két alkalommal a művész otthonában találkozott vele, de csupán közömbös témákról esett szó, ugyanakkor a százados feleségével is

[27] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) – XIX – J – 41 – a – 20-as doboz (d). – 400/1960. – Tárgy: Vacsora Komáromi szobrászművésszel. – London, 1960. V. 6. 376–377.

megismerkedett. A hírszerző tiszt kétszer egyedül ment el Komáromyhoz, aki magával vitte a hölgy szüleihez, akiktől aznapra meghívást kapott. Mr. és Mrs. Crease a szobrászra való tekintettel barátságosan viselkedett Padossal. Bár szóba került, hogy a százados feleségével önállóan is meglátogatják a Crease házaspárt, amire a művész magánéletében bekövetkező fordulat következtében nem került sor. Tudniillik, Komáromy 1960 végén szakított Margarettel, mert a nő mindenáron házasodni akart.[28] Pados már csak ezért is inkább a szobrász fiával foglalkozott, aki megpendítette, hogy természettudományi területen megpályázna egy budapesti ösztöndíjat. Az akkor 19 esztendős Trevor Komáromy nem beszélt magyarul, de tisztelettel viszonyult apja szülőhazájához és világnézetéhez. A művész legidősebb fia a Trinity College nevű magániskolában tanult, ahol tartalékos tiszti előkészítőn vett részt mint kiváló sportrepülő. Az eredeti elgondolása úgy szólt, hogy az 1961-ben esedékes érettségi után csatlakozik a BOAC (British Overseas Air Corporation – Brit Tengerentúli Légitársaság)[29] hajózó állományába. Az egyéves tiszti iskolára ugyan felvették, de egészségi okokból alkalmatlan minősítést kapott, ugyanis asztmája kiélezett helyzetben rohamot idézett elő. A hivatásos repülőgép-vezetői engedélyhez a törvény 4-500 óra gyakorlatot írt elő, a család viszont nem vállalhatta ennek költségeit. Az amatőr rádióműszerészként is kiváló Trevor matematikából, fizikából és kémiából készült emelt szintű érettségire, ez irányban szeretett volna továbbtanulni. Pados úgy vélte, hogy az ifjú Komáromyt tanulmányai és érdeklődési köre komoly beszervezési jelöltté tette. Személyi alkalmasság esetén azt a megoldást javasolta, hogy a budapesti tanulmányok alatt zajló felkészítést követően valahol Nyugat-Európában fejezze be tanulmányait.[30] A G-alosztály – a követségektől

[28] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1715/66/1/T – „Gontier" – Tárgy: Margaret Crease ügye – Jelentés. London, 1961. VI. 1. 35.

[29] Higham, Robin: *Speedbird: The Complete History of BOAC*. I. B. Tauris, London, 2013.

[30] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1713/66/T/2 – Tárgy: Trevor Komáromy ügye. – Jelentés. London, 1961. I. 25. 38–40.

független illegális hírszerző csoport – érdekesnek találta Trevor Komáromy (a jövőben „Keller") személyét, azonban további adatokat kért a jelöltről. Padosnak azt kellett hangsúlyoznia a művész irányában, hogy a Külügyminisztérium szeretné megismerni a fiú addigi életútját, hiszen az ösztöndíjak száma korlátozott. Arra is rá kellett kérdeznie, hogy sikeres jelentkezés esetén az ifjú Komáromy kollégiumban, albérletben vagy nagyszüleinél lakna. A II/3. Osztály részéről ugyanis felmerült, hogy egy olyan megbízható embernél kapjon elhelyezést, aki le tudja bonyolítani a tanulmányozását, és az elvárások szerint tudja befolyásolni. A nyelvtudás hiánya nem okozott volna gondot, mert az ösztöndíjasok egyéves felkészítő tanfolyamon vettek részt. Az alosztályvezető úgy látta, hogy Komáromy István társadalmi kapcsolati státusza önmagában nem veszélyeztette Trevor megismerését. Igaz, külügyi vonalon csak akkor indíthatta el az ügyet, ha már sikerült tisztázni a jelölt szándékait és beállítottságát. Azt viszont el kellett érnie, hogy Trevor beutazásával egy időben a Hírszerző Osztály valamelyik embere fel tudja venni vele a kapcsolatot.[31] 1961 tavaszán Komáromy azzal fordult Padoshoz, hogy Margaret nagyon el van keseredve az egyedülléttől, ezért szeretné elhozni az április 4-i fogadásra. Pados úgy nyilatkozott, hogy kettejük magánéletéhez neki ugyan semmi köze nincs, de ha Komáromy nincs haragban Ms. Crease-zel, nyugodtan eljöhet a követségre. A művész ezt örömmel fogadta, egyrészt azért, mert korábbi barátnőjét a régi ismeretségre való tekintettel nem hagyhatta egyedül, másrészt azért, mert véleménye szerint Pados segítségére lehet. A százados az április 4-i ünnepség alkalmával ugyanezt a nőnek is elmondta,[32] aki időközben a Bank of England Establishment Department (személyzeti osztály) állományába került. Ms. Crease ekkor állandóan túlórázott, mert a brit jegybank felülvizsgálta munkavállalóit. Az intézke-

[31] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1713/66/T/2 – 1961/2/„G"-sz. utasítás – Szirtes Elvtársnak! London. – Tárgy: Trevor Komáromy ügye. – Budapest, 1961. III. 21. 41–42.

[32] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1715/66/1/T – „Gontier" – Tárgy: Margaret Crease ügye – Jelentés. London, 1961. VI. 1. 35–36.

dést hivatalosan az új elnök érkezésével indokolták, de Komáromy nem sokkal azelőtt megszellőztette, hogy mindez a kémbotrányokkal áll összefüggésben. Ms. Crease úgy tudta, hogy a Bank of England vezetését Macmillan kormányfő egyik rokona veszi át, amely áthelyezésekkel és elbocsátásokkal párosul. Több új munkatárs a Treasury (a brit pénzügyminisztérium) tisztviselői közül érkezik, amely a két szerv közötti ellentétek megszüntetésére irányul.[33] Ms. Crease ugyanakkor felvetette, hogy egyedül is szívesen részt venne az MNK hivatalos rendezvényein, mert Komáromy nem igazán ért rá az utóbbi pár hónapban. Pados meghívta az április 10-i zenei estre, amit a Mahatma Gandhi Hallban tartottak. A titkárnő eljött, Pados szerint láthatóan jól érezte magát a felesége társaságában. A százados úgy vélte, hogy közös hangverseny- és színházlátogatások segítségével ki tudja iktatni a követségi rendezvényeket, azonban hozzátette, hogy a túl gyakori meghívásokat nehéz lenne megindokolnia. Operatív célok esetén Ms. Crease beosztása miatt a rejtőzködés szabályait hatványozottan szem előtt kellett tartani, bár ennek esélyét nagymértékben csökkentette, hogy a hölgyet politikai téren még csak társutasként sem lehetett elkönyvelni. Tudniillik, Ms. Crease a konzervatívokra szavazott, legfeljebb jóindulatú közömbösséggel tekintett az államszocializmusra. Az átlagos angoltól csak annyiban tért el, hogy eseménytelen élete miatt ismerkedett külföldiekkel, és hiányzott belőle a vasfüggöny mögött élőkkel szembeni fenntartás. A szülők is arra kényszerítették, hogy állandóan velük legyen, így Pados a náluk tett látogatásból sem szeretett volna rendszert csinálni.[34]

[33] ÁBTL – 3. 2. 4. – K-1715/66/2/T – „Gontier" – Tárgy: Margaret Crease információi. – Jelentés. London, 1961. IV. 5. 30.

[34] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1715/66/1/T – „Gontier" – Tárgy: Margaret Crease ügye – Jelentés. London, 1961. VI. 1. 36–37.

A KIHALLGATÁS

Komáromy István május közepe táján idézést kapott, amely udvariasan felszólította, hogy 31-én 14 óra 30-kor hivatalos ügyben jelentkezzen Mr. Hillnél War Office 055. számú helyiségében – amit az MI5 kihallgatási célra használt[35] –, a Brit Hadsereg Horse Guards Avenue-n található főparancsnokságán. A késő délutáni órákig tartó kihallgatás azzal a kérdéssel kezdődött, hogy a brit állampolgárságú szobrásznak, aki egyetlen politikai párthoz sem tartozik, mi szüksége van a magyar követséggel való barátkozásra, mint köztiszteletben álló ember miért adja a nevét olyan rendezvényekhez, amelyek Kádár János bábkormányát dicsőítik. A brit kormány (az MI5) csalódott benne, mivel feltételezték, hogy kora és élettapasztalata révén nem fog ilyen meggondolatlan dolgokat csinálni. Mr. Hill ezt követően életútjáról kérdezte. Miért jött Angliába, mi vezette a végleges letelepedéshez? Magyarországon tagja volt-e pártnak vagy politikai szervezetnek? Volt-e otthon katona, milyen rendfokozatot ért el? Kapcsolatban állt-e a második világháború előtt a londoni magyar követséggel? Mikor járt utoljára Magyarországon? Kapott-e megbízást a szigetországban élő baloldali emigránsoktól a Horthy-korszakban a hazalátogatások idejére? Az ilyen alkalmak során kellett-e jelentkeznie a katonai szerveknél? Ismert-e valakit a Vezérkartól? Voltak-e tiszt barátai? Mit csinált a második világháború alatt? Folytatott-e politikai tevékenységet? Miként tartotta a kapcsolatot magyarországi rokonaival? Kinek és miért telefonált Budapestre 1956 októberének utolsó napjaiban? Hogyan került kapcsolatba az MNK követségével, honnan tudtak a létezéséről? Miért fogadta el a rendezvényeikre szóló meghívásokat? Volt-e anyagi vagy egyéb haszna az ismeretségből? Kértek-e tőle politikai vagy egyéb szívességeket? Adtak-e propagandaanyagot terjesztésre? Kikkel ismerkedett össze, kit hívott meg a lakására, ki hívta meg magához? Ki politizált vele? Próbálták-e rábeszélni a hazatérésre vagy magyarországi látogatásra? Nem gyakorol-

[35] West, Nigel: *MI5. British Security Service Operations 1909–1945*. Triad Grafton Books, London, 1983. 151.

tak-e rá nyomást az otthon maradt hozzátartozókkal valamilyen feladat végrehajtására? Kértek-e tőle valamilyen adatot vagy beszerzést? Megbízták-e levelek átvételével vagy továbbításával? Adott-e neveket és címeket a követségnek kint élő magyarokról? Hívták-e a városba találkozni? Mennyire elkötelezett kommunisták/szovjetbarátok az általa ismert diplomaták? Mi a véleményük 1956-ról? Milyen az életszínvonaluk, mennyire költekeznek? Ki kivel barátkozik, kik vannak haragban egymással? Hogyan viselkednek a fogadásokon, jellemző-e rájuk az ismerkedés, a politizálás? Hogyan beszélnek angolul, ismerik-e a szigetországot? Ki utazik gyakran vidékre? Ki érdeklődik katonai és védelmi kérdésekről? Hogyan viselkedett a követség vezetője, amikor a szobrásznál járt? Mondott-e olyat, hogy Komáromy legyen a segítségére valamelyik beosztottjának? Kért-e valamit tőle, és ő kért-e valamit a követtől? A művész elmondta, hogy „Aradi" (Báti Lászlóval kulturális tanácsos)[36] az iskolatársa volt, de még a baráti társaságuk is mutatott átfedést. Ezt követően elismerte, hogy Nagy Lajos (fn. „Koltai") titkos munkatárssal többször vendégeskedtek egymásnál. A kihallgató rászólt, hogy ez nem érdekli, ugyanis „Budai", „Barna" (Nyúl István rendőr százados, a korábbi rezidens),[37] „Kárpáti" (Kanyó András rendőr százados),[38] „Szirtes" (Kovács Tibor rendőr őrnagy, a rezidentúra vezetője),[39] „Szalai" (Németh József rendőr százados),[40] valamint Csapó Viktor alezredes, katonai attasé[41] a valódi hírszerzők. Egyben megfeddte a művészt, hogy erre neki is rá kellett volna jönnie. Komáromy elmondta, hogy Némethet, Kovácsot és Csapót legfeljebb látásból, míg Nyúl Istvánt és Kanyó Andrást személyesen is ismerte. Bár őket rokonszenvesnek

[36] Pál István: Egy „független" jogi tanácsadó. Tarján Imre esete a londoni magyar hírszerző rezidentúrával. *Betekintő*, 2016/2. 9.

[37] Uo. 2.

[38] Ungváry (2013): i. m. 1546.

[39] Fekete Edit: Meszler (Kovács) Tibor. In Gyarmati–Palasik (2013): i. m. 345–346.

[40] Ungváry (2013): i. m. 1547.

[41] *The Foreign Office List and Diplomatic Year Book 1959*. Harrison and Sons, Ltd. London, 1959. 536.

találta, ennél többről nem volt szó. Padossal Báti Lászlóhoz és Nagy Lajoshoz hasonlóan baráti viszonyt ápolt, de ő ezt magánügyként könyvelte el. Mr. Hill megkérdezte: Pados megmondta-e, hogy ő hírszerző tiszt, ami hátrányos lehet a szobrászra? Próbálta-e rávenni rejtett találkozóra? Kért-e tőle szívességet vagy bizalmas dolgot? Tett-e neki ígéretet valamilyen ügy elintézésére? Komáromy végig azt hangoztatta, hogy a politika nem érdekli, ráadásul nincs olyan helyzetben, hogy bárkivel titkokat tudjon megosztani. A fiáról és Margaret Crease-ről nem tett említést. Pados, Nyúl és Kanyó részéről nem tapasztalt katonai jellegű érdeklődést, nem hitte, hogy közük lenne hozzá. A kihallgató helyreutasította, hogy ne legyen olyan gyerekes, mert ugyanolyan hírszerzők, mint a katonai attasé. Ugyanis tudnak róla, hogy a fedőbeosztásuktól függetlenül ők is törvénytelen tevékenységet folytatnak, és a hozzá hasonló gondatlan embereket ügynökként használják. Ezzel egy időben közölte vele, hogy ez így nem mehet tovább: mint brit állampolgárt azonnali hatállyal eltiltják az MNK követségétől, és utasítják a barátságok felszámolására. Máskülönben útlevelét bevonják, és „más módszereik is vannak" az utóbbi irányelv betartatására. Mr. Hill ugyanakkor rámutatott, hogy az idézésről, amit látott vagy hallott, senkinek sem beszélhet. Ha kiderül, hogy ezt megszegte, államtitoksértésért bíróság elé állítják. Komáromy rákérdezett, hogy mire hivatkozva rázza le ismerőseit. Mr. Hill ezt rábízta, nem kifogásolta a fokozatos leépítést, de az igazi okot nem fedhette fel.[42] A rezidentúra szempontjából az üzenet a lehető legrosszabbkor jött. Ugyanis 1961 márciusában lebukott Gordon Lonsdale (eredetileg Konon Mologyij), a KGB angliai illegális (a társadalomba beépült) rezidense, míg április 5-én George Blake, az MI6 (Military Intelligence Section 6 – a brit hírszerzés)[43] berlini alagútprojektjéért felelős egyik tisztje bevallotta, hogy 1951-től a

[42] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1713/66/T/2 – Tárgy: Komáromy kihallgatása a War Office-ban. – Jelentés. London, 1961. VI. 5. 51–52.

[43] Jefferey, Keith: *MI6. The History of the Secret Intelligence Service*. Bloomsbury, London, 2011. 8–22.

szovjetek szolgálatában állt.[44] Kovács Tibor rezidenst és Nyúl századost Czirok András átállása jóvoltából az MI5 már régóta ismerte,[45] ráadásul 1956 óta Kanyó is lelepleződött. A rezidens úgy vélte: a konzulátus vezetőjeként Németh századost magától értetődően hírszerzőnek könyvelte el a brit elhárítás, amire Kanyó jelenléte újabb érvet adott. Arra, hogy Pintér és Molnár századosok neve miért nem merült fel, nem tudott hiteles magyarázatot adni. Ezzel egy időben azt sem volt kizárható, hogy a szobrászra az MI5 már korábban felfigyelt, de a fia magyarországi ösztöndíja,[46] valamint Margaret Crease és Pados találkozása adta a végső lökést a kihallgatáshoz.[47] „Szántó" (Szolnok Péter őrnagy, az angol–amerikai alosztály vezetője)[48] a brit elhárítás tevékenysége és az operatív helyzet értékelése szempontjából rendkívülinek minősítette Pados jelentését, azonban jelezte, hogy az több tekintetben is kiegészítésre szorul. A körülmények tisztázása érdekében az alábbi kérdésekre várt választ a századostól. Milyen körülmények között mondta el Komáromy a kihallgatás részleteit? Történt-e valamilyen megállapodás a jövőbeni kapcsolattartást illetően? Pados hogyan ítéli meg Komáromy reagálását az elhárítás megjelenésére? Komáromy fiának ügye szóba került-e a kihallgatás és a beszélgetés során? Ezt követően jön-e Magyarországra? „Nagy" (dr. Pintér László rendőr százados)[49] és „Erdei" (Molnár István rendőr

[44] Andrew (2009): i. m. 487–491.

[45] Palasik Mária: Egy magyar hírszerzőtiszt eltűnése. Bécs, 1953. május. In Baráth–Szekér (2020): i. m. 192–210.

[46] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1713/66/T/2 – Tárgy: Megjegyzések a „Komáromi" féle jelentéshez. – Feljegyzés. London, 1961. VI. 14. 54–55.

[47] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1715/66/1/T – „Gontier" – 7/18. sz. utasítás "A"-tól. – Szirtes elvtársnak! – Tárgy: Margaret CREASE ügye. – Budapest, 1961. VI. 22. 38.

[48] Pál István: Jótétemény vagy inkább tehertétel. Két brit szakszervezeti vezető felhasználásának kísérlete az ellenzéki Munkáspárt meggyőzésére az 1956-os forradalom utáni években. *Polymatheia*, 2022/1–2. 80–81. DOI 10.51455/Polymatheia.2022.1-2.04

[49] Pál István: Neumark Zoltán, a New York-i ügyvéd. Egy Vas megyei munkásmozgalmi veterán fia a III/I. Csoportfőnökség érdeklődésének középpontjában. *Vasi Szemle*, 2022/2. 231–237.

százados)[50] csak kimaradt a jelentésből, vagy Mr. Hill meg sem említette őket?[51] Pados a kihallgatás utáni hétvégén toppant be a szobrászhoz, aki jelezte, hogy fontos dologról szeretne beszélni. A történtekről egyrészt villája kertjében, másrészt az önkiszolgáló üzlet felé az utcán, vásárlás közben és egy parkban számolt be, ugyanakkor családtagjainak nem szólt a kihallgatásról. A művész nem akarta megszakítani a kapcsolatot, de már nem vállalta a követségi rendezvények felkeresését, s telefonálni sem volt bátorsága. Mivel otthon bármelyik diplomatát szívesen fogadta, Pados abban maradt vele, hogy a közös családi összejöveteleket a jövőben is megtartják. Trevor személye csak úgy merült fel, hogy Mr. Hill rákérdezett a tartalékos tiszti képzésben való részvételére. Komáromy ekkor elismerte, hogy fia sportrepülőként a légierőhöz kapott beosztást. A hadkiegészítő parancsokság tisztje azonban július elején arról tájékoztatta Trevort, hogy a RAF törölte az állományból, sem hajózó, sem más beosztásban nem fog kiképzést kapni. Bővebb magyarázattal nem szolgált, csak annyit közölt, hogy apja származására való tekintettel biztonsági okból született ilyen döntés. A tiszt azt hangsúlyozta, hogy az idősebb Komáromy szocialista országból jött, ahol még mindig vannak kapcsolatai. Azt nem részletezte, hogy rokoni vagy követségi kapcsolatokra gondolt-e. Trevor ezt követően elállt a budapesti tanulmányoktól – gépész vagy elektromérnök, esetleg vegyész szeretett volna lenni, ha ez nem sikerül, akkor fizika vagy kémia szakra készült[52] –, ráadásul ezt a várhatóan kedvezőtlen fogadtatás miatt Pados sem erőltette. Azt, hogy Pintér és Molnár miért maradt ki Mr. Hill felsorolásából, nem sikerült tisztázni. A művészt július 16-án pedig már cserbenhagyta az emlékezete, ugyanis Németh József és Kovács Tibor is kiesett a felsorolásából. Pados ekkor felmondta a követség és a kereskedelmi kiren-

[50] Pál István: Londonból Perugiába. Sikertelen próbálkozás egy sokoldalú tehetség beszervezésére. *Polymatheia*, 2021/1–2. 45. DOI 10.51455/Polymatheia.2021.1-2.03

[51] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1713/66/T/2 – 7/17. sz. utasítás „A"-tól – Szirtes elvtársnak! London. – Tárgy: Komáromi ügye. – Budapest, 1961. VI. 22. 56.

[52] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1713/66/T/2 – Tárgy: „Keller" ügye. – Jelentés. London, 1961. IV. 6. 46–48.

deltség teljes névsorát. Komáromy határozottan emlékezett Szalai Béla követre, Báti Lászlóra, Nagy Lajosra, Kanyó Andrásra, Nyúl Istvánra, Pados Gáborra és Kovács Tiborra, valamint Csapó alezredesre. Dóczé Kálmán sajtóattasét ekkor már megemlítette, Németh és Molnár dolgában elbizonytalanodott. Pontosan nem tudta felidézni, de érzése szerint ők is szóba kerültek. Pintér és a kirendeltségi dolgozók, valamint az ügyviteli munkatársak nevére nem tudott mit mondani. A fiának ekkor még mindig nem beszélt a történtekről, mert nem akarta megijeszteni. Pados is ezt tanácsolta, mert így véletlen elszólás révén sem jut vissza az angolokhoz. A hírszerző tiszt úgy értékelte, hogy a művész jól kezelte a váratlan és hívatlan megkeresést. Az őszintesége mellett szólt, hogy a figyelmeztetés dacára önként beszámolt minderről, amivel a századost próbálta megóvni a kellemetlenségektől.[53]

AZ ÚJABB BONYODALOM

1961. november 11-én Pados újból találkozott a szobrász lakásán Ms. Crease-zel, aki tudott a látogatásról, és ő maga is csatlakozott. A nagyjából négyórás beszélgetés megerősítette a korábbi megállapításokat, miszerint a nő nem igazán érdeklődik a közügyek iránt, a világpolitikai és gazdasági ügyekben tájékozatlan. Pados úgy látta, a hozzá és feleségéhez fűződő baráti viszonya kizárólag személyes jellegű, amely a Komáromy iránt tovább élő érzéseinek következménye. A követségi másodtitkárt egyben aggodalommal töltötte el, hogy Ms. Crease gondatlan, hiszen magával hozta a Bank of England személyzeti osztályának teljes névsorát, hogy a művésszel elszámoljon az általa odabent eladott karácsonyi dísztárgyakról. A munkahelyéről lehetett kérdezni, de nem a pénzügyi összefüggésekről. Pados ezért az általa ismert magas rangú vezetőkről érdeklődött, akikkel a nő legfeljebb köszönővisszonyban volt. Igaz, ő sokkal jobban ismerte feletteseit a személyzeti

[53] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1713/66/T/2 – Fayel – Tárgy: Komáromy ügye. – Jelentés. London, 1961. VII. 31. 57–59.

anyagokból, amelyek az érintettek tudta nélkül tartalmaztak kínos részleteket. Például az egyik osztályvezető homoszexualitása nyílt titoknak számított, hiszen fiatalabb munkatársait elkapta a folyosón, ütögette a hátukat, percekig rázott velük kezet. Pados nem értette, hogy miért fordít a személyzeti osztály ekkora energiát az adatgyűjtésre, ha semmihez sem kezd vele. Ms. Crease elmondta, hogy egyedül az osztályvezető tehet javaslatot a bank elnökének, így a részlege a pályakezdők szemében is csak addig félelmetes, amíg nem jönnek rá, hogy az előléptetés nem tőlük függ. Ezzel párhuzamosan a nő azt is felfedte, hogy 1962 nyarán gépkocsival magyarországi utazást tervez Komáromyval, amellyel a kapcsolatot próbálná újjáéleszteni. Pados érdekesnek tartotta a nő személyét, de az adott operatív helyzetben túl nagy volt a veszély, hogy brit elhárítás meghiúsítja az ügyet.[54] Ms. Crease a karácsonyi üdvözlőlapot Komáromyval juttatta el Padoshoz, aki egy üveg kölnit ajándékozott neki. A közvetlen érintkezést a várható kellemetlenségek miatt nem vállalta, ezért arra kérte a szobrászt, hogy ezt körültekintően magyarázza el volt barátnőjének. Komáromy nem vitatkozott, ugyanakkor elmondta, hogy Margaret titokban magyarul tanul. Pados a legközelebbi alkalommal tervezte felmérni a figyelmeztetés hatását, ugyanakkor a II/3. Osztály nem látta akadályát a nő budapesti útjának.[55] 1962 februárjában Komáromy sürgősséggel kérte Pados segítségét, tudniillik, Margaret a terhesség hetedik hetében volt, de a megszakítást senki sem vállalta. Ms. Crease úgy értesült, hogy Magyarországon erre van törvényes mód, ezért fordult Komáromyn keresztül a követségi másodtitkárhoz. A hírszerző tiszt megígérte, hogy megkéri itthoni barátját, hogy segítsen orvost találni, miközben a nő azt hangsúlyozta, hogy mindenre hajlandó, csak munkahelyén és családjában ne derüljön fény a történtekre. Demeter Bertalan főhadnagy ezt úgy látta kivitelezhetőnek, hogy Pados a terhességmegszakítással egy időben otthon tartózkodjon, és a műtét

[54] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1715/66/1/T – „Gontier" – Tárgy: „Jeanne" ügye – Jelentés. London, 1961. XII. 1. 39–41.

[55] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1715/66/1/T – „Gontier" – Tárgy: „Jeanne" ügye – Jelentés. London, 1962. I. 2. 42.

után a szervező a Magyar Nemzeti Bank fedésében elbeszélget a nővel a magyar–angol gazdasági kapcsolatok rendezésének lehetőségéről. Ms. Crease arra kapott volna felkérést, hogy folyamatosan adjon jellemzést a Bank of England alkalmazottairól.[56] „Alföldi" (Vértes János alezredes, a II/3. Osztály vezetője)[57] a művész jóindulatának viszonzásaképpen támogatta az elképzelést, azonban hozzátette, hogy politikailag hátrányos következményekkel járhat, ha kiderül a magyarországi utazás. A vízumot harmadik országban javasolta felvenni, ráadásul Pados már nem érintkezhetett a nővel. Komáromyt be kellett számoltatni a barátnőjével való megismerkedés körülményeiről, a Crease családról és a magyar vonatkozású beszélgetéseikről, hogy a mögöttes szándékok, a háttérben megbúvó ismerőseik előkerüljenek. A beutazáshoz a magyar állam csak akkor járult hozzá, ha Ms. Crease nem szenved pszichikai betegségben. Az engedélyt Stockholmba, Koppenhágába vagy Bécsbe javasolta telepíteni, a költségeket a szobrász és a barátnő viselték.[58] Pados abban maradt Komáromyval, hogy március elsején átadja a vízumkérelmet, amit barátnője egy héttel később Brüsszelben fog átvenni. Ms. Crease a március 10-i Malév-járattal készül Budapestre, a beavatkozásért készpénzben fog fizetni. Az utazástól politikai szempontok miatt nem fél, mert munkatársai közül többen is mentek már szabadságra a vasfüggöny mögé. A szülei aggodalmaskodásától tartott, őket azzal próbálta volna lebeszélni az érintkezésről, hogy a Bank of England miatt nem írna levelet Komáromy budapesti rokonainak felkereséséről. A szobrász elmondta, hogy Margaret még reméli, hogy házasság lesz a kapcsolatukból, Magyarország iránt rá való tekintettel érdeklődik, amit komolyan vesz. A munkahelyén az osztály ügyviteli részlegét vezeti, ez a legmagasabb rang, amely szakképzettség nélkül elérhető. Az osztályvezető felesége Margaret régi barátnője,

[56] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1715/66/1/T – „Gontier" – Tárgy: „Jeanne" ügye – Távirat Londonból. – Budapest, 1962. II. 17. 43.

[57] PÁL (2020) i. m. 75.

[58] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1715/66/1/T – „Gontier" – IV/3. sz. utasítás „A"-tól. – Szirtes elvtársnak! London. – Tárgy: Jeanne ügye. – Budapest, 1962. II. 21. 44–45.

segített neki a terhessége megszakításához orvost találni, most viszont utóbbi javasolta a külföldi próbálkozást. Ms. Crease egészséges volt, brit orvos ezért nem vállalta. A viselkedése alapjában véve kiegyensúlyozott, nem okoz botrányt, néha cinikus, de érzékeny típus, a baráti hangot nagyra értékeli. Pados jelezte, hogy Jasper Rootham – a Bank of England kelet-európai ügyekben illetékes kormányzóhelyettese[59] – május 12-től 19-ig lesz Budapesten, így Ms. Crease fél az esetleges találkozástól.[60] Komáromy azonban nem jelentkezett a nő vízumáért, így Szántó utasítása értelmében meg kellett tőle kérdezni, hogy kapott-e újabb hatósági figyelmeztetést és ellenőrzést. Pados nem törekedhetett közvetlen kapcsolatra Ms. Crease-zel, de véletlen találkozás esetén tisztázandó volt, hogy milyen következménye lett volna egy szocialista országban tett látogatásnak. Ezzel egy időben azt is megkérdezhette, hogy hol tart a Bank of England állományát érintő tisztogatás.[61]

A NAGY TALÁLKOZÁS

1962. április 15-én Pados családjával kirándulni ment Westerhambe, majd 16 óra 30 perckor előzetes bejelentés nélkül beugrott a szobrászhoz. Komáromy lakásán több vendég volt jelen a délutáni teázáson: Ruth Stratford nővére, J. H. Lewis és Margaret Crease, akivel a követségi másodtitkár kb. 25-30 percig tárgyalt. Pados sajnálta, hogy Ms. Crease nem utazott Budapestre, pedig barátja és annak felesége mindent előkészítettek a kellemes időtöltéshez. A nő sajnálkozott a visszalépése miatt, ugyanakkor megkönnyebbülést hozott számára, hogy a híres nőgyógyász, az MNK követsége által is ismert dr. Immanuel Bierer végrehajtotta az operációt, ugyanakkor szakvéleményben részle-

[59] Mong Attila: *Kádár hitele. A magyar államadósság története, 1956–1990*. Libri Kiadó, Budapest, 2012. 97.

[60] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1715/66/1/T – „Gontier" – Tárgy: Jeanne ügye – Jelentés. London, 1962. II. 28. 52–54.

[61] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1715/66/1/T – „Gontier" – VI/6. sz. utasítás „A"-tól – Szirtes elvtársnak! London. – Tárgy: Gontier (volt Jeanne) ügye. – Budapest, 1962. III. 26. 58–59.

tezte a meglévő és a várható egészségügyi problémákat.[62] (Az asszony nyilván hosszas vívódást követően döntött a terhesség megszakításáról, amelyben életkora, a szobrászhoz fűződő bizonytalan kapcsolata vagy a Komáromy gyerekekkel ápolt viszony sérülékenysége egyaránt fontos tényező lehetett.) Ms. Crease ezzel egy időben elmondta, hogy Jasper Rootham március végén érkezett vissza európai körutazásáról. A művész barátnője a titkárságon bele tudott nézni Rootham beszámolójába, amelyből kiderült, Magyarországról a vártnál kedvezőbb tapasztalatokat szerzett. A kormányzóhelyettes szerint a magyar vezetés 1956 emlékét elsősorban gazdasági engedményekkel igyekezett ellensúlyozni, és ez a politika elérte a célját. Rootham jelezte, hogy a közvélekedéssel ellentétben a nyugati életformához nem Lengyelország, hanem Magyarország áll a legközelebb. Az emberek nagy része az anyagi gyarapodással törődött, bár ez óhatatlanul együtt járt a nagyszámú pénzügyi visszaéléssel. A lakáshelyzet viszont láthatóan nem javult, sok vezető beosztású ember is szerény körülmények között élt. Rootham megjegyezte, hogy Magyarország arany- és valutatartalékai az utóbbi egy-két évben zsugorodtak, amelyről a budapesti angol követség is beszámolt. Igaz, ebben kételkedett, szerinte Lewis gazdasági attasé eltúlozta a kedvezőtlen tendenciákat. Rootham szerint a brit követség a magyar elhárítás ellenintézkedései és a bezárkózás miatt elszigeteltségben folytatta tevékenységét, csak jelentette, de nem befolyásolta az eseményeket. A pénzügyi, gazdasági és kereskedelmi vonal alig működött, pedig a magyar gazdasági élet vezetői között számos nyugati műveltségű és angolul tudó szakember akadt. Rootham azt is kifogásolta, hogy a kétoldalú kereskedelmet brit részről csak az anyagi haszon dolgában vizsgálják, a politikai jelentősége nem tudatosult.[63] Az utóbbi aspektus valódi szerepét először az Egyesült Államok ismerte fel. Tudniillik John Fitzgerald Kennedy 1962-ben mindenekelőtt azért proklamálta az ún. bridge-building (hídépítő) programot, mert a gazdasági és kulturális

[62] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1715/66/1/T – „Gontier" – Tárgy: Találkozó „Jeanne"-al – Jelentés. London, 1962. IV. 20. 60–61.

[63] ÁBTL – 3. 2. 4. – K-1715/66/2/T – „Gontier" – Tárgy: Jeanne információi. – Jelentés. London, 1962. IV. 17. 31–32.

kapcsolatok bővítésével próbálta csökkenteni a Szovjetunió befolyását a kelet-európai szatellitországokban. Az elgondolásnak a stratégiai pozícióban lévő Lengyelország és Románia volt a kiszemelt kísérleti terepe, azonban a policy végrehajtása az elnök 1963-ban bekövetkező halála és a vietnami háború miatt csupán Richard Nixon 1969. évi megválasztásától kapott lendületet.[64] Ms. Crease a Bank of England éberségi intézkedéseiről úgy nyilatkozott, hogy nem kaptak utasítást politikai alapon történő elbocsátásokra, azonban a vasfüggöny mögötti utazásokat már nem a közvetlen felettestől, hanem előzetes bejelentéssel írásban a személyzeti osztály vezetőjétől kellett kérelmezni. A döntés a Treasury (a brit pénzügyminisztérium) kezében volt. A szóban forgó kormányszerv biztonsági szolgálata az összes személyzeti anyagból kikérte a legfontosabb adatokat, ugyanakkor külön rögzítette, ha valakinek a házastársa eredetileg nem volt brit állampolgár.[65] Az utóbbi tényezőt a Foreign Office (a brit külügyminisztérium) sem tekintette a szolgálati viszonyt kizáró oknak, de a kémbotrányok fényében a Treasury intézkedése egyáltalán nem számított szokatlannak.[66]

Pados a szóban forgó összejövetel során megismerkedett J. H. Lewis repülőmérnökkel, a Hawker Siddley repülőgépgyár egyik üzemének műszaki igazgatójával, aki Komáromy sógornőjének volt a szomszédja. A művész is ekkor találkozott vele először, ugyanis Lewis hozta el autóval hozzá Ruth nővérét. Pados megtudta, hogy Lewis vállalata elsősorban hadi megrendelésre dolgozik, de a cégcsoport utasszállító gépeket is gyárt. Miután Vickers a polgári légi forgalomban használatos repülőgépeket ajánlott fel az MNK számára, Lewis is érdeklődött a lehetőségekről. A másodtitkár a kereskedelmi kirendeltség hatáskörébe utalta az ügyet, miközben azt javasolta, hogy hivatalos

[64] Borhi László: *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*. Osiris Kiadó – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2018. 184–266.

[65] ÁBTL – 3. 2. 4. – K-1715/66/2/T – „Gontier" – Tárgy: Jeanne információi. – Jelentés. London, 1962. IV. 17. 32–33.

[66] TNA Cabinet Office (CAB) 129/109 Report of the Committee on the Security in the Public Service (the Radcliff Committee). 16th March, 1962. 24.

jóváhagyást követően térjenek rá vissza.[67] A brit levéltári források viszont arról tanúskodnak, hogy a repülőgép-vásárlás legkorábban 1964 késő őszén került napirendre. Molnár István, a nagykövetség első titkára, az európai légiközlekedési szabályozás dolgában kérte G. J. H. Jeffs nyugállományú repülő ezredes, a Heathrow repülőtér parancsnokának útmutatását. A magyar állam hitelt szeretett volna felvenni a brit kormánytól három VC10-es nagy hatótávolságú utasszállító megvételére, amelyekkel a Malév az Egyesült Királyságon keresztül Kanadába és akár az Egyesült Államokba repülhet. Jeffs parancsnok a Foreign Office illetékesénél érdeklődött az exportkorlátozásokról, D. Malcolm azonban diszkrécióját kérte, ugyanis magyar részről nem a hivatalos csatornákon jött az érdeklődés.[68] Angol részről a COCOM-lista és a várható amerikai rosszallás, magyar részről a keményvaluta hiánya, a nyugati világgal szemben fennálló magas külkereskedelmi deficit gátolta az üzlet létrejöttét. A beszerzés csak akkor lett volna kifizetődő, ha a Malév az Egyesült Államokba is indíthat járatot, amire a bilaterális kapcsolatokat terhelő vitás kérdések – a Mindszenty-ügy, a pénzügyi megállapodás hiánya és a vietnami háború – miatt Washington részéről 1972-ig aligha volt fogadókészség.[69] Lewis munkahelye Kingston-On-Thames városában működött, ahol a helyből felszálló vadászgépek – a későbbi Harrier típus[70] – kormányzási rendszerének tökéletesítésével, a futómű és fékszárny rendszerszintű megoldásával foglalkoztak. Amerika-ellenes megjegyzései nyomán Pados tippszemélyként tekintett az újdonsült ismerősére, akit a rezidens Molnár István tudományos attaséval tervezett összehozni, illetve a szovjet társszerv számára felajánlani.[71] J. H.

[67] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1713/66/T/1 – Fayel – Tárgy: J. H. Lewis személye. – Jelentés. London, 1962. IV. 20. 31.

[68] TNA Foreign Office (FO) 371/176178 GA 3121/3 Record of Consultation with Group Captain G. J. H. Jeffs C. V. C., O. B. E. December 9, 1964.

[69] Borhi (2018): i. m. 266–318.

[70] *The RAF Harrier Story*. Royal Air Force Historical Society, London, 2006. 8–39.

[71] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1713/66/T/1 – Fayel – Tárgy: J. H. Lewis személye. – Jelentés. London, 1962. IV. 20. 31–32.

Lewis megjelenését aligha tekinthetjük a puszta véletlen művének. Ahogy az MI5 észrevette vagy értesült róla, hogy a KGB megpróbál közeledni egy tudóshoz, üzletemberhez vagy egyetemi hallgatóhoz, az illetőt felkérték a szovjet kérések teljesítésére, hogy ezzel lebuktathassák az ellenséges hírszerzőket.[72] Mivel Komáromy nem fért hozzá szenzitív információkhoz, itt jó eséllyel felajánlás történt, azaz az MI5 a szenzitív területen dolgozó mérnököt operatív játszma céljából az ellenséges szolgálat látókörébe helyezte.[73] A Security Service fő kritikusai – például Peter Wright volt főigazgató-helyettes – állításával szemben ez a törekvés korántsem volt hatástalan, hiszen az 50-es évek végén a lengyel UB (Urzad Bezpiechenstwa – Állambiztonsági Egység) angliai hálózatát szinte teljes egészében sikerült átállítani.[74]

AZ ELMARADT UTAZÁSOK

Ms. Crease 1962. július 15-től kéthetes magyarországi utazásra készült, de ez még nem volt biztosra vehető. A közvetlen felettese véleményétől tette függővé, ellenvélemény esetén elállt volna az úttól. A választ május 15-re ígérte, ugyanakkor számított Padosra az IBUSZ Idegenforgalmi Irodával történő egyezkedésben. A százados nem próbálta se lebeszélni, se rábeszélni, azonban hangsúlyozta, hogy a kockázatot neki kell mérlegelnie. A nő értesüléseit viszont érdekesnek tartotta, és javasolta annak felhasználását.[75] Pados május 13-án meglátogatta Komáromyt, akinél Ms. Crease-zel is összefutott. A nővel csak pár percet sikerült beszélnie, mivel az nagyon zárkózott, szűkszavú és rosszkedvű volt. Az utazásról lemondott, mert a művész nem akart vele menni, pedig vállalta volna a költségeket. Ms. Crease úgy érezte, Komáromy

[72] Wright, Peter: *Spycatcher. The Candid Autobiography of a Senior Intelligence Officer with Paul Greengrass*. Viking Penguin Inc., New York, 1987. 120.

[73] *Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár*. BM Könyvkiadó, Budapest, 1980. 29.

[74] Andrew (2009): i. m. 483–487.

[75] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1715/66/1/T – „Gontier" – Tárgy: Találkozó „Jeanne"-al – Jelentés. London, 1962. IV. 20. 61–62.

nem akarja feleségül venni, sőt, a kapcsolat leépítésére törekszik. Ahogy a nő elment, a művész elmondta, hogy előbbi megismerkedett Róth László fogtechnikussal, a Kultúrkör vezetőségi tagjával. Róthnétól tanácsot kért, hogy miként kell a magyar férfiakat meghódítani, amit Róth visszamondott Komáromynak.[76] Az alosztályvezető (Borsányi Imre rendőr őrnagy)[77] utasításában jelezte, hogy Margaret Crease jó eséllyel az elhárítás látókörében van, ezért csak társadalmi kapcsolat lehet. A foglalkoztatás kereteit már csak azért sem volt szabad bővíteni, mert a Radcliffe-bizottság döntése nyomán a brit állampolgárok kötelesek voltak jelenteni, ha egy szocialista ország képviselőjével beszéltek. Borsányi szerint Ms. Crease a Komáromy iránti érzéseire való tekintettel titoktartást vállalt, de ha nem sikerül megszereznie a férfit, később ellene fordulhat. A századosnak a következő alkalommal meg kellett kérdeznie, hogy Komáromy miért akar szakítani a nővel.[78] Amikor Pados nyári szabadsága – és az állambiztonság átszervezése keretében a III/I. (Hírszerző) Csoportfőnökség megalakulása[79] – után visszatért Londonba, engedélyt kapott rá, hogy egy Herendi porcelánszoborral megajándékozza a művészt.[80] 1964 novemberében Németh százados felkereste Komáromyt, aki arról számolt be, hogy az MI5-től nem keresték, ugyanakkor húga londoni látogatása nem az eredeti elképzelések szerint alakult. A szobrász ettől függetlenül 1965-ben Budapestre kívánt utazni.[81]

[76] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1715/66/1/T – „Gontier" – Tárgy: Találkozó „Gontier"-rel – Jelentés. London, 1962. VI. 4. 63–64.

[77] Palasik (2013): i. m. 87.

[78] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1715/66/1/T – „Gontier" – IX/27. sz. utasítás „A"-tól – Szirtes elvtársnak! London. – Tárgy: GONTIER ügye. – Budapest, 1962. VI. 15. 65.

[79] Palasik (2013): i. m. 101.

[80] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1713/66/T/2 – Fayel – BM III/I Csfség 1-A alosztály – Tárgy: „Fayel" fn. társadalmi kapcsolat megjutalmazására javaslat. Budapest, 1962. IX. 6. 61.

[81] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1713/66/T/2 – Fayel – II/31. – B. sz. jelentés – Tárgy: Találkozó Komáromy István társadalmi kapcsolattal. – London, 1965. II. 8. 63–64.

AZ ÜGY HALÁLA

Minthogy Szabó László rendőr őrnagy, aki 1965. szeptember 8-tól másodtitkári fedésben kezdett dolgozni az MNK londoni nagykövetségén, október 16-án váratlanul eltűnt szolgálati helyéről, majd politikai menedékjogot kért az Egyesült Államok kormányától,[82] 1966. február 10-én a III/I-1-es Osztály úgy döntött, hogy nincs értelme a Komáromy-ügy folytatásának.[83] Margaret Crease esetében ugyanez a döntés született.[84] „Bognár" (Kolláth Ferenc rendőr őrnagy)[85] 1965 folyamán több fogadáson is találkozott Komáromyval, majd április 24-én családja kíséretében a vendégük volt. Mint kiderült, a művész 1964-ben feleségül vette barátnőjét, aki továbbra is a Bank of England alkalmazásában állt. A legidősebb fiú a British Petroleum műanyagrészlegénél dolgozott vegyészmérnöki beosztásban, a kisebbik fiú híd- és magasépítést tanult az egyetemen, míg a lánya érettségi előtt állt, matematika–fizika szakos tanárnak készült. 1965 folyamán rokonlátogatásra kívánt utazni Budapestre. Komáromy elismerően szólt Padosról, azonban Kolláth arra figyelmeztette a III/I. vezetését, hogy Németh József százados, majd Szabó László volt a kijelölt vitapartner. „Pusztai" (Berényi István őrnagy, 1964 és 1968 között a rezidentúra vezetője)[86] nem tudott arról, hogy Szabó László ismerte volna a művészt, ugyanakkor javasolta, hogy „Széplaki"

[82] Palasik Mária: A szolgálati helyéről eltűnt hírszerző. Az USA-ban politikai menedékjogért folyamodó Szabó László története. *Betekintő*, 2016/1. 1–2. www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2016_1_palasik.pdf (Letöltés: 2022. szeptember 2.)

[83] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1713/66/T/2 – Fayel – Belügyminisztérium III/I-1-B alosztály – Tárgy: "Fayel" fn. társadalmi kapcsolat ügyében határozat. Budapest, 1966. II. 10. 65.

[84] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1715/66/1/T – „Gontier" – III/I-1-B alosztály – Tárgy: „Gontier" fn. társadalmi kapcsolat – Határozat. Budapest, 1966. II. 10. 67.

[85] Pál (2022): i. m. 78.

[86] ÁBTL Archontológia 98/940 – Berényi István (Brachna István) (1926–2015) www.abtl.hu/ords/archontolgia/f?p=108:5:14632645387119::NO::PS_PRS_ID:972196 (Letöltés: 2022. szeptember 10.)

(Kőszegi Miklós rendőr őrnagy, az új műszaki attasé)[87] is találkozzon Trevorral.[88] Molnár István őrnagy, az angol alosztály vezetője[89] egyből tiltakozott, ugyanis Komáromyt az MI5 évekkel azelőtt igen határozottan eltiltotta az MNK követségétől. Sőt, Margaret Crease-t még veszélyesebbnek tartotta, amennyiben a Bank of Englandnél rendkívül erős az elhárítás jelenléte.[90] A magyar hírszerzés a rendelkezésre álló források szerint 1966-tól már nem foglalkozott sem a művésszel, sem a többi családtagjával. Komáromy István 1975-ben hunyt el Londonban,[91] Pados Gábor 2007. február 19-én távozott el az élők sorából.[92]

VÉGKÖVETKEZTETÉS

Szabó László 1966. március 2-án részletes vallomást tett az USA Képviselőháza Hadügyi Bizottságának CIA-albizottsága előtt, amit a testület március 17-én szinte az összes jelentős újságnak elküldött. Az egykori hírszerző tiszt pontos képet adott a magyar állambiztonságnak az 1962-es átszervezés utáni felépítéséről, az I. Csoportfőnökség személyi állományáról, valamint a Szovjetunióval

[87] ÁBTL – 3. 2. 5 – O – 8 – 016/6/1 – 15 – OD – 2810/52 – „Medúza" – Londoni Magyar Követség és Konzulátus – Tárgy: Kellermann Zoltán ügye. – Jelentés. London, 1963. X. 2. 246–249.

[88] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1713/66/T/1 – VI/25. – B. sz. jelentés – Tárgy: Komáromi Istvánékkal ebéd. – Jelentés. London, 1966. V. 4. 32/a/2–4.

[89] ÁBTL Archontológia 600/940 – Molnár István Miklós (1928–2012) – www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:5:::::p5_prs_id:960491 (Letöltés: 2022. szeptember 13.)

[90] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1713/66/T/1 – IX/11. sz. utasítás „B"-től – Tárgy: Komáromi Istvánék ügye. – Budapest, 1966. VI. 6. 32/a/1.

[91] *Komaromy Glass for The Glass Encyclopedia A short explanation of Komaromy Glass* – https://www.glassencyclopedia.com/Komaromyglass.html (Letöltés: 2022. szeptember 11.)

[92] Budapest Főváros Kormányhivatal XII. Kerületi Hivatala. Határozat BP-12/102/00099-2/2021. Budapest, 2021. I. 19. 1–2.

zajló együttműködésről.[93] Miért hozták nyilvánosságra az amerikaiak mindazt, amit Szabó László elmondott? A legvalószínűbb változat a következő. Az MI5 – a kelet-európai emigráns közösségekből beszervezett nagyszámú informátornak köszönhetően[94] – már évek óta személy szerint ismerte a londoni rezidentúra állományát, és jó eséllyel a hálózat tagjainak túlnyomó többségét, így Szabó pusztán az ügyek és a nevek felsorolásával nem tudott újat mondani a brit elhárításnak. Így nagyon valószínű, hogy az amerikai kormány jóindulata fejében a közvélemény riadókészültségének és az 56-os forradalom lángjának ébren tartásához propagandacélú fellépésre adott neki utasítást. Ezzel szemben Bernát Ernő rendőr százados, a washingtoni követség sajtóattaséja 1967 áprilisában történt átállásával egy időben eltűnt a nyilvánosság szeme elől. A százados a washingtoni rezidentúra összes ügynökét és tippszemélyét ismerte,[95] ugyanakkor a magyar hírszerzés New York-i kapcsolatainak többségéről is tudomást szerzett.[96] Megítélésünk szerint operatív szempontból Bernát Szabóhoz képest jóval komolyabb kárt okozott, mivel – az 1964 kora tavaszán Genfben az USA-hoz pártoló Jurij Noszenko KGB-alezredeshez hasonlóan[97] – egytől egyig megnevezte azokat az amerikai állampolgárokat, akik iránt a BM III/I. Csoportfőnöksége érdeklődött. Igaz, a beszervezési jelöltek viszonylagosan nagy száma a korabeli Magyarország kedvezőtlen amerikai megítélése miatt nem hozott jelentős sikert.

[93] M. Szebeni Géza: A „külügyes Szabó", aki liftaknába zuhant. *Grotius*, 2011/5. 9–13. www.grotius.hu/doc/pub/TDSESM/2011_112_m.%20szebeni%20geza_a%20kulugyes%20szabo.pdf (Letöltés: 2022. szeptember 1.)

[94] Summers, Anthony– Dorril, Stephen: *Honeytrap*. Coronet Books, Hodder–Stoughton, 1987. 316–323.

[95] ÁBTL – 3. 2. 9 – R-8-020/4 – RD18/67 IV. – „Barkács" – Tárgy: Bernát árulása következtében dekonspiálódott ügyek. Feljegyzés. Budapest, 1967. IX. 9. 86–88.

[96] ÁBTL – 3. 2. 9 – R-8-020/4 – RD18/67 IV. – „Barkács" – Tárgy: Bernát árulása miatt irattárba helyezett anyagokról feljegyzés. Budapest, 1967. IX. 9. 89–90.

[97] Weiner, Tim: *A CIA története*. *Hamvába holt örökség*. Gabo Kiadó, Budapest, 2009. 259–264.

Az, hogy Komáromy István mennyire volt alkalmas a mégoly korlátozottan hasznavehető társadalmi kapcsolat szerepére, ugyancsak erősen megkérdőjelezhető. A művész eleve szemben állt a diktatúrákkal, így nem valószínű, hogy az államszocializmus szolgálatába lehetett volna állítani. Ezzel párhuzamosan baráti körében több olyan személy is feltűnt, aki katona volt, vagy akár szorosabb kapcsolatban állhatott a brit elhárítással. Az MI5-tól kapott figyelmeztetés jó esélyel még nagyobb óvatosságra intette, sőt, könnyen előfordulhat, hogy Komáromyt üzentközvetítőként használták fel. A brit elhárítás feltehetően azért őt vette igénybe, mert biztosra vehették, hogy a szobrásztól foglalkozása révén nem kerülhetett bizalmas információ a magyar hírszerzéshez. Az angol ismerősei emberi tulajdonságaiért és kvalitásaiért tisztelték a művészt, azonban a hivatalos Magyarországgal az 1945 és 1947 közötti koalíciós időszak kivételével egyikük sem rokonszenvezett.

EGY BOTCSINÁLTA ÜGYNÖK NEW YORKBAN

Back László idegenvezető telepítésének sikertelen kísérlete

BEVEZETÉS

1962. május 30-án Lantos Mihály rendőr százados, a Belügyminisztérium (BM) II/2-E. alosztályának tisztje javaslatot tett Back László vegyésztechnikus, IBUSZ-idegenvezető beszervezésére a Magyarországra látogató nyugati, valamint a Nyugatra utazó magyar turistacsoportok operatív ellenőrzése céljából. Back László 1922. január 12-én született Budapesten Back Bernát textilárus és Gartenfeld Irén házasságából. Apja 1945-ben a holokauszt áldozata lett, anyja a VI. kerületi Közért Vállalat eladójaként vonult nyugdíjba. Lantos értesülései szerint az idegenvezetőt az Árkád vegyipari vállalattól 1943-ban hívták be munkaszolgálatra, ahonnan 1944 szeptemberében átszökött a szovjet csapatokhoz. 1945. január 12-től 1948-ig a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) orosz nyelvű tolmácsa volt, később különböző szovjet érdekeltségű vegyi üzemeknél töltött be vezetői állásokat.

Az IBUSZ állományába 1961. július 27-én került. Az idegenvezető rövid időn belül felhívta a figyelmet egy Wilhelm Herta nevű osztrák állampolgár különös viselkedésére, amiről részletesen beszámolt. Lantos szemében Back László segítőkészsége, nyelvtudása és műveltsége révén ideális jelöltnek tűnt az idegenforgalom ellenőrzéséhez, ahol az elhárítás nem rendelkezett megfelelő hálózattal. A százados megbízhatónak és a rendszer iránt lojálisnak tartotta az idegenvezetőt, még azzal együtt is, hogy hajlamos volt a nagyképűségre és a vagánykodásra.[1]

[1] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 3.2.1 – Bt-456/1 – „Grand" – Belügyminisztérium II/2.-E alosztály. – Tárgy: Back László beszervezésére javaslat. Budapest, 1962. V. 30. 10–14.

Budai András IBUSZ-csoportvezető erősen ellentmondásosnak nevezte beosztottja magatartását. Egy külföldi társasutazáson a nem megfelelő elhelyezés miatt ő elégedetlenkedett a legjobban, az autóbusz mikrofonjába csúnya szavakkal tűzdelt vicceket mesélt, buta kifejezésekkel erőltetetten humorizált, időről időre gyerekes megnyilvánulásai voltak. Sokszor illetlenül viselkedett, mindenbe beleavatkozott, tárgyi ismeretek hiányában is jólértesültségét fitogtatta.[2]

Bár az előzetes vizsgálódásból kiderült, hogy Gartenfeld Irén az 1956 óta New Yorkban élő kisebbik fiához, Back Tibor építészhez szeretne költözni,[3] 1962. június 8-án Lantos végrehajtotta Back beszervezését. A férfi önként vállalkozott az együttműködésre, ám kételkedett magában, és vonakodott a jelentések megírásától. Ezzel egy időben hangsúlyozta, hogy megfordult benne egy, az Amerikában teendő látogatás gondolata, de nem állt szándékában kint maradni.[4] Lantos ugyanakkor figyelmeztette az idegenvezetőt, hogy nem kell rendőrként viselkednie, hiszen az általa kísért angol csoport részéről nem tapasztalt ellenséges magatartást. A kivándorlás ügye ismét szóba került, a százados viszont jelezte: Back László még nem érte el az engedélyezett életkort, az eljárásrend tanulmányozására való tekintettel az amerikai követségen történő érdeklődését mégsem kifogásolta.[5] A III/I. (Hírszerző) Csoportfőnökség már ekkor eldönthette, hogy az idegenvezetőt a külföldön végzett operatív munka ígérete ellenében édesanyjával együtt törvényes eljárással kiengedik az országból. Jogos

[2] ÁBTL – 3.2.1 – Bt-456/1 – „Grand" – IBUSZ Idegenforgalmi Beszerzési, Utazási és Szállítási Rt. – Tárgy: Back László idegenvezető jellemzése. – Budapest, 1962. VI. 6. 38–39.

[3] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/1 – BM II/9-d alosztály – 69-221-4/1962 – Tárgy: Back László. – Kapja: BM II/2-f aloszt. – Hiv. sz.: 62_102/12-1962 – Környezettanulmány. Budapest, 1962. III. 21. 20–22.

[4] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/1 – „Grand" – Belügyminisztérium II/2-F alosztály – Tárgy: „Lojzi" fen. informátor beszervezéséről Jelentés. Budapest, 1962. VI. 9. 29–31.

[5] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/1 – „Grand" – Belügyminisztérium II/2-F alosztály – Tárgy: „Lojzi" fen. informátorral tartott találkozóról Jelentés. Budapest, 1962. VIII. 10. 40–41.

viszont a kérdés: mennyire volt alkalmas Back László hírszerzői feladatra, különösen az Amerikai Egyesült Államokban diplomáciai védettség nélkül végrehajtandó küldetésre?

AZ ELHÁRÍTÁS INFORMÁTORA

1962. november 19-én 17 órától Kassai Ervin rendőr főhadnagy is részt vett az ügynökkel tartott találkozón, amelyre a Rigoletto eszpresszóban került sor. Back László elmondta, hogy a legutóbbi bécsi társasutazás alkalmával egy utas közvetlenül a megérkezést követően eltűnt, a szálloda portása azonban csak a visszaindulás előtti percekben értesítette arról, hogy az illető csomagjait a kint élő testvére két osztrák rendőr jelenlétében elszállította. Az ausztriai választás előtti estén a társaság egy szórakozóhelyen mulatott, ahol a Himnuszt követően az Internacionálét is el akarták énekelni. Back erről lebeszélte őket, majd visszament velük a szállodába, mielőtt viselkedésük provokációra adott volna alkalmat.

Kassai számára feltűnt, hogy Back csak nehezen, Lantos utasítására ült az asztalukhoz, ráadásul mindvégig zavart, cinikus és gunyoros magatartást tanúsított. Több megjegyzése is arra utalt, hogy fegyelmezetlen, nem veszi komolyan az ügynöki munkát. A fellépése határozottnak tűnt, oroszul, németül, franciául és angolul beszélt, az utóbbin belül az amerikai dialektusokat is értette. Back egyben hangsúlyozta, hogy jó véleménnyel van az állambiztonságról, és kérésre külföldön is szívesen rendelkezésre áll. A megjegyzés annak fényében hangzott el, hogy egy amerikai vállalkozó ismerőse munkát ígért neki az egyik szállodájában, ezért benyújtotta a kivándorlási kérelmet. Kassai úgy vélte, hogy váratlan megjelenésével hozta zavarba az ügynököt, ám így is úgy látta, hogy alkalmatlan a külföldi operatív tevékenységre.[6]

[6] ÁBTL – 3.2.1 – Bt-456/2. – „Grand" – BM III/I Csfség 1-A alosztály – Tárgy: „Lojzi" fn. informátorral találkozó jelentés. Budapest, 1962. XII. 10. 54–57.

Back december 23-án 15 órakor négyszemközt beszélgetett Kassaival a Lidó presszóban, aki négy osztrák és egy nyugatnémet utazási irodáról, valamint arról érdeklődött, hogy vannak-e Back számára is látható jelei annak, hogy a nyugati hírszerző szervek tucatjával létesítenek új utazási irodákat Ausztriában, ha a német békeszerződés nyomán ellehetetlenül a nyugat-berlini bázis. Az idegenvezető ezzel nem találkozott, de úgy látta, Nyugat-Berlin kiürítésével nem lehet reálisan számolni.[7] A megérzése helyesnek bizonyult, ugyanis az egykori német birodalmi főváros amerikai, brit és francia csapatok által ellenőrzött részének különállása egészen az 1990. évi egyesítésig fennmaradt.[8] Ahogy a Kádár-rendszer az 1956 utáni megtorlások miatt kialakult negatív országimázs enyhítése érdekében lazított a beutazási szabályokon, 1960-ra a nyugati országok viszonylatában is megnőtt az idegenforgalom jelentősége. Az elhárítás erre nem készült fel,[9] így Back László sem alaptalanul feltételezte, hogy egyes nyugati turistacsoportok tagjai a valóságban anyagátvételi találkozót bonyolítanak le, vagy helyszíni tanulmányozást végeznek.

Az MSZMP VIII. kongresszusa előtt feltűnt neki két angol kereskedő, akik a többi szocialista országba is valamilyen jelentős politikai esemény előtt érkeztek.[10] 1963. február 4-én délelőtt a Santos, illetve a Spartacus eszpresszóban azzal egészítette ki a nyugati idegenforgalmi vállalatok hírszerzési szerepéről mondottakat, hogy a nyugatnémet központú Gessler utazási iroda idegenvezetőjének a férje – egy korábbi Wehrmacht-tiszt – hosszabb időre elszakadt a Magyarországon tartózkodó csoportoktól. A belga Dumoulin utazási ügynökség egy alkalma-

[7] ÁBTL – 3.2.1 – Bt-456/2. – „Grand" – BM III/I Csfség 1-A alosztály – Tárgy: Találkozó „Lojzi" fn. informátorral. Jelentés. Budapest, 1963. I. 8. 63–64.

[8] Németh István: *Németország története. Egységtől az egységig (1871–1990)*. Aula, Budapest, 2002. 460–470.

[9] Krahulcsán Zsolt: A BM KEOKH és Útlevél Osztály. In Cseh–Okváth (2013): i. m. 375–379.

[10] ÁBTL – 3.2.1 – Bt-456/2. – „Grand" – BM III/I Csfség 1-A alosztály – Tárgy: Találkozó „Lojzi" fn. informátorral. JELENTÉS. Budapest, 1963. I. 8. 64–66.

zottja ugyancsak gyanúsan viselkedett.[11] Ehhez hozzá kell tennünk, hogy az 1960-as években a III/II. (Kémelhárító) Csoportfőnökség a BND (Bundesnachrichtendienst, az NSZK Szövetségi Hírszerző Szolgálata) magyar osztályát tekintette legfontosabb célpontjának,[12] de az SRG (Service General du Renseignement, Általános Tájékoztató Szolgálat, a belga katonai hírszerzés) ugyancsak dolgozott a Magyar Népköztársaság ellen.[13]

Back úgy vélte: a szűrésnél azt kellene jobban vizsgálni, hogy kik azok, akik az utolsó pillanatban jelentkeztek a társasutazásra. Az alapos ellenőrzést a sűrű programok gátolták, ráadásul tapasztalatai szerint a legtöbb nyugati turista elhitte, amit az ottani propaganda állított arról, hogy minden IBUSZ-dolgozó együttműködik a magyar kémelhárítással. A főhadnagy ekkor rákérdezett, hogy az amerikai hatóságok erre hivatkozva nem fogják-e megakadályozni az áttelepülését. Back ettől nem igazán tartott, ugyanakkor jelezte, hogy az Amerikai Egyesült Államokban magyarországi társasutazások szervezésével kíván foglalkozni.[14] Bár 1962-ben évente kb. 800-1000 amerikai fordult meg Magyarországon, Budapest és Washington viszonya még közel egy évtizeden keresztül kifejezetten ellenséges maradt.[15]

Kassai pontosan ezért úgy vélte, az amerikai hatóságok nem fogják engedni a turistaforgalom valódi kibontakozását. Az ügynök a BM kérésére segített volna egy Amerikába küldött operatív tisztet az öccse tervezőirodájában vagy annak kapcsolatai révén máshol elhelyezni, arra viszont nem látott esélyt, hogy ő maga fontos állásba kerüljön.

[11] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/2 – „Grand" – BM III/I Csfség 1-A alosztály – Tárgy: Találkozó „Lojzi" fn. informátorral. JELENTÉS. Budapest, 1963. II. 5. 68–69.

[12] Ungváry Krisztián: A Kádár-rendszer kémelhárítása. In Tischler János (szerk.): *Kádárizmus. Mélyfúrások. Évkönyv XVI.* 1956-os Intézet, Budapest, 2009. 367–376.

[13] Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár, 1978, 82.

[14] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/2 – „Grand" – BM III/I Csfség 1-A alosztály – Tárgy: Találkozó „Lojzi" fn. informátorral. Jelentés. Budapest, 1963. II. 5. 70–71.

[15] Borhi (2018): i. m. 175–217.

Kassai kedvező változásokat vett észre az ügynök viselkedésében, de Lantostól is azt hallotta, hogy az IBUSZ-os munkatársak ugyanezt érzékelik.[16]

Kassai 1963. február 23-án a KEOKH (Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság)[17] épületében közölte, hogy a BM elfogadta az idegenvezető külföldi operatív munka végzésére vonatkozó ajánlatát, ugyanakkor személyi biztonsága érdekében a felkérés egyelőre csak tippszemélyek tanulmányozására szólt. A főhadnagy az amerikai elhárítás várhatóan rendkívül alapos ellenőrzésére tekintettel részletes önéletrajzot íratott az ügynökkel, amelyben mindenekelőtt az 1946-os németországi tartózkodására, a SZEB és a szovjet vállalatok számára végzett tolmácsolásra, az IBUSZ-nál betöltött szerepére összpontosítottak.

A kiutazásra legkorábban 1963 őszén kerülhetett sor, de a vízum március 11-én lejárt. A budapesti amerikai konzulátuson azzal kellett indokolnia a késedelmet, hogy előbb be kell mutatnia az orvosi igazolást a katonai szolgálatra való alkalmatlanságáról. Kassai szükségesnek vélte, hogy a feladat politikai jelentőségének kiemelésével megerősítsék benne az elkötelezettséget, ugyanis Back rendszer iránti lojalitása erősen „kispolgári" alapon állt.[18] A BM ez utóbbi szófordulatot többek között a zsidó származás óvatos körülírására használta, ami adott szövegösszefüggésben azt jelentette, hogy az együttműködése az üldöztetés tapasztalatára épül.[19]

Back László 1963. március 10-én részletesen leírta élete történetét. Az édesapja a Back és Gerő kárpitoskellék-kereskedésben volt társtulajdonos, de 1924-ben kivált a cégből, majd családjával Nagyváradon létesített hasonló jellegű vállalkozást. Az 1928-as csődöt követően a

[16] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/2 – „Grand" – BM III/I Csfség 1-A alosztály – Tárgy: Találkozó „Lojzi" fn. informátorral. Jelentés. Budapest, 1963. II. 5. 71–72.

[17] Krahulcsán (2013): i. m. 349–364.

[18] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/2 – „Grand" – BM III/I Csfség 1-A alosztály – Tárgy: Találkozó „Lojzi" fn. informátorral. Jelentés. Budapest, 1963. II. 27. 84–91.

[19] Ungváry Krisztián: „Véres övezet" – Kovács András pokoljárása, 1939–1951. *Korall*, 2014/58. 167–185.

bukovinai Csernovicban (Csernyivci, ma Ukrajna) próbáltak szerencsét, végül Back Bernát 1930-ban kivándorolt Chilébe, ahonnan 1933-ban tért vissza. Gartenfeld Irén ez idő tájt textilhulladékkal üzletelt az újpesti piacon. Back László a polgári iskola első két évét Újpesten, a harmadik és negyedik osztályt a Nagymező utcában végezte el, utána két évig a Goldberger Textilgyárban volt gyakornok. A felsőipari iskolából 1939-ben kizárták, mert összeverekedett a Turul Szövetség – a két világháború között a legnagyobb fajvédő alapállású diákszervezet[20] – tagjaival. Sebők István kisiparosnál, majd az Árkád vegyipari vállalatnál, végül az utóbbi felszámolása után Havelka Béla textilkereskedőnél dolgozott.[21] 1943. november 3-án vonult be munkaszolgálatra a hódmezővásárhelyi V/3-as századhoz, majd nem egészen egy évvel később, 1944. október 24-én Perecseny és Szobránc mellett vágómarhákat terelő társaival eltűnt,[22] pontosabban a csoport 1944. október 24-én a Vörös Hadsereg fogságába esett.

Back egy idő múlva saját felelősségére elindulhatott Budapestre megkeresni a szüleit, de Monor környékén feltartóztatták az oroszok. 1945. január 11-én már Kispesten volt, egy héttel később az elsők között lépett a gettó területére, ahol a Wesselényi utcában megtalálta édesapja holttestét. A budai oldalon – a Kun páter vezette nyilas különítmény miatt nem kisebb életveszély közepette[23] – rejtőzködő édesanyjával csak február elején találkozott. Az öccse augusztusban tért vissza Bergen-Belsenből. 1945 májusában megkapta a Lázár utca

[20] Szécsényi András: Végváry József pályája: a Turul Szövetségtől az ÁVH-ig. *Múltunk, Politikatörténeti folyóirat*, 2011/3. 7–35.

[21] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/2 – „Grand" – BM III/I Csfség 1-a alosztály – Adta: „Lojzi" fn. ügynök – Vette: Kassai Ervin r. fhdgy. – Idő: 1963. III. 10. – Hely: Nyilvános – Tárgy: „Lojzi" fn. ügynök önéletrajza. – Jelentés. Budapest, 1963. III. 18. 98–100.

[22] Honvédelmi Minisztérium Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum Központi Irattára (HM HLM KI) C=14886/nyv. 1945. 92. Névszerinti veszteségkimutatás V/3. Kisegítő Munkaszolgálatos Század. Név: Back László. Rendfokozat: kmsz. Állománytest: V/3. kmsz. szd. Veszteség: Eltűnt. Veszteség ideje: 1944. október 24. Veszteség helye: Perecseny-Szobránc. 1.

[23] Csonka Laura: Egy minorita szerzetes a nyilasok szolgálatában – Kun András élete. *Múlt és Jövő*, 2015/4. 89–100.

7. szám alatti lakást. Back László megismerkedett Kardos Erikával, akit szeretett volna feleségül venni, a nő viszont Londonba költözött a nővéréhez.

Back 1946. március 21-én cionista kivándorlókkal elindult nyugat felé, de Pockingból már nem sikerült továbbjutnia.[24] A szóban forgó dél-bajorországi kisváros mellett működött a németországi amerikai megszállási zóna legnagyobb menekülttábora, amelyben főleg a holokauszt túlélői, valamint a háború utáni zűrzavar közepette a Szovjetunióból elmenekült zsidók tartózkodtak.[25] Back László elmondása szerint az amerikai hadsereg számára fordított, amely bizalmi feladatként értelmezhető, hiszen akik az Amerikai Egyesült Államokba szerettek volna menni, azokat a CIC (Counterintelligence Corps [Kémelhárító Testület] – az amerikai hadsereg felderítő és elhárító szolgálata) alaposan kihallgatta a korábbi életükről.[26]

1946 őszén édesanyja romló egészségi állapotára való tekintettel engedett a hazatérésre vonatkozó kérésnek, amihez az is hozzájárult, hogy minden reményét elvesztette a Nagy-Britanniába történő eljutásra.[27] A második világháborút követő években az MI5 (Military Intelligence Section 5, a brit kémelhárítás) a Stern-csoport nevű cionista terrorszervezetben látta a legkomolyabb fenyegetést, ezért mindent elkövetett a Palesztinába irányuló illegális zsidó bevándorlás visszaszorítására, ami nyilvánvalóan nem javította a szigetországba bejutás esélyeit.[28]

[24] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/2 – „Grand" – BM III/I Csfség 1-a alosztály – Adta: „Lojzi" fn. ügynök – Vette: Kassai Ervin r. fhdgy. – Idő: 1963. III. 10. – Hely: Nyilvános – Tárgy: „Lojzi" fn. ügynök önéletrajza. – Jelentés. Budapest, 1963. III. 18. 101–102.

[25] Pinson, Koppel S.: Jewish Life in Liberated Germany: A Study of the Jewish DP's. *Jewish Social Studies*, 1947/2. 101–108.

[26] Simándi Irén: *„Nemzetközi sajtószemle" a Szabad Európa Rádióban*. Gondolat, Budapest, 2006. 158.

[27] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/2 – „Grand" – BM III/I Csfség 1-a alosztály – Adta: „Lojzi" fn. ügynök – Vette: Kassai Ervin r. fhdgy. – Idő: 1963. III. 10. – Hely: Nyilvános – Tárgy: „Lojzi" fn. ügynök önéletrajza. – Jelentés. Budapest, 1963. III. 18. 102–103.

[28] Andrew (2009): i. m. 390–404.

A háború utáni nehéz gazdasági helyzetben még Németország amerikai megszállási övezetében is képtelenség volt elhelyezkedni,[29] ráadásul a zsidó menekültek túlnyomó többsége amúgy sem ott képzelte el a további életét.[30] Back László visszatérése után egészen 1947 végéig a szovjet hadseregnél volt fordító,[31] majd a Tolnai Textilgyárnál és a Szerves Vegyipari Kutató Intézetben tett kitérőt követően 1950 áprilisától az év végéig a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium két orosz szakértője számára tolmácsolt.[32] 1952-ben az úti kiadások elszámolásánál elkövetett visszaélés miatt társadalmi tulajdon ellen folytatólagosan elkövetett csalás miatt vádat emeltek ellene. A budapesti központi járásbíróság hat hónap letöltendő szabadságvesztésre ítélte,[33] ám az 1953-as közkegyelem jóvoltából nem kellett börtönbe vonulnia. Back a Kermi (Kereskedelmi Minőségellenőrző Intézet) állományába került, majd 1955-től a Fővárosi Műanyag- és Töltőtollgyárban a minőségi ellenőrzést irányította. 1959-ben átigazolt a Politur Vegyitermék Kisipari Termelő Szövetkezetbe (KTSZ), ahonnan 1961 nyarán betegsége miatt távozni kényszerült.[34]

[29] Jobst Ágnes: Száműzetésre ítélve. Az oberammergaui NATO-kiképzőközpont magyar tagozatának oktatói a magyar hírszerzés jelentéseinek tükrében. In Palasik Mária – Pócs Nándor (szerk.): *Titkos hidak. Az állambiztonság és a magyar emigráció kapcsolatai 1945–1989*. Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára – Kronosz, Budapest–Pécs, 2021. 93–95.

[30] Pinson (1947): i. m. 114–118.

[31] HM HLM KI 1922-es évfolyam névjegyzék, 155/564-641, Back László, 1963. 1.

[32] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/2 – „Grand" – BM III/I Csfség 1-a alosztály – Adta: „Lojzi" fn. ügynök – Vette: Kassai Ervin r. fhdgy. – Idő: 1963. III. 10. – Hely: Nyilvános – Tárgy: „Lojzi" fn. ügynök önéletrajza. – Jelentés. Budapest, 1963. III. 18. 103–104.

[33] Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXV-4-a. 1837/1953. 2. B./a 20005/1953/3. sz. Panaszovits László és társai, 1953. II. 10. 1–3.

[34] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/2 – „Grand" – BM III/I Csfség 1-a alosztály – Adta: „Lojzi" fn. ügynök – Vette: Kassai Ervin r. fhdgy. – Idő: 1963. III. 10. – Hely: Nyilvános – Tárgy: „Lojzi" fn. ügynök önéletrajza. – Jelentés. Budapest, 1963. III. 18. 104.

A FELKÉSZÍTÉS FOLYAMATA

1963. április 3-án a Vörösmarty presszóban az ügynök beszámolt az amerikai idegenforgalmi szakemberek delegációjának programjáról, amelynek keretében több szerződést is sikerült tető alá hozni. A politikai vitától mindenki tartózkodott, csak szakmai kérdésekkel foglalkoztak. Az idegenvezető ugyanakkor elújságolta, hogy három állásajánlatot kapott az amerikai vendégektől, ha végül a kivándorlás mellett dönt. Borsányi Imre rendőr őrnagy, a III/I-1-A alosztály vezetője ekkor több olyan (nem részletezett) kommunikációs trükköt is bemutatott, hogyan lehet politikai téren passzív emberektől is értékes információkat szerezni.

Back úgy érezte, hogy erre még nem készült fel, a személyi tanulmányozásra sokkal komolyabb esélyt látott, de pár kérdést szeretett volna tisztázni. Amennyiben mégsem sikerül hasznos munkát végeznie, vagy biztonsági helyzete nem kielégítő, segítenék-e a hazatérését és itthoni elhelyezkedését? Anyja és testvére is megkapná-e a konzuli útlevelet? A nyugdíj megállapításakor beleszámítják-e a kiküldetését? Az őrnagy közölte, hogy az állambiztonsági szervek hosszú távra szóló együttműködést várnak, de gond esetén a családtagokkal együtt kimentenék, valamint Back külföldön töltött éveit is beleszámolják a járandóságába.[35]

Borsányi úgy látta, hogy az ügynökben munkál a gyors és a könnyű meggazdagodás vágya, de a törvényes kereteken nem akar túllépni. A hírszerzés elvárásait már értette, alkalmasnak látszott a külföldi munkára, viszont messze állt még a körültekintő, céltudatos és következetes tevékenységtől. Kassai is osztozott a bírálatban, amiért nem készült fel a beszámoltatásra, így Back állandó bizalmaskodása és közbeszólásai miatt az irányítás kicsúszott a kezéből.[36] Az alosztályvezető 1963. április 8-án végül hozzájárult az ügynök Amerikai Egye-

[35] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/2 – „Grand" – BM III/I Csfség 1-A alosztály – Tárgy: Találkozó „Lojzi" fn. ügynökkel. Jelentés. Budapest, 1963. IV. 6. 111–114.

[36] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/2 – „Grand" – BM III/I Csfség 1-A alosztály – Tárgy: „Lojzi" ügye. Jelentés. Budapest, 1963. IV. 8. 115–119.

sült Államokba történő telepítéséhez, de az elhúzódó ellenőrzésre tekintettel másfél-két év múlva tervezte aktiválni, amikor már David Porvin, a patrónusának tekinthető amerikai állampolgárságú szállodatulajdonos segítségével megfelelő állásba kerül.[37]

Back Lászlót a Honvéd Kórház katonai szempontból nélkülözhetőnek nyilvánította, végül egészségi állapotára való tekintettel az Útlevélosztály szintén hozzájárult a kivándorláshoz.[38] Az ügynök korábbi munkahelyein végzett ellenőrzés megállapította, hogy Back egy politikai téren passzív, szakmailag közepesen felkészült ember. A Kermi 1955-ben racionalizálás miatt elbocsátotta, a Fővárosi Műanyag- és Töltőtollgyártól önként távozott, a Politur KTSZ pedig azért tanácsolta el, mert határozatlansága nyomán beosztottjai előtt megszűnt a tekintélye. Löbl Tibor KTSZ-elnök – aki 1946 márciusa és novembere között ugyancsak Pockingban tartózkodott – viszont arra hívta fel a BM figyelmét, hogy az idegenvezető szívesen segített másoknak. A többi magyar menekülthöz hasonlóan Back sem volt kivételezett helyzetű, tudniillik Murray parancsnok és John Dillon főhadnagy a fontos személyeket – katonatisztek, gazdasági vezetők, tudósok – rövid időn belül kiemelte, és átirányította egy másik táborba.[39]

1963. június 28-án a KEOKH épületében az idegenvezető beszámolt az amerikai mezőgazdasági főiskolások magyarországi útjáról, az amerikai követségen tett látogatásáról. Borsányi örömmel nyugtázta, hogy Back végre nem romantikus kalandként tekint az elhárítási és a hírszerzési tevékenységre, de rámutatott, hogy az előre meghatározott módszerektől való eltéréssel és lazaságokkal saját biztonságát veszélyeztetné. Az ügynök a testvére tervezőirodájában, az idegenforgalom

[37] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/2 – „Grand" – BM III/I Csfség 1-A alosztály – Tárgy: „Lojzi" fn. ügynök telepítésére JAVASLAT. Budapest, 1963. IV. 8. 124–126.

[38] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/2 – „Grand" – BM III/I Csfség 1-a alosztály – Tárgy: „Lojzi" fn. ügynök ügyében Jelentés. Budapest, 1963. IV. 11. 127–128.

[39] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/2 – „Grand" – BM III/I Csfség 1-A alosztály – Tárgy: „Lojzi" fn. ügynök ellenőrzéséről jelentés. Budapest, 1963. V. 30. 138–144.

vagy a vegyipar területén gondolt elhelyezkedni, az őrnagy viszont hangsúlyozta, hogy ezt össze kell hangolnia a hírszerzés céljaival.[40]

A gyakorlati kiképzése magában foglalta a fényképezést, a találkozóhely felderítését és leírását, a tárgyi postaláda használatát, valamint egy-két gyakorlatot a figyelés felfedésére. A levelezés során virágnyelvű üzeneteket készült használni. „Időjárás" vagy közömbös szövegű levelezőlap az Empire State Buildingről azt jelentette, hogy a Magyar Népköztársaság számára érdemi hírszerzést folytathat. „Levegő" vagy levelezőlap a Rockefeller Centerről azt jelezte, hogy az FBI (Federal Bureau of Investigation, Szövetségi Nyomozó Iroda, az Amerikai Egyesült Államok legfontosabb kémelhárító szervezete)[41] kihallgatta, míg „Tenger" vagy levelezőlap az ENSZ-palotáról pedig azt, hogy be is szervezte. „Könyv" vagy nappali felvétel felhőkarcolókról azt közölte, hogy ellenőrzés alatt áll. „Újság" vagy éjjeli felvétel a felhőkarcolókról a veszély megszűnéséről tudósított. A III/I. Csoportfőnökség képeslapján a „Helyzet" szó vagy a Lánchíd beszámolóra rendelte, míg a „Színház" vagy az Opera a végtelenített találkozók kezdetét jelentette. A kapcsolatfelvételi hely a Cloisters Múzeum, az időpont a feladást követő hónap második szerda 14 órakor volt.[42] Az ügynök két-három havonta esedékes leveleit a XIII. kerületi Mautner Sándor utca 13. alatti fedőcímre küldte Wellesz Judit („Szíves" fedőnevű hálózati személy) pénzügyi revizornak.[43]

Back édesanyja végül 1963 augusztusában indult útnak, október 1-jén pedig már a fia is átvette vízumát az amerikai követségen. Az

[40] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/2 – „Grand" – BM III/I Csfség 1-A alosztály – Tárgy: Találkozó „Lojzi" fn. ügynökkel JELENTÉS. Budapest, 1963. VI. 29. 148–151.

[41] Batvinis, Raymond J.: *The Origins of FBI Counterintelligence*. Lawrence, University Press of Kansas, 2007. 75.

[42] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/2 – „Grand" – BM III/I Csfség 1-A alosztály – Tárgy: „Lojzi" fn. ügynök gyakorlati kiképzésére JAVASLAT. Budapest, 1963. IX. 30. 165–167.

[43] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/2 – „Grand" – BM III/I Csfség 1-A alosztály – Tárgy: „Lojzi" fn. ügynök ügyében levelező fedőcímtulajdonosra javaslat. Budapest, 1963. IX. 30. 168–169.

utasítás szerint az általa korábban megismert amerikai állampolgárok közül azokkal kellett jó viszonyt kialakítania, akik támogathatták az állásszerzésben és újabb kapcsolatok építése terén. Az FBI ellenőrzési eljárását és a munkahelyét kellett tanulmányoznia, de a tényleges felhasználásról csak a személyes kapcsolatfelvételt követően terveztek dönteni.[44]

GYANÚS MOMENTUMOK

1963. október 15-én Back László elhagyta az országot,[45] majd február 5-én feladta az első levelét a megadott fedőcímre. Az egykori idegenvezető először a New York-i Queensben bérelt lakást 55-12 97th Place Forest Hills címen. Amikor a szerződés lejárt, édesanyjával átköltözött a Travel Mart német utazási iroda bérházába a 300 East86th Street alá, minthogy Gartenfeld Irén az ismerősei közelében szeretett volna tartózkodni, akikkel magyarul vagy németül beszélhetett. Back eseti megbízással a BH Krueger kozmetikai cégnél dolgozott, de még nem került végleges állásba.[46]

Szőke Béla rendőr alezredes, a III/I. Csoportfőnökség 1-es Osztályának a vezetője[47] környezettanulmány készítését rendelte el Back első tartózkodási helyéről, amit csak operatív tiszt hajthatott végre. A 300 East 86th Street felderítésénél ugyanez az irányelv érvényesült, ugyanakkor egy olyan vázlatot is el kellett küldenie Budapestre, amely a magyar diplomaták lakóhelyét a fenti épülethez viszonyítottan ábrázolja. A parkolókat, a közlekedési útvonalakat, a napi ügyintézés

[44] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/2 – „Grand" – BM III/I Csfség 1-A alosztály – Tárgy: „Lojzi" fn. ügynök telepítésére javaslat. Budapest, 1963. X. 1. 170–173.

[45] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/3 – „Grand" – X/1. sz. utasítás „A"-tól. – Róna elvtársnak! New York. – Tárgy: Grand fn. ügynök. – Budapest, 1963. X. 16. 39.

[46] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/3 – „Grand" – BM III/I Csfség – 1-a alosztály – Tárgy: "Grand" fn. ügynök ügyében Jelentés. Budapest, 1964. II. 11. 41–42.

[47] Palasik (2013): i. m. 74.

helyszíneit, valamint az FBI-megfigyelők elhelyezkedését ugyancsak fel kellett tüntetnie.[48]

A magyar ENSZ-diplomaták többsége egy pár évvel korábban elkészült 22 emeletes apartmanház felső szintjein kapott elhelyezést a 300 East 86th Street alatti épülettel átellenben. Csatorday Károly – 1961–1970 között a Magyar Népköztársaság ENSZ-nagykövete[49] – a 19. emeleten lakott, míg Horváth József rendőr százados (fedőneve „Róna"), a rezidentúra vezetője[50] és a többi küldött a bérleményéből a 87th Streetet láthatta. Az ügynök egy hatlakásos, 1950 körül átadott bérházban élt, amely a környező magasépületek gyűrűjében már nem illett a városképbe. A földszinten egy italbolt, egy virágüzlet és egy női fodrász működött a 2nd Avenue-ra nyíló bejárattal.

A közeli Grand Union élelmiszerüzletben komoly esély volt a véletlen találkozásra, hiszen az ENSZ-delegáció többi tagja is jellemzően ott intézte a vásárlást. A „Bálint virágüzlet" tulajdonosa arcról már ismerte Horváthot, akinek beosztása valószínűleg nem maradt előtte titokban. Az FBI emberei jellemzően a 300-as számú ház előtt várakoztak, mert onnan esett a legjobb rálátás a 22 emeletes épületre. A Magyar Népköztársaság küldöttjei gyalogosan és gépkocsival a 86. utca – Madison Avenue útvonalon, míg az autóbusszal a 2nd Avenue érintésével jutottak el az ENSZ-székházba.[51] Az osztályvezető utasítása értelmében az ügynököt a rezidentúra tisztjeinek fényképről fel kellett ismerniük, felbukkanása esetén azonban ki kellett térniük az útjából, ellenőrzésére vagy megfigyelésére a rezidentúra nem foganatosíthatott intézkedést.[52] Borsányi Imre (fn. „Réti"), a következő New

[48] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/3 – „Grand" – III/2. sz. utasítás „A"-tól. – Róna elvtársnak! New York. – Tárgy: Grand fn. ügynök ügyében. – Budapest, 1964. III. 16. 44–45.

[49] Baráth–Gecsényi (2015): i. m. 152.

[50] Pál István: Egy felesleges tiszteletkör. A hírszerzés célszemélye: Kelen Imre karikatúrista. *Levéltári Szemle*, 2017/1. p. 51.

[51] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/3 – „Grand" – 0401/A-1964. sz. jelentés. – Tárgy: Grand. – New York, 1964. IV. 22. 49.

[52] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/3 – „Grand" – V/1. sz. utasítás „A"-tól. – Róna elvtársnak! New York. – Tárgy: Grand fn. ügynök. – Budapest, 1964. V. 8. 51.

York-i rezidens[53] 1964. október 15-én véletlenül megpillantotta Back Lászlót, aki viszont nem vette őt észre. Nyolc nappal később, amikor az őrnagy odalépett a 2nd Avenue egyik kirakatához, a korábbi idegenvezető udvariasan elmosolyodott, majd továbbállt. Borsányi, aki ekkor Galambos (Glumácz) József (fn. „Bányai") társaságában tartott hazafelé, nem tulajdonított nagy jelentőséget a véletlen találkozásnak.[54] Back László a Wellesz Judittal folytatott levelezéshez külön postafiókot rendszeresített, amely óhatatlanul újabb támadási felülettel szolgált.[55] Ekkor már ugyanis javában zajlott a CIA (Central Intelligence Agency, Központi Hírszerző Ügynökség) HTLINGUAL fedőnevű programja. Ennek keretében 1956-tól 1972-ig a New York-i Kennedy és La Guardia nemzetközi repülőtéren 215 ezer, a Szovjetunióba és Kelet-Európába küldött levelet bontottak fel,[56] míg az FBI 1959-től hat éven keresztül ugyanígy tömeges ellenőrzést végzett nyolc amerikai nagyváros, például New York postahivatalaiban.[57]

1964. június 22-én Köves Tamás (Köwes Thomas, Ben-Gan Tuvir), a UPI (United Press International) amerikai hírügynökség izraeli állampolgárságú bécsi tudósítója, akit a magyar állambiztonsági szervek az amerikai hírszerzés kapcsolatrendszerébe tartozó, de nagyotmondásra hajlamos személynek tartottak, egy rendszerkritikus szemléletű Balaton-parti összejövetel alkalmával kijelentette, hogy Back László az 1950-es évek elején az Államvédelmi Hatóság (ÁVH)

[53] Pál–Szilágyi (2021): Párbeszéd az ENSZ-ben. Adalékok a Magyarország és Costa Rica közötti kapcsolatfelvétel történetéhez. *Világtörténet*, 2021/3. p. 384.

[54] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/3 – „Grand" – 1014/A-1964. sz. jelentés. – Tárgy: Grand. – New York, 1964. X. 29. 65.

[55] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/3 – „Grand" – III/I. Csfség 1-A alosztály – Tárgy: „Grand" fn. ügynök levele. – Jelentés. Budapest, 1964. XI. 9. 69–70.

[56] Richelson, Jeffrey T – Ball, Desmond: *The Ties That Bind. Intelligence Cooperation between the UKUSA Countries – the United Kingdom, the United States of America, Canada, Australia and New Zealand*. Allen & Unwin, Boston, 1985. 122–127.

[57] Weiner (2013): i. m. 332.

hivatásos állományába tartozott.[58] Szőke alezredes az 1965. április 15-én kelt utasításában megemlítette az eseményt, ugyanakkor hangsúlyozta, hogy az állítás valótlansága és a forrás kétes megbízhatósága miatt a rezidentúra ne tulajdonítson komoly jelentőséget Köves megnyilvánulásának.[59]

Back időközben átköltözött a 240 East 82nd Street alatti 21 emeletes társasházba. Szilágyi Zoltán tanácsos (fn. „Széki"),[60] akinek szolgálati lakása ebben az épületben volt, már elkezdte a magyar származású lakók összeírását, de Back László nem szerepelt közöttük. Ezzel egy időben kiderült, a bolgár és a csehszlovák ENSZ-misszió egy-egy tagja is ugyanebben a házban él.[61] Kovács Tibor rendőr alezredes (fn. „Szirtes"), a III/I-1-es Osztály helyettes vezetője[62] május közepén úgy döntött, hogy a kapcsolatfelvételt személyesen kell lebonyolítania, ugyanis a december 27-i értesítés három hónapos csúszással jutott el az ügynökhöz.[63]

Borsányi úgy készült, hogy az elhárítás fokozódó jelenléte önmagában még nem gátolja a találkozó megtartását, de lakóhelyéhez közel nem vállalkozott a lebonyolítására, tudniillik Back Lászlót és édesanyját a magyar negyedben sokan ismerhették. A rezidens a meghívást közvetítő lepecsételt képeslapot az ügynök postaládájában javasolta elhelyezni, a második esetben munka után tervezte megszólítani, de az is szóba került, hogy véletlenszerűen összefut vele, és találkozót egyeztet a Queensben található Immaculate Conception

[58] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/3 – „Grand" – Belügyminisztérium III/I-1-A alo. – Tárgy: Koesz (Köves) Tamás érdeklődése „Grand" fn. ügynökünk múltjáról – Jelentés. Budapest, 1964. X. 21. 59– 61.

[59] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/3 – „Grand" – IV/4. sz. utasítás „A"-tól. – Réti elvtársnak! New York. – Tárgy: Kapcsolatfelvétel GRAND fn. ügynökkel. – Budapest, 1965. IV. 15. 86–87.

[60] Pál–Szilágyi (2021): i. m. 374.

[61] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/3 – „Grand" – IV/23/65/A-nak – Tárgy: Grand KT-ja. – Jelentés. New York, 1965. IV. 26. 90.

[62] Palasik Mária: Meszler (Kovács) Tibor. In Gyarmati–Palasik (2013): i. m. 345–346.

[63] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/3 – „Grand" – V/3. sz. utasítás „A"-tól. – Réti elvtársnak! New York. – Tárgy: Grand ügye. – Budapest, 1965. V. 17. 91.

Church (Szeplőtlen Fogantatás Temploma) bejáratához.[64] Kovács Tibor alezredes egyetértett Borsányi elképzeléseivel, de tartott attól, hogy a társasház közös postaládájába csak a postás helyezhet el küldeményt. Az ügynök munkahelyéről környezettanulmány nem készült, ezért az ottani kapcsolatfelvételt a helyszíni szemle eredményétől tette függővé.

Az osztályvezető szigorú bírálatban részesítette Back Lászlót, amiért egy olyan társasházba költözött, ahol a magyar ENSZ-misszió tagjai is laknak. A korábbi idegenvezető ugyanis akaratlanul is összefuthatott és szóba elegyedhetett az óhaza hivatalos küldöttjeivel, amivel nemcsak önmagára, hanem az operatív személyzetre is ráirányíthatta az amerikaiak figyelmét. Az alezredes különösen neheztelt azért, mert az ügynök az operatív üzenetek fogadására létesítette az önálló postafiókot, ahová az összes küldemény mindig ugyanarról a címről érkezett. Ekkor már gyanította, hogy Back levelezése is ellenőrzés alatt áll.

Az ügynök azt az utasítást kapta, hogy fordítson különleges figyelmet gyors- és gépíró, titkárnőképző iskolákra, keresse a hallgatókkal való ismerkedés lehetőségeit, a kapcsolatot azokkal a végzősökkel tegye folyamatossá, akik érdekes objektumban helyezkednek el.[65] Az 1-es Osztály Back Lászlót a HVA (Hauptverwaltung Auflklärung [Külső Felderítési Főosztály] – az NDK hírszerzése) által kidolgozott módszerrel (ún. „Rómeó") kémként tervezte felhasználni egy-két olyan egyedülálló hölgy behálózására, aki hivatalában állam- és szolgálati titkokhoz való hozzáféréssel rendelkezett. Az NSZK-ban sikeresen alkalmazott gyakorlat a közös nyelvre és kulturális háttérre épült, ám egy frissen Amerikába érkezett bevándorlóval aligha lehetett volna a jórészt a felsőbb társadalmi rétegekből jövő, felelősségteljes beosztásokban dolgozó hivatalnoknőket megkörnyékezni.[66]

[64] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/3 – „Grand" – V/26/65/A-nak – Tárgy: Grand ügye. – Jelentés. New York, 1965. V. 24. 92–93.

[65] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/3 – „Grand" – VI/10. sz. utasítás „A"-tól. – Réti elvtársnak! New York. – Tárgy: Kapcsolatfelvétel Granddal. – Budapest, 1965. VI. 17. 97–99.

[66] Andrew, Christopher – Mitrohin, Vaszilij: *A Mitrohin-archívum. A KGB otthon és nyugaton*. Budapest, Talentum Kiadó, 2000. 449–454.

Az III/I. Csoportfőnökséget valahol mégiscsak nyugtalanította a UPI tudósítójának a megjegyzése, ezért a következő kérdésekre vártak választ: Back László kapott-e idézést az amerikai hatóságoktól? Érdeklődött-e valaki az otthoni életével kapcsolatban? Személyesen vagy látásból ismeri-e Köves Tamás újságírót?[67]

A BUKÁS FELÉ

Borsányi 1965. július 11-én 14 órakor az előre megbeszélteknek megfelelően a Cloisters Múzeumban várakozott, hogy ne hívja fel magára a bejáratnál lévő biztonsági emberek figyelmét. Az ügynök pontosan megjelent, a beszámoltatás helyszíne azonban többször is változott. Back László bevallotta, hogy munkahelye két hónappal korábban megszűnt, amit édesanyjának nem volt bátorsága elmondani. A heti 50 dolláros munkanélküli-segélyen kívül az öccse támogatásából élt, miközben úgy tett, mintha dolgozni járna. Az elhelyezkedése is bizonytalan volt, mindössze két ígérete tűnt perspektivikusnak: a Johnson and Johnson New Brunswick-i hintőporgyára, valamint a Clairol kozmetikai cég egyik New Yorkhoz közeli részlege. Bár érdemi választ még egyiküktől sem kapott, az idegenforgalomba az alacsony bérszínvonal miatt nem akart visszatérni.

Borsányi azt szorgalmazta, hogy amint anyagilag egyenesbe jött, menjen át egy hírszerzési szempontból érdekes állásba. Back azonban azt ismételgette, hogy amerikai állampolgárságának megszerzése előtt ez nem volna célszerű, mert felkeltheti az FBI figyelmét. A vegyészek szakmai szövetségéhez kívánt csatlakozni, hogy elhelyezkedése érdekében ajánlókat, a rezidentúra számára pedig tippszemélyeket találjon. Tudniillik Back kapcsolatrendszere néhány magyar származású amerikaira korlátozódott, akik operatív lehetőséggel nem rendelkeztek. Az amerikai rendőrség vagy az elhárítás ugyan nem kereste,

[67] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/3 – „Grand" – VI/10. sz. utasítás „A"-tól. – Réti elvtársnak! New York. – Tárgy: Kapcsolatfelvétel Granddal. – Budapest, 1965. VI. 17. 99–102.

de több jel is arra utalt, hogy ellenőrzés alatt tartja. A társasházban működő éjjel-nappali portaszolgálattól függetlenül valaki erőszakkal behatolt a postaládájába, az otthonról érkező leveleit felbontották, majd – véleménye szerint – dextrinnel visszaragasztották. A négy-öt napos kézbesítési határidővel szemben a decemberi képeslapot csak márciusban kapta kézhez.

Továbbá az is kérdésesnek tűnt, hogy Nagy László pincér, akit a kinti magyarok többsége FBI-informátornak tekintett, többször is Back régi életéről faggatta Kardos Magda zongoraművészt.[68] A jelentésben az Operettszínház egykori szubrettjéről volt szó, aki az 1960-as évek elején szerelembe esett a budapesti Tarka Színpadon vendégszereplő brazil varietétársulat egyik tagjával. A színésznő a férfi szülőhazájába költözött, majd a viszony zátonyra futása nyomán az Amerikai Egyesült Államokba menekült, ahol a New York-i EMKE presszóban zongoristaként vállalt tehetségéhez méltatlan szerepet.[69] Borsányi szerint Nagy kíváncsisága nem feltétlenül volt egyenlő az operatív ellenőrzéssel, de a 2nd Avenue-n lévő magyar presszóktól és éttermektől a vendégek többségének antikommunista felfogása és FBI-os kapcsolatai miatt megpróbálta az ügynököt eltéríteni.

A „véletlen" találkozás helyszíne átkerül a Broadway és a 204th Street sarkán lévő Dyckman House kerti bejáratához. Rossz idő esetén a Broadway 4871. szám alatti Hawthorne Garden bejáratánál kellett várakoznia, ahonnan be lehetett húzódni a környéken lévő éttermekbe, kedvező időjárás esetén pedig rajta keresztül könnyen el lehet érni a Cloisters parkját. A fedőcím változatlan maradt, de a levelezés Man György, az idegenvezető egykori munkatársa nevében ment tovább. Az ügynök vállalta, hogy három-négy havonta küld beszámolót helyzetéről, és legközelebb azonnal jelzi állása elvesztését, valamint megszünteti a külön postafiókot.

Back László nem akart megnősülni, de jelezte, hogy készen áll egy vele azonos korú, fontosabb helyen dolgozó hivatalnoknő elcsá-

[68] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/3 – „Grand" – VII/4/1965/A-nak – Tárgy: Grand ügye. – Jelentés. New York, 1965. VII. 15. 103–107.

[69] Kalmár Tibor: *Sztárok az éjszakában*. Kossuth, Budapest, 2015. 91–92.

bítására. A rezidens úgy látta, hogy az ügynök kényelemszeretetből és félelemből igyekszik elkerülni a feladatok teljesítését, így további egy-másfél éves pihentetésre tett javaslatot.[70] Kovács alezredes egyetértett Borsányi őrnaggyal, mert Nagy László megjelenését veszélyesnek nyilvánította.[71] Borsányi úgy vélte, hogy a turizmus területén valóban nem túl magasak a fizetések, Back László régi ismerőseitől sem kapott jó ajánlatokat. Arról viszont nem érdeklődött, hogy mely utazási irodákba jelentkezett. Az operatív üzeneteknél azért változott az aláíró személye, mert az ügynök elmondása szerint anyja állandóan vitatkozni kezd, ha Wellesz Judittól jön levél. Gartenfeld Irén abból indult ki, hogy fia felelőtlen ígéretekkel bolondítja régi ismerősét, amiről ismerőseinek is rendszeresen panaszkodott.[72]

Back László 1965. szeptember 27-én megírta Brück Györgyné nevű ismerősének, hogy Mr. Porvin meghívására Floridában tölti szabadságát, és vendéglátója arról próbálja meggyőzni, hogy anyjával költözzön a szomszédságukba. Kiszler Béla rendőr hadnagy mindezt úgy értelmezte, hogy az ügynök menekül a feladatai elől, tehát jó eséllyel elfogadja a felkínált állásajánlatot.[73] Horváth József alosztályvezető egyetértett Kiszler hadnaggyal, ezért a rezidentúrának azonnal jelentenie kellett, ha az áttelepülés aktuális lesz.[74] Az ügynök november 16-án arra kérte Brück Györgynét, hogy a zsidó hitközségen belül keressen tanúkat, akik az NSZK által fizetendő jóvátétel elintézéséhez igazolják a munkaszolgálatban töltött éveit.[75] Az asszonynak két

[70] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/3 – „Grand" – VII/4/1965/A-nak – Tárgy: Grand ügye. – Jelentés. New York, 1965. VII. 15. 107–110.

[71] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/3 – „Grand" – IX/8. sz. utasítás „A"-tól. – Réti elvtársnak! New York. – Tárgy: Grand fn. ügynök ügye. – Budapest, 1965. IX. 17. 117–118.

[72] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/3 – „Grand" – IX/31/65/A-nak – Tárgy: Grand ügye. – Jelentés. New York, 1965. IX. 28. 121–122.

[73] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/3 – „Grand" – III/I. Csfség 1-A alosztály – Tárgy: „Grand" ügyében. – Jelentés. Budapest, 1965. IX. 30. 119.

[74] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/3 – „Grand" – X/18. sz. utasítás „A"-tól. – Réti elvtársnak! New York. – Tárgy: Grand ügynök ügye. – Budapest, 1965. X. 12. 135.

[75] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/3 – „Grand" – III/I. Csfség 1-A alosztály – Tárgy: „Grand" ügyében. – Jelentés. Budapest, 1965. XI. 26. 141.

héttel későbbi levelében elújságolta, hogy a Flavormatic (helyesen Flavormate) vállalatnál parfümőri beosztásba került,[76] Wellesz Juditot viszont csak december 22-én értesítette erről.[77]

1965. október 16-án váratlan fordulat történt, tudniillik Szabó László rendőr őrnagy – diplomáciai tisztsége szerint a londoni nagykövetség gazdasági attaséja – alig pár hónappal a kihelyezése utána váratlanul eltűnt a szolgálati helyéről, majd nem sokkal később politikai menedékjogot kért az amerikai kormánytól.[78] 1966 elején Horváth József rendőr őrnagy, az 1-a (amerikai) alosztály vezetője az átállással összefüggésben felülvizsgálta Back operatív tevékenységének történetét, miközben több aggasztó jelet sorolt fel, amelyek megkérdőjelezték az ügy folytatását.[79] Szabó őrnagy 1963 őszén került az (akkor még) angol–amerikai alosztályra, ugyanakkor 1964. június 27-től augusztus 2-ig vett részt az oxfordi angolnyelv-tanfolyamon,[80] amit az alosztályvezető összefüggésbe hozott Köves Tamás már említett megnyilvánulásával. (Véleményük szerint ez tévedés volt, mivel a CIA a nyelvi felkészüléssel egy időben végezte Szabó tanulmányozását és meggyőzését, azaz a legszigorúbb titoktartásban volt érdekelt. A bécsi viszonyokat jól ismerő Köves megjegyzése inkább azt a célt szolgálta, hogy az ellenzéki beállítottságú társaságból senki ne kérje Back közreműködését a kisebb-nagyobb illegális ügyletekhez.)

Horváth őrnagy úgy vélte, hogy Szabó hallhatta az ügynök személyével és alkalmasságával kapcsolatos vitákat, hozzájuthatott a levélellenőrzés anyagaihoz, betekintést nyerhetett a jelentésekbe és

[76] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/3 – „Grand" – III/I. Csfség 1-A alosztály – Tárgy: „Grand" ügyében. – Jelentés. Budapest, 1965. XII. 13. 138.

[77] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/3 – „Grand" – III/I. Csfség 1-A alosztály – Tárgy: „Grand" ügyében. – Jelentés. Budapest, 1966. I. 5. 150–151.

[78] Palasik Mária: A szolgálati helyéről eltűnt hírszerző. Az USA-ban politikai menedékjogért folyamodó Szabó László története. *Betekintő*, 2016/1. 1–2. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2016_1_palasik.pdf (Letöltés: 2022. április 16.)

[79] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/3 – „Grand" – I/3. sz. utasítás „A"-tól. – Réti elvtársnak! New York. – Tárgy: Grand ügye. – Budapest, 1966. I. 6. 156.

[80] Palasik (2016): i. m. 2–4.

a futárutasításokba. Egyúttal az sem nyerte el a tetszését, hogy Back László a személyes találkozó alatt láthatóan szorongott, folyamatosan gyanús jelenségekről számolt be, használható értesüléssel soha nem szolgált, ráadásul magánéletével kapcsolatban is ellentmondásosan nyilatkozott. Az alosztályvezető ezért bizonyosra vette, hogy Szabó jelzése révén az ügynököt az FBI tartja ellenőrzés alatt. Az utasítás értelmében a rezidentúra ezek után nem intézkedhetett.[81]

1966. május 14-én az amerikai alosztály úgy döntött, hogy a Back Lászlóval történő további foglalkozás értelmetlen. A feladatait nem tudta végrehajtani, mivel idegenvezetői múltja és a hadköteles korcsoporthoz tartozása miatt az FBI szinte bizonyosan gyanúsítottként kezelte. A III/I-1-es Osztály végül kizárta a hálózatból.[82] 1969 őszén a BM III/II. Csoportfőnökség 9. Osztályának (idegenforgalmi elhárítás)[83] egyik kapcsolata Bécsben összefutott az egykori ügynökkel, akinek családi és munkakörülményei egyáltalán nem változtak. Állítólag üzleti úton tartózkodott Ausztriában, de másnap már Olaszországba készült. Amikor hosszasan dicsérte az amerikai életformát, az egykori munkatárs megpróbálta leállítani, hogy megkérdezze: miért nem látogat haza. Back ekkor kijelentette: már semmi sem köti Magyarországhoz, a szálloda előtt rá várakozó család tagjait viszont a rokonaiként tüntette fel. Back az egykori kollégájának másnapra visszahívást ígért a Hotel Wandlban, de amikor az utóbbi személyesen érdeklődött, csupán egy üzenet várta.[84]

[81] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/3 – „Grand" – I/3. sz. utasítás „A"-tól. – Réti elvtársnak! New York. – Tárgy: Grand ügye. – Budapest, 1966. I. 6. 156–157.

[82] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/3 – „Grand" – I/3. sz. utasítás "A"-tól. – Réti elvtársnak! New York. – Tárgy: Grand ügye. – Budapest, 1966. V. 14. 177–178.

[83] Ungváry (2009): i. m. 362.

[84] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-456/3 – „Grand" – Belügyminisztérium III/II. Csoportfőnökség 9-es Osztály – Tárgy: Back László USA állampolgárról tájékoztató jelentés. Budapest, 1969. X. 15. 182–183.

Az egykori ügynök életútjának további állomásai, az amerikai állampolgárság megszerzésének időpontja a múlt homályába vész, mindössze annyi bizonyos, hogy Back László nem sokkal 53. születésnapja előtt, 1974 decemberében hunyt el New Yorkban.[85] Azt viszont megkockáztathatjuk, hogy Back László emberi tulajdonságai – harsánysága, feltűnési viszketegsége és az elkötelezettség hiánya – tükrében aligha volt alkalmas arra, hogy ellenséges környezetben hajtson végre ügynöki küldetést.

UTÓSZÓ

Mit tudott minderről az FBI? A szerző az Amerikai Egyesült Államokban hatályos FOIA (Freedom of Information Act, Információszabadsági Törvény) szellemében kérvényt nyújtott be az FBI „Record/Information Dissemination Section" (Dokumentum- és Információnyilvántartó Részleg) elnevezésű egységéhez, amely a kutatói megkeresésekkel foglalkozik. A 2021. december 8-én kelt válasz a következő indoklással tagadta meg az adatszolgáltatást. „*Ön legalább egy, de lehetségesen több harmadik félként elkönyvelt személyre vonatkozóan kért dokumentumokat. Legyen szíves megérteni, hogy az FBI se megerősíteni, se cáfolni nem fogja az említett iratok létezését az alábbi FOIA-kivételek alapján: SUBSECTION OF TITLE, UNITED STATES CODE, SECTION552 (b)(6) és (b)(7)(C). A (b)(6) személyügyi és egészségügyi vagy hasonló dokumentumok, amelyek nyilvánosságra hozatala a magánéletbe való egyértelmű és nem kívánatos behatolást jelent (b)(7)(C) a magánélet egyértelmű megsértésével jár. A harmadik félre vonatkozó FBI-dokumentumok puszta létezésének elismerése várhatóan úgy értelmezhető, mint a magánszféra indokolatlan sérelme. Ennek folyományaként a kérelmet lezártuk.*"[86] Megjegyzem, hogy a kérvényben egy szó sem

[85] Social Security Death Index Record for Leslie Back. https://www.fold3.com/record/10952568/leslie-back-social-security-death-index (Letöltés: 2021. december 14.)

[86] *FBI FOIPA Request* No: 151446-000. Washington, December 8, 2021. 1–2.

esett Back László egészségi állapotáról, amellyel kegyeleti okok miatt a jelen tanulmány sem foglalkozik. A hivatalos válasz mégis sejtetni engedi, hogy az ügynököt az FBI alapos kihallgatásnak vetette alá, és együttműködésre kényszerítette. A vonatkozó akták titkosítása jellemzően 90 évig tart.[87]

[87] Weiner (2013): i. m. 75–77.

VÁRATLAN SZEREPCSERE

Egy teljesíthetetlen kérés Kádár János közbenjárása érdekében

BEVEZETÉS

1961. április 20-án Gajda Ferenc, a washingtoni magyar követség titkárságvezetője, (fn. „Kövecses Tamás") képviselte a Magyar Népköztársaságot (MNK) a zsidó állam megalakulásának 13. évfordulója tiszteletére rendezett nagykövetségi fogadás alkalmával.[1] Gajda épp magyarul beszélgetett Eldar izraeli másodtitkár feleségével, amikor a mellette álló nő angolul rákérdezett, hogy magyar nyelven zajlik-e a társalgás. Az asszony elismerte, hogy ő ugyan nem érti a nyelvet, ám férje származása nyomán felismeri. Nem sokkal később egy férfi azzal szólította meg Gajdát, hogy számára kellemes meglepetés, hogy magyar szót hall. Az illető nem volt más, mint a fent említett asszony házastársa: Katz Fülöp. Gajda az est folyamán többször is beszélgetett új ismerősével, aki a holokauszt után érkezett az Egyesült Államokba. Az eszmecsere jórészt az Eichmann-per körül forgott,[2] ugyanis Adolf Eichmann, az RSHA (Reichssicherheitshauptamt – Birodalmi Biztonsági Főhivatal) IV-B Alosztályának vezetője, a zsidóság végső megsemmisítését irányító egykori SS-alezredes[3] elleni büntetőeljárás 1961. április 11-én kezdődött a jeruzsálemi kerületi

[1] *Diplomatic List December 1960*. United States Government Printing Office, Washington, 1960. 24.

[2] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 3. 2. 4 – K – 1890/67/I./T – Kisvárdai – Belügyminisztérium II/3-A Alosztály – Adta: „Kövecses" – Vette: Kövesdi et. – Tárgy: Kapcsolat Philip Katz amerikai személlyel. – Jelentés. Budapest, 1961.V.22. 1.

[3] Cesarini, David: *Eichmann élete és bűnei*. Gold Book, Budapest, 2005. 77–91.

bíróságon.[4] Katz telefonos egyeztetést követően május 22-én 14 órakor a hivatalában kereste az irodavezetőt, ugyanis tulajdonjogi igazolásokat szeretett volna kérni húga részére, aki kártérítési pert indított a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) ellen. Az általuk felkért jogi képviselő szerint jó esély kínálkozott az elérhető legnagyobb összeg megítélésére, ám ehhez feltétlenül szükség volt az eredeti iratok másolataira. A titkos munkatárs úgy nyilatkozott, hogy a magyar hatóságok megkísérlik az igazolások kiállítását, azonban biztosat nem ígérhet, minthogy a második világháború alatt a nyilvántartások tekintélyes része megsemmisült.[5] Az ország általános diplomáciai elszigeteltségére való tekintettel minden olyan személlyel, aki a nyugati fővárosokban található magyar követségek segítségét kérte valamilyen hivatalos ügy elintézéséhez, a Belügyminisztérium (BM) II/3 (Hírszerző) Osztálya[6] szinte automatikusan beszervezés céljából kezdett el foglalkozni. A próbálkozások túlnyomó része kudarccal végződött, ráadásul a kutatónak olyan érzése támad, hogy a rezidentúrák – a külképviseleteken elhelyezett hírszerző egységek[7] – legtöbb ügye sokszor kettős kémjátszmába torkollott. Meglátásunk szerint Katz Fülöp beszervezéséről a pártállami hírszerzés azért mondott le, mert inkább *agent d'influence* (befolyásoló ügynök) szerepkörben kívánta felhasználni. A valóságban ez sem hozott eredményt, hovatovább a jelölt olyan kéréssel fordult az MNK washingtoni diplomatáihoz, amely felért egy átállítási kísérlettel.

[4] Arendt, Hannah: *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. Penguin, New York, 2006. 244.

[5] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/I./T – Kisvárdai – Belügyminisztérium II /3-A Alosztály – Adta: „Kövecses" – Vette: Kövesdi et. – Tárgy: Kapcsolat Philip Katz amerikai személlyel. – Jelentés. Budapest, 1961.V.22. 2.

[6] Pakasik (2013): i. m. 47.

[7] *Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár*. BM Könyvkiadó, Budapest, 1970. 59.

AZ IFJÚKORI TRAUMA

Katz Fülöp 1924-ben született Kisvárdán Katz Menyhért és Halpert Terézia házasságában. A férfi apja egy szeszes italok kereskedelmével foglalkozó vállalkozást üzemeltetett a Szabolcs-Szatmár megyei kisvárosban, mielőtt az a megtiszteltetés érte, hogy ő képviselhette a Magyar Bor- és Likőrexportálók Szövetségét az 1939-es New York-i Világkiállításon. Katz Menyhért az előkészítő munkálatok végén, a közelgő vallási ünnepre való tekintettel tíz napon belül hazament a családjához, ám az asszony nyomatékosan arra kérte, hogy mielőbb térjen vissza az Egyesült Államokba, hogy a nácizmus fenyegetésétől meg tudja menteni a gyerekeit. Katz Menyhért talán az utolsó transzatlanti járattal érkezett New Yorkba, majd az elkövetkező két év alatt minden időt arra fordított, hogy a washingtoni bürokrácia útvesztőiben el tudja intézni felesége és a gyerekei kihozatalát. 1941. december 7-én megérkezett Budapestre a család vízuma, de Pearl Harbort követően az amerikai konzulátus felfüggesztette tevékenységét, ugyanakkor nem sokkal később a diplomáciai kapcsolatok is megszakadtak. Az idősebb Katz 1941-től azon munkálkodott, hogy szeretteit Palesztinába vitesse. Ám amire a brit hatósági engedély eljutott Kisvárdára, Magyarországot már megszállta a német haderő, így nem volt menekvés.[8] Katz Fülöpöt édesanyjával és öt lánytestvérével 1944. május 29-én Auschwitzba deportálták, ahol Halpert Teréz és 13 éves Helén nevű lánya két nappal később a holokauszt áldozatául esett.[9] A Vörös Hadsereg előretörése miatt 1944 késő őszén az SS a Katz család életben maradt tagjait elindította nyugat felé. Izabella, Regina és Ráchel a Poznan mellett található Birnbaum (ma Miedzychod) városnál 1945. január 20. körül leszakadt a halálmenetről, majd egy nyugatra menekült német család házában rejtőzött el. Őket pár nappal később a szovjet csapatok megmentették

[8] United States Holocaust Memorial Museum (USHMM) Record Group (RG) 50. 233. 0070. – Isabella Leitner December 8, 1991. New York. 26–27.

[9] Leitner, Isabella: *Fragments of Isabella. A Memoir of Auschwitz*. Open Road Integrated Media, New York, 1978. 17–21.

a haláltól, Jolán (Cipi) azonban Bergen-Belsenbe került, ahol nem sokkal a felszabadulást követően elhunyt.[10] A három lánytestvér a US Army (Egyesült Államok Hadserege) összekötő tisztje segítségével felszállt a Brand Whitlock óceánjáróra, amely 1945 áprilisában Odesszából New Yorkba tartott.[11] Katz Fülöp is jó pár koncentrációs táborban megfordult, végül az amerikaiak szabadították fel.[12] 1961-ben már évek óta a B'nai B'rith nevű zsidó szervezet munkatársai közé tartozott. A feleségével közös magyarországi látogatására tekintettel behatóan érdeklődött a zsidóság helyzetéről, ezért Gajda megígérte, hogy összeszedi a vonatkozó könyveket és folyóiratokat.[13] Június folyamán többször is találkoztak, a titkárságvezető az Eichmann-per amerikai sajtóvisszhangjáról készített összefoglalót, amihez anyagokat kért. Katz megengedte, hogy Gajda másolatot készítsen a B'nai B'rith aktuális összefoglalójáról – „Az Eichmann-ügy a kommunista országok sajtójában. A B'nai B'rith jelentése"[14] –, majd elküldte a washingtoni izraeli nagykövetség hivatalos nyilatkozatát. A június végi megbeszélés alatt a vallási szervezet munkatársa értesítést kapott a szerviztől, hogy nem lesz kész időben a kocsija. A titkos munkatárs hazavitte új ismerősét, akihez rövid időre beugrott. Katz megjegyezte, hogy amennyiben az FBI (Federal Bureau of Investigation – Szövetségi Nyomozó Iroda)[15] együtt látta őket, jó eséllyel meg fogják őt keresni. Ez azonban nem zavarta, ugyanis az előző magyar katonai attasé, az 1956-tól 1960-ig Washingtonban szolgálatot teljesítő László Károly

[10] USHMM RG 50. 233. 0070. – Isabella Leitner December 8, 1991. New York, 29–34. o.

[11] Gilbert, Martin: *The Day the War Ended May 8, 1945. Victory in Europe*. Henry Holt Company, New York, 1995. 337.

[12] Leitner (1978): i. m. 22–23.

[13] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/I./T – Kisvárdai – Belügyminisztérium II /3-A Alosztály – Adta: „Kövecses" – Vette: Kövesdi et. – Tárgy: Kapcsolat Philip Katz amerikai személlyel. – JELENTÉS. Budapest, 1961.V.22. 3–4.

[14] Kovács András: *A Kádár-rendszer és a zsidók*. Corvina, Budapest, 2019. 143–160.

[15] Batvinis, Raymond J.: *The Origins of FBI Counterintelligence*. University of Kansas Press, Lawrence, 2007. 75.

A Katz család, 1943

https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/photo/portrait-of-the-katz-family

alezredes,[16] látogatásával összefüggésben már leszerelte a legfontosabb amerikai elhárítószerv munkatársait. Gajda észrevette Weinstock Jenő egyik könyvének magyar kiadását – *Túl az ösvényen*[17] –, mire a házigazda elmondta, hogy New York-i évei alatt baráti viszonyba került a mű szerzőjével és annak testvérével. (Weinstock Lajos az USA Kommunista Pártja Központi Bizottságának Komintern képviselője volt,[18] mielőtt Sztálin a nyugati szövetséges hatalmakkal fenntartandó modus vivendi végett 1943-ban feloszlatta a IV. Inter-

[16] Okváth Imre: A magyar katonadiplomácia újjászervezése az 1960-as években. *Felderítő Szemle XII.*, 2012/2. 40–44.

[17] Weinstock Jenő: *Túl az ösvényen*. H. D. J. Association, New York, 1947. 1–256.

[18] Politikatörténeti Intézet Levéltára (PIL) VI. 686-os fond (f). 441. őregység (őe) Weinstock Lajos az USA KP KB Komintern képviselőjének igazolása Köves Lajos párttagságáról és alkalmazásáról az *Új Előre* című újságnál 1932, 1934. 1–7.

nacionálét.[19]) Katz kivette a részét a mű terjesztéséből, de amióta Washingtonban élt, és csak hivatalos ügyben járt New Yorkban, már nem jutott el hozzájuk.[20] Vadász Tibor rendőr őrnagy – a (Közel-Keletért felelős)[21] I-csoport vezetője[22] – Katz Fülöp egy régi ismerősét tervezte felhasználni a jeles vendég tanulmányozásához. Az önkéntes segítő nem más volt, mint Vadász Ferenc (1916– 2009), 1950 és 1957 között a MÚOSZ (Magyar Újságírók Országos Szövetsége) főtitkára, majd két éven keresztül az *Esti Hírlap* főszerkesztője, aki 1984-ben a *Népszabadság* rovatvezetői posztjáról vonult nyugdíjba.[23] Az újságíró 1942 decembere és 1943 kora tavasza között munkaszolgálatosként Kisvárdán állomásozott.[24] Az újságíró – Vadász Tibor bátyja[25] – emlékezett rá, hogy a század illegális kommunista csoportjának tagjaként baráti viszonyba került egy 20 év körüli fiatalemberrel, aki be akart lépni a mozgalomba. Az őrnagy a láthatóan tovább élő eszmei kötődése révén az alábbi kérdésekre várt választ Katz Fülöptől: Mely országokban van a B'nai B'rithnek helyi szervezete? Mekkora tőkével rendelkeznek, ez honnan származik, és melyek a pótlólagos források? Hogyan kapcsolódnak Izraelhez, hol találhatók az ottani irodák, kik a vezetőik, és milyen feladatokat látnak el? Katz Fülöpöt sötéten – azaz

[19] Székely Gábor: *Gondolatok, viták világunkról – múltunkról, jelenünkről. Válogatott tanulmányok és írások*. Volos Kiadó, Budapest, 2016. 253–255.

[20] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/I./T – Kisvárdai – Belügyminisztérium II/3-i csoport – Adta: „Kövecses" – Vette: Pál. – Idő: 1961. VI. 23. – Tárgy: Kapcsolat Philip Katzal. – Jelentés. Budapest, 1961.VI.29. 5–7.

[21] Tóth Eszter: *A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete 1945–1990. In A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962*. In Cseh–Okváth (2013): i. m. 407.

[22] ÁBTL – 2. 8. 2. 1. – 215 – Vadász Tibor – Feljegyzés. Budapest, 1964. IV. 10. 21–24.

[23] Borvendég Zsuzsanna: Újságírók a kommunista állambiztonság szolgálatában. *Arc és Álarc*, 2018/1–2. 40–55.

[24] Vadász Ferenc: *Harcunk a magyar pokollal…* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1961. 122–127.

[25] ÁBTL – 2. 8. 2. 1. – 215 – Vadász Tibor – Szolgálati adatlap és Önéletrajz. – Budapest, 1959. XII. 29. 35–47.

tudtán kívül[26] – tervezte felhasználni az ellenségesnek titulált B'nai B'rith feldolgozásához, de a beszervezés lehetőségét sem zárta ki. Az utóbbi miatt a legfontosabb kérdés úgy hangzott: Katz milyen pozícióban dolgozik, mire van rálátása, és illeszkedik-e a terveihez, hogy a B'nai B'rith izraeli képviseletére kerüljön?[27]

A BUDAPESTI LÁTOGATÁS TAPASZTALATAI

1961 júliusának végére eldőlt, hogy a szervezet kongresszusa augusztus második felében lesz Párizsban, majd a körülbelül 150 amerikai résztvevőből egy 35 fős csoport augusztus 21-e és 24-e között Magyarországra fog látogatni. Gajda szerint ennek különös jelentőséget adott, hogy a vezetőség legfontosabb tagjai – Label Katz, a B'nai B'rith elnöke, valamint az ügyvezető elnök (Maurice Bisgyer) és a sajtókapcsolatokért felelős igazgató (Bernard Simon)[28] – is a kelet-európai körutazást választották. Az elnökségi tagok a magyar állami és egyházi vezetőkkel is szerettek volna találkozni, de azt is örömmel vették, ha a Minisztertanács elnöke egy rövid udvariassági látogatásra fogadja a delegációt. Katz Fülöp arról próbálta meggyőzni főnökét, hogy a magyarországi tartózkodásukat két nappal hosszabbítsák meg, vagy a szomszéd országokban töltött idő rovására tovább maradhasson.[29] Komornik Zoltán rendőr százados (fn. „Szűcs"), a követségi MSZMP-

[26] *Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár*. BM Könyvkiadó, Budapest, 1970. 83.

[27] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/I./T – Kisvárdai – … sz. utasítás „I"-től. – Pál elvtársnak! Washington – Tárgy: Philip Katz ügye. – Budapest, 1961. VII. 3. 12–15.

[28] *Summary Of The Twenty-Third General Convention Of The Supreme Lodge B'nai B'rith*. Washington, D. C. 1962. május 12–16. 3–24.

[29] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) – XIX – J – 1 – j – USA 1945–1964 – 20-as doboz (d.). – 79). tétel – 006081/1 – 316/1961. Sz. t. – Tárgy: A B'nai B'rith vezetőinek magyarországi utazása. – Előadó: Gajda Ferenc – Washington, 1961. VII. 29. 4–5.

szervezet vezetője,[30] augusztus első hetében megtudta Weinstock Lajostól, hogy Katz az 50-es évek elején rövid ideig együttműködött az amerikai kommunista párt magyar tagozatával, ám egyszer csak váratlanul eltűnt.[31] A B'nai B'rith elnökségének augusztus 21-én kezdődő magyarországi útja alkalmával létrejött a találkozó Vadász Ferenc és az egykori kisvárdai ismerős között. A baráti beszélgetés végső soron igazolta, hogy Katz Fülöp nem vallásos, ugyanakkor baloldali és antifasiszta nézeteket képvisel. Kaltenecker Antal rendőr főhadnagy ugyanakkor megjegyezte, hogy a jelölt politikai téren naivitásról tesz tanúbizonyságot, amikor Izraelt valahol szocialista országnak tekinti, miközben a körülbelül 120 éves B'nai B'rith a zsidó állam kommunistaellenes céljait támogatja, helyi szervezeteiket pedig hírszerzési célra használják. Magyarországgal szemben lojálisnak tűnt, ugyanis húgának a nyugatnémet kormánnyal szemben indított kártérítési peréhez hivatalos iratokat várt a hátrahagyott vagyonának értékéről. Kaltenecker úgy vélte, hogy Katz Fülöpöt a szervezetben betöltött tisztsége alkalmassá teszi arra, hogy megszerezze és jóindulata jeleként a rendelkezésre bocsássa a szabadkőműves-páholy mögöttes céljaira vonatkozó értesüléseit. A II/3. Osztály irányított levelezést készített elő, például lefényképeztette azokat a kisvárdai épületeket, amelyekhez a jelölt részéről valamilyen emlék fűződött, hogy Vadász Ferenc (*Harcunk a magyar pokollal…* című)[32] könyvével együtt mielőbb Washingtonba küldhessék.[33] A Katz Fülöp a hivatali ügyei feltorlódására és a legfontosabb vallási ünnepre (jom kipur) való

[30] ÁBTL – 3. 2. 5 – O – 8 – 087/2/3 – 15 – OD – 10061/52 – Belügyminisztérium II/3 – H Alosztály – Tárgy: A washingtoni rezidentúra 1960. szeptember 1-től 1961. augusztus 30-ig végzett munkájáról értékelő jelentés. Budapest, 1961.VIII.4. 51.

[31] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/I./T – Kisvárdai – 8/3.– „I"–1961. számú jelentés. – Tárgy: Kisvárdai ügye. – Jelentés. Washington, 1961.VIII.10. 38/39–40.

[32] Béládi Miklós – Rónay László (szerk.): *A Magyar Irodalom Története 1945–1975. III. A próza.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990. 569.

[33] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/I./T – Kisvárdai – Belügyminisztérium II/3-i csoport – Tárgy: „Kisvárdai" ügye. – feldolgozási terv. Budapest, 1961. IX. 1. 44–47.

Isabella Leitner Katz
https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/id-card/izabella-katz

tekintettel legközelebb csak október 12-én tudta fogadni Gajdát. A B'nai B'rith elnökének titkára kedvező benyomásokkal tért vissza Budapestről: a fogadtatással és az ellátással meg voltak elégedve, ugyanakkor a határőrök és a vámosok munkájáról is elismeréssel szólt. A küldöttség számára megtiszteltetést jelentett, hogy Olt Károly, aki 1959 és 1961 között az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) elnöke volt,[34] attól függetlenül fogadta szervezetük képviselőit, hogy nem tudott érkezésükről, és nem is hivatalos úton jártak Magyarországon. Katz meglepődött, hogy Olt a magyar állam számára oly kényes kérdésekről is nyíltan beszélt, azonban erősen bírálta a közösségre erőssza-

[34] Olt Károly (1904–1985). In *Magyar Életrajzi Lexikon (1978–1991)*. Főszerkesztő: Kenyeres Ágnes. Akadémia Kiadó, Budapest, 1994. 674.

kolt és népszerűtlen Sós Endrét és Fisch Henriket, akiknek a tevékenysége a magyar kormányzat számára is kínos volt.[35] Sós Endre (1895–1969) egykori újságíró 1957-től 1965-ig a Magyar Izraeliták Országos Képviselete (MIOK) és a Budapesti Izraelita Hitközség (BIH) elnökeként „Sipos" fedőnéven az állambiztonsági szervek informátoraként működött. Sós tevékenységét főleg amiatt kísérte erőteljes felháborodás, hogy szűk három éven belül eladott 15 olyan hitközségi ingatlant, amelynek révén felgyorsult a vidéki zsidó élet leépülése. Fisch Henrik (1907–1986) a rendszerrel szemben kritikus Katona József (1909–1959) halála után lett Dohány utcai főrabbi, akit a hívek jelentős része egyértelműen az államhatalom szekértolójának tekintett.[36] A B'nai B'rith elnöksége tisztelettel adózott a magyar kormánynak a szabad vallásgyakorlásért – a szovjet gyakorlathoz képest megengedőbb bánásmódért[37] –, azonban fenntartotta azt az álláspontot, hogy a szlovák vagy délszláv kisebbséghez hasonlóan a zsidóságot is nemzetiségnek kellene tekinteni. Ez magában foglalná a saját iskolákat, sajtót és könyvkiadást, hogy a közösség ápolhassa nemzeti hagyományaikat. Gajda ezzel vitába szállt, de nem sikerült partnerét a fenti tézisektől eltéríteni. A követségi irattáros szerint Katz gondolkodását meghatározta a kiválasztottság érzése, hiszen többször is úgy nyilatkozott, hogy a különleges néphez tartozik, amely túlélte az évezredes megpróbáltatásokat. A meggyőződésére csak ráerősített, hogy Olt Károly kijelentette: a magyar kormány azért nem járul hozzá a zsidók tömeges kivándorlásához, mert a többségük az iskolázott társadalmi réteghez tartozik, akikre az országnak komoly szüksége van. Katz úgy látta: a magyar kormány lassanként ki akarja törölni a zsidó érzelmeket a diaszpórából, a többi szocialista országhoz hasonlóan a teljes beolvasztásra törekszik, mert a zsidókérdés így

[35] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/I./T – Kisvárdai – 10/2. – „I"–1961. számú jelentés. – Tárgy: Kisvárdai ügye. – Jelentés. Washington, 1961.X.13. 52.

[36] Novák Attila: Viharos zsinagóga eladás Lágymányoson: avagy egy budapesti zsidó imahely hányattatott sorsa (1959–1966). *Egyháztörténeti Szemle*, 2021/1. 133–149.

[37] Govrin, Yosef: *Israeli–Soviet Relations, 1953–1967. From Confrontation to Disruption*. Routledge, London, 1998. 100–107.

Kisvárda, zsinagóga, 2017
Múlt és Jövő, 2021/3.

csöndben megszüntethető.[38] A megérzés közel járt az igazsághoz, ugyanis a magyar politikai vezetés a zsidóságra egyértelműen vallási felekezetként tekintett, így a MIOK az állampárti elvárások értelmében a rendszerváltásig azon munkálkodott, hogy az ettől eltérő – nemzeti, etnikai vagy kulturális – értelmezés semmilyen formában ne érvényesüljön. A hivatalos egyházi vonaltól eltérő szerveződéseket és kezdeményezéseket, de még az egyházi intézményeken belüli, nem szorosan vallási jellegű tevékenységet a hatóságok gyanakvással fogadták, és előbb-utóbb be is tiltották. Ezzel párhuzamosan a résztvevőket valamilyen formában retorzió sújtotta. A Kádár-rendszer ezt úgy próbálta ellentételezni, hogy megakadályozta az antiszemitizmus

[38] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/I./T – Kisvárdai – 10/2. – „I"–1961. számú jelentés. – Tárgy: Kisvárdai ügye. – Jelentés. Washington, 1961. X. 13. 52–53.

nagy nyilvánosság előtti megjelenését, valamint tartózkodott a harsány anticionista kampányoktól.[39] Katz a kritika élét azzal próbálta tompítani, hogy csak rövid ideig tartózkodott Budapesten, ugyanakkor elárulta, hogy a hivatalos jelentés kedvező képet fog mutatni a tapasztalataikról. Ezért azt szorgalmazta, hogy 1962-ben a B'nai B'rith többi vezetője is vegyen részt egy magyarországi utazáson. Katz a beszélgetés folyamán számtalanszor párhuzamba állította a Magyarországon, Csehszlovákiában és Lengyelországban, illetve a Szovjetunióban szerzett tapasztalatokat, amelynek során az előbbi három országot dicsérte az utóbbi rovására. Például sokkal szabadabbnak érezte a légkört Varsóban, mint Moszkvában, a varsói repülőteret tisztábbnak tartotta, mint a moszkvait, ahogy a budapesti Royal Szállóban is színvonalasabb volt a kiszolgálás, mint a Hotel Ukrajnában.[40] Katz negatív véleménye szoros összefüggésben állt azzal, hogy a B'nai B'rith 35 fős delegációjának szovjetunióbeli utazása egyértelműen csalódással végződött. A zsidó vallási élet láthatóan visszaszorult, ugyanakkor a páholy elnöke hiába emelt kifogást amiatt, hogy körülbelül 1000 jiddis nyelvű iskola zárt be a korábbi években, ami félmillió embert megfosztott az anyanyelvi oktatás lehetőségétől. A szovjet kulturális minisztérium és a vallási ügyekért felelős hivatal vezetői váltig azt hangoztatták, hogy „a probléma nem létezik".[41] Katz Fülöp hangsúlyozta, hogy a szervezetük nem óhajt beavatkozni a kelet-európai országok politikájába, mindössze az ott élő zsidókat szeretné közelebb hozni a világ zsidóságához, hogy megismerhessék és segíthessék egymást. A közös pontok keresésének jegyében megszellőztette, hogy a B'nai B'rith vezetői rokonszenveznek egyes baloldali gondolatokkal. Katz ugyanakkor azt állította, hogy jobban ismeri a marxizmust, mint a magyarországi párttagok többsége. Gajda úgy vélte, hogy még ha cionista felfogásával nem is lehet egyetérteni,

[39] Kovács (2019): i. m. 34–38.

[40] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/I./T – Kisvárdai – 10/2.– „I"–1961. számú jelentés. – Tárgy: Kisvárdai ügye. – Jelentés. Washington, 1961.X.13. 53–55.

[41] Moore, Deborah Dash: *B'nai B'rith and the Challange of Ethnic Leadership*. State University of New York Press, Albany, 1981. 243–244.

Philip Katz nyughelye
www.findagrave.com/memorial/262155277/philip-ephraim-katz

Katz nem ellenséges a szocialista rendszerrel szemben.[42] Borsányi Imre rendőr őrnagy (fn. „Szántó"), az angol–amerikai alosztály vezetője a Kövesdi János washingtoni rezidens[43] számára küldött üzenetben tudatta, hogy a jövőben a (közel-keleti) I-vonal helyett az (amerikai) A-vonal fog az ügyön dolgozni. Katz politikai nézetein és anyagi helyzetén kívül az is tisztázandó volt, hogy a két nagy párt, a civil szervezetek, kormányhivatalok, diplomáciai szervek és a gazdasági élet szereplői körében milyen kapcsolatai vannak, akárcsak az, hogy a szabadkőműves-páholy mekkora befolyással rendelkezik az Egyesült Államok társadalmi életében. A Külügyminisztérium Konzuli Osztálya által kért igazolás beszerzése viszont több nehézségbe is ütközött a telek- és adókönyvek megsemmisülése miatt, valamint azért is,

[42] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/I./T – Kisvárdai – 10/2. – „I"–1961. számú jelentés. – Tárgy: Kisvárdai ügye. – Jelentés. Washington, 1961. X. 13. 52–56.
[43] Palasik (2013): i. m. 87–88.

mert szülővárosában már kevesen emlékeztek a Katz családra. Borsányi utasítására Gajda azt készült kommunikálni, hogy mennyire bonyolult a kérés teljesítése, annak éreztetésével, hogy a magyar állam komoly gesztust tesz a kérelmező irányában.[44]

A BESZERVEZÉSRE VONATKOZÓ TERV

Az A-alosztály ekkortól már Katz Fülöp – a továbbiakban „Kisvárdai" – beszervezésében gondolkodott, amely a Magyarországhoz fűződő érzelmi kötődésére és az államszocializmus eredményei iránti elismerésére alapozódott, miközben munkahelyi beosztása, baráti köre és összeköttetései miatt volt érdekes személy.[45] Gajda úgy készült, hogy saját és felesége nevében szilveszterre néhány üveg italt küld a Katz családnak. 1961. december 31-én délelőtt partnere lakóhelyén felkérte a társasházi portást az üvegek továbbítására, viszont semmiképp nem akart alkalmatlankodni. Január elsején a kora délutáni órákban Katz felesége telefonált, hogy megköszönje az ajándékot. Mrs. Katz rosszul érezte magát, amiért az előző nap elmaradt a személyes érintkezés, majd arról érdeklődött, hogy a Gajda házaspár tervezett-e valamit aznap estére. A diplomata elfogadta a meghívást, így 17 óra körül a feleségével és a gyerekével beállított vitapartneréhez. A házigazdákon látszott, hogy az éjjel nem sokat aludtak, mert előző nap Izraelből érkezett hozzájuk néhány vendég. Katz Fülöp ezt követően a nyáron tett magyarországi látogatás fényképeit és a Budapesten kapott könyveket kezdte el mutogatni. Az egyik mű a magyarországi héber feliratokat dolgozta fel, amit szeretett volna lefordítani angolra, ám elfoglaltságai nem engedték. Ezzel egy időben viszont sajnálta,

[44] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/I./T – Kisvárdai –XI/8. sz. utasítás „A"-tól. – Pál elvtársnak! Washington – Tárgy: Kisvárdai ügye. – Budapest, 1961.XI.14. 52–53.

[45] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/I./T – Kisvárdai – Belügyminisztérium II /3-A alosztály – Tárgy: „Kisvárdai" ügyében – összefoglaló. Budapest, 1961. XII. 4. 59–61.

hogy Scheiber Sándor, világhírű nyelvész, irodalomtörténész és a Rabbiképző Intézet igazgatója[46] nem kapott engedélyt rá, hogy az Egyesült Államokba utazhasson átvenni a neki adományozott díszdoktori címet. Katz hangsúlyozta, hogy ha a magyar kormány részéről a zsidó hitélet számára nyújtott támogatásról a közösség egyik vezetője odakint nyilatkozhat, az mindenképp kedvező visszhangot kelt. A páholy vezetésének hivatalos meghívásával is hasonló hatást lehetett volna elérni, tudniillik Olt Károly jelezte, hogy akkor is szívesen folytatna velük tárgyalást, ha már nincs is az Állami Egyházügyi Hivatal élén.[47] Georghiu Georghiu-Dej, a Román Kommunista Párt (RKP) első titkára, aki a várható gazdasági előnyök és a Moszkvától történő függetlenedés céljából különösen nagy hangsúlyt helyezett az ország nyugati kapcsolatainak fejlesztésére, elkezdte vizsgálni annak lehetőségét, hogy zsidó közvetítőket vegyen igénybe az ottani döntéshozók meggyőzésére. Moses Rosen román főrabbi 1961 őszén az Egyesült Államokba utazott, ahol az Amerikai Zsidó Szövetség vezetősége és tagjai előtt azt demonstrálta, hogy a bukaresti kormány milyen jóindulattal viseltetik az ottani zsidó közösség irányában. Mindenekelőtt feloldotta a vallási és kulturális szokások gyakorlása előtt álló korlátokat, valamint engedélyezte a kivándorlást. A közönség felfigyelt az elhangzottakra, de az SD (State Department – az amerikai külügyminisztérium) is meglátta a szocialista táboron belüli újabb törésvonal kialakulásának lehetőségét, így Románia követe a jugoszláv nagykövethez hasonló különleges státuszba került.[48] Nicolae Ceaușescu, aki 1965-ben lett Georghiu-Dej utóda, később azt is elérte, hogy a kivándorlási engedélyekért cserébe az ország kemény valutához jusson. A rendszer gesztusai és látszólagos engedékenysége jóvoltából a Zsidó Világkongresszus, a B'nai B'rith, a Fontosabb Amerikai Zsidó

[46] Scheiber Sándor (1913–1985). In *Magyar Életrajzi Lexikon (1978–1991)*. Főszerkesztő: Kenyeres Ágnes. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. 782.

[47] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/I./T – Kisvárdai – 1/5.– „I"–1962. számú jelentés. – Tárgy: Kövecses tm. ügye. – Jelentés. Washington, 1962. I. 24. 64–66.

[48] Sacher, Howard M.: *Israel and Europe. An Appraisal in History*. Vintage Books, New York, 1998. 272–275.

Szervezetek Konferenciája is betagozódott Ceaușescu és az általa képviselt önálló külpolitika támogatói körébe, amely óhatatlanul tovább erősítette az Egyesült Államokban működő román lobbit.[49] Az 1962. február 10-i utasítás értelmében „Kisvárdai" ügye az I-vonalhoz került, míg Kövesdi őrnagynak el kellett igazítani Gajda Ferencet, hogy a hírigényekre tekintettel folytassa Katz tanulmányozását, mivel a legutolsó három alkalommal nem sikerült előrelépni munkakörének megismerése és az ebből adódó hírszerzési lehetőségek feltárása terén. A vagyonjogi igazolást sikerült beszerezni, amelyet futárral küldtek Washingtonba. A titkos munkatársnak arra kellett rámutatnia, hogy a hiteles tanúk felkutatása milyen nehézségekkel párosult. Ezzel azt akarták érzékeltetni, hogy személyes ügynek tekintették az iratok felkutatását. Katz december 31-én kelt levelében Vadász Ferenc háborús élményeit bemutató művéről kérdezett, amelyben elvileg az ő családja is szerepelt, ezért ígéretet kapott egy tiszteletpéldányra. A könyvet is kiküldték, ám ennek átadására csak a hivatalos iratokat követően kerülhetett sor, mert ez újabb lehetőséget kínált a jelölt lekötelezésére. Gajda a hírszerzés terveivel összhangban készült Katz Fülöpöt rábeszélni a magyarországi utazásra, miközben javaslatot vártak tőle, hogy a B'nai B'rith delegáció meghívása a kormány vagy az ÁEH kezdeményezése legyen.[50] Gajda március 20-án Katz társaságában együtt ebédelt Bisgyer kommunikációs igazgatóval, aki közölte: szeretnék Scheiber professzort, a rabbiképző szeminárium igazgatóját egy hat-nyolc hetes amerikai előadókörútra meghívni. Bisgyer úgy vélte, Moses Rosen romániai főrabbi 1961-es látogatásához képest Scheiber még nagyobb elismerést tudna kivívni magának és országának. Katz még aznap este New Yorkból előbb Koppenhágába, majd Izraelbe indult, ahonnan feleségével április elején készül visszatér-

[49] Olosz Levente: A zsidók, mint propagandaeszköz és alkualap a kommunista Romániában. *Múlt és Jövő*, 2017/1. 84–95.

[50] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/I./T – Kisvárdai –I/1. sz. utasítás „I"-től. – Pál elvtársnak! Washington – Tárgy: Kisvárdai ügye. – Budapest, 1962. II. 10. 69–71.

ni.[51] A közel-keleti alosztály mindenekelőtt Katz európai és izraeli körútjáról várt beszámolót, ám ezzel párhuzamosan a jelölt esetleges magyarországi utazásának idejét, jellegét – magán vagy hivatalos – is tisztázni kívánta. Az Állami Egyházügyi Hivatal nem járult hozzá Scheiber kiutazásához, így az alosztályvezető utasítása értelmében Gajda erről nem beszélhetett, a másik fél érdeklődése esetén pedig kitérő választ kellett adni. Vadász Ferenc könyvének és levelének eljuttatására egy Huszár nevezetű (fn. „Havas") hírszerző tiszt kapott megbízást, aki ennek jóvoltából lépett volna kapcsolatba Katz Fülöppel. A terv azonban módosult, mert a BM Huszár tevékenységét ismeretlen okból leállította.[52] A State Department nyilvántartása szerint Huszár István attasé – és egyben rendőr százados[53] – 1962 első negyedévében került Washingtonba,[54] ám az augusztusi diplomata-névsorban már nem szerepel a neve![55]

A JELÖLT ÁTADÁSA

Gajda közel három hónapig csak egyszer találkozott a jelölttel, mert Katz hazatérését követően belemerült a páholy tisztújító közgyűlésének szervezésébe és lebonyolításába. Május 4-én felhívta a diplomatát, hogy megköszönje a nővérének küldött hivatalos iratokat. Gajda viszont szóvá tette, hogy van nála egy könyv, amelyet már régen el akar juttatni Katz Fülöphöz, aki érezhetően megörült a hírnek, mivel már régóta várt a Budapestről érkező csomagra. Ezzel

[51] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/I./T – Kisvárdai – 2/I/62. számú jelentés. – Tárgy: Kövecses tm. jelentései megküldése. – Jelentés. Washington, 1962. IV. 21. 76–77.

[52] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/I./T – Kisvárdai –5/1. sz. utasítás „I"-től. – Zalai elvtársnak! Washington – Tárgy: Kisvárdai ügye. – Budapest, 1962. V. 21. 80–81.

[53] ÁBTL – 2. 8. 1 – 17095. Huszár István. Schreier Ilona. 2–14.

[54] *Diplomatic List April 1962*. United States Government Printing Office, Washington, 1962. 24.

[55] Uo. 28.

egy időben megígérte, hogy a következő héten felhívja a titkárságvezetőt, ám ebből semmi sem lett. Gajda csak május 30-án érte utol, majd egy pár nappal később, a levél és a könyv átadása céljából, beugrott Katz Fülöp irodájába. Az utóbbi először a fényképeket nézte végig, a kisvárdai zsinagógától láthatóan elérzékenyült, de nem igazán akart a régi életéről beszélni. Arra viszont emlékezett, hogy a munkaszolgálatosok egyik felügyelője – Bába István tizedes[56] – is a kommunista párt tagja volt. Vadász Ferenc társaival ideje nagyobbik részét a Katz család otthonában töltötte, ahol rengeteget vitatkoztak. A B'nai B'rith főmunkatársa ekkor a Rosen főrabbi látogatása jóvoltából is kedvezően alakuló román–amerikai viszonyra terelte a szót, majd hozzátette, hogy Magyarországnak is ezt az utat kellene követnie. Gajda azt válaszolta, hogy ez nem csak a budapesti kormányon múlott, mivel amerikai részről nem volt fogadókészség a magyar kezdeményezésekre. A maga részéről számított rá, hogy az elnökségük nemsokára hivatalos látogatásra szóló meghívást kap Bukarestbe, azonban hasonló megkeresés nyomán Magyarországra is beutaznának. Gajda egyetértett az ötlettel, bár hozzátette, hogy az illetékes kormányszerv alapos körültekintés alapján dönt a meghívásokról. Gajda ekkor azon viccelődött, hogy vitapartnere közköltségen szeretne újból Magyarországra utazni, amit Katz Fülöp sem vitatott. A feleségével szeretett volna elmenni Kisvárdára, ez azonban saját pénzből nem volt vállalható. A B'nai B'rith főmunkatársa finoman rákérdezett, hogy Gajda mikor tér haza, ugyanakkor kérte, hogy mutassa be az utódjának. Katz egyben szeretett volna kapcsolatot teremteni a szovjet nagykövetséggel, és hasonló kérdésekről beszélgetni az illetékes diplomatával. Gajda nem ígért semmit, csak arra vállalkozott, hogy megkérdezi, ki foglalkozik náluk a zsidóság kérdésével. Komornik százados intő jelnek tartotta a szovjetek felé történő közvetítésre vonatkozó felkérést, tudniillik Katz mindvégig nyíltan vállalt baráti viszonyra törekedett a követségi irattár vezetőjével. Gajda ez elől nem tudott kitérni, ráadásul a felkészültsége sem volt

[56] Vadász Ferenc: *Harcunk a magyar pokollal…* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1961. 122–130.

Scheiber Sándor (jobbról) és öccse, Lipót a New York-i JFK repülőtérnél, 1980 körül
Hidvégi Máté gyűjteményéből

megfelelő a helyzet kezelésére. Komornik végül arra jutott, hogy Gajda július végi hazatérése előtt a rezidentúra egyik tisztje fogja az ügyet továbbfejleszteni. Katz és a titkárságvezető június 14-én összefutott, de mindkettőjük sürgős vidéki teendőire való tekintettel az előbbi azt javasolta, hogy Radványi – Radványi János, 1962 és 1967 között washingtoni ügyvivő[57] – hazautazása előtt egy pár nappal jöjjenek össze a követségen. Label Katz és társa itt felvázolhatja a magyarországi út célját, amely az egyházügyi hivatallal és a zsidó szervekkel folytatandó tárgyalásra irányult. Másnap azonban kiderült,

[57] Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos: *Főkonzulok, követek és nagykövetek*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015. 243.

hogy sem az ügyvivő, sem a szervezet elnöke nem tud már időt szakítani a megbeszélésre. Radványi otthon egyeztetni készült az ügyben, míg a rezidens augusztusban is kivitelezhetőnek tartotta a találkozót.[58] 1962. augusztus 5-én 17 órakor Gajda felkereste a hivatalában Katz Fülöpöt, ahová Rontó Gyula másodtitkár (fn. „Vándor")[59] – az emigrációs ügyekben illetékes előadó[60] – is elkísérte. A rendőr őrnagy a közeli szálloda bárhelyiségében diplomáciai feladatköréről beszélt, míg Katz a magyarországi utazás tervéről, Scheiber amerikai meghívásáról, valamint a Zsidó Távirati Iroda megalapításáról értekezett. A másnap kezdődő franciaországi útjára való tekintettel nem ért rá sokáig, ugyanakkor megígérte, hogy ő fog jelentkezni. Rontó a B'nai B'rith székház előtt egy negyven körüli, körülbelül 175 cm magas, barna hajú férfira lett figyelmes, aki megindult felé, majd visszasétált az épület sarkáig. Ahogy Gajdával és Katzcal bement a szálloda bárjába, bejött egy férfi, aki a helyiség túlsó végében ült le. Rontó egyből arra gondolt, hogy megfigyelés alatt állt, amit a rezidens is elképzelhetőnek tartott.[61] Rontó szeptember 27-én a Knife and Fork étteremben együtt ebédelt Katzcal, aki augusztus 17-én Párizsból Izraelbe utazott az első zsidó nevelésügyi értekezletre, így csak szeptember 13-án tért vissza az USA-ba. A tel-avivi tanácskozásra 40 országból érkezett küldöttség, a 40 fős amerikai csoportot Label A. Katz vezette. A britek és a franciák is népes követséggel képviseltették magukat, a szocialista országokból viszont senki sem vett részt.

[58] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/I./T – Kisvárdai – 6/2-„I"-1962. számú jelentés. – Adta: Kövecses tm. – Vette: Szűcs – Idő: 1962. VI. 9. – Tárgy: Kapcsolat Kisvárdaival. – Jelentés. Washington, 1962. VI. 17. 82–88.

[59] István Pál: Eugene Havas and an Early Attempt in Personal Diplomacy to Normalize US-Hungarian Relations, 1960–1964. *Hungarian Journal of English and American Studies*, 2020/1. június 28. 13.

[60] MNL OL – XIX – J – 1 – j – USA 1945 – 1964 – 005330 – 610/1963. Szt. – Tárgy: Beszámoló a washingtoni követség munkájáról. – Washington, 1963. VI.24. 890.

[61] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/I./T – Kisvárdai – 9/3-„I"-1962. számú jelentés. – Tárgy: „Kisvárdai" fn. jelölt átvétele. – Jelentés. Washington, 1962. IX. 10. 96–97.

Scheiber Sándor, 1970-es évek
Hidvégi Máté gyűjteményéből

A moszkvai főrabbi táviratban üdvözölte az eseményt, Jugoszlávia két megfigyelőt küldött. Katz ismét Scheiber kiutazásáról érdeklődött, mire Rontó azt állította, hogy az otthoni elfoglaltságok nem teszik lehetővé a tudós amerikai látogatását. A B'nai B'rith főmunkatársa ekkor megkérdezte, hogy Label Katz New Yorkban vagy Washingtonban találkozhatna-e Péter János külügyminiszterrel és Radványi ügyvivővel. Ezt azért is hasznosnak tartotta volna, mert főnöke befolyásos ember volt, akinek kormánykörökben is vannak kapcsolatai, amivel segíthet a magyar–amerikai viszony normalizálásában. Rontó szerint Péter elfoglaltságai miatt nem feltétlenül tudott időt szakítani egy ilyen megbeszélésre, azonban Radványin keresztül továbbítani készült a kérést. Katz ekkor a Paul Underwood által írt, a *New York Times* 1962. szeptember 27-én megjelent cikkét hozta szóba, amely Magyarországról kedvező képet festett. Ezenkívül a *New York Times* egy másik cikkére terelődött a szó, amely az Izrael számára történő amerikai fegyverszállítást a közelgő választással hozta összefüggésbe, mondván, Kennedy ennek révén is igyekszik megszerezni az amerikai

zsidóság szavazatait.[62] Kennedy a valóságban és a cikk szerint is azért járult hozzá a Hawk légvédelmi rakéta Izraelnek történő eladásához, mert az, hogy Egyiptom és Szíria jelentős számban vásárolt korszerű szovjet bombázó és vadászrepülőgépeket, felborította az egyensúlyt.[63] Paul Underwood pedig azt tartotta fontosnak kiemelni budapesti tudósításában, hogy a vasfüggöny mögött csupán Lengyelországban és Magyarországon engedélyezik nyugati újságok (limitált) terjesztését. Az újságíró a második helyen azt említette, hogy Kádár János visszafogta a titkosrendőrséget, ráadásul az is az enyhülésre utalt, hogy a magyar sajtó részéről jóval kevesebb az egyházakkal szembeni durva támadás, mint a korábbi években.[64] Radványit is tájékoztatták a megbeszélésről, aki egyetértett azzal, hogy Label Katzot alkalomadtán fogadja a páholy céljainak és terveinek felmérése végett.[65]

AZ ELLENTMONDÁSOK KÖRE

A központ ugyanakkor tájékoztatta a washingtoni rezidentúrát, hogy Katz FBI-hoz fűződő kapcsolata meglehetősen ellentmondásos. László Károly 1956-ban találkozott először Katzcal az izraeli katonai attasé egyik fogadásán, amelyet több magánlátogatás követett. Az egyházi tisztviselő szakmai szempontból nem volt érdekes, mindössze egy-két olyan értesülést hallott tőle, amelyet egyik-másik jelentésében is felhasznált. Katz Fülöpöt az FBI viszont nem sokkal az alezredes első látogatását követően felkereste, és arra akarta felkérni, hogy barátkozzon a magyar katonai attaséval, de mindenről tájékoztassa őket. Katz kikérte magának a zaklatást, ezért többször már nem is

[62] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/I./T – Kisvárdai – 9/4-„I"-1962. számú jelentés. – Tárgy: „Kisvárdai" ügye. – Jelentés. Washington, 1962. IX. 27. 98–100.

[63] US Will Supply Israel Missiles in Policy Change. *New York Times*, 1962. szeptember 27. 1–2.

[64] Underwood, Paul: Hungarians Find Curbs Are Easing. *New York Times*, 1962. szeptember 27. 14.

[65] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/I./T – Kisvárdai – 9/4-„I"-1962. számú jelentés. – Tárgy: „Kisvárdai" ügye. – Jelentés. Washington, 1962. IX. 27. 100–101.

keresték. Lászlót nem figyelmeztette az FBI megjelenéséről, míg az első budapesti útja alatt Vadász Ferencnek azzal dicsekedett, hogy milyen ügyesen le tudta szerelni a nem kívánt érdeklődést. A BM úgy látta, hogy a B'nai B'rith törvényes kapcsolatot szeretne létesíteni a magyarországi zsidósággal, ezt azonban az MNK több szempontból sem tartotta kívánatosnak. Borsányi Imre figyelmeztetett rá, hogy a szabadkőműves-páholyt az amerikai hírszerzés a szocialista országok ellen használja. Katz szerepét mielőbb tisztázni kellett, hogy kiderüljön, milyen alapon lehetne átállítani. Rontónak úgy kellett a kapcsolatot fenntartania, hogy az ne jusson az amerikai elhárítás tudomására. Radványi és Label Katz találkozójával Borsányi elvileg egyetértett, de tájékoztatást akart az ügyvivőtől. A nevelésügyi értekezletről szóló kiadványt mindenképp meg kellett szerezni, ahogy a távirati irodára vonatkozó adatokat is.[66] A rezidentúra egyetértett a kapcsolat fedésével, ám ezt csak hosszabb távlatban látta kivihetőnek. Tudniillik 1962. december 1-én Katz felhívta Rontót, hogy a feleségével együtt 9-én menjenek el hozzájuk ebédre. A magyar ügyekben illetékes előadó másnap egy utcai fülkéből visszaszólt vitapartnerének, és azt javasolta, hogy ők menjenek el hozzájuk. Katz Fülöp előbb szabadkozni kezdett, hogy mégiscsak ő jelentkezett először, de végül ráállt a cserére. A feleségével december 9-én fél kettőtől négyig tartózkodott Rontó szolgálati lakásában, majd elmentek megtekinteni az egyik absztrakt festészettel foglalkozó múzeumot, ahonnan a társaság egy órára még felugrott Katz lakására. A találkozó az ismerkedést szolgálta, a beszélgetés a művészetről folyt, hiszen Mrs. Katz művészettörténész diplomával rendelkezett, egyben műkedvelő festőművész volt, ugyanakkor Rontó gyerekei részéről is megmutatkozott a művészi hajlam. Katz Fülöp óvatosan rákérdezett főnöke és Radványi esetleges találkozójára, de nem erőltette a kérdést. Egyben hangoztatta, hogy a kapcsolatok normalizálásához a különféle társadalmi szervezetek is hozzájárulhatnak, mert a kormányzat felé

[66] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/I./T – Kisvárdai – … sz. utasítás „I"-től. – Zalai elvtársnak! Washington – Tárgy: Kisvárdai ügye. – Budapest, 1962. X. 10. 103–106.

irányuló nyomásgyakorlásra van lehetőségük. A kulturális érintkezés kiépítését segítségükkel el lehetne kezdeni, amit a State Department is támogatna, ahogy a román közeledést is így készítették elő. A jelölt ezt követően már nem törekedett újabb találkozóra, Rontó ezért úgy készült, hogy az ünnepek után hivatalában fogja Katzot felkeresni.[67] 1963 márciusában a csoportfőnökség már lemondott róla, hogy Katz tippszemély legyen, mert fedett találkozó megtartására nem lehetett rávenni, ugyanakkor a keleti blokk követségeivel való hivatalos érintkezés ellenére sem félt az FBI-tól. A rejtőzködés erőltetésével csak felhívták volna a figyelmet a rezidentúra szándékaira, ezért társadalmi kapcsolatként kellett kezelni. Rontó havonta egyszer találkozhatott Katz Fülöppel, akitől a zsidóságra vonatkozó kiadványokat kellett megszereznie, majd egy-egy érdekesebb írással kapcsolatban újabb megbeszélést lehet kérni. A budapesti központ ugyanakkor jelezte a washingtoni embereinek, hogy Katz Fülöp a B'nai B'rith izraeli osztályának a vezetője, nem pedig Label Katz személyi titkára. Az érdeklődés súlypontja áthelyeződött a kivándorlás, az izraeli letelepedés érdekében alkalmazott propagandaeszközökre, a páholy szervezeti felépítésére, valamint a magyar származású munkatársakra.[68] 1963 tavaszán Rontó háromszor is beszélgetett Katzcal, amely társalgások a B'nai B'rith szervezetéről, Scheiber Sándor látogatásáról és a társadalmi kapcsolat életében bekövetkező változások körül forogtak. Katz általános összefoglalóval szolgált a páholyról és annak körülbelül 120 éves történetéről, ennek megértéséhez egy kiadványt is a magyar ügyek előadójának rendelkezésére bocsátott. Katz elmondása alapján a B'nai B'rith az amerikai zsidóság legnagyobb szervezeteként tűnt fel, és komoly befolyással bírt a politikai döntéshozók között; jelentős közvélemény-formáló ereje volt. Az 500 000 fős szervezet 1936-ig inkább csupán a gazdag zsidó üzletemberek csoportosulása volt, majd

[67] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/I./T – Kisvárdai – 6/2-„I"-1962. számú jelentés. – Tárgy: Kisvárdai ügye. – Jelentés. Washington, 1963. I. 9. 108–111.

[68] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/I./T – Kisvárdai – III/1. I. sz. utasítás. – Zalai elvtársnak! Washington – Tárgy: Kisvárdai ügye. – Budapest, 1963. III. 11. 116–118.

Scheiber Sándor a Rabbiképző zsinagógájában az 1970-es évek végén. Háttérben Scheiber tanítványa, Adolf Szolomonovics Sájevics, leendő moszkvai főrabbi, később Oroszország főrabbija.

Hidvégi Máté gyűjteményéből

akkor kezdett nyitni más társadalmi rétegek felé, amikor a lengyel származású Henry Monsky került az élére. Az ő vezetésével a B'nai B'rith tömegszervezetté nőtte ki magát, amely mindenekelőtt a középosztály képviselőiből tevődött össze. A második világháború előtt és alatt a nácizmus elleni küzdelmet koordináló szervvé alakult, egyben harcolt az emberi szabadságjogokért és a faji megkülönböztetés ellen; 1963-ban támogatta a feketék polgárjogi küzdelmeit. A páholy tanácskozási joggal részt vett az ENSZ nem kormányzati szervezeteinek munkájában. A B'nai B'rith központja a 1640 Rhode Island Avenue, N. W. Washington címen működött egy nyolcemeletes modern irodaházban. Label A. Katz 1959 májusától állt a szervezet élén, amely hat osztályból tevődött össze. Az „Anti-Defamation League" (Rágalmazás Elleni Osztály) volt a legnagyobb létszámú egység, amely az antiszemitizmus és a faji megkülönböztetés elleni, polgárjogi küzdelmet irányí-

HEBREW·UNION·COLLEGE·
JEWISH·INSTITUTE·OF·RELIGION

אור אהבה אחד

THE·FACULTY·AND·THE·BOARD·OF·GOVERNORS
OF·THE·HEBREW·UNION·COLLEGE·JEWISH·INSTITUTE·OF·RELIGION
HAVE·RESOLVED·TO·CONFER·AND·DO·HEREBY
CONFER·THE·HONORARY·DEGREE·OF

DOCTOR·OF·HEBREW·LETTERS

UPON

RABBI·ALEXANDER·SCHEIBER

לכבוד התורה ולמקדיה

DONE·IN·THE·CITY·OF·CINCINNATI
THIS·SEVENTH·DAY·OF·JUNE·1963
IN·TESTIMONY·WHEREOF·WE·HAVE·AFFIXED·TO·THIS·DOCUMENT
OUR·SIGNATURES·AND·THE·SEAL·OF·THIS·COLLEGE

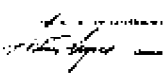

A Cincinnati Rabbiképző díszdoktori oklevele
Scheiber Sándor részére, 1963. VI. 7.
Hidvégi Máté felvétele

totta. A „Citizenship" (Polgári Jogok és Kötelezettségek Osztálya) az amerikai Igazságügyi Minisztériummal tartott fenn szoros kapcsolatot, az USA-ba érkező zsidók állampolgárságának megszerzését segítette. A „Hillel Foundation" (Vallási Nevelés Osztálya) a zsidó fiatalok vallási nevelésével foglalkozott, körülbelül 250 egyetemen és főiskolán voltak szemináriumaik. A programjuk hat fő kategóriából áll: kulturális, vallási, közösségi szolgálat, kutatás, személyes tanácsadás, vallások közötti együttműködés. A „Vocational Service" (Pályaválasztási Tanácsadó Osztály) a továbbtanulással kapcsolatos döntést segítette. A Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya mellett külön szervezeti egység, az „Israel Department" (Izraeli Osztály) foglalkozott a zsidó államhoz kapcsolódó ügyekkel.[69] Az osztályvezető nem volt teljesen őszinte vitapartneréhez, tudniillik a B'nai B'rith hét egységből állt. A Rágalmazás Elleni Liga mellett működött a B. B. Youth Organization (a páholy Ifjúsági Tagozata), a Pályaválasztási Tanácsadó Osztály, az Adult Jewish Education Department (Zsidó Felnőttképzési Osztály), a Vallási Nevelés Osztálya, a Citizenship, Veterans and Community Affairs Department (Polgárjogi, Veterán- és Közösségi Ügyek Osztálya) és az Izraeli Osztály.[70]

SCHREIBER SÁNDOR UTAZÁSA

Katz örömmel fogadta, hogy Scheiber Sándor megkapta a kiutazási engedélyt, ugyanis a Cincinnati Egyetem titkársága közölte, hogy a Rabbiképző vezetőjét díszdoktorrá avatják. Igaz, magyar kötődésére hivatkozva erősen sérelmezte, hogy őt és a páholyt erről nem értesítették, mert szerettek volna programot összeállítani a főrabbinak. Katz egy 150 fős turistacsoportot vezetett Svájcba, Franciaországba,

[69] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/II./T – Kisvárdai ügye II. kötet – 6/2 – „I" – 1963. számú jelentés. – Tárgy: Kisvárdai ügye. – Jelentés. Washington, 1963. VI. 21. 5–8.

[70] *Summary Of The Twenty-Third General Convention Of The Supreme Lodge B'nai B'rith*. Washington, D. C. 1962. május 12–16. 78–80.

Olaszországba és Izraelbe, amely a Rágalmazás Ellenes Liga tagjainak tanulmányi kirándulás volt. Rómában találkozott a húgával és a sógorával, akiket meggyőzött arról, hogy néhány napra látogassanak el Budapestre. Katz Regina férjével és egy barátjukkal valóban tett egy egynapos kirándulást Magyarországon, ahol nagyon jól érezték magukat. Az osztályvezető húga ezzel egy időben arról számolt be, hogy a Magyar Népköztársaság athéni követségén udvariasan viselkedett a konzul, sőt mi több, segített egy ügyviteli visszásság feloldásában. Katz Regina ugyanis nem kaphatott volna automatikusan vízumot, mert az 1944-es deportálás következtében szakadt el szülőhazájától, távozása óta nem telt el húsz év. A konzul végül azt tanácsolta, hogy a kérdőívre ne írja rá az 1944-es dátumot, így ő is megkapja a beutazási engedélyt. Katz Fülöp szeptemberben ismét Tel-Avivba készült a B'nai B'rith székház felavatására, ugyanakkor azt is elújságolta, hogy 35 000 dollárért Chevy Chase elővárosban új házat vásárolt. Ezzel egy időben felvetette, hogy amint túl vannak a költözésen, Rontó keresse fel őt a családja társaságában. Ha már az anyagiakra terelődött a szó, Katz felfedte, hogy évi 15 500 dollárt keres a szervezetnél, ahol 1955-ben kezdett el dolgozni. Az egyik sógora viszont hívta a teherfuvarozó cégéhez, az addigi fizetésének háromszorosáért. Rontó a kapcsolatfelvételt zökkenőmentesnek ítélte, azzal a megszorítással, hogy Katz állandósult távollétei miatt nehéz lesz rendszeressé tenni a találkozókat.[71] Scheiber Sándor észak-amerikai körútja a New York-i ENSZ-misszión történő látogatással kezdődött, majd a díszdoktori cím átvételét követően egy kanadai kitérővel folytatódott. Scheiber 1963. június 28-án délelőtt betért a washingtoni magyar követségre, majd a B'nai B'rith székházában a tudós tiszteletére adott díszebéd következett. A 40 fős ünnepségen Radványi János ügyvivő és Rontó Gyula képviselte a hivatalos Magyarországot. A meghívottak között jelen volt több jeles zsidó közéleti szereplő, egyetemi tanár, valamint Department of State részéről Mr. White magyar referens.

[71] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/II./T – Kisvárdai ügye II. kötet – 6/2 – „I" – 1963. számú jelentés. – Tárgy: Kisvárdai ügye. – Jelentés. Washington, 1963. VI. 21. 5–11.

Varga István ideiglenes ügyvivő politikai szempontból hasznosnak tartotta Scheiber amerikai útját, mivel a visszajelzésekből, többek között a B'nai B'rith egyik vezetőjének megjegyzéséből, úgy tűnt, hogy a professzor komoly tekintélynek örvend az amerikai zsidóság körében.[72] Az ebéd alkalmával Label Katz jelezte az ügyvivőnek, hogy augusztus folyamán Európába készül. Radványi arra biztatta a B'nai B'rith elnökét, hogy látogasson el Magyarországra, ahol majd szabadsága alatt szívesen vállalja a kísérő szerepét. Az elnök azonban P. Katz, a szervezet izraeli szekciójának vezetőjén keresztül azt kommunikálta, hogy hivatalos meghívást szeretnének kapni. Július 17-én Philip Katz azzal hívta fel Rontót, hogy az augusztus 16-án kezdődő magyarországi látogatás terve végleges. Label Katz mindenképpen szeretett volna találkozni a zsidó közösségek, valamint az Állami Egyházügyi Hivatal vezetőivel. Katz Fülöp a szervezet komoly politikai befolyására hivatkozott, miszerint az Egyesült Államok az ő javaslatuk nyomán ajánlotta fel a románoknak a diplomáciai kapcsolatok nagyköveti szintre emelését. Ezzel pedig azt sugallta, hogy elnökük hivatalos fogadása a magyar–amerikai viszony (a hidegháborús keretek közötti) normalizálásához is hozzájárulhat.[73] A Külügyminisztérium illetékeseivel szemben az állambiztonság korántsem volt ennyire megértő, mert véleményük szerint Scheiber az Egyesült Államokban tett látogatása nyomán feltámadt a szovjetunióbeli és a magyarországi izraelita felekezet helyzetének összehasonlításával kapcsolatos vita, amit az amerikai rabbik közössége szovjetellenes propagandacélokra is fel tudott használni.[74]

[72] MNL OL – XIX – J – 1 – j – USA 1945–1964 – 20-as d. – 79). tétel – 005874 – 678/1963. Szt. – Tárgy: Prof. Scheiber amerikai látogatása. – Előadó: Rontó Gyula – Washington, 1963. VII. 25. 218–219.

[73] MNL OL – XIX – J – 1 – j – USA 1945–1964 – 20-as d. – 79). tétel – 005874/1 – 680/1963. Szt. – Tárgy: Label A. Katz és Philip Katz budapesti utazása. – Előadó: Rontó Gyula – Washington, 1963. VII. 2. 214–215.

[74] Kovács (2019): i. m. 366.

A MÁSODIK BUDAPESTI LÁTOGATÁS

A B'nai B'rith elnökségének 1963. augusztusi látogatása során Label Katz és Philip Katz a hazai zsidóság pontos létszámáról, kor szerinti megoszlásáról, a vallási nevelés helyzetéről, valamint a kivándorlás elé gördített akadályokról és a családegyesítés lehetőségeiről kérdezte a hivatalos személyeket. Végül, de nem utolsósorban az is érdekelte őket, hogy a magyar zsidóságot miként lehetne törvényesen is támogatni pénzügyileg, azaz a JOINT újraélesztése merült fel a részükről. Katz Fülöp kívánságai között az is szerepelt, hogy a magyar zsidó vezetők szorosabb személyes kapcsolatot tarthassanak fenn a szervezetükkel, legyen szó a levélváltásokról vagy a ki- és beutazásokról. Az osztályvezető hangsúlyozta: a küldöttség mindenáron igyekezett kerülni az asszimiláns vezetőiket, helyettük a cionista vonal képviselőit keresték. Még ha ez utóbbi a szervezet általános küldetése nyomán nem is lett volna meglepő, azzal viszont meglepte Katz Fülöp a hallgatóságát, hogy a B'nai B'rith szoros kapcsolatban áll az FBI-jal az USA-ban élő szélsőjobboldali személyek nyilvántartása és megfigyelése végett. Amennyiben sikerült dokumentumokkal bizonyítani az illető bűnösségét, akkor az az Egyesült Államokból történő kiutasítását vagy az állampolgárság visszavonását is jelenthette.[75] A páholy és a Szövetségi Nyomozó Iroda közötti együttműködésből Katz Fülöp és családja is kivette a részét, ugyanis az Izraeli Osztály vezetőjének lánytestvérei vallomást tettek az Irma Grese elleni büntetőeljárásban, amelynek során az egykori kápót halálra ítélték és ki is végezték.[76] A delegációt Prantner József (1961 és 1971 között az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke)[77] is fogadta, akihez a B'nai B'rith azzal a kéréssel fordult, hogy a magyar állam ne valláskén, hanem nemzetiségként

[75] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/II./T – Kisvárdai ügye II. kötet – 9/1. sz. utasítás „I"-től. – Zalai elvtársnak! Washington – Tárgy: Kisvárdai ügye. – Budapest, 1963. IX. 17. 38.

[76] Gilbert (1995): i. m. 338.

[77] Prantner József (1911–1975). In *Magyar Életrajzi lexikon. Harmadik, kiegészítő kötet A–Z*. Főszerkesztő: Kenyeres Ágnes. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 628.

kezelje a zsidóságot. Prantner tiszteletteljesen végighallgatta érveiket, azonban jelezte, hogy az ÁEH vallási alapon foglalkozik a zsidók ügyeivel. Az elnökség Kádár Jánossal is szeretett volna találkozni, az MSZMP főtitkára viszont épp szabadságon volt, így nem fogadta őket. A delegáció ekkor úgy nyilatkozott, hogy Radványi ügyvivőhöz fog fordulni a találkozó érdekében. A rezidens arra kapott utasítást, hogy tájékoztassa az ügyvivőt a szervezet törekvéseiről, majd kérje fel a külképviselet vezetőjét, hogy az újabb megkeresés esetén hallgassa meg Katz kívánságait, de a Külügyminisztérium számára készülő felterjesztésen túl semmire ne vállaljon kötelezettséget. Rontó részéről a B'nai B'rith törekvéseinek ellenőrzése miatt meg kellett tartani a személyes jó viszonyt Katz Fülöppel.[78] Rontó 1963. november 12-én vendégül látta kapcsolatát, aki először az utazás viszontagságait ecsetelte. Az utazási iroda megkapta az IBUSZ visszaigazolását, a delegáció mégis vízum nélkül indult útjára. A berni magyar követség nem vállalta az ügy intézését, csak udvariasan sajnálkozott, Frankfurtban pedig az előzetes foglalás ellenére sem kaptak helyet a budapesti Malév-járatra. Katz végül Zürichből repült Budapestre, ahol a repülőtéren néhány órás várakozást követően átvehette a vízumot. Rontó ez alapján jelezte, hogy a B'nai B'rith partnere hibázott, mert nem küldte el az útleveleket a magyar követségre.[79] Katz és főnöke a Gellért Szállóban együtt vacsorázott a Kennedy nővérekkel – Mrs. Stephen Smith és Mrs. Peter Lawford 1963. augusztus 18-án érkezett Budapestre[80] –, akik elmondásuk szerint jól érezték magukat, és kedvező benyomásokkal távoztak Magyarországról. Katz elismerte, hogy 1961-hez képest szembetűnő a változás, hiszen az emberek felszabadultabban viselkedtek, az üzletekben pedig sokkal nagyobb volt az árukínálat.

[78] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/II./T – Kisvárdai ügye II. kötet – 9/1. sz. utasítás „I"-től. – Zalai elvtársnak! Washington – Tárgy: Kisvárdai ügye. – Budapest, 1963. IX. 17. 38–39.

[79] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/II./T – Kisvárdai ügye II. kötet – 11/2-„I"-1963. sz. jelentés – Tárgy: Kisvárdai ügye. – Jelentés. Washington, 1963. XI. 19. 38.

[80] Smith, Stephen E.: Kennedy Sisters in Budapest. *New York Times*, 1963. augusztus 19. 7.

B'nai B'rith székház, Washington
Múlt és Jövő, 2021/3.

Különösen meglepte a küldöttséget az a pezsgés, amit nemcsak Budapesten, hanem a vidéki városokban is tapasztaltak. 1961-től eltérően az emberek többsége már elég bátor volt ahhoz, hogy szóba álljon az ott tartózkodó külföldiekkel.[81] Mennyire volt életszerű a dicséret? A hivatalban lévő amerikai elnök testvérei, Jean Kennedy (1928–2020), aki Stephen Edward Smith (1927–1990) kommunikációs szakember, a választási kampány főtanácsadó felesége,[82] valamint Patricia Kennedy (1924–2006), aki Peter Lawford (1923–1984), az

[81] MNL OL – XIX – J – 1 – j – USA 1945 – 1964 – 20-as d. – 79). tétel – 005874/4 – 986/1963. Szt. – Tárgy: Label A. Katz és Philip E. Katz budapesti utazása. – Előadó: Rontó – Washington, 1963. XII. 13. 200.

[82] Kennedy Smith, Jean: *The Nine of Us. Growing Up Kennedy*. HarperCollins Publishers, New York, 2016. 5–209.

ismert filmsztár második házastársa volt,[83] rövid magánlátogatásával valahol azt üzente, hogy Kádár János a belpolitikai liberalizáció terén fel tud mutatni bizonyos eredményeket, a magyarországi a kevésbé vállalhatatlan államszocializmusok közé tartozik.[84] (Mindazonáltal Jean és Patricia már csak azért sem maradt túl sokáig Budapesten, mert a két ország viszonya meglehetősen hűvös volt, ergo egy hosszabb vakációval támadási felületet szolgáltattak volna az elnökkel szemben.) Az életszínvonal kétségtelenül javult, hiszen 1963 körül már nem okozott problémát az alapvető élelmiszerek beszerzése, az áruválaszték is gazdagabb lett, de a hiánygazdálkodás változatlanul fennmaradt.[85] Katz Fülöp úgy érzékelte, hogy már bárki kaphatott útlevelet, és a többség nem óhajtott a korabeli szóhasználattal élve disszidálni. Egy általa ismert fiatal értelmiségi házaspár 1961-ben még csak vágyakozott a külföldi utazásra, míg két évvel később lelkesen számoltak be svájci és olaszországi útjukról. (A kádári vezetés az ország jobb megítélése érdekében kétségtelenül enyhített a ki- és beutazási szabályokon, azonban az útlevél megszerzése még sokáig bürokratikus akadályokba ütközött.[86]) Katz meglepődött, hogy komoly felelős beosztásokban fiatalokkal találkozott, ugyanakkor különösen tetszett neki, hogy Prantner munkaidő után is fogadta őket az ÁEH-ban. A hivatal vezetőjét művelt, őszinte embernek tartotta, aki jól ismerte a magyarországi zsidóság helyzetét. Katz ugyanakkor jelezte: komoly politikai hibának tartja, hogy a magyar történelemtankönyvek nem foglalkoztak a második világháború alapos értékelésével és a zsidóság tragédiájával, ugyanis az általa megkérdezett fiatalok semmit sem

[83] Schroeder, Alan: *Celebrity-In-Chief. How Show Business Took Over the White House*. Westview Press, Boulder, 2004. 80–83.

[84] Borhi (2018): i. m. 224–225

[85] Valuch Tibor: A bőséges ínségtől az ínséges bőségig. A fogyasztás változásai Magyarországon az 1956 utáni évtizedekben. In *Évkönyv*, XI. 2003. Felelős szerkesztő: Bak János. Az 1956-os Magyar Forradalom Története Dokumentációs és Kutató Intézet, Budapest, 2003. 51–78.

[86] Krahulcsán Zsolt: *A BM KEOKH és Útlevél Osztály. A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962*. In Cseh–Okváth (2013): i. m. 376–379.

tudtak a történtekről.[87] Míg a koalíciós időszak során jelentős számú emléktáblát avattak az áldozatok előtti tisztelgés céljából, valamint komoly publikációk születtek a holokausztról, 1948-ban a szembenézés és a múlt feldolgozása hirtelen félbeszakadt.[88] 1956-ig az eseményeket egyöntetű hallgatás övezte, majd a 60-as, 70-es években az osztályharc és a nácizmus elleni küzdelem került előtérbe. Az áldozati rangsorban a kommunisták voltak az elsők, a többi antifasiszta a második, a szovjet hadifoglyok pedig a harmadik helyet foglalták el. Az áldozatok zsidó mivolta és a háború előtti kultúrája eltűnt a narratívából.[89] Katz Fülöp könyveket ígért a tananyag módosításához, de még nem kerülhetett sor a beszerzésükre. Ezzel egy időben azt is elmondta, hogy november végén lesz a B'nai B'rith éves közgyűlése, ahol Label Katz beszámol a külföldi utazásokról, és a magyarországi helyzetképhez az ő jelentését is felhasználja. Ezzel egy időben azt állította Kennedy, hogy a szocialista országokkal kapcsolatos politikájának módosításának és a gazdasági kapcsolatok szélesítésének – az ún. bridge building, magyarul hídépítés[90] – a tervével kapcsolatban kikérte a páholy véleményét, akik támogatták az elgondolást, de a közvélemény előkészítésében is tevékeny részt vállalt. Katz arról is érdeklődött, hogy Gaál Endre, az új kereskedelmi tanácsos,[91] elfoglalta-e már washingtoni állomáshelyét, hiszen Vadász Ferenc személyes ismeretségükre való hivatkozással hozzá irányította. Rontó szerint új értesülés nem hangzott el, de nem is lett volna célszerű erőltetni.[92]

[87] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/II./T – Kisvárdai ügye II. kötet – 11/2 – „I" –1963. sz. jelentés – Tárgy: Kisvárdai ügye. – Jelentés. Washington, 1963. XI. 19. 38–39.

[88] Győri Szabó Róbert: *A kommunizmus és a zsidóság az 1945 utáni Magyarországon*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2009. 160

[89] Kovács Mónika: Holokauszt-oktatás Közép-Európában. *Regio*, 2003/2. 88–106.

[90] Borhi (2018): i. m. 223.

[91] *Diplomatic List August 1963*. United States Government Printing Office, Washington D.C., 1963. 28.

[92] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/II./T – Kisvárdai ügye II. kötet – 11/2-„I"-1963. sz. jelentés – Tárgy: Kisvárdai ügye. – Jelentés. Washington, 1963. XI. 19. 38–39.

AZ ELNÖKVÁLASZTÁS ELŐTT

Nem sokkal az ünnepek előtt Rontó családjával Katz Fülöpnél járt vendégségben, ahol összefutottak egy fiatal nővel. A huszonhárom esztendős Linda Lessner a B'nai B'rith előző elnökének – Philip M. Klutznicknak[93] – volt az unokahúga, és éppen a Johns Hopkins Egyetem nemzetközi kapcsolatok szakirányán tanult. Korábban két évet töltött a genfi és a párizsi egyetemen, diplomatának készült. Katz úgy vélte, hogy amennyiben az 1964-es választáson Lyndon B. Johnson győz, a lány nagybátyja az elnökhöz fűződő baráti kapcsolata nyomán valószínűleg megkapja a belügyi vagy az igazságügyi miniszteri posztot. Linda, akinek a szülei Chicagóban éltek, Katz Fülöp baráti köréhez tartozott, gyakran megfordult náluk. Rontó két lánya láthatóan összebarátkozott vele, amely az őrnagy szerint jól jöhetett később a megközelítéséhez. A beszélgetés a Kennedy-gyilkosságra terelődött, amelyről Katz a következőt mondta: *„Ma még nem lehet tudni, hogy az elnök meggyilkolása hátterében kik és milyen csoportok állnak, hogy politikai gyilkosság volt-e vagy egyéni akció. Azonban, az eset mindenképp rávilágít arra, hogy az Egyesült Államokban is, mint szerte a világon, egy forradalmi helyzet van kialakulóban, amely érlelődik, s rövid időn belül komoly változásra vezethet."*[94] Ma már tudjuk, hogy John Fitzgerald Kennedy halálért Carlos Marcello, az USA déli részén egyeduralkodó maffiavezér volt felelős, aki a kitoloncolása miatt, valamint a szervezett bűnözés elleni határozott fellépésért minden áron bosszút akart állni az elnökön.[95] A választásig hátralévő kilenc hónapban Johnson valóban nem élt új kezdeményezéssel, hanem Kennedy politikáját folytatta, hiszen már csak a részvétszavazatok miatt is voltaképpen behozhatatlan előnybe

[93] Moore (1981): i. m. 213–215.

[94] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/II./T – Kisvárdai ügye II. kötet – 12/2-„I"-„A"-1963. sz. jelentés – Tárgy: Kisvárdai ügye. – Jelentés. Washington, 1963. XII. 12. 53.

[95] Lamar, Waldron: *A Kennedy-gyilkosság elhallgatott története. A 20. század bűnténye az új adatok fényében*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2014. 9–500.

került a Demokrata Párt.[96] Abban viszont tévedett Katz, hogy 1968-ban újra a Kennedy családból fog kikerülni az elnök, ugyanis Robert Kennedyt 1968. június 3-án egy palesztin merénylő halálosan megsebesítette.[97] Klutznick sem lett a Johnson-adminisztráció tagja, ugyanis 1968-ig Stewart Udall (1920–2010) maradt a belügyminiszter,[98] Robert Kennedyt pedig Nicolas Katzenbach (1922–2012) váltotta a főállamügyészi tisztségben.[99] Őt 1967 januárjában Ramsey Clark (1927–2021) követte.[100] Kennedy elnök halála után nem törtek ki jelentős zavargások, de a vietnami háború elleni tiltakozással kezdődő, 1968 során kulmináló diáklázadás forradalmi változásokhoz vezetett. A politikai szférát ugyan nem tudta megrázni, viszont kulturális értelemben máig ható változásokat indított útjára.[101] Katz Fülöp időközben tárgyalt [Leslie] Squire-ral, a State Department magyar ügyekben illetékes új előadójával,[102] aki kedvezően értékelte az MSZMP-ben történt változásokat, mivel az Kádár János és támogatói megerősödésével végződött. Squire szerint a két ország közötti viszony normalizálásának az amerikai pénzügyi követelések rendezése volt a legnagyobb akadálya,[103] ugyanakkor Mindszenty József esztergomi hercegprímás sorsáról sem volt megegyezés.[104] Katz Fülöp jelezte, hogy Label Katz ugyancsak kedvezően nyilatkozott magyarországi tapasztalatairól a B'nai B'rith éves gyűlésén,

[96] Gould, Lewis L.: *1968: The Election That Changed America*. Ivan R. Dee, Chicago, 1993. 5–9.

[97] Talbot, David: *A két Kennedy. Jack és Robert élete és felderítetlen halála*. Gabo Kiadó, Budapest, 2007. 422–437.

[98] Udall, Stewart L.: Conservationist in Kennedy and Johnson Cabinets, Dies at 90. *New York Times*, 2010. március 20. Section A, 22.

[99] Weiner (2013): i. m. 327–330.

[100] Dallek, Robert: *Flawed Giant. Lyndon Johnson and His Times*. Oxford University Press, New York, 1998. 406.

[101] Somlai Péter: 1968: kudarc és győzelem. *Educatio*, 2018/3. 370–381.

[102] Borhi László: *A magyar–amerikai kapcsolatok, 1945–1989. Források*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2009. 412.

[103] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/II./T – Kisvárdai ügye II. kötet – 12/2-„I"-„A"-1963. sz. jelentés – Tárgy: Kisvárdai ügye. – Jelentés. Washington, 1963. XII. 12. 53–54.

[104] Borhi (2018): i. m. 212–215.

valamint Scheiber Sándor novemberi amerikai útját is sikeresnek értékelte, ugyanis Scheiber beszédének köszönhetően az óbudai zsinagóga felújítására és a magyar vértanúk emlékművének felállítására 15 000 dollárnyi adományt sikerült összegyűjteni.[105] Az osztályvezető négy könyvet küldött Vadász Ferencnek, ugyanakkor az év végén Izraelbe és Franciaországba készült, ahonnan csak január közepén tervezett visszajönni. Rontó ekkor rákérdezett, hogy a B'nai B'rith Kisvárda és Vidéke, valamint öt-hat másik, hasonló elnevezésű páholya milyen szerveződés, Katz azonban közölte, hogy semmi közük nincs hozzájuk, mert azok mind cionista csoportok.[106] A valóságban itt a szatmári ultraortodox vagy haszid zsidó közösség egyik-másik szervezetéről lehetett szó, akik viszont a vallási dogmák és a túlzottan világi jellege miatt nem ismerték el Izraelt. A hatéves Jósszele Schumacher elrablása, amely a kisfiú neveltetése kapcsán robbant ki a szülők és a nagyszülők között, három éven keresztül tartotta izgalomban a zsidó állam közvéleményét. A szatmári szekta ugyanakkor erősen szovjetellenes attitűdöt képviselt,[107] vagyis Borsányi Imre ösztönösen nyilatkozott úgy, hogy a „Kisvárda és környéke" nevű csoportosulás megismerése a legfontosabb feladat. A Kennedy halála után várható politikai fejleményekkel kapcsolatos fejtegetés mellett Rontónak azt is meg kellett kérdeznie partnerétől, hogy mit ért forradalmi helyzeten. Borsányi őrnagy arra is kíváncsi volt, hogy a szélsőjobboldali erők milyen mértékben erősödnek, és ez milyen veszélyt rejt az ottani zsidóságra, valamint az USA politikájának jobbratolódásával a világbékére.[108] Barry Goldwater retorikája mindenek-

[105] MNL OL – XIX – J – 1 – j – USA 1945 – 1964 –20-as d. – 79). tétel – 005874/4 – 986/1963. Szt. – Tárgy: Label A. Katz és Philip E. Katz budapesti utazása. – Előadó: Rontó – Washington, 1963. XII. 13. 201.

[106] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/II./T – Kisvárdai ügye II. kötet – 12/2-„I"-„A"-1963. sz. jelentés – Tárgy: Kisvárdai ügye. – Jelentés. Washington, 1963. XII. 12. 54–55.

[107] Bár-Zohár, Micháel – Miszál, Nisszim: *MOSZÁD. Az izraeli titkosszolgálat legjelentősebb műveletei*. Gabo Kiadó, Budapest, 2013. 103–127.

[108] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/II./T – Kisvárdai ügye II. kötet – XII/2. sz. utasítás „I"-től. – Zalai elvtársnak! Washington – Tárgy: Kisvárdai ügye. – Budapest, 1963. XII. 22. 56.

előtt a nemzetközi kapcsolatok viszonylatában jelentett fenyegetést, hiszen a republikánus elnökjelölt az észak-vietnami városok bombázását, a háború kiterjesztését szorgalmazta, de még ijesztőbben hatott, hogy véleménye szerint semmilyen fegyver bevetésétől sem volt szabad visszariadni.[109] A belpolitikában a jobbratolódás viszont nem érvényesült, hiszen a nyíltan rasszista Goldwater doktriner konzervativizmusa még a Richard Nixon vagy David Rockefeller táborába tartozó mérsékelt republikánus szavazókat is elidegenítette.[110] Borsányi ugyanakkor abban látott komoly perspektívát, hogy a B'nai B'rith a Katz Fülöp számára eljuttatott kompromittáló anyagokat használja fel az Egyesült Államokban élő szélsőjobboldali magyar emigránsok lejáratására.[111] Ám a Belügyminisztérium túlbecsülte Katz Fülöp és a páholy lehetőségeit, ugyanis a legújabb nyilvánosságra hozott amerikai kormányzati dokumentumok tanúsága szerint a CIA (Central Intelligence Agency – Központi Hírszerző Ügynökség) és az FBI más hasonló szervekkel együtt minimum 1000 egykori náci és kollaboráns segítségét vette igénybe feladatai végrehajtásához. J. Edgar Hoover FBI-igazgató az antikommunista hadviselés jegyében elutasítóan viszonyult a második világháború utáni években érkező kelet-európai menekültek előéletének vizsgálatához, a háborús bűnökkel kapcsolatos vádakat automatikusan szovjet propagandáként kezelte. Az FBI még 1980-ban is megtagadta 16 vitatható múltú litván emigráns ügyére vonatkozó iratok kiadását a DOJ (Department of Justice – Igazságügyi Minisztérium) nácizmus ügyeiben illetékes csoportjának, mert az összes érintett informátor volt, közülük öten az idő tájt is aktív szerepet játszottak a közösségük kommunista szimpatizáns tagjainak kiszűrésében.[112] Gaál Endre kereskedelmi taná-

[109] Magyarics Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2000. 312–314.

[110] Andor László: *Amerika évszázada*. Aula, Budapest, 2002. 217–218.

[111] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/II./T – Kisvárdai ügye II. kötet – X/1. sz. utasítás „I"-től. – Zalai elvtársnak! Washington – Tárgy: Kisvárdai ügye. – Budapest, 1963. XII. 27. 49.

[112] Goda, Norman J. W.: Nazi Collaborators in the United States: What the FBI Knew. In Rochard Breitman – Norman J. W. Goda – Timothy Naftali – Ro-

csost (fn. „Ágoston [Ernő]")[113] azonban nem kívánták összehozni Katz Fülöppel, mert túl rövid ideje tartózkodott Washingtonban, és nem rendelkezett megfelelő operatív felkészültséggel Katz tanulmányozásához. Amennyiben egyéni érdekből mégis szorgalmazta a megismerkedést, a találkozót Rontónak nyilvános helyszínen kellett összehoznia a kereskedelmi tanácsos és a B'nai B'rith osztályvezetője között. Gaált ugyanakkor arra kellett figyelmeztetni, hogy Katz Fülöp zsidó nacionalista, tehát az azonos származást közös platformként fogja felhasználni, ezért csak a szakmai szempontok alapján – az USA és Magyarország közötti kereskedelem fejlesztése – társaloghatott vele. Rontónak az időszerű politikai helyzet figyelembevételével kellett meghatároznia Gaál feladatait. A legfontosabb kérdés Izrael és az Egyesült Államok viszonyára vonatkozó értesülések megszerzése maradt.[114]

A BOTRÁNY

1964. február 18-án Katz Fülöp együtt ebédelt Rontóval. A meghívást az előbbi kezdeményezte. Először a Kádár Jánossal folytatandó megbeszéléssel kapcsolatos hírek felől érdeklődött, erről azonban Rontó nem tudott nyilatkozni.[115] Katz ezt követően bejelentette: március 6-án a páholy elnökével és alelnökével Brüsszelbe utazik a JWC (Jewish World Congress – Zsidó Világkongresszus) ötnapos konferenciájára, ahol a német jóvátétel kérdését fogják tárgyalni. A JWC azt szerette volna elérni, hogy a Kelet-Európában élő zsidók is kapjanak egyéni jóvátételt, de szó volt egy 12 millió dolláros

bert Wolfe: *U. S. Intelligence and the Nazis*. Cambridge University Press, New York, 2005. 227–264.

[113] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt – 2033/1 – „Ágoston Ernő" (Gaál Endre). Évkör: 1959–1966. 232 oldal.

[114] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/II./T – Kisvárdai ügye II. kötet – X/1. sz. utasítás „I"-től. – Zalai elvtársnak! Washington – Tárgy: Kisvárdai ügye. – Budapest, 1963. XII. 27. 49–51.

[115] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/II./T – Kisvárdai ügye II. kötet – 2/2 „I"1964. sz. jelentés – Tárgy: Kisvárdai ügye. – Jelentés. Washington, 1964. II. 21. 59–61.

egyszeri kifizetésről, amelyből alapítványt terveztek létrehozni a különböző országokban működő zsidó szervezetek támogatására. Katz hangsúlyozta, hogy megkísérlik elérni azt, hogy a kártérítés hatálya terjedjen ki a magyarországi áldozatokra, valamint a 12 millió dollárból Kelet-Európa is részesedjen, ám ez a nyugat-európai tagszervezetek tiltakozását váltotta ki. Katz úgy vélte: amennyiben a tanácskozás alkalmával bejelenthetnék, hogy Kádár János fogadja a B'nai B'rith vezetőségét, azzal a szervezetük alkupozíciója jelentősen megerősödne. Ezért arra kérte Rontót, hogy táviratban érdeklődjön a kérés továbbításáról, valamint arról, hogy az MSZMP első titkára hajlandó-e Label Katzcal találkozni a brüsszeli tanácskozást követően. Amennyiben van fogadókészség, a szervezetének vezetői Brüsszelből Budapestre utaznak. Katz jelezte, hogy nem baj, ha nemleges választ kap, de március 6-ig szeretné megismerni a döntést.[116] Rontó javaslatának megfelelően az MNK brüsszeli nagykövetsége végül közölte a B'nai B'rith küldöttségével, hogy Kádár János nem fogadja őket, és a rádióinterjút sem engedélyezték. [Nachum] Goldmann, a JWC elnöke[117] is be akart utazni Magyarországra, hogy hivatalos személyekkel tárgyaljon. Borsányi őrnagy a tárgyalási törekvések mögött provokációs szándékot gyanított, amely Magyarország és a Szovjetunió közé próbál éket verni. 1964 elejétől ugyanis az USA-ban egyre többször hangzott el olyan vélemény a nyilvánosság előtt, miszerint Magyarország tisztességesen kezeli a zsidókérdést, míg a szovjeteknél üldöztetés zajlik. Borsányi kijelentette: világosan kell látni, hogy a páholy a Rontóhoz fűződő kapcsolatot kizárólag saját céljaira kívánja felhasználni, amely abból is kitűnt, hogy nyilvános anyagokon túl mást nem kapott tőle. Borsányi azt is kifogásolta, hogy a kezdeményezés átcsúszott az amerikai zsidó szervezet képviselőjéhez. Az angol–amerikai alosztály a további tárgyalásokra vonatkozó kezdeményezésekről azonnali értesítést kívánt, ugyanakkor hangsúlyozta,

[116] MNL OL – XIX – J – 1 – j – USA 1945–1964 – 20-as d. – 79). tétel – 002364 – 175/1964. Szt. – Tárgy: B'nai B'rith elnökének kérelme. – Washington, 1964. II. 26. 197–199.

[117] Kovács (2019): 252.

hogy amennyiben Katz tolakodó és követelőző magatartása csak gondot okoz, jobb lenne elkerülni az újabb találkozókat.[118] 1964. március 30-án Katz Fülöp Rontó tanácsosnak azt mondta: a brüsszeli magyar nagykövetség kitérő válaszáról a szervezet elnökével együtt úgy vélekedett, hogy Kádár János Hruscsov SZKP-főtitkár látogatásának előkészületeire való tekintettel nem tudott rájuk időt szakítani. Label Katz emiatt nem neheztelt, de az 1964 augusztusában esedékes genfi konferenciát szerette volna összekötni egy magyarországi látogatással. Az izraeli osztály vezetője így főnökével Brüsszelből Rómába utazott, ahol a pápa fogadta a B'nai B'rith küldöttségét. Katz Fülöp szerint a vatikáni tárgyalásaik jelentős eredménnyel jártak, ugyanis VI. Pál megígérte, hogy a római katolikus egyház bűnnek fogja nyilvánítani az antiszemitizmust.[119] A Vatikán pár hónappal később úgy döntött, hogy a zsidóságot nem lehet hibáztatni Jézus Krisztus haláláért, ami a vallásközi párbeszédre való felhívásként volt értelmezhető.[120] Trofim Kichko *A zsidó vallás, szépítés nélkül* című, Ukrajnában megjelent könyve viszont alaposan felkavarta a kedélyeket, ugyanis a B'nai B'rith értetlenül állt az előtt, hogy miközben a Szovjetunió kisebbségként kezeli a zsidóságot, a mind gyakoribb antiszemita jelenségeket össze tudja egyeztetni a kommunista ideológiával. Az amerikai zsidó szervezetek április 4-ére kétnapos konferencia összehívását tervezték, ahol határozati javaslat készült arról, hogy az USA kormányszervei közvetítésével magas szintű delegáció utazhasson Moszkvába a szovjet hatóságokkal történő egyeztetés céljából.[121] Kichko 1963-ban

[118] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/II./T – Kisvárdai ügye II. kötet – III/1. sz. utasítás „I"-től. – Zalai elvtársnak! Washington – Tárgy: Kisvárdai ügye. – Budapest, 1964. III. 16. 64–65.

[119] MNL OL – XIX – J – 1 – j – USA – 1945–1964 – 20-as d. –79). tétel – 003427 – 287/1964. Szt. – Tárgy: B'nai B'rith izraeli osztályának vezetőjével való beszélgetésről. – Washington, 1964. IV. 21. 272

[120] Hershcopf, Judith: The Church and the Jews: The Struggle at Vatican Council. *The American Jewish Yearbook*, 1965/66. 99–122.

[121] MNL OL – XIX – J – 1 – j – USA – 1945–1964 – 20-as d. –79). tétel – 003427 – 287/1964. Szt. – Tárgy: B'nai B'rith izraeli osztályának vezetőjével való beszélgetésről. – Washington, 1964. IV. 21. 272–273.

megjelent művét az Ukrán Tudományos Akadémia kiemelkedő alkotásnak nevezte, széles körben terjesztették a pártvezetők között és az oktatásügy területén. A könyv azért keltett igen komoly felháborodást a nyugati világban, mert a judaizmust nem csupán reakciós és felforgató erőnek nevezte, hanem olyan vallásos hitként ábrázolta, amely a számító pénzimádatra, a mohóságra, a becstelenségre, a tolvajlásra, a korrupcióra, a hatalomvágyra és a képmutatásra épül. Az egykori náci kollaboráns nemcsak összekötötte a zsidóság és a pénz uralmát, hanem megismételte a zsidóság világuralmi törekvésének toposzát, amely eszerint a bankárok, a cionista mozgalom és a nyugati hatalmak egyetértésével és aktív közreműködésével zajlik. Ezzel egy időben a könyv illusztrációja a legrosszabb emlékű náci karikatúrákból állt. A helyzetet csak rontotta, hogy az éles hangú kritikai megnyilvánulásokat követően az *Izvesztyija* védelmébe vette a szerzőt.[122] Április 7-én Radványi és Rontó együtt ebédelt a B'nai B'rith elnökével és a szervezet izraeli osztályának vezetőjével. Label és Philip Katz elismerően szólt a magyarországi zsidóság helyzetéről. Azt állították, hogy nincs megkülönböztetés a más vallásúak előnyére, ugyanakkor felekezetüket az állam támogatásban részesíti. Label Katz viszont sajnálta, hogy a MIOK nem tagja a zsidóság világszervezetének, nem vesz részt annak kongresszusain. Az elnök ekkor az április 4–5-én megtartott konferencia felé próbálta terelni a beszélgetést, ezt azonban Radványi elhárította. Az ügyvivő jelezte, hogy szívesen megvitat bármely olyan ügyet, amely Magyarországot érinti, vagy amely a nemzetközi politikai élet szempontjából releváns. A konferencia megvitatásának viszont pontosan emiatt nem látta értelmét, mert meglátása szerint erősen szovjetellenes éle volt. Label Katz hangsúlyozta, hogy tiszteletben tartja Radványi kérését, de a Trofim Kichko által írt antiszemita könyv mellett nem kívánt szó nélkül elmenni.[123] A páholy elnöke úgy

[122] Schroeter, Leonard: *The Last Exodus*. Universe Books, New York, 1974. 26–27.

[123] MNL OL – XIX – J – 1 – j – USA – 1945–1964 – 20-as d. – 79). tétel – 003451 – 276/1964. Szt. – Tárgy: Zsidó kongresszus a SZU-ban lévő „antiszemitizmussal" kapcsolatban. – Washington, 1964. IV. 23. 719.

vélte, hogy a szovjetunióbeli zsidóság sorsa egyre komolyabb aggodalmat kelt a máshol élő hitsorstársakban és a polgárjogok iránt elkötelezett emberekben, ráadásul az ügy a békés egymás mellett élés szerves részét képezi.[124] Ezzel párhuzamosan viszont megelőlegezte a Richard Nixon elnöksége alatt bekövetkező fordulatot, amely során az enyhülés folyamatában állandó napirendi vitapont lett a keleti blokkban élő zsidók helyzete és a szabad kivándorlás.[125] Label Katz Kádár János közbenjárását szerette volna kérni, mondván, tudomásuk szerint az MSZMP első titkára baráti viszonyban áll Hruscsovval. Ám Radványi egyből a vendégek értésére adta: ő ezzel a kérdéssel ilyen formában nem foglalkozhat, bármennyire tiszteli is a páholyt és annak elnökét. Label Katz megértően viszonyult az ügyvivőhöz, de Kádár János tekintélyére és népszerűségére hivatkozva a kérés továbbításának és a találkozó megszervezésének igényével lépett fel. Katz Fülöp megjegyezte: főnöke volt az első, aki 1963 második felében kezdeményezte az amerikai búza eladását a szocialista országoknak, de azt is megkérdezte, tehet-e a szervezetük lépéseket a magyar–amerikai kapcsolatok javítása érdekében. Radványi megköszönte az utóbbi felajánlást; nem zárkózott el, de nem tudott (és nem is akart) tippet adni arra, hogy miben vár segítséget. Az ügyvivő konzultált a szovjet nagykövetség illetékesével, aki ugyancsak elítélte Kichko könyvét, mondván, az nekik is csak gondot okozott.[126] A Szovjet Kommunista Párt Központi Bizottsága a *Pravda* 1964. április 4-i számában szigorú bírálattal illette a művet, amely eltűnt a könyvesboltokból, de az 1967. évi hatnapos háború után újra megjelent *Judaizmus és cionizmus – a rasszizmus rajongói* címmel.[127] Rontó szerint Katz Fülöpnek egyetlen

[124] Moore (1981): i. m. 245–246

[125] Melman, Josszi – Raviv, Dan: *Igaz barátok. Az amerikai – izraeli szövetség valódi története*. Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 151–157.

[126] MNL OL – XIX – J – 1 – j – USA – 1945–1964 – 20-as d. – 79). tétel – 003451 – 276/1964. Szt. – Tárgy: Zsidó kongresszus a SZU-ban lévő „antiszemitizmussal" kapcsolatban. – Washington, 1964. IV. 23. 719–721.

[127] Korey, William: Brezhnev and Soviet Anti-Semitism. In Robert O. Freedman (ed.): *Soviet Jewry in the Decisive Decade, 1971–80*. North Carolina University Press, Durnham, 1984. 36–37.

célja volt: hogy Kádár János egy számára alkalmas időpontban fogadja a B'nai B'rith elnökét. Az őrnagy ugyanakkor azt is megjegyezte, hogy értesüléseinek még csak bizalmas jellege sem volt, ráadásul az utóbbi időszakban szinte csupán olyan kérdésekről esett szó, amelyekről a diplomáciai vonalon jelenthetett.[128] B. Tóth Endre (fn. „Sós") – 1962 és 1965 között a közel-keleti alosztály vezetője[129] – Rontó észrevételeit várta azzal kapcsolatban, hogy követelőző magatartása miatt nem volna-e célszerű tartózkodni Katz személyétől.[130] A Külügyminisztérium sem lelkesedett az ötlet kapcsán, mivel Label és Philip Katz Prantner Árpád előtt kifejtette, hogy a családegyesítéseket a magyar zsidók kivándorlásával szeretné megoldani. Korbacsics Pál, a Külföldi Magyarok Referatúrájának vezetője azt javasolta, hogy Kádár János ne találkozzon Label Katzcal, mert ez kizárólag cionista érdeket szolgál. A nyugatnémet kártérítésről Korbacsics úgy vélte, hogy az a mézesmadzag a Zsidó Világkongresszushoz való csatlakozás érdekében. Ez elől a Külügyminisztérium már nem akart feltétlenül kitérni, mert a pénz megszerzésére irányuló próbálkozások nem jártak szerencsével. Igaz, ezt a MIOK vezetésének kellett kérelmeznie.[131]

[128] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/II./T – Kisvárdai ügye II. kötet – 3/2 „I"1964. sz. jelentés – Tárgy: Kisvárdai ügye. – Jelentés. Washington, 1964. VII. 21. 67–68.

[129] ÁBTL Archontológia 23/940 B. Tóth Endre, Tóth Endre – https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:5:30455639861642::NO::P5_PRS_ID:1019579 (Letöltés: 2021. július 13.)

[130] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/II./T – Kisvárdai ügye II. kötet – IX/1. sz. utasítás „I"-től. – Zalai elvtársnak! Washington – Tárgy: Kisvárdai ügye. – Budapest, 1964. IX. 12. 78.

[131] MNL OL – XIX – J – 1 – j – USA 1945 – 1964 – 20-as d. – 003427/3. szig. t. 1964. – Magyar Népköztársaság Követsége Washington – B'nai B'rith izraeli osztályának vezetőjével beszélgetés. – Budapest, 1964. X. 30. 259.

A MEGISMÉTELT FELKÉRÉSTŐL A VÉGJÁTÉKIG

Az izraeli osztály vezetőjével fenntartott közvetlen érintkezés több mint egy évig szünetelt. 1965. november 4-én „Hegedűs" – Józan Sándor rendőr százados, követségi másodtitkár, 1966 és 1968 között a rezidentúra vezetője[132] – találkozott először Katz Fülöppel a Knife and Fork étteremben, az utóbbi kezdeményezésére. A tisztviselő a szokásos dicséretekkel indította beszélgetést, de nem mulasztotta el közbevetni, hogy a zsidóság Jugoszláviában nemzetiségi státuszt kapott. Ezzel egy időben aggodalmát fejezte ki a szovjetunióbeli zsidók létfeltételeivel összefüggésben, mondván, a moszkvai vezetés korlátozza a felekezeti életet, a kulturális és művelődési lehetőségeket. A B'nai B'rith osztályvezetője szerint a magyar kormánynak kellene hatást gyakorolnia a szovjetekre, majd felvetődött a részéről, hogy a páholy vezetői Budapesten kérjék Kádár János közbenjárását. Józan ez ellen tiltakozott, miközben azt hangsúlyozta, hogy ez Moszkva szuverén döntése. Csak annyiban volt megengedő, hogy a B'nai B'Rith írásban juttassa el hozzá az elképzeléseit, de azt javasolta, hogy a szovjet nagykövetséghez forduljon.[133] Kádár János közvetítői szerepe 1965 őszén már annyira sem volt reális, mint másfél évvel korábban, tudniillik 1964. október 18-án a Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága Hruscsov menesztéséről döntött, így Kádár legfontosabb támogatója kikerült a hatalomból. Az MSZMP első titkára még mentorának sem merte volna a Szovjetunióban egyik vagy másik területen uralkodó gyakorlat megváltoztatását javasolni, Leonyid Brezsnyev, az új SZKP-főtitkár esetében ez még kevésbé volt valós opció.[134] Józan hozzátette, hogy a

[132] ÁBTL Archontológia 416/940 Józan Sándor – https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:5:6520248725428::NO::P5_PRS_ID:1045232 (Letöltés: 2021. július 13.)

[133] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/II./T – Kisvárdai ügye II. kötet – 11/3 „A"1965. sz. jelentés – Tárgy: Ebéd Philip Katzzal. – Jelentés. Washington, 1965. XI. 15. 85–87.

[134] Békés Csaba: *Enyhülés és emancipáció. Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika 1944–1991.* Osiris – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2019. 181–189.

páholy küldöttségének fogadása csak az ÁEH szintjén elképzelhető, de ez is csak kötelezettség nélküli feltételezés volt. Katz Fülöpöt persze láthatóan nem sikerült meggyőzni, mivel a páholy befolyását emlegette, amely kedvezően befolyásolhatja a magyar–amerikai kereskedelem ügyét. A B'nai B'rith osztályvezetője ekkor Vadász Ferencről és Tiborról érdeklődött, ám Józan (operatív okokból) csak az újságírót ismerte. Katz Fülöp szerette volna elolvasni Vadász új könyvét, és el kívánt jutni a követség eseményeire, cserébe pedig vállalta a páholy kiadványainak elküldését. Józan operatív szempontból nem tulajdonított neki jelentőséget.[135] 1966. február 11-én Katz Fülöp meghívására a Black Bird étteremben került sor egy újabb közös ebédre, ahol a B'nai B'rith osztályvezetője mindenekelőtt az amerikai belpolitikáról beszélgetett Józannal. Katz a Szenátus Külügyi Bizottsága által szervezett meghallgatásról azt mondta, hogy nem zárható ki a Demokrata Párton belüli szakadás. Fulbright és Morse szenátorok lépései érzékenyen érintették Johnsont, akinek konok, ellentmondást nem tűrő politikáját próbálta a Szenátus megtörni. Katz szerint kicsit későn, mert az elnök már minden tanácsadói posztot hozzá lojális emberekkel töltött be, akik minden intézkedésével egyetértenek. Ezért nem hitt igazán Fulbright győzelmében, sőt, a félreállításával számolt.[136] William J. Fulbright (1905–1995) arkansasi szenátor, a Szenátus Külügyi Bizottságának elnöke fokozatosan lett a vietnami háború kritikusa, amit Johnson elnök egyértelmű árulásnak tekintett, a leváltását viszont nem tudta elérni, tudniillik Fulbright 1974-ig hivatalban maradt.[137] Az elnök Wayne Morse (1900–1974) oregoni szenátorra kevésbé haragudott, mert ő kezdettől fogva ellenezte az

[135] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/II./T – Kisvárdai ügye II. kötet – 11/3 „A"1965. sz. jelentés – Tárgy: Ebéd Philip Katzzal. – Jelentés. Washington, 1965. XI. 15. 87.

[136] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/II./T – Kisvárdai ügye II. kötet – 2/17 „A"1966. sz. jelentés – Tárgy: Ebéd Philip Katzzal. – Jelentés. Washington, 1966. II. 17. 88–89.

[137] Karnow, Stanley: *Vietnam. A History*. Viking Press, New York, 1983. 486.

indokínai katonai beavatkozást,[138] pártja azonban az 1968-as kongresszusi választásokon már nem őt indította.[139] A kormányból viszont Dean Rusk külügyminisztert nem számítva minden olyan tisztségviselő kiesett, aki még Kennedytől kapott felkérést.[140] Az osztályvezető saját szervezetének életéből a Ludwig Erhard nyugatnémet kancellárral folytatott 40 perces megbeszélést emelte ki, akivel a páholy második világháborúban elpusztult vagyonáért járó 2 millió dolláros kártérítésről tárgyalt. Az NSZK még tartozott 500 millióval, amelynek rendezését a kancellár megígérte, ugyanakkor az Izraelnek fizetendő összegről a Szövetségi Köztársaság gazdasági nehézségei miatt csak a következő évben látott lehetőséget további egyeztetésre. Katz Fülöp kedvezően nyilatkozott legutóbbi magyarországi látogatásáról, miután az újságíró barátja és annak testvére elvitték Kisvárdára. Ekkor megpendítette, hogy az idő múlásával változtak érzései, a kellemetlen emlékek elhalványultak, így nemsokára újból ellátogat szülőföldjére. Dr. Török Sándor Tel-Avivba akkreditált nyugatnémet diplomata ügye is felvetődött: Katz úgy tudta, hogy egy 1950-es izraeli törvény alapján, amely bünteti az ellenséges szervezetekben való tagságot, eljárás indul ellene a zsidó államban. Ezzel párhuzamosan elmondta, hogy a B'nai B'rith a Krupp, az IG Farben és a Rheinmetall vállalatoktól történő amerikai vásárlások megszüntetését követeli, mert ők nem hajlandók fizetni az egykori munkaszolgálatosoknak.[141] A kényszermunkáért járó kárpótlás ügye csak a 90-es években rendeződött, mert a hidegháború alatt a nyugat-európai hadszíntér védelméhez szükség volt a szóban forgó cégekre, ugyanakkor a tengerentúli riválisok által csőd esetén keresztülvitt felvásárlás alaposan felkorbácsolta

[138] Langguth, A. J.: *Our Vietnam: the war, 1954–1975*. Simon and Schuster, New York, 2000. 417–419.

[139] Dies, Wayne Morse; A Senator 24 Years. *New York Times*, 1974. július 23. 1.

[140] Kuznick, Peter – Stone, Oliver: *Amerika elhallgatott történelme*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2014. 283.

[141] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/II./T – Kisvárdai ügye II. kötet – 2/17 „A"1966. sz. jelentés – Tárgy: Ebéd Philip Katzzal. – Jelentés. Washington, 1966.II.17. 88–90.

volna az Amerika-ellenes érzelmeket. A washingtoni kormányzatot az NSZK belpolitikai életének több váratlan eseménye – a gazdasági megtorpanás, a szélsőjobboldali NPD (Nationaldemokratische Partei – Nemzeti Demokratikus Párt) parlamenti mandátumszerzése az 1966-os választásokon[142] is erősen nyugtalanította, mert tartottak tőle, hogy a leghűségesebb nyugat-európai szövetségesük kicsúszhat az ellenőrzésük alól.[143] Török Sándor ügyének pedig nagyobb volt a füstje, mint a lángja, hiszen a 30-as évek végén Bukarestbe, majd 1944 márciusában Berlinbe akkreditált egykori magyar követségi tanácsos által állítólagosan elkövetett háborús bűnökre a nácizmussal foglalkozó intézetek sem találtak bizonyítékot.[144] Józan május 3-án viszonozta a korábbi meghívásokat a Knife and Fork étteremben, ahol Katz inkább csak magánélete korábban már ismertetett részleteiről mesélt, valamint a Magyar Gála bál került szóba, amelyet Hám Tibor volt országgyűlési képviselő és Sopron megye főispánja szervezett a Hungarian Cultural Center (Magyar Kulturális Központ) megvalósítása céljából. Katz is kapott meghívót, de azt mondta, hogy nem igazán van köze a „díszmagyarokhoz", emiatt nem kívánt az eseményen megjelenni.[145] Katz Fülöp nem a Horthy-korszak politikai berendezkedésével szemben kritikus Hám Tiborra,[146] hanem azokra az amerikai emigrációban élő, korábbi köztisztviselőkre és csendőrökre haragudott, akik 1944-ben családtagjaival együtt a német megszállók kezére juttatták őt.[147] 1966. november 25-én a Gigi magyar étte-

[142] Németh István: *Németország története. Az egységtől az egységig (1871–1990)*. Aula, Budapest, 2002. 412 –413.

[143] Magyarics Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2000. 292–300.

[144] Levy, George: *Germany and Israel. Moral Debt and National Interest*. Routledge, New York, 1998. 133–134.

[145] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/II./T – Kisvárdai ügye II. kötet – 5/22 „A"1966. sz. jelentés – Tárgy: Philip Katzzal ebéd. – Jelentés. Washington, 1966. V. 16. 91–93.

[146] Hám Tibor (1914–1990). In *Magyar Életrajzi Lexikon 1978–1991*. Főszerkesztő: Kenyeres Ágnes. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. 349.

[147] USHMM RG 50. 233. 0070. – Isabella Leitner December 8, 1991. New York. 1–3.

remben volt a következő találkozó, amely Katz Fülöp kezdeményezésére történt. A B'nai B'rith elnökének külpolitikai tanácsadója nem sokkal azelőtt Genfben, Prágában és Izraelben járt. A zsidó közösség ügyében csak annyi hangzott el részéről, hogy örömmel fogadta Söck ortodox főrabbi beválasztását az Országos Béketanácsba, a beszélgetés főleg Vietnam és a németkérdés körül forgott. Mivel az amerikai zsidó szervezetek ellenezték a háborút, Johnson W. Wexler – William Abe Wexler, 1965 és 1971 között a páholy elnöke[148] –, valamint Katz és két munkatársa jelenlétében kikelt magából, ordított velük, hogy állandóan Izrael támogatása céljából pénzt kunyerálnak [sic!], ám arra sem képesek, hogy legalább elvi síkon támogassák az USA elnökét. A B'nai B'rith azonban semmit sem tett nézetei revideálására.[149] A valóságban az elnök a legkeményebb tirádáit kissé más szöveggel Larry Levinson és Ben Wattenberg politikai tanácsadóknak címezte, de könnyen előfordulhat, hogy a páholy vezetőit is szigorú bírálattal illette.[150] Miután 1966 októberében a liberális FDP (Frei Demokratische Partei – Szabaddemokrata Párt) kilépett a koalícióból, ami kormányválságot robbantott ki az NSZK-ban,[151] a páholy számos tisztségviselője utazott Bonnba, hogy Kiesinger jelölése ellen, Eugen Gerstenmaier – a Bundestag elnöke, a CDU (Christian Demokratische Union – Kereszténydemokrata Unió) Izrael iránt leghangsúlyosabban elkötelezett vezetője[152] – javára lobbizzon. Katz Fülöp ugyanakkor felfedte, hogy a B'nai B'rith komoly bomlasztó tevékenységet folytat – az általuk antiszemitizmusra hajlamos csoportként

[148] Wexlaer, William Abe (1913–2000). https://www. encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/wexler-william-abe (Letöltés: 2021. július 12.)

[149] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/II./T – Kisvárdai ügye II. kötet – 12 3 „A"1966. számú jelentés – Tárgy: Philip Katz ügyében. – Jelentés. Washington, 1966. XI. 30. 94–95.

[150] Dallek (1998): i. m. 428–429.

[151] Németh (2002): i. m. 414.

[152] Pál István: A legértékesebb forrás? Egy izraeli pártpolitikus vitái a tel-avivi rezidentúra tisztjeivel. *Arc és Álarc*, 2018/3–4. 90.

elkönyvelt[153] – John Birch Society (John Birch Társaság) soraiban, amelynek 50 tagja együttműködik velük.[154] Józan és Katz Fülöp ezt követően már nem találkozott, tudniillik 1967. április 3-án végre sor került Nahum Goldmann magyarországi látogatására.[155] Ám nem sokkal később Bernát Ernő washingtoni kultúrattasé, majd Radványi János is politikai menedékjogot kért az amerikai kormánytól.[156] 1967. május 26-án Pesti Gyula rendőr ezredes az ügyvivő átállására való hivatkozással leállította a Katz Fülöppel való további foglalkozást.[157] Tíz nappal később kitört a hatnapos háború, amelynek nyomán megszakadtak Magyarország és Izrael között a diplomáciai kapcsolatok.[158] Philip E. Katz nem sokkal később kilépett a szervezetből, majd az America–Israel Cultural Foundation – (Amerika–Izrael Kulturális Alapítvány) munkatársa lett, később a Ben-Gurion Egyetemen dolgozott. Katz Fülöp életének 82. évében hunyt el a kanadai Montrealban.[159]

ZÁRSZÓ

Miben érhető tetten Katz Fülöp és a B'nai B'rith Kádár Jánoshoz intézett kérésének politikai jelentősége? A legvalószínűbb változat a következő: a szabadkőműves-páholy vezetősége a magyar zsidóság viszonylag kedvező létfeltételeit szerette volna elterjeszteni a szovjet

[153] *Summary Of The Twenty-Third General Convention of the Supreme Lodge B'nai B'rith*. Washington, D. C. 1962. május 12–16. 33.

[154] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/II./T – Kisvárdai ügye II. kötet – 12 3 „A"1966. számú jelentés – Tárgy: Philip KATZ ügyében. – Jelentés. Washington, 1966. XI. 30. 94–96.

[155] Kovács (2019): i. m. 286–291.

[156] Borhi (2018): i. m. 241–242.

[157] ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1890/67/II./T – Kisvárdai ügye II. kötet – BELÜGYMINISZTÉRIUM III/I-B alosztály. – HATÁROZAT. Budapest, 1967. V. 26. 101.

[158] Győri-Szabó (2009): i. m. 320.

[159] Philip E. Katz. *Montreal Gazette*, 2006. december 4. https://montrealgazette.remembering.ca/obituary/philip-katz-1065637751 (Letöltés: 2021. július 12.)

blokkon belül, különösen azokban az országokban, ahol az anticionizmus sokkal nyíltabban képezte a politikai napirend és közbeszéd tárgyát, mint Magyarországon. Hazánkban az izraeliták közössége ugyan nem kapott nemzetiségi státuszt – kérdés az is, hogy mennyire lett volna erre igény –, viszont a 60-as évek elejétől a korábbihoz képest szabadabban gyakorolhatta vallását. Igaz, hogy ez is szigorúan ellenőrzött keretek között mehetett csak végbe, ám a Szovjetunióhoz és Lengyelországhoz képest sokkal kevesebb rendőrségi vagy bírósági eljárás kísérte a magyarországi hitéletet. A B'nai B'rith azt remélhette, hogy a magyar modell az államszocialista rendszerek között további követőkre talál, ugyanakkor a szovjet vezetés meggyőzésében számítottak Kádár János személyes befolyására. A várakozás még Nyikita Szergejevics Hruscsov uralma alatt sem volt megalapozottnak tekinthető, hiszen Kádár a jó viszony ellenére sem fordulhatott olyan kéréssel a mentorához, amely bírálta volna az utóbbi politikáját. A Szovjetunióban uralkodó gyakorlattól csak bizonyos területeken lehetett eltérés, amit más viszonylatban „illett" kompenzálni. Hruscsov sokkal hangsúlyosabban egyházellenes volt, mint Kádár, így az utóbbi már csak ezért sem bírhatta volna jobb belátásra az utóbbit. Ráadásul Moszkva már elkötelezte magát az arabok ügye mellett, ami Brezsnyev idején csak tovább erősödött. A 70-es évek elején szovjet részről már amiatt is kritika érte Magyarországot, hogy a pártban és a Belügyminisztériumban „túlságosan erős a zsidó befolyás".[160]

[160] Andrew, Chritopher – Mitrohin, Vaszilij: *A Mitrohin-archívum. A KGB otthon és nyugaton*. Talentum Kiadó, Budapest, 2000. 290.

AZ ÜGYVIVŐ SAJTÓKAPCSOLATA

Bernard Gwertzman esete a magyar hírszerzéssel

BEVEZETÉS

1963 áprilisában „Váradi" (Varga István sajtóattasé és külpolitikai referens)[1] kapcsolatba került a *Washington Evening Star* két munkatársával:[2] Edward Prima belpolitikai és Bernard Gwertzman külpolitikai szerkesztővel.[3] Varga István (rendőr főhadnagy)[4] és a fiatal riporter onnantól szinte heti rendszerességgel találkoztak, számtalan rövidebb-hosszabb beszélgetésre, több munkaebédre, illetve egyszer vacsorameghívásra is sor került. Varga szerint a helyzet alakulásában mindvégig jelentős szerepet játszott, hogy Gwertzman a délelőttjét szinte mindig a State Department (SD, az amerikai külügyminisztérium) sajtószobájában töltötte. A kapcsolat augusztus–szeptember folyamán érte el a csúcspontot, amikor az utazási korlátozások körüli vita és a magyar–amerikai búzavásárlási tárgyalások voltak az USA és a Magyar Népköztársaság (MNK) viszonyának napirendi pontjai. Az

[1] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) – XIX – J – 1 – j – USA 1945–1964 – 2-es d. 13.) tétel – 005330 – 810/1963. Szt. – Tárgy: Beszámoló a Washingtoni Követség munkájáról. – Washington, 1963. VI. 24. 887–889.

[2] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir" – 12/10 „A" 1963. számú jelentés. – Tárgy: Bernard Gwertzmannal való kapcsolatról. – Jelentés. Washington, 1963. XII. 9. 20.

[3] Gwertzman, Bernard: *My Memoirs. Fifty Years of Journalism from Print to the Internet*. XLibris Publishers, Bloomington, 2016. 28.

[4] Ilkei Csaba: *Újságírók, szerkesztők, sajtómunkások és az állambiztonság*. II. kötet. Szerzői kiadás, Budapest, 2018. 80.

újságíró ekkor minden alkalmat megragadott, hogy kikérje Varga attasé véleményét, ugyanakkor bírálta az SD által a magyarországi utazási korlátozásra adott válasz hangnemét, a sajtótájékoztatókon vitába szállt az SD és a Pentagon (az amerikai védelmi minisztérium) illetékeseivel. Gwertzman a *New York Times* vagy a *New York Herald Tribune* szerzőitől eltérően sokkal inkább elfogadta a hivatalos álláspontot, miszerint a nehézségek legnagyobb része az időjárás számlájára írható. Magyarországról egyébiránt sem jelent meg olyan írása, amely ellen a követség kifogást emelhetett, még ha értelmezései messze nem tükrözték az MNK hivatalos álláspontját. Magyarország a búzavásárlási tárgyalásokkal összefüggésben került előtérbe az újságírónál, miután a szerződést gyorsan sikerült tető alá hozni. Az újságíró többször is kifejezésre juttatta, hogy különös szimpátiával viseltetik Magyarország irányában, de különösen Kádár János MSZMP első titkár vezetési stílusa iránt érdeklődött. Gwertzman 1964 elején kelet-európai körutazásra készült, amelynek elmondása szerint Magyarország lesz a csúcspontja. Varga ezt óvatosan bátorította, miközben a budapesti úthoz segítséget ígért neki. A bolgár kulturális és sajtóattasé nem volt jó véleménnyel az újságíróról, a CIA emberének tartotta, de a főhadnagy lengyel kollégájának is szerzett már kellemetlen tapasztalatot a tudósító viselkedése miatt. Tudniillik 1963 júniusában – az 1954-es Genfi Konferencia határozatai betartásának ellenőrzésére India, Kanada és Lengyelország részvételével megalakított ICC (International Control Commission – Nemzetközi Ellenőrző Bizottság)[5] – egyik lengyel képviselője szigorúan bírálta az amerikai külpolitikát, mire Gwertzman írásaiban a Kongresszus nézetét kezdte szajkózni, hogy az ún. MFN (most favored nation – legnagyobb kereskedelmi kedvezmény) Lengyelországra való kiterjesztése kapcsán nem hagyható figyelmen kívül a fenti tendencia. A lengyel állambiztonsági szolgálat mindezt számontartotta, de Gwertzmant egészében ők sem tekintették ellenségesnek. Varga szerint az újságírótól kapott értesülések pontossága ráadásul arra utalt, hogy jó viszonyt tart fenn a State

[5] Kemény János: *Vietnám háborúi és békéje 1945-től napjainkig*. Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet, Budapest, 2020. 32–33.

Department kelet-európai osztályával. A sajtóattasé egyben jelezte, hogy Gwertzman személyének értékelésénél figyelembe kell venni, hogy amerikai állampolgár, ami nézeteiben is erőteljesen tükröződik. A fiatalabb nemzedék tagjaként mérsékeltebb álláspontot képviselt, széles körű műveltségéhez a marxizmus ismerete is hozzátartozott.[6] Gwertzman kelet-európai szakirányon szerzett diplomát, tárgyalóképesen beszélt oroszul,[7] pár évvel azelőtt diákként egy hónapos tanulmányúton vett részt a Szovjetunióban. A rezidentúra nem gondolt a beszervezésére, mert nem volt rendszeres az érintkezés, mégis komoly jelentőséget tulajdonított a magyarországi látogatásnak. Varga azt kérte a központtól – a Belügyminisztérium III/I. (Hírszerző) Csoportfőnökségétől[8] –, hogy mindent kövessenek el azért, hogy Gwertzman kedvező benyomásokkal térhessen haza. A meggyőzés folyamatának viszont természetesnek kellett tűnnie, hogy Gwertzman ne érezze a személyére irányuló figyelmet.[9]

A SZERZŐ FELVETÉSE

Bár a két magyar hírszerző szolgálat, a BM III/I. Csoportfőnökség és az MNVK2 (Magyar Néphadsereg Vezérkari Főnökség 2. Csoportfőnöksége) a szovjet állambiztonság iránymutatása szerint kiemelten foglalkozott a harmadik világbeli országok és a nyugati hatalmak tömegtájékoztatásának befolyásolásával és eltérítésével,[10] a washing-

[6] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir" – 12/10 „A" 1963. számú jelentés. – Tárgy: Bernard Gwertzmannal való kapcsolatról. – Jelentés. Washington, 1963. XII. 9. 20–23.

[7] Gwertzman (2016): i. m. 4–9.

[8] Tóth Eszter: A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete 1945–1990. In Cseh–Okváth (2013): i. m. 413.

[9] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir" – 12/10 „A" 1963. számú jelentés. – Tárgy: Bernard Gwertzmannal való kapcsolatról. – Jelentés. Washington, 1963. XII. 9. 23–25.

[10] Borvendég Zsuzsanna: Újságírók a Kádár-rendszer titkosszolgálatában. *Szakmai Szemle*, 2015/2. 14–31.

toni rezidentúra azért mondott le Gwertzman beszervezéséről, mert Radványi János kisajátította a kapcsolattartást. Az ügyvivő az újságíró felhasználásával a szovjet elvárásokon túl az országimázst szerette volna javítani, amely eredendően a magyar–amerikai kapcsolatok nagyköveti szintre emelésének előmozdítását szolgálta. Radványi ennek érdekében is (ön)tevékeny közvetítői szerepet vállalt a vietnami háború hadviselő felei között, ám a törekvés kudarca előbb személyes sértődéshez, majd az átállásához vezetett. Noha bizonyítani nem tudjuk, nem kizárt, hogy Radványi meggyőzésében Bernard Gwertzman is közreműködött.

AZ UTAZÁS ELŐKÉSZÍTÉSE

1964 első napjaiban az MNK washingtoni követsége megkapta Bernard Michael Gwertzman vízumkérő lapját. Az újságíró, aki 1935. május 2-án született New Yorkban, a 2307 Pennsylvania Avenue, N. W. 37, Washington D. C. cím alatt élt. Gwertzman március 16-tól 20-ig a Hotel Royalban készült megszállni, mielőtt továbbmenne Prágába. A héthetes kelet-európai körút égisze alatt Bulgária kivételével valamennyi európai szocialista országot fel kívánta keresni, a leghosszabb tartózkodást a Szovjetunióban tervezte. Varga január 8-án együtt ebédelt az újságíróval, akinek felajánlotta, hogy „Róna János" (Révész József),[11] az MTV (Magyar Televízió) külpolitikai kommentátora, a budapesti útja során a segítségére lesz. A titkos munkatárs közreműködésére a MÚOSZ (Magyar Újságírók Országos Szövetsége), a Fészek Klub, a Budapesti Táncszínház és az MTV felkeresésében számítottak. Varga igyekezett hangsúlyozni, hogy a vendég nem kap minden pillanatban kísérőt, ugyanakkor nem akarta zsúfolttá tenni a négynapos látogatását. Az újságíró viszont maga igényelte a segítséget, miközben az idő rövidségére való hivatkozással

[11] Nagy András: *Halálos együttérzés. A „magyar kérdés" és az ENSZ 1956–1963*. Kossuth Kiadó – Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Budapest, 2020. 445.

a hivatalos és a baráti támogatásért is köszönetet mondott.[12] „Szántó" (Szőke Béla osztályvezető) is úgy látta, hogy legalább a társadalmi kapcsolat szintjéig el kellene jutni az *Evening Star* munkatársával, de még nem volt tiszta, hogy meddig lehet a közeledésben elmenni.[13] A BM kérésére a KGB 1964. március 13-án arra figyelmeztetett, hogy az amerikai sajtómunkás szovjetellenes beállítottságú, ugyanis 1959. augusztusi látogatása során szamizdat irodalom terjesztésével kísérletezett.[14] Gwertzman emlékirata nem tesz említést erre irányuló próbálkozásról, de az ottani zsidóság elnyomása, a vallás gyakorlásának ellehetetlenítése és az Izraelbe való utazási és kivándorlási tilalom miatt ellenszenvvel viseltetett a Szovjetunió iránt.[15] Ugyanis Hruscsov hatalomra jutásától Moszkva egyre hangsúlyosabban az arab országok szövetségét kereste, amivel párhuzamosan megindult a zsidó származású értelmiségiek háttérbe szorítása, valamint a magasabb tisztségeket betöltő személyek tömeges lemondatása.[16]

Gwertzman nem sokkal elutazása előtt a National Press Club (Országos Sajtóklub) épületében megköszönte Varga segítségét, aki finoman megjegyezte, hogy ennek őszinteségét majd művei alapján bírálja el. (Az újságíró cikkeit a *Washington Evening Star* régi példányainak elérhetetlensége és archívumhoz való hozzáférés anyagi korlátai miatt sajnos nem vizsgálhattuk.) Az egyébként nőtlen Gwertzman többször is érdeklődött a pesti nőkről, mire Varga csupán más külföldiek véleményét idézte, amihez csak annyit tett hozzá, hogy később megbeszélik. A főhadnagy ekkor indítványozta, hogy a társszerv, a III/II. (Kémelhárító)[17] csoportfőnökség összehozhatna egy-két hölgyet az

[12] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir" – 1/12 –„A" – 1964. számú jelentés. – Tárgy: B. M. Gwertzman ügye. – Jelentés. Washington, 1964. I. 4. 26–29.

[13] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir" – III/12 sz. utasítás „A"-tól. – Zalai elvtársnak! Washington. – Tárgy: Gwertzman ügye. – Budapest, 1964. II. 5. 33.

[14] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir" – 62/9-1149/64 – Válasz Moszkvából a 67/9-630/64-es szolgálati jegyre. – Budapest, 1964. III. 13. 35.

[15] Gwertzman (2016): i. m. 16–19.

[16] Govrin, Yosef: *Israeli – Soviet Relations 1953–1967. From Confrontation to Disruption*. Routledge, London, 1998. 98–101.

[17] Tabajdi–Ungváry (2008): i. m. 64.

újságíróval, a közeledésük azonban nem sugallhat rámenősséget, és a megnyerő külsőn túl bizonyos műveltség és nyelvtudás is kívánatos. Az újságíró és „Isorche" (Marton Endre, 1955-ös letartóztatása előtt az AP amerikai hírügynökség budapesti irodavezetője, akivel 1967-ig beszervezés céljából foglalkozott az állambiztonság[18]) rendszeres munkakapcsolatban volt, így felmerült, hogy sötéten – azaz tudtán kívül – őt használják fel Marton tanulmányozására. A washingtoni rezidentúra nem sokkal később lemondott az elképzelésről,[19] ugyanis Earl Voss kormányzati szerepvállalásával egy időben Gwertzman lett az *Evening Star* külügyminisztériumi tudósítója.[20]

A TAPASZTALATOK ÉRTÉKELÉSE

1964. május 12-én Varga és „Fekete" (Radványi János ügyvivő)[21] együtt ebédelt az újságíróval. Mint kiderült, Gwertzman nem hívta fel Révészt, ugyanis Barcs Sándor, a Magyar Távirati Iroda elnöke[22] és a Külügyminisztérium részéről minden támogatást megkapott, így további segítség már felesleges lett volna. Jones ideiglenes amerikai ügyvivő kedvezőnek mondható tájékoztatást adott a magyarországi helyzetről, ugyanakkor Shelton tanácsos személye tette rá a legnagyobb benyomást. Az utóbbi nemcsak kiterjedt kapcsolatokkal rendelkezett, de a főváros szórakozóhelyeit is alaposan ismerte, amelyek egyikébe közösen ellátogattak. Az amerikai követségen egyébként megmutatták neki azt a fotóalbumot, amelynek fényképein a titkosrendőrség autói és emberei láthatók az épület körüli

[18] Marton Kati: *A nép ellensége. Családom regénye*. Corvina, Budapest, 2010. 232.

[19] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir" – 2/23 –„A" – 1964. számú jelentés. – Tárgy: Bernard Gwertzman ügye. – Jelentés. Washington, 1964. II. 6. 41–42.

[20] Gwertzman (2016): i. m. 43.

[21] Pál István: Egy visszautasíthatatlan ajánlat? Tézisek egy elmaradt hazatérésről. *Arc és álarc*, 2018/1. 60.

[22] Simándi Irén: *Politika, társadalom, gazdaság a Magyar Rádióban 1945–1948*. Gondolat, Budapest, 2012. 194–199.

utcákban. A magyar elhárítás – a III/II-1-es osztály[23] – megnyilvánulásait a diplomáciai stáb rendszeresen rögzítette, ugyanakkor megsúgták neki, hogy az anyag Washingtonban is megtekinthető. Squire magyar előadó azonban jelezte, hogy az összes fénykép az SD biztonsági részlege, az Office of Security[24] tulajdona. Az újságíró egyben hozzátette, hogy az USA bukaresti külképviseletén is látott egy hasonló gyűjteményt A cikkei döntően az amerikai követségek hivatalos álláspontját közvetítették, ugyanis az idő rövidsége miatt arra törekedett, hogy minél alaposabban megismerje a diplomaták egyéni tapasztalatait és helyzetértékeléseit. Gwertzman úgy látta, a budapesti amerikai követség egyike azoknak, amelyek a leginkább realista álláspontot képviselték a fogadó országgal kapcsolatban, amit saját tapasztalata is megerősített. Az SD Kelet-Európa-szakértői is valósnak minősítették írásait. Radványi személy szerint is úgy látta, hogy az amerikai sajtóban Gwertzman szól a leginkább tárgyszerűen Magyarországról. A látogatás óta közlékenyebb lett Vargával, bár tartotta magát a valamit valamiért elvéhez. Az utolsó két hétben a magyar–amerikai kapcsolatokról adott olyan értesülést a forrás megjelölésével, amit Radványi a Külügyminisztérium felé jelentett. Edgar Prima is úgy vélekedett, hogy Gwertzman utazása sikeres volt, amely emelte az újságíró presztízsét.[25] Ő azonban mégsem volt teljesen elégedett, ugyanis az SD nem járult hozzá, hogy interjút készítsen az USA követségére menekült Mindszenty József hercegprímással.[26] „Virág" (Polgár Dénes újságíró, 1960-tól 1964-ig a Magyar Távirati Iroda [MTI] washingtoni tudósítója)[27] az *Evening Star* munkatársával kapcsolatban arra figyelmeztetett, hogy *„politikailag Gwertzman a sablonos amerikai álláspontot képviseli és nem tudtam megállapítani, hogy*

[23] Ungváry Krisztián: A Kádár-rendszer kémelhárítása. In Tischler János (szerk.): *Kádárizmus – mélyfúrások*. 1956-os Intézet, Budapest, 2009.

[24] Booth, Robert David: *State Department Counterintelligence. Leaks, Spies and Lies*. Dallas, Brown Books Publishing Group, Dallas, 2014. IX–XIII.

[25] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir" – 3/16 – „A" – 1964. számú jelentés. – Tárgy: Bernard Gwertzman ügye. – Jelentés. Washington, 1964. V. 13. 48–50.

[26] Gwertzman (2016): i. m. 52.

[27] Ilkei (2018): i. m. 49–54.

különösebben szimpatizálna velünk, de a normális kereteken túlmenő ellenséges magatartást sem tapasztaltam".[28] Gwertzman példátlan gyorsasággal jelentette Nagy Sándor Sztálin-díjas író és társai letartóztatását, akik Kádár János megbuktatására próbálták felszólítani az MSZMP tagjait egy az albán nagykövetség által összeállított pamflettel.[29] Polgár úgy látta, hogy Gwertzman a szocialista országok szakértőjeként szeretne magának nevet szerezni, így szívesen elfogadna egy újabb magyarországi meghívást. A *Washington Evening Star*, a déli és kora délutáni megjelenéstől függetlenül, a tekintélyes politikai napilapok közé tartozott. Polgár a beszélgetéseik nyomán arra következtetett, hogy vitapartnerét az SD illetékesei rendszeresen tájékoztatják a keleti blokk helyzetéről.[30]

VIETNAM, DOMINIKA ÉS A MAGYAR–AMERIKAI KAPCSOLATOK

„Kóródi" (Kiss Csaba, az új MTI-tudósító)[31] is úgy érezte, hogy Gwertzman az átlagosnál jobb összeköttetésekkel bír a State Departmentben, ahol a sajtórészlegen túl behatóan ismeri a szovjet és kelet-európai referatúrát. A zártkörű tájékoztatókon és Dean Rusk külügyminiszter bizalmasai számára tartott értékelésein is állandó vendégként tűnt fel. Az újságíró ekkor már az esküvőjére készült, menyasszonya az SD sajtóosztályán dolgozott. Gwertzman havi 1200 dollár körül keresett, ugyanakkor mellékjövedelemre tett szert a folyóiratok vagy az *Encyclopedia Britannica* számára végzett munkából. Az 1965-ös

[28] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir" – BM III/I Csfség 1-A alosztály. – Tárgy: Bernard Gwertzman – Jelentés. Budapest, 1964. XI. 11. 53.

[29] Tabajdi–Ungváry (2008): i. m. 329–341.

[30] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir" – BM III/I Csfség 1-A alosztály. – Tárgy: Bernard GWERTZMAN – JELENTÉS. Budapest, 1964. XI. 11. 53–54.

[31] ÁBTL – 3. 2. 5 – O – 8 – 087/3/2 – 15 – OD – 10061 – Washingtoni Magyar Követség – 1/25 –„A"–1965. számú jelentés. – Tárgy: A washingtoni külképviselet személyi állománya. (1965. január 27-i helyzet). – Jelentés. Washington, 1965. I. 27. 28–30.

kiadáshoz ő írta a Brezsnyevről és Kosziginről szóló passzusokat. Kiss szerint Gwertzman bizonyos megszorításokkal hajlandó volt az általa megismert diplomáciai elképzelésekről és főleg értékelésekről beszélni. Az *Evening Star* munkatársa május közepén magyarországi utazásra készült, ahol a BNV (Budapesti Nemzetközi Vásár) alkalmából Kállai Gyulával, a Minisztertanács elnökével[32] vagy Kádár Jánossal szeretett volna interjút készíteni.[33] 1965. május 1-én Gwertzman és menyasszonya együtt vacsorázott az MTI washingtoni tudósítójával, ám két telefonbeszélgetés is megszakította az estet. Az újságírót az SD sajtóosztálya és egy meg nevezett latin-amerikai előadója arról tájékoztatta, hogy újabb amerikai erők szálltak partra a Dominikai Köztársaságban. Gwertzman túlzásként értelmezte az újabb erődemonstrációt, mivel az USA valódi érdekének megfelelő demokratikus és egyben antikommunista rendszer létrehozatalára az amerikai katonai beavatkozással még kevesebb volt az esély, mintha az egy népfelkeléssel születik. Juan Boscht az amerikai felfogással összhangban ő maga is túlságosan is baloldalinak tartotta, ám megítélése szerint a Trujillo elleni mozgalom elismert résztvevői közül lehetett volna hiteles vezetőt találni. A döntést Lyndon B. Johnson elnök a State Department megkerülésével hozta, az ugyanis egyértelműen Thomas C. Mann – a latin-amerikai ügyekért felelős külügyminiszter-helyettes[34] – gondolkodását tükrözte. Tudniillik Mann úgy tájékoztatta Johnsont, hogy sem a Dominikai Köztársaságban, sem külföldön nem kell ellenállásra számítani.[35] 1965.

[32] Izsák Lajos – Pölöskei Ferenc – Romsics Ignác – Szerencsés Károly – Urbán Aladár: *Magyarország miniszterelnökei, 1848–1990*. Cégér Kiadó, Budapest, 1993. 214–216.

[33] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir" – 1/6 – „A" – 1965. számú jelentés. – Adta: Kóródi – Vette: Hegedűs – Idő: 1965. május 4 – Tárgy: Információ Bernard Gwertzman amerikai újságíróról. – Jelentés. Washington, 1965. V. 4. 55–57.

[34] Pál István – Szilágyi Ágnes: Párbeszéd az ENSZ-ben. Adalékok a Magyarország és Costa Rica közötti kapcsolatfelvétel történetéhez. *Világtörténet*, 2021/3. 377.

[35] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir" – 5/3 –„A" – „T" – 1965. számú jelentés. – Adta: Kóródi tm. – Vette: Hegedűs – Idő: 1965. május 4 – Tárgy: In-

április 24-én polgárháború tört ki Santo Domingóban Juan Bosch, a Dominikai Köztársaság első szabadon választott elnökének és Joaquín Balaguer, az 1961-ben meggyilkolt Trujillo közvetlen utódának hívei között. Az előbbi uralmát az utóbbi puccs révén döntötte meg, ekkor azonban mindkét politikus elmenekült az országból. J. Edgar Hoover ekkor utasította az FBI Puerto Ricó-i kirendeltségét a San Joséban rejtőzködő Bosch 24 órás lehallgatására, akit egyértelműen kommunistaként könyvelt el. Hoover a Johnsonnal folytatott április 28-i beszélgetésén mélységes aggodalmának adott hangot a nyugati féltekén erősödő kubai befolyás miatt, mire az elnök 400 tengerészgyalogost küldött a szigetre. Másnap orvlövészek tüzet nyitottak az USA Santo Domingó-i nagykövetségére, így Johnson újabb ezerfős erősítést rendelt az első kontingenshez, végül a 18. légideszant hadtestet is útnak indította. Ezzel egy időben Hoover összegyűjtötte a spanyolul legjobban beszélő ügynökeit, akiket Legal Attaché (jogi attasé) minőségben kihelyezett az USA nagykövetségére. Balaguert beszervezték, majd visszaküldték Santo Domingóba, hogy a zavargások lecsillapodásával párhuzamosan megrendezendő választáson ő legyen Washington embere. A képviselőjelöltekről személyesen Hoover döntötte el, hogy ki kommunista, és ki nem. Balaguer megnyerte a választást, egészen 1987-ig ő irányította az országot.[36] A Kiss és Gwertzman közötti nézetkülönbség a vietnami háborúval összefüggésben lett igazán szembetűnő. Az újságíró azt hangoztatta, hogy a közvetítéssel folytatandó béketárgyalásra a Kínai Népköztársaság (KNK) merevsége miatt nem igazán lát valós esélyt. Johnson hajthatatlanságát a politikai retorika részének tekintette, mert miközben a katonai vezetők erőszakosabb fellépést szorgalmaztak – a USAF (United States Air Force – az amerikai légierő) nem befolyásolni, hanem megtörni akarta az északvietnamiak harci morálját[37] –, csökkent a légitámadások intenzitása. A State Department több javaslatot tett a békés rendezésre, valamint

formációk a vietnami és a dominikai helyzetről. – Jelentés. Washington, 1965. V. 4. 59–60.

[36] Weiner (2013): i. m. 313–325.

[37] Kemény (2020): i. m. 80–86.

az USA tekintélyét megőrző megoldásra, amit Johnson meglehetősen durva kifejezésekkel elutasított. Az elnököt alaposan felbőszítette az adminisztráción belüli ellenállás, amit minden eszközzel le akart törni. A szenátorok nem jelentettek komolyabb gondot, mert mindegyikük ellen volt valamilyen aduja, viszont a fiatal értelmiség és az egyetemi hallgatók körében megnyilvánuló tiltakozás sokkal inkább felháborította.[38] Az amerikai közvéleményben a háború támogatottsága ekkor még 75%-os szinten állt, a társadalom többsége a nehézségek miatt a délkelet-ázsiai beavatkozás ellenzőit hibáztatta, azonban senki nem számolt igazán a konfliktus elhúzódásával.[39] A szenátus 1966-tól kezdte megkérdőjelezni a Vietnam-politikát, amikor William Fulbright, a Külügyi Bizottság elnöke egyre többször tartott kritikus hangvételű meghallgatásokat, amiért Johnson árulónak tartotta, leváltását azonban nem sikerült elérnie.[40] Az elnök stílusára ugyanakkor valóban a nyomdafestéket nem tűrő verbális megnyilvánulások, a politikájával szemben megfogalmazott bírálat durva elutasítása, a munkatársak és tisztviselői kar irányában pedig hol megalázó, hol atyáskodó attitűd volt jellemző.[41] Gwertzman helyzetértékelésén az idő túllépett, megérzései közül talán az volt a leginkább helytálló, hogy a vietnami háború következtében a kelet–nyugati közeledés megtorpant, így a magyar–amerikai kapcsolatok rendezése már korántsem tűnt annyira esélyesnek, mint pár hónappal korábban.[42]

[38] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir" – 5/3 – „A" – „T"- 1965. számú jelentés. – Adta: Kóródi tm. – Vette: Hegedűs – Idő: 1965. május 4 – Tárgy: Információk a vietnami és a dominikai helyzetről. – Jelentés. Washington, 1965. V. 4. 60–61.

[39] Dallek, Robert: *Flawed Giant. Lyndon Johnson and His Times*. Oxford University Press, New York, 1998. 340–342.

[40] Karnow, Stanley: *Vietnam. A History*. Viking, New York, 1983. 486.

[41] Gould, Lewis L.: *1968: The Election that Changed America*. Ivan R. Dee, Chicago, 1993. 7–15.

[42] Borhi (2018): i. m. 231–247.

AZ 1965-ÖS BUDAPESTI ÚT

Gwertzman a BNV amerikai pavilonjának megnyitóján véletlenül futott össze Révész Józseffel, az viszont nem került szóba egyikük részéről sem, hogy Révészt az MNK követsége ajánlotta az újságíró figyelmébe. A beszélgetéseik során kiderült, hogy Gwertzman időnként meghívást kapott televíziós panelekbe, amit már csak az 50 dolláros tiszteletdíj miatt is szívesen vállalt. Ugyanakkor aggodalmát fejezte ki, hogy Ho Si Minh jóindulata nélkül a háború az idők végezetéig is eltarthat, ugyanis az amerikai részvétel jóvoltából Saigon helyzete megszilárdult, a buddhista vezetők egy része is hajlandó volt együttműködni.[43] A dél-vietnami rendszer a valóságban semmivel sem mutatott nagyobb stabilitást, ugyanis a szigorú korlátozó intézkedések ellen tiltakozó katolikus és buddhista közösség megmozdulásai kiszámíthatatlanná váltak, ráadásul a helyi katonai elit tagjai között sem volt nézetazonosság, ami az ismétlődő puccskísérletekben is tükröződött.[44] Gwertzman a vietnami háború magyar megítélésével láthatóan nem foglalkozott. Az Újságíró Klubban inkább csak udvariasságból figyelte „Petres" (Lehel Miklós),[45] az MTI Vietnamban járt tudósítója és Donald Snyder, a *New York Times* munkatársa, a III/I. Csoportfőnökség beszervezési jelöltje[46] között zajló vitákat. Gwertzman ugyanakkor elújságolta: ő már 1964 tavaszán Hruscsov népszerűségének hanyatlásáról írt,[47] míg a CIA szokásos havi jelentésében még az SZKP (Szovjetunió Kommunista Pártja) főtitkárának töretlen támogatottságáról volt szó egy nappal a leváltása előtt. Gwertzman kertelés nélkül azt is megemlítette, hogy az USA-ban tartózkodó összes szovjet

[43] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir" – BM III/I Csfség 1-A alosztály. – Adta: „Róna" fn. tm. – Vette: dr. Pintér L. r. szds. – Idő: 1965. május 26. – Tárgy: Bernard M. Gwertzman budapesti tartózkodásával kapcsolatban – Jelentés. Budapest, 1965. V. 27. 65.

[44] Kemény (2020): i. m. 62.

[45] Ilkei (2018): i. m. 154–172.

[46] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 3. 2. 4 – K-1968/2 – „Rugby" (Donald Snyder). Évkör: 1965–1968. 1–197.

[47] Gwertzman (2016): i. m. 52.

állampolgárt megfigyelik, ahogy Lengyelországban ő maga is érezte az állambiztonság jelenlétét. Igaz, a kémek lebukását – nem alaptalanul[48] – szinte minden esetben átállásoknak tulajdonította. Az amerikai kormányból Bundyt és McNamarát tartotta a legjobb képességűnek, Ruskot legfeljebb végrehajtó szerepre vélte alkalmasnak, míg Johnson Humphry alelnököt a külpolitika közelébe se engedte volna.[49] McGeorge Bundy, Johnson nemzetbiztonsági tanácsadója és Robert S. McNamara hadügyminiszter már nem sokáig élvezte a kormányzati szerepkört: az előbbi 1966-ban a Ford Alapítványhoz, az utóbbi pedig 1968 elején a Világbank elnöki posztjára távozott.[50] Hubert Humphry egészen addig árnyékban maradt, amíg Johnson nem nyilatkozott úgy, hogy nem jelölteti magát az 1968-as választáson. Az alelnök túl későn kezdte felépíteni imázsát, ráadásul a vietnami háború ügyében nem fordulhatott szembe az elnökkel, így 1968 novemberében vereséget szenvedett a republikánus Richard M. Nixontól.[51] Gwertzman megismerkedett Halász Gáborral, a *New Hungarian Quarterly*, és Gábor Györggyel, a *Nagyvilág* szerkesztőjével, amikor Kalmár György (1926–2002), a *Népszabadság* munkatársa[52] társaságában megjelent a Fiatal Újságírók Köre szokásos hétfő délutáni összejövetelén, majd a Budapesten tanuló afrikai diákok számára előadást tartott az amerikai sajtó működéséről. Borbély Endre – a KGB fedőszerveként elhíresült Nemzetközi Újságíró Szervezet Fekete-Afrika ügyében illetékes főmunkatársa[53] – kalauzolta, akivel a sajtószabadság kérdésében vitába

[48] Olson, James M.: *To Catch a Spy. The Art of Counterintelligence*. Georgetown University Press, Washington, D. C., 2019. 40–43.

[49] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir" – BM III/I Csfség 1-A alosztály. – Adta: „Róna" fn. tm. – Vette: dr. Pintér L. r. szds. – Idő: 1965. május 26. – Tárgy: Bernard M. Gwertzman budapesti tartózkodásával kapcsolatban – Jelentés. Budapest, 1965. V. 27. 65–66.

[50] Dumbrell, John: *President Lyndon Johnson and Soviet Communism*. Manchester University Press, Manchester, 2004. 12.

[51] Gould (1993): i. m. 71–162.

[52] Elhunyt Kalmár György. *Népszabadság*, 2002. augusztus 17. 16.

[53] Borvendég Zsuzsanna: *Újságírásnak álcázva. A Nemzetközi Újságíró Szervezet Magyarországon*. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2015. 30–70.

keveredett. A Magyar Televízióban tett látogatása alkalmával pedig elsősorban a nyugati filmek és műsorok aránya érdekelte. Révész szerint Gwertzman kedvelte Magyarországot, jó benyomást szerzett itteni ismerőseiről, spontán nyilatkozott, de nem rokonszenvezett az államszocializmussal.[54] „Szirtes" (Kovács Tibor alezredes, az angol–amerikai osztály vezetője)[55] utasítása szerint Bernard M. Gwertzman 1965 júniusától társadalmi kapcsolatként szerepelt a nyilvántartásban, hiszen komoly értesüléseit megfelelő viszony esetén hajlandó volt megosztani. Tudniillik Révész József az új keletű ismeretségtől függetlenül is hasznos tudásra tett szert a vietnami háborúról, arról, hogy a CIA havi szinten készít jelentést az ország belső helyzetéről, a szovjet állampolgárok USA-ban történő megfigyeléséről, valamint a Johnson-adminisztráció legfelkészültebb tagjairól. Polgár Dénes Gwertzman révén próbálta előkészíteni Marton Endre meghívását, de még nem tett lépést az ügyben. A korábbi MTI-tudósító ugyanis tartott tőle, hogy – az államvédelem fogságában töltött közel kétéves tortúra emléke nyomán[56] – Marton ezt nem fogja kitörő lelkesedéssel fogadni. Polgár egyben azzal a kéréssel fordult az *Evening Star* munkatársához, hogy szeretne fiának elintézni egy amerikai ösztöndíjat. Gwertzman megígérte, hogy Kiss Csaba közreműködésével tájékoztatja a lehetőségekről, ám az ügy állásával kapcsolatban az MTI-tudósítónak kellett érdeklődnie.[57]

[54] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir" – BM III/I Csfség 1-A alosztály. – Adta: „Róna" fn. tm. – Vette: dr. Pintér L. r. szds. – Idő: 1965. május 26. – Tárgy: Bernard M. Gwertzman budapesti tartózkodásával kapcsolatban – Jelentés. Budapest, 1965. V. 27. 66–68.

[55] Palasik Mária: Meszler (Kovács) Tibor. In Gyarmati György – Palasik Mária (szerk.): *Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956*. Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára – L'Harmattan, Budapest, 2013. 345–346.

[56] Marton (2010): i. m. 93–173.

[57] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir" – II/2 sz. utasítás „A"-tól. – Zalai elvtársnak! Washington. – Tárgy: Abbatoir ügye. – Budapest, 1965. VI. 18. 76–78.

JÓZAN SÁNDOR REZIDENS ÉS BERNÁT ERNŐ SAJTÓATTASÉ VITÁI AZ ÚJSÁGÍRÓVAL

Gwertzman és a követség kapcsolata közel másfél éven keresztül szünetelt, mielőtt „Hegedűs" (Józan Sándor rendőr őrnagy)[58] 1966 őszének utolsó napjaiban összefutott vele a State Department épületében. A kb. 30 perces kávézás alatt Vietnamról és Nyugat-Németországról volt szó. Az újságíró az előbbi vonatkozásában nem szolgálhatott újabb hírekkel, hiszen tudniillik Dean Rusk az előző napon csak annyit közölt a vidéki lapszerkesztőkkel, hogy nincs hivatalos időpontja a háború befejezésének. Az 1968-as választásokig már nem tűnt megvalósíthatónak a hadműveletek befejezése, a külügyminiszter viszont megismételte, hogy az amerikai kormány kész részt venni bármilyen béketárgyaláson. Rusk állítása értelmében Hanoival közvetett és bizonyos közvetlen kapcsolat is fennállt, de Észak-Vietnam nem mutatott érdeklődést. Gwertzman ugyanakkor megjegyezte, hogy a Johnson-adminisztrációnak sem volt elképzelése a karácsonyi és újévi tűzszünettel kapcsolatban. Washington komolyan szeretett volna tárgyalni a háború befejezéséről, amennyiben az nem jár komoly tekintélyvesztéssel. Ezt már csak azért sem vállalhatta, mert számítani lehetett rá, hogy a Georg Kiesinger kancellár vezetésével létrejött új bonni kormány várhatóan szigorúbb álláspontot fog képviselni a háromhatalmi tárgyalásokon. Franz Josef Strauss pénzügyminiszter több magánbeszélgetés keretében is úgy nyilatkozott, hogy indítványozni fogja két amerikai hadosztály NSZK-ból történő kivonását, mert ott-tartózkodásuk szükségtelen, és német részről anyagi szempontból sem vállalható. A Pentagon egyik tisztviselője név nélkül azt mondta, hogy az Egyesült Államok a Kelet-Európában állomásozó szovjet haderő csökkentése nélkül kénytelen lesz elutasítani az indítványt.[59] A kérés teljesítésére már csak azért sem

[58] Pál István: Váratlan szerepcsere. Egy teljesíthetetlen kérés Kádár János közbenjárása érdekében. *Múlt és Jövő*, 2021/3. 66.

[59] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir" – 12/6 – „A" – 1966. számú jelentés. – Tárgy: Háromhatalmi tárgyalások. – Jelentés. Washington, 1966. XII. 2. 82–83.

volt lehetőség, mert Nagy-Britannia az 1966-os gazdasági kiigazító intézkedésekkel összhangban ragaszkodott ahhoz, hogy a Brit Rajnai Hadsereg költségeit teljes egészében az NSZK viselje, máskülönben hazaviszik a csapatokat.[60]

Gwertzman a magyar püspöki küldöttség tiszteletére adott koktélpartin főleg „Bodrogi" (Bernát Ernő rendőr százados)[61] társaságát kereste, ugyanis értesülése szerint az új diplomata vette át a sajtóügyek intézését. A százados február 15-én együtt ebédelt az újságíróval, aki először a vietnami háború befejezésére irányuló közös angol–szovjet erőfeszítésekről mondta el véleményét. Harold Wilson brit kormányfő békekötési mechanizmusa arra épült, hogy személy szerint ő fog tárgyalásokat folytatni az Egyesült Államok kormányával, és ígéretet szerez arra vonatkozóan, hogy a VDK hajlandósága esetén azonnal el fogja érni a bombázások megszüntetését. Ezzel párhuzamosan az USA arra várt biztosítékot Hanoitól, hogy véget ér a Dél-Vietnamba történő beszivárgás. Wilson az erre vonatkozó ígéreteket szimultán tervezte nyilvánosságra hozni, amivel elkerülhető a vita, hogy melyik fél tett először engedményt. Gwertzman szerint volt rá esély, hogy az elképzelés egy hónapon belül megvalósuljon. Az USA szerette volna befejezni a háborút, mert az mind bel-, mind külpolitikai szempontból kezdett egyre kényelmetlenebbé válni.[62] A háborúellenes mozgalom 1967-től kapott lendületet, amikor az amerikai áldozatok számának növekedése nyomán a sorkatonai szolgálat árnyékában élő fiatalok tömegei fordultak szembe a kormánnyal, hogy először a Pentagon épületénél, majd a Demokrata Párt 1968-as elnökjelölő konvenciója alatt Chicago utcáin százezres

[60] Ziegler, Philip: *Wilson. The Authorized Life of Lord Wilson of Rievaulx*. Weidenfeld & Nicolson, London, 1993. 329.

[61] ÁBTL – 3. 2. 9 – R – 8 – 020/1 – RD – 18/67 I. – „Barkács" – IV/2-„A"1967. számú jelentés – Tárgy: Bodrogi ügyében összefoglaló. – Jelentés. Washington, 1967. IV. 23. 39–41.

[62] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir" – II/16/67 A. – T.-nek Tárgy: Abattoirtól származó értesülések. – Jelentés. Washington, 1967. II. 16. 84–85.

létszámú demonstrációval fejezzék ki elégedetlenségüket.[63] A brit miniszterelnököt Johnson és Rusk arra kérték, hogy egyszerűsítse le az elgondolását: az észak-vietnami erők beszivárgásának megszűnése esetén a USAF is abbahagyja a VDK bombázását. Hanoi ennek elfogadására mindössze 48 órát kapott, ami az üzenet kommunikálására sem volt elegendő.[64] A béketerv kudarca ugyanakkor sokat ártott Wilson nemzetközi tekintélyének, és a brit választópolgárok körében is megkérdőjelezte diplomáciai tehetségét.[65] Gwertzman szerint Johnson és tanácsadói abban sem értettek egyet, hogy Mao Ce-tung hatalmon maradása vagy az ellenzék győzelmének előmozdítása lenne előnyösebb. Az USA végső soron a status quo fennmaradására voksolt, tudniillik Mao életében a szovjet–kínai ellenségeskedés fokozódására lehetett számítani, ami eltérítette a KKP (Kínai Kommunista Párt) vezetését a vietnami háborúba történő beavatkozástól. Az elnök és köre óvatosan kezelte a Kínával kapcsolatos politikai megnyilvánulásokat, mert nem ismerték a KKP belső erőviszonyait, de Csang Kaj-sek (1887–1975), a Kínai Köztársaság elnöke[66] miatt sem tehették le a voksot Mao mellett.[67] A CIA 1966–67-ben ugyan leállította a tibeti szabadságharcosok kiképzését és pénzügyi támogatását,[68] de a hivatalban lévő demokrata párti elnök belpolitikai okokból nem akarta cserbenhagyni az antikommunista küzdelmek során hű szövetségesnek bizonyult tajvaniakat. Richard Nixon azonban már egyértelműen a KNK elismerését és az Egyesült Nemzetek Szervezetébe történő felvételét tekintette az egyik legfon-

[63] Faber, David: *Chicago '68*. The University of Chicago Press, Chicago, 1988. 1–115.

[64] McNamara, Robert S.: *In Retrospect. The Tragedy and Lessons of Vietnam*. Times Books, New York, 1995. 250–252.

[65] Ziegler (1993): i. m. 327–329.

[66] Chiang Kai-shek Is Dead at Taipei at 87; Last of Allied Big Four of World War II. *New York Times*, 1975. április 6. No. 42806. 1.

[67] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir" – II/16/67 A. – T.-nek Tárgy: Abattoirtól származó értesülések. – Jelentés. Washington, 1967. II. 16. 85–86.

[68] Prados, John: *Presidents' Secret Wars. CIA and Pentagon Covert Operations Since World War II*. William Morrow and Company, New York, 1985. 169–170.

tosabb külpolitikai céljának. Peking 1971-ben csatlakozott a világszervezethez, majd Taipei helyére került a Biztonsági Tanács állandó tagjai közé. A KNK és az USA végül 1979-ben felvette a diplomáciai kapcsolatot, ugyanakkor az utóbbi elismerte az „egy Kína"-elvet.[69] Gwertzman az ún. Kazan–Komárek-ügyben történt letartóztatást a csehszlovák titkosszolgálat és a prágai külügyminisztérium közötti ellentétre vezette vissza, ugyanis értesülései szerint az StB (Štátna *bezpečnosť* – állambiztonság) még csak nem is tájékoztatta a diplomáciai szerveket. A washingtoni nagykövetség emiatt igen kellemetlen helyzetbe került.[70] Vladimír Komárek, a Harmadik Birodalom egykori kényszermunkása, aki a George Patton tábornok vezette 3. Amerikai Hadsereg, majd a nürnbergi pert előkészítő stáb mellett dolgozott tolmácsként, az 1948. februári prágai kommunista hatalomátvétellel egy időben Párizsba menekült. Egy magas rangú egykori csehszlovák repülőtiszt beszervezte a Deuxième Bureau (a francia katonai felderítő szolgálat) hálózatába, majd titokban többször is visszatért szülőföldjére. Amikor 1949. november végén átlépte az NSZK határát, Zwiesel közelében elfogta a rendőrség. A börtönből pár nappal később a CIC (Counter Intelligence Corps – az USA szárazföldi hadseregének hírszerző és védelmi szolgálata)[71] 66-os egysége kimenekítette. 1950 decemberében egy balul sikerült embermenekítési akció tűzharccal végződött, Komárek maga is alig tudott átjutni a határon, így több illegális akciót már nem hajtott végre. William Oates, az AP amerikai hírügynökség 1951. március 23-án őrizetbe vett prágai irodavezetője az ellene indított koncepciós perben terhelő vallomást tett az antikommunista ellenállóra, mielőtt 1953 májusában a prágai rezsim szabadon engedte. Komárek ekkor már egy utazási irodát vezetett Párizsban, majd feleségül vett egy amerikai nőt, akivel 1955 végén az Egyesült Államokba költöztek. Az asszony öngyilkosságától kezdve a

[69] Fenby, Jonathan: *Chiang Kai Shek: China's Generalissimo and the Nation He Lost*. Caroll & Graf Puslishers, New York, 2004. 555–557.

[70] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir" – II/16/67 A. – T.-nek Tárgy: Abattoirtól származó értesülések. – Jelentés. Washington, 1967. II. 16. 86–87.

[71] Simándi (2006): i. m. 158.

munkában talált menedéket, a Massachusetts állambeli Cambridge városában lévő utazási irodája sikeresen működött. 1963-ban az egyik litván származású alkalmazottja megkérte az üzletembert, hogy közelgő moszkvai útja során próbálja megérdeklődni, hogy az édesanyja milyen feltételekkel távozhatna a Szovjetunióból. Komárek a kényes kérdéseitől függetlenül rendben hazatért, a szovjet állambiztonság viszont operatív célból kezdett foglalkozni a vállalkozóval. Az StB nyomására 1963 júliusában a prágai bíróság indítványozta Komárek letartóztatását kémkedés, valamint a csehszlovák határőrök sérelmére elkövetett gyilkossági kísérlet miatt, a KGB ugyanakkor vállalta az egykori antikommunista harcos őrizetbe vételét és azonnali kiadatását. A CIA ismeretlen forrásból tudomást szerzett az StB terveiről, pedig az USA kormánya tagadta Komárek hírszerzési ügyekben való érintettségét. A KGB ugyanakkor nem tudta az áldozatot a Szovjetunióba csábítani, ezért az ügy előadója az StB-ben a lezárásra tett javaslatot. Komárek azonban 1966 tavaszán levelet kapott nagynénjétől, miszerint anyja nagyon súlyos beteg, és már nincs sok hátra az életéből. A férfi ekkor a washingtoni csehszlovák nagykövetséghez fordult, amely némi dorgáláson túl nem támasztott akadályt a beutazása elé. Nem sokkal később kikérte a State Department csehszlovák előadója véleményét, aki nem térítette el a hazalátogatástól, de nem garantálta, hogy előéletéből kifolyólag nem lesz bántódása. Komárek végül nem ment el Prágába, azonban 1966. október 24-től 29-ig részt vett az Intourist szovjet utazási iroda nemzetközi idegenforgalmi kongresszusán, amely az 1967-es Nemzetközi Turisztikai Év nyitánya volt. Az október 29-i tbiliszi program elhúzódott, így az üzletember lekéste a pakisztáni légitársaság londoni gépét. Az Intourist csak az Aeroflot október 31-i párizsi járatára talált helyet a számára, amely viszont a rossz időjárásra hivatkozással váratlanul Prága felé vette az irányt. A repülőgépről mindenkit leszállítottak, majd negyedóra elteltével egyenként mehettek vissza az utasok. Komárek nem hallotta a nevét, megpróbált felosonni, de az StB feltartóztatta és őrizetbe vette. Az egyik útitárs, egy francia üzletasszony, felhívta a párizsi amerikai nagykövetséget, mire az SD mozgósította a moszkvai és a prágai diplomáciai képviseletét. Komárek

a kihallgatásokon csak annyit volt hajlandó elismerni, hogy Janus őrnagy hozta össze a Deuxième Bureau embereivel, akiket csak fedőnévről ismert. Azt viszont tagadta, hogy az USA hírszerzésével kapcsolatban állt. Az amerikai konzul felkereshette, ugyanakkor a zárkatársa megsúgta, hogy az üzletember senkit sem lőtt le az utolsó akciója közben. A letartóztatás komoly vitákat generált a csehszlovák pártvezetés reformszárnya és a status quo hívei között. Karel Duda washingtoni nagykövet és a nyitást szorgalmazó külügyminisztérium már csak a következmények miatt is határozottan ellenezte az eljárást, de Antonín Novotny első titkár is magán kívül volt, a bűnösök megleckéztetését követelte. Az amerikai kormány november 14-én ultimátumot adott, miszerint, ha Csehszlovákia nem szolgál hihető magyarázattal, az ügyet nyilvánosságra hozzák. Másnap kampány indult Komárek szabadon bocsátásáért, két amerikai kongresszusi képviselő üzenetet vitt Prágába. Az StB ugyan ragaszkodott az eljárás szükségszerűségéhez, de már nem tudta oly módon befolyásolni a döntéshozatalt, mint 15 évvel azelőtt. A bíróság 1967. január 31-én államellenes tevékenység vádjával nyolc évre ítélte az üzletembert, akit február 3-án kiutasítottak Csehszlovákiából. Komárek viselkedése alaposan megváltozott, a prágai cellatárssal sem kívánt állandó kapcsolatban lenni. Többször is baleset érte, állandóan utazgatott a világ körül, majd 1971 októberében apartmant vett a spanyolországi Esteponában. Az üzletember 1972 májusában eltűnt, holttestére csak négy hónappal később bukkantak rá a spanyol hatóságok. Az általuk felkért amerikai törvényszéki patológus végül arra jutott, hogy Komárek természetes okok miatt hunyt el, amit az egykori ismerősök közül többen is vitatnak.[72]

[72] Lukes, Igor: Changing Patterns of Power in Cold War Politics. The Mysterious Case of Vladimír Komárek. *Journal of Cold War Studies*, 2001/1. 61–102. https://doi.org/10.1162/152039799316976841

A KEDVEZŐTLEN FORDULAT

Gwertzman 1967. március 23-án korántsem volt olyan derűlátó, a megelőző napok eseményei ugyanis arra mutattak, hogy megnőtt a Haipong kikötő elaknásításának esélye. Ugyanis Johnson egyre inkább hajlott Earl G. Wheeler, az Egyesített Vezérkar Főnöke,[73] és William Westmoreland tábornok, 1964-től 1968-ig a Vietnamban harcoló amerikai csapatok parancsnoka,[74] eszkalációs követeléseire, amit az elnök és Ho Si Minh közötti levélváltás kudarca, illetve vietnami nyilvánosságra hozatala idézett elő. Wheeler tábornok azzal érvelt, hogy a modern légelhárító tüzérség és rakéták a Szovjetunióból csak a tengeren át juttathatók el a VDK-ba, aminek megakadályozását alapvető követelménynek tekintette. A levélváltás előtt Johnson nem támogatta a tengeri blokádot, hiszen egy szovjet vagy lengyel hajó aknára futásával egy időben aligha kérhette volna Moszkva segítségét Hanoi önmérsékletre intéséhez. Ho Si Minh válasza azonban meggyőzte az amerikai elnököt, hogy a szovjet pártvezetésnek nincs érdemi befolyása az észak-vietnamiakra, míg az üzenetváltás nyilvánosságra hozatala mögött a Kínai Népköztársaságot vélte felfedezni. Johnson azt sem tartotta kizárhatónak, hogy a Szovjetunió a VDK magatartása miatti dühében nem tenne ellenintézkedést a tengeri blokáddal szemben.[75] Moszkva Haipong kikötőjének 1972-ben kezdődő elaknásítása előtt nem avatkozott be haditengerészetével a vietnami háborúba, ám ekkor három Echo II. osztályú atomtengeralattjárót küldött az indokínai vizekre. Igaz, Washington figyelmeztetésére azonnal vissza is vonult.[76] Miután

[73] Earle Gilmore Wheeler. In *The Chairmanship of the Joint Chiefs of Staff 1949–2012*. Office of the Chairman of the Joint Chiefs of Staff, Washington D. C., 2012. 117–125.

[74] Kemény (2020): i. m. 196–198.

[75] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir" – II/10 – „A" 1967. számú jelentés. „T" 1967. számú jelentés – Tárgy: Információ Vietnamról. – Jelentés. Washington, 1967. III. 24. 90–91.

[76] Sontag, Cherryand – Drew, Christopher: *Blind Man's Bluff. The Untold Story of American Submarine Espionage*. Public Affairs, New York, 1998. 176.

Gwertzman visszatért Saigonból, április 12-én Józan a Press Clubban találkozott vele. Az újságíró első alkalommal járt Dél-Vietnamban, ahol mindenekelőtt az alkotmányozógyűlés frakcióit vizsgálta. Az amerikai nagykövetség és a csapatok parancsnokai egyaránt hosszú háborúra készültek, mivel Johnson már lemondott arról, hogy akár nagyobb erők összpontosításával, akár tárgyalásokkal a választások előtt véget vessen a küzdelemnek. Gwertzman szerint az elnök félt egy esetleges kudarctól, de abban biztos volt, hogy az amerikai társadalom beletörődött a háború folytatásába, amely 1968-ban már nem lesz napirendi kérdés. Katonai vonatkozásban nem voltak új hírei, a saigoni parancsnokság nem változtatott a hadműveleti tervein, a csapatok létszámát és a bombázások gyakoriságát növelni akarta, mivel a Vietkong és Hanoi kifárasztásához és pacifikálásához jóval nagyobb erőkre lett volna szükségük. Gwertzman nem zárta ki, hogy a fegyveres erők állományát (flotta, tengerészgyalogság, szárazföldi és légierő) egymillió főre emelik, amit az épülő raktárak és katonai létesítmények is lehetővé tettek. A hadvezetés úgy készült, hogy egy hosszú és kiterjedt háború esetén az amerikai erők halottakban és sebesültekben negyedmillió fős veszteséget szenvedhetnek, de az áldozatok többsége csak könnyű sérült volna. Azt viszont elismerték, hogy csak a tartós megszállás hozhat győzelmet. A Saigonba kirendelt amerikai diplomaták ellenezték, hogy a Ky-rezsimet bármikor polgári kormány váltsa fel, mert tartottak egy újabb puccstól. A körükben általános volt az a nézet, hogy a dél-vietnami polgári politikusok túlnyomó többsége Amerika-ellenes, ráadásul egy részük hajlik a Vietkong erőinek kormányzásba történő bevonására. Gwertzman véleménye szerint a lakosság városokba és menekülttáborokba történő kényszeráttelepítése eredményes elgondolás volt, mert megkönnyítette az ellenőrzést, és megfosztotta a kommunista gerillákat az utánpótlástól, ugyanakkor a félmilliós amerikai jelenlét rengeteg munkaalkalmat teremtett az építkezések és a szolgáltatások területén.[77] A stratégiai falvak kialakítása, amely a Vietkong éjszakai támadásaitól lett volna

[77] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir" – IV/10-/67 A. – T.-nek – Tárgy: Információk Vietnamról. – Jelentés. Washington, 1967. IV. 24. 92–93.

hivatott megvédeni a lakosságot, sokkal inkább szembefordította a földművelőket a központi hatalommal, és katonai téren sem azt hozta, amit eredetileg vártak tőle.[78] Ezzel párhuzamosan az amerikai haderő létszámának emelkedése és az egyre nagyobb tűzerő alkalmazása is menekültáradatot indított el, a dél-vietnami városok körül nyomornegyedek alakultak ki, a tradicionális családi háló megszűnése a lakosság tekintélyes részét sodorta kilátástalan helyzetbe.[79]

VÉGJÁTÉK

1967 áprilisában Bernát Ernő váratlanul politikai menedékjogot kért az Egyesült Államok kormányától, ami az újságíróval kapcsolatos számításokat keresztülhúzta. Bár később még sor került egy-két rövidebb eszmecserére, a rezidentúra lemondott a kapcsolattartásról. Tudniillik Gwertzman 1968 elején név nélkül írt – de jó eséllyel stílusa alapján felismerhető – cikkében megszellőztette: Radványi átállásából Dean Rusk is alaposan kivette a részét. Végül 1972. március 23-án Borsányi Imre osztályvezető az ügy lezárásáról döntött.[80] Mennyire lehetett megalapozott az újságírói felvetés? Dean Rusk elmondása alapján Radványi soha nem beszélhetett őszintén a jelenlétében, mert az őt kísérő diplomatáról azt feltételezte, hogy a magyar állambiztonsághoz tartozik.[81] Az ügyvivő megdolgozását aligha az amerikai külügyminiszter hajtotta végre, Gwertzman viszont egy helyen tanult a CIA kelet-európai osztályán szolgáló tisztekkel…[82]

[78] Magyarics Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2000. 311–312.

[79] Kemény János (2020): i. m. 75–79.

[80] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir" – Belügyminisztérium III/I. Csfség 1-es Osztály. – Tárgy: „ABATTOIR" fn. társadalmi kapcsolat anyagának irattárazása. Javaslat. Budapest, 1972. III. 23. 98–100.

[81] Rusk, Dean: *As I Saw It*. W. W. Norton & Company, New York, 1990. 464–467.

[82] Gwertzman (2016): i. m. 10–11.

A MÁSODIK EMBER

Bernát Ernő washingtoni sajtóattasé átállásának története 1967–1974

BEVEZETÉS

1967. április 21-én Bernát Ernő követségi harmadtitkár, a külképviselet sajtóattaséja, Radványi Jánosnak írt levelében bejelentette, hogy önállóan meghozott döntése nyomán lemond rangjáról és beosztásáról, miközben nem kíván visszatérni Magyarországra. A rendőr százados erről a State Department vezetőit is értesítette.[1] Másnap délután négy órakor az Amerikai Egyesült Államok külügyminisztériuma is megerősítette a hírt, ám Leslie Tihany és Robert McKisson úgy nyilatkozott, hogy további értesüléseik nincsenek, viszont közölték, hogy nem tervezik az ügyet nyilvánosságra hozni. Radványi azonban közölte: amíg nem tud meggyőződni róla, hogy Bernát önként kérte a menedékjogot, nem tudja elfogadni az SD hivatalos magyarázatát. Az ügyvivő követelte, hogy a nagykövetség megbízottja találkozhasson Bernáttal, ám McKisson csak hétfőn reggelre ígért határozott választ. Igaz, Radványi még nem döntötte el, hogy személyesen is látni kívánja-e korábbi beosztottját, mert nem ezt tartotta a legfontosabbnak. Csak annyit ígért, hogy a hétfői válasz nyomán közölni fogja, kiket delegál a megbeszélésre. A beszélgetés végén Tihanyi lekísérte a magyar diplomatákat, miközben azon sajnálkozott, hogy a kétoldalú viszony rendezését valami örökösen megakadályozza.[2]

[1] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 3. 2. 9 – R – 8 – 020/1 – RD – 18/67 I. – „Barkács" – Belügyminisztérium III/I. Csfség – Jelentés Bernáth Ernő r. szds. hazaárulásáról. – Budapest, 1967. IV. 22. 33–34.

[2] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) – XIX – J – 1 – j – KÜM – USA – SZT Iratok 1967 – 13-as d. – 002664 – Feljegyzés. Tárgy: Bernáth Ernő ügye – Washington, 1967. IV. 22. 1–3.

Az esemény korántsem volt precedens nélküli, hiszen Szabó László rendőr őrnagy, a Magyar Népköztársaság (MNK) londoni nagykövetségére újonnan kihelyezett gazdaságpolitikai attasé 1965. október 16-án eltűnt a szolgálati helyéről, majd nem sokkal később politikai menedékjogot kért az Egyesült Államoktól.[3]

Egyes vélemények szerint Bernát Ernő elődjéhez képest jóval nagyobb kárt okozott a Belügyminisztérium (BM) III/I. (Hírszerző) Csoportfőnökségnek. Igaz, a washingtoni sajtóattasé személye önmagában nem keltett akkora feltűnést, mint – a Cambridge-i Ötök Szovjetunióba dezertált tagjaira használt kifejezéssel élve[4] – az „első" és a „harmadik ember". Az utóbbi rangidős diplomaként már teljesen más kategóriába tartozott, de e kérdés vizsgálata túlmutat a jelen írás keretein. (Sajnos az ügy amerikai olvasatát nem ismerhetjük, mert az FBI (Federal Bureau of Investigation [Szövetségi Nyomozó Iroda] – 1939. szeptember 7-től a legfontosabb amerikai kémelhárító szervezet)[5] a már elhunyt pártállami hírszerzők megfigyelésére vonatkozó iratok esetében sem volt hajlandó a betekintést engedélyezni.[6])

AZ ELLENTMONDÁSOS ÉLETÚT

Bernát Ernő 1934. május 3-án született Hódmezővásárhelyen Bernátsky Ernő és Kátai Rozália házasságában.[7] Az apja közjegyzőként

[3] Palasik Mária: A szolgálati helyéről eltűnt hírszerző. *Betekintő*, 2016/1. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2016_1_palasik.pdf (Letöltés: 2023. augusztus 5.)

[4] Andrew, Christopher: *The Defence of the Realm. The Authorized History of MI5*. Allen Lane, London, 2009. 420–442.

[5] Batvinis, Raymond J.: *The Origins of FBI Counterintelligence*. University Press of Kansas, Lawrence, 2007. 75.

[6] FOIPA Request No.: 1497430-000. – Subject: Surveillance of the Staff of the Hungarian Legation/Embassy (January 1, 1957 – December 31, 1972) – U. S. Department of Justice Federal Bureau of Investigation Washington, D. C. 20535 May 27, 2021.

[7] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 2. 8. 2. 1 – 212 – Bernát (Bernátsky) Ernő. 1934. Kátai Rozália. 1–7.

1947-ben B-listára került (az új rendszer politikai szempontból megbízhatatlannak tartotta, és eltiltotta a hivatalviseléstől), elbocsátását követően a Magyar Államvasutakhoz ment dolgozni. A százados nagyapja – az 1876-os születésű legidősebb Bernátsky Ernő, aki 1898 novemberétől vasúttiszti rangban szolgált[8] – nyugdíjazása előtt a MÁV főfelügyelője volt.[9] A rendőr százados 1952-ben érettségizett Hódmezővásárhelyen, majd a Budapesti Műszaki Egyetem Villamosmérnöki Kar állami ösztöndíjasként egyből felvette. Bernát ekkor azonban bevonult a Zalka Máté Híradótiszti Iskolára, ahonnan öt hónap elteltével a katonai elhárítás – az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) II. Főosztálya[10] – javaslatára leszerelték. Az indoklás ellenére – miszerint nagyapja tartalékos tisztként harcolt az első világháborúban[11] – a Szegedi Textilműveknél tett negyedéves kitérő lezárásával egy időben a BM Csongrád Megyei Főosztály nyomozó őrmesterként állományba vette. A parancsnokság a Korvin Ottó Bűnügyi Szakiskolára küldte, ahol jeles eredménnyel diplomázott, végül 1954-ben áthelyezték a Budapesti Rendőrfőkapitányság Arany-Valuta Alosztályára.[12] 1955-ben megnősült, felesége irodatisztként ugyancsak a BRFK II/I-1 (Bűnügyi) Osztályon szolgált.[13]

[8] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) – Z1525 – Magyar Királyi Államvasutak Üzletvezetőség Szeged II/6 – 26776/99 – 184845 – 30591/98. szám – Szeged, 1898. XI. 11. 1–10

[9] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 3. 2. 9 – R-8-020/3 – „Barkács" – Belügyminisztérium III/I. Csfség 2-es Osztálya – Tárgy: „Barkács" ügyében jelentés. Budapest, 1968. II. 10. 163–165.

[10] Okváth Imre: A BM II/1 (Katonai Elhárító) Osztály. In Cseh–Okváth (2013): i. m. 20–45.

[11] Hadtörténelmi Múzeum és Levéltár (HLM) 30841 22384 Bernátsky Ernő hadnagy. 1875. Jánoshida.

[12] ÁBTL 3. 2. 9 – R-8-020/3 – „Barkács" – Belügyminisztérium III/I Csfség 2–G Alosztály – Tárgy: „Barkács" ügyében operatív terv. Budapest, 1967. X. 11. 89–90.

[13] Budapest Főváros Levéltára (BFL) – VI. 12. c. 5 – 124-es kisdoboz – 09352 – Bernáth Ernőné Bukarest 1933 Berzsán Zsófia – Leszerelési lap. Budapest, 1967. VI. 17. 1.

Míg Kósa Klára részéről 1957-ben elhangzott egy pár, a korban szovjetellenesként értelmezhető kijelenés, Bernát a munkatársai emlékezetében úgy tűnt fel, mint aki 1956 októberében is lojális maradt a rendszerhez. A munkájával szemben 1959-ig nem merült fel kifogás, ekkor azonban az alosztály páncélszekrényéből eltűnt 27 000 Ft, ami megkérdőjelezte a becsületességét.[14] A rendőri korrupció az 50-es években sem volt ismeretlen jelenség, hiszen 1954 nyarától Révay György és 15 másik rendőrtiszt, három tiszthelyettes és 16 polgári személy ellen zsarolás és hatalommal való visszaélés vádjával indult eljárás. A Budapesti Hadbíróság az elsőrendű vádlottat 15, a másodrendűt 10, a harmadrendűt 8 év börtönre ítélte.[15]

Bernát közvetlen felettese vizsgálati fogsággal fenyegette az alosztály embereit, ha másnapra nem kerül elő a hiányzó összeg, amit az érintettek összeadtak, hogy elkerüljék a mindenki számára kellemetlen nyomozást. Az időközben főhadnagyi rendfokozatban lévő rendőrtiszt ekkor már egyre inkább az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) által szervezett angol nyelvi tanfolyamra összpontosított, ugyanis mindenképpen szeretett volna külszolgálatra menni. 1961-ben belépett a Magyar Szocialista Munkáspártba (MSZMP),[16] majd a Budapesti Közgazdasági Egyetem (BKE) külkereskedelmi tagozatán folytatta tanulmányait. A biztató kezdetet az 1963/64-es tanévben már visszaesés követte, a könyvvitel szigorlatra már nem ment el, végül a dékánhelyettes érvénytelenítette a rendőrtiszt 1964. őszi szemeszterre történő jelentkezését.[17] 1962 nyarán átlépett a III/I.

[14] ÁBTL 3. 2. 9 – R-8-020/3 – „Barkács" – belügyminisztérium III/I Csfség 2–G Alosztály – Tárgy: „Barkács" ügyében operatív terv. Budapest, 1967. X. 11. 91.

[15] Unger Gabriella: Az ügynök hét élete II. rész. Az „Aczél"–„Rónai"–„Szirom" Akciócsoport. *Betekintő,* 2015/2. https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto- szamok/2015_2_unger-0.pdf (Letöltés: 2023. augusztus 6.)

[16] ÁBTL – 3. 2. 9 – R-8-020/3 – „Barkács" – BM III/I. Csfség 2. Osztály – Tárgy: Bernát Ernő hazaárulása. Jelentés. Budapest, 1967. VI. 17. 52–61.

[17] Budapesti Corvinus Egyetem Levéltára (BCEL) 8/C-63 – K96/1961/2 – Külkereskedelmi esti/levelező Bernátsky Ernő – A beiratkozás kezdete: 1961. IX. 12. 1–3.

Csoportfőnökséghez, ahonnan 1965 tavaszán a Külügyminisztériumba került, mielőtt augusztusban III. osztályú titkári fedéssel kihelyezték a washingtoni rezidentúrára.[18] Bernát a State Department diplomáciai kiadványának 1965. novemberi számában tűnt fel először.[19]

A SZÁZADOS ELTŰNÉSE

1967. április 23-án „Hegedűs" (Józan Sándor rendőr őrnagy, a rezidentúra vezetője)[20] a következőképpen foglalta össze az átállás körülményeit. „Bodrogi" (Bernát Ernő) 1966-ban nem mehetett szabadságra, mert első körben az időpontról nem tudott megállapodni a követség munkatársaival, emiatt a központ nem engedélyezte az eltávozást. Az év végén a harmadik fiuk születésére való tekintettel a házaspár lemondott az üdülésről, amit Radványi engedélyével 1967-re halasztottak. Bernát márciusban szerette volna kivenni szabadságát, de a követségi munka, az április 4-i fogadás előkészítése, valamint a futárok érkezése miatt erre nem nyílt lehetőség. Az ügyvivő végül április 10. és 20. között elengedte a sajtóattasét, amit a házaspár tartózkodási helyével együtt jelentett a Külügy- és a Belügyminisztérium számára. A III/I. Csoportfőnökség részéről megérkezett a jóváhagyás, amely viszont előírta, hogy amennyiben a sajtóattasé egyedül utazik, saját biztonsága érdekében folyamatosan közölnie kell helyzetét a követséggel. Józan április 9-én a Takoma Parkban lévő játszótéren megbeszélte Bernáttal a Budapestről kapott utasítást, és megállapodott vele, hogy megérkezését követően azonnal telefonál, és folyamatosan tájékoztatja felettesét az éppen esedékes tartózkodási helyéről. A százados egyetlen furcsa kérdést tett fel: honnan tudja a központ, hogy a szabadsága alatt fennáll a provokáció veszélye.

[18] ÁBTL 3. 2. 9 – R-8-020/3 – „Barkács" – Belügyminisztérium III/I Csfség 2–G Alosztály – Tárgy: „Barkács" ügyében jelentés. Budapest, 1968. II. 10. 163–164.

[19] *Diplomatic List November1965*. U. S. Government Printing Office, Washington, 1965. 38.

[20] Pál István: Váratlan szerepcsere. Egy teljesíthetetlen kérés Kádár János közbenjárása érdekében. *Múlt és Jövő*, 2021/3. 66.

A rezidens itt rejtjelezési hibára gondolt, mivel eredetileg feltételes módban esett szó az amerikai elhárítás akciójáról. A sajtóattasé viszont a továbbiakban már nem kérdezősködött, csupán aláírta a táviratot. Ezzel egy időben megígérte, hogy amint 16-án visszajött Myrtle Beachről Washingtonba, telefonon jelentkezik a feletteséné́l. A személyes találkozójukat követően családjával a Niagara vízeséshez kívánt utazni, mielőtt 21-én munkába áll. Józan ekkor szóvá tette, hogy „Mireux" (Varsa István, a Voice of America bemondója)[21] ügyében már el kellett volna készülnie a jelentéssel, míg „Rangoon" (Tom Polgár diplomata)[22] esetén lejárt a munkatervi határidő. Bernát azt hangoztatta, visszatérését követően friss erővel munkához lát, majd láthatóan sietett haza pakolni, mert nem sokkal később lakáscsere következett. A százados ugyanakkor gyomorfájásra panaszkodott, teljes kikapcsolódást akart, egyben jelezte, hogy még újságot sem fog olvasni. Az elutazásuk napján este 9 körül telefonon beszólt a követségre, megadta a Hawaiian Village Motel elérhetőségét. Az elutazását követő napokban „Kóródi" (Kiss Csaba MTI-tudósító),[23] „Kékesi" (Antal Sándor rendőr őrnagy),[24] „Bata" (Garaba István hivatalsegéd)[25] és „Bányai" (Galambos József rendőr őrnagy),[26] valamint a rezidens számára baráti hangvételű üdvözlőlapokat küldött.

[21] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2015 – „Mireux" (Varsa István). Évkör: 1964–1967. 1–127.

[22] Kemény János: Egy amerikás magyar hírszerző története: Thomas Polgár és a III/I. Bécsben. *Felderítő Szemle*, 2017/2. 135.

[23] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 3. 2. 5 – O – 8 – 087/6/2 – 15 – 10-061/52 – Washingtoni Magyar Követség- X/12/1/68 – Tárgy: Nagykövetség személyi állománya. – Jelentés. Washington, 1968. XI. 20. 118.

[24] Pál István: A bostoni prospektusok. Sikertelen kísérlet egy fiatal villamosmérnök hazacsábítására. *Szakmai Szemle*, 2023/2. 25.

[25] ÁBTL – 3. 2. 5 – O – 8 – 087/6/2 – 15 – 10-061/52 – Washingtoni Magyar Követség – X/12/1/68 – Tárgy: Nagykövetség személyi állománya. – Jelentés. Washington, 1968. XI. 20. 117.

[26] Pál István – Szilágyi Ágnes: Párbeszéd az ENSZ-ben. Adalékok a Magyarország és Costa Rica közötti diplomáciai kapcsolatfelvétel történetéhez. *Világtörténet*, 2021/3. 384.

1967. április 16-án este „Kárpáti" (Kassai Ervin rendőr főhadnagy)[27] telefonon beszélt a századossal, aki az előző napok kedvezőtlen időjárása miatt csak 20-án tervezett Washingtonba visszatérni. Bernát ezt követően már nem jelentkezett, 21-én reggel 9 órakor nem ment be a hivatalába. Józan és Kassai felhívta a szállodát, az igazgató azonban közölte, hogy Bernát az előző napon kijelentkezett. Antal, a sajtóattasé szomszédja, és Kiss Csaba, akivel a legszorosabb munkakapcsolatban állt, sem tudott a százados megérkezéséről. A rezidens a délelőtt folyamán legalább nyolcszor felhívta a sajtóattasét, de a telefont senki nem vette fel. A postás végül április 21-én délelőtt hozta el a lemondónyilatkozatot, amelyet ajánlott levélként, a többi küldeménnyel együtt kézbesített. Radványi azonnal tájékoztatta Józan őrnagyot és Mozsik Imre alezredest, a katonai attasét, valamint egyből Bernát lakására küldte Antalt és Gál József számadót. A házfelügyelőtől kapott pótkulccsal bementek a százados lakásába, ahonnan a Bernát által nem kedvelt „Vándor" (Rontó Gyula rendőr őrnagy)[28] által ott hagyott régebbi televízió és egy rádiókészülék kivételével minden személyes ingóság eltűnt. Józan egyből hazarendelte Galambos Józsefet a detroiti szakszervezeti gyűlésről, valamint táviratozott New Yorkba és Budapestre. A helyszínelést végző csoport ugyanakkor megállapította, hogy a százados magával vitte az útleveleket, a rezidentúra összes gépkocsijának egy-egy kulcsát és egy szárazbélyegzőt.[29]

A REZIDENSI ÉRTÉKELÉS

Józan szerint Bernát a rezidentúra április közepétől érvényes, új munkatervét nem ismerhette, ám tudomással bírt több, már folyamatban lévő ügyről és az egyes tippszemélyekről. Bernát ugyan részt

[27] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 3. 2. 5 – O – 8 – 087/4/1 – 15- 10061/65 – 8/12 „A" 1965. sz. jelentés. – Tárgy: A rezidentúra biztonsági helyzete. – Jelentés. Washington, 1965. VIII. 12. 55.

[28] Pál (2021): i. m. 57

[29] ÁBTL – 3. 2. 9 – R – 8 – 020/1 – RD – 18/67 I. – „Barkács" – IV/2 – „A"1967. számú jelentés – Tárgy: Bodrogi ügyében összefoglaló. – Jelentés. Washington, 1967. IV. 23. 35–39.

vett „Williar" (nevük elhallgatását kérő forrásunk szerint lengyel származású sugárbiológus) és Antal Sándor (műszaki-tudományos attasé)[30] találkozóján, személyesen ugyan nem ismerte az ügynököt, ahogy a „Ladányi", „Kyro" és „Bogdányi" fedőnevű ösztöndíjasokat sem, arról viszont tudomással bírt, hogy a bostoni vendégkutató „Bogdányi" anyagmintákat bocsátott Antal rendelkezésére. A századosnak a rejtjelszekrényhez nem volt hozzáférése, ám a rezidens nem zárta ki, hogy az éjszakai vagy a munkaszüneti napokon teljesített 24 órás ügyelet alkalmával megfejtette a TÜK-helyiség széfjének kombinációját, vagy akár be is engedhette az amerikai elhárítószervek embereit. A titkos munkatársakat viszont nemcsak a BM, hanem a katonai társszerv vonatkozásában és New York-i viszonylatban is ismerte. Az operatív szabályokat betartotta, többször is olyan javaslatokkal állt elő, hogy „ezt inkább a szabadban tárgyaljuk végig", ugyanakkor nem bízott a beszédbiztosító készülékben. A titkárnőket is arra kérte, hogy engedjék lejjebb a redőnyöket. Bernát mindig Kassaitól kérte ki a páncélkazettát vagy a jegyzetfüzetét, míg mások a biztonsági felelős jelenlétében szolgálták ki magukat. Józan őrnagyot nem faggatta az általa vitt ügyekről, azonban igen kritikusan viszonyult „Conte" (Csizmadia Miklós gépészmérnök)[31] személyéhez. Bernát úgy látta, az ügynök nincs közös platformon a fennálló rendszerrel, mivel apja az 50-es évek elején börtönbüntetése alatt távozott az élők sorából. A mérnök a telepítésre önként jelentkezett, már addig is nagyon sok pénzbe került, csakhogy tevékenysége nem járt érdemi eredménnyel. A százados ugyan nem tudta bizonyítani, de meggyőződéssel állította, hogy az amerikai elhárítás megfordította.[32] A valóságban Csizmadia Árpád, a Győr–Sopron–Ebenfurt Vasút (GYSEV) egykori tisztvise-

[30] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 2. 8. 2. 1 – 451 – Antal Sándor. 1–30.

[31] ÁBTL – 3. 2. 9 – R – 8 – 020/2 – RD – 18/67 II. – „Barkács" – BM III/I. Csfség 1-A Alosztály. – Tárgy: Csizmadia Miklós ügyében – Feljegyzés. Budapest, 1967. IV. 25. 97–98.

[32] ÁBTL – 3. 2. 9 – R – 8 – 020/1 – RD – 18/67 I. – „Barkács" – IV/2 – „A"1967. számú jelentés – Tárgy: Bodrogi ügyében összefoglaló. – Jelentés. Washington, 1967. IV. 23. 35–41.

lője a Nyilaskeresztes Párt megyei helyettes vezetője volt, amiért a Soproni Népbíróság 1945 decemberében másfél év börtönre ítélte. A Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT) helybenhagyta az elsőfokú döntést, ugyanakkor eltiltotta eredeti foglalkozásától.[33] Az egykori vasutas 1948-tól betanított munkásként dolgozott a Soproni Egyetemen, 1961 elején hunyt el.[34]

A rezidens szerint a százados csak pár héttel vagy hónappal korábban döntött véglegesen az átállásról, amit az alábbi érvekkel próbált igazolni. Az attasé a másfél éves közös munkavégzés alatt nehezen tudta volna titokban tartani az elhatározását. 1967 tavaszán sem ismerte jobban a washingtoni rezidentúra tevékenységét, mint amikor 1966 őszén hatályba lépett az új munkaterv. A képességeihez mérten még közepes eredményt se nagyon sikerült felmutatnia, ám ha kapcsolatban állt volna az amerikaiakkal, segítették volna tevékenységét. Józant soha nem kérdezte a hivatalos szovjet kapcsolatról, pedig tudta, hogy ott végezte az akadémiát. Szabó Lászlónak azt kívánta, hogy Lapusnyik Béla sorsában osztozzon – a II/9. Figyelő- és Környezettanulmányozó Osztály őrmesterét egy bécsi kórházban meggyilkolta egy a csehszlovákok szolgálatában álló osztrák rendőr[35] –, miközben szóvá tette, hogy Galambos túl sokat használja magáncélra a rezidentúra autóját. A fizetéséből alig tudott kijönni, viszont az amerikai elhárítástól kapott volna kiegészítést, ha segíti őket. Az április 1-i fogadáson kritikus megjegyzéssel élt Fodor Nagy Árpád és Márki Kálmán személyével kapcsolatban, mert nem hitt e két ember őszinteségében. Bernát erősen vitathatónak tartotta, hogy – a CPUSA (Communist Party of

[33] Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Sopron-Moson Vármegyei Levéltára Soproni Levéltár (MNL OL GYMSVLSL) – XXV. 3. Soproni Népbíróság 571/1945. Csizmadia Árpád 1945. NÜ. 756. szám. 9–43.

[34] Soproni Egyetem Levéltára (SEL) 22-es fond Személyzeti ügyek 103/1961. – Tárgy: Csizmadia Árpád /1902-06-17/Beled Kövy Karolina/ jogán nyugdíjigény. Sopron, 1961. I. 23. 1–2.

[35] Palasik Mária: A Budapest Táncpalotától a bécsi boncasztalig. A Lapusnyik-ügy, avagy egy titkosszolga disszidálása és halála a kádári konszolidáció kezdetén. *Betekintő*, 2015/2. https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2015_2_palasik.pdf (Letöltés: 2023. augusztus 6.)

the United States of America – az USA Kommunista Pártja) magyar tagozata által megjelentett[36] – *Magyar Szó* főszerkesztője egy fogászati laboratórium (a Master Touch Dental Laboratory),[37] a legfontosabb pénzügyi támogató pedig egy ruhaüzem tulajdonosa volt.[38]

Fodor, aki 1951-től 1954-ig „Iparos" fedőnéven volt a magyar hírszerzés ügynöke,[39] a New York-i rezidentúra 1962 végén kelt jelentésében az FBI potenciális informátoraként szerepelt,[40] pedig az USA Képviselőháza Amerika-ellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottságának 1957. március 14-i kihelyezett ülésén tanúsított viselkedése nem igazán az együttműködési szándékáról tanúskodott.[41] Amikor a *Magyar Szó* főszerkesztője 1961-es magyarországi látogatásáról visszatért az USA-ba, az FBI emberei meglehetősen durva személyi motozásnak és kutatásnak vetették alá.[42] J. Peters, azaz Goldberger Sándor (1894–1990), a CPUSA földalatti hálózatának irányítója,[43] 1947 őszén

[36] Federal Bureau of Investigation (FBI) United States Department of Justice J. Edgar Hoover, Director Hungarian Activities in the United States July 1949 to Major-General Harry Hawkins Vaughn Military Aid to the President The White House Washington, D.C. July 21, 1949. 26–30.

[37] Investigation of Communist Propaganda in the United States – Part 5 (New York City Area). Hearings before the Committee on Un-American Activities House of Representatives. Eighty-Fifth Congress First Session March 12 and 13, 1957. Washington, United States Printing Office, 1957. 406–407.

[38] ÁBTL – 3. 2. 9 – R – 8 – 020/1 – RD – 18/67 I. – „Barkács" – IV/2 – „A"1967. számú jelentés – Tárgy: Bodrogi ügyében összefoglaló. – Jelentés. Washington, 1967. IV. 23. 41–44.

[39] 3. 2. 1 – Bt – 266 – 10-69105/1951. ügynök – „Iparos" (Fodor Nagy Árpád). Évkör: 1951–1954. 1–260.

[40] ÁBTL – 3. 2. 5 – O – 8 – 073/2 – OD-1500 – Amerikai Magyar Emigráció – 1203/„B"- 1962. sz. jelentés. – Tárgy: A haladó magyar mozgalom helyzete. – New York, 1962. XII. 14. 38–41.

[41] Investigation of Communist Propaganda in the United States – Part 5 (New York City Area), 1957, 407–409.

[42] MNL OL – XIX – J – 1 – j – USA 1945 – 1964 – 25-ös d. – 118.) tétel – 005246/3 – Tárgy: Ajándékküldés Fodor Nagy Árpád részére. – 153/USA – Fodor Nagy Árpád washingtoni levele. – Aug. 1, 1961. 181–185.

[43] Sakmyster, Thomas: *Red Conspirator: J. Peters and the American Communist Underground*. University of Illinois Press, Urbana, 2011. 1–243.

először egy Márki Kálmán tulajdonát képező New York-i lakásban rejtőzködött, de rossz érzés kerítette hatalmába, így hamarosan továbblépett.[44] (Peters feltehetően gyanús jelenségekre lett figyelmes, ami arra is utalhatott, hogy a ruhaipari vállalkozó folyamatosan és mindenről tájékoztatta a szövetségi állam illetékes szerveit.)

Józannak ugyanakkor az is eszébe jutott, hogy Bernát páncélszekrényében a nem hozzá tartozó operatív kapcsolatok fedőnevei és a rezidentúra más beosztottjai által felvetett tippszemélyek is felbukkantak. Washingtonban az átállás előtti hetekben az FBI teljesen beszüntette a magyar hírszerzők megfigyelését, de az is intő jel volt, hogy Bernát láthatóan nem készült otthoni szabadságára. Egyrészt nem vett ajándékokat, nem beszélt honvágyról és az otthoni barátokról, és a velük zajló levelezés sem volt gyakori. Józan azt sem tudta értelmezni, hogy anyósát kivitette Washingtonba.[45] A rezidentúra vezetője az átállást első helyen azzal magyarázta, hogy a századosból hiányzott az eszmei elkötelezettség, ráadásul neheztelt a rendszerre, mert származása miatt elbocsátották a tiszti iskoláról. A könnyelműség, a nagyvonalú költekezés, felesége anyagiassága ugyanígy hozzájárult döntéséhez, akárcsak Szabó László vagy Szvetlána Sztálin Nyugatra szökése. Végül, de nem utolsósorban súlyos személyi ellentétbe került Radványi János ügyvivővel, akinek vezetési stílusát és az emberekhez való hozzáállását nem tudta elfogadni. Józan szerint Szabó révén az FBI pontosan ismerte a washingtoni rezidentúra személyi állományát és feladatait, de most még mélyrehatóbb ismeretekhez jutott.[46]

[44] *Scope of Soviet Activity in the United States. Hearings before the Subcommittee to Investigate the Administration of the Internal Security Act and Other Internal Security Laws of the Committee on the Judiciary*. United States Senate Eighty-Fourth Congress Second Session May 29 and June 5, 1956. Washington, United States Government Printing Office, 1957. 1499.

[45] ÁBTL – 3. 2. 9 – R – 8 – 020/1 – RD – 18/67 I. – „Barkács" – IV/2 – „A"1967. számú jelentés – Tárgy: Bodrogi ügyében összefoglaló. – Jelentés. Washington, 1967. IV. 23. 41–44.

[46] ÁBTL – 3. 2. 9 – R – 8 – 020/1 – RD – 18/67 I. – „Barkács" – IV/2 – „A"1967. számú jelentés – Tárgy: Bodrogi ügyében összefoglaló. – Jelentés. Washington, 1967. IV. 23. 44–46.

AZ ITTHONI ÉS WASHINGTONI KÖZÖS ÜGYEK

Az Ottawában szolgálatot teljesítő „Pártos" (Arányi Tibor rendőr százados),[47] akivel Bernát még Budapesten együtt dolgozott „Rugby" (Donald Snyder amerikai újságíró)[48] és „Filleux" (Frank Eckelt főiskolai történelemtanár)[49] beszervezésén, de utóbbi a *New York Times* bécsi tudósítójára irányuló kísérlet kudarcáról a kihelyezése miatt már nem tudhatott. Arányi szerint kollegáját mindenekelőtt felesége rontotta el, azonban az általa megkörnyékezett „Michel" (Székely András televíziós adásvezető)[50] közreműködését sem tudta lebecsülni. Ugyanis „Sásdi" (Gömöri Edit ENSZ-alkalmazott)[51] hazatérése után jelezte, hogy az egykori színházi rendező az összes USA-ba delegált hivatalos magyar személyt megpróbálta rávenni az átállásra. Arányi szerint egyértelmű volt, hogy Székely az amerikai elhárítás ügynöke, ráadásul Bernátsky százados épp a rendező húzásai következtében kényszerült nevének magyarosítására.[52] Az utóbbi felvetés korántsem tűnik alaptalannak, ugyanis kalandos élete és az 1956 előtti kulturális életben betöltött pozíciója miatt a CIA (Central Intelligence Agency – Központi Hírszerző Ügynökség) és az FBI állandóan kikérte Székely tanácsát más magyar emigránsok kommunista elkötelezettségéről, az újonnan kihelyezett magyar diplomatákról. A New York-i ABC tévétársaság alelnöke gyártásvezetőként több James Bond-film

[47] Pál–Szilágyi (2021): i. m. 383.

[48] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1968/2 – „Rugby" (Donald Snyder). Évkör: 1965–1967. 1–197.

[49] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1922/1 – „Filleux" (Frank Eckelt). Évkör: 1961–1967. 1–176.

[50] Ablonczy László: Horatio, a besúgó. *Magyar Nemzet*, 2019. március 10. 10.

[51] Nagy András: *Halálos együttérzés. A „magyar ügy" és az ENSZ, 1956–1963*. Kossuth Kiadó, Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Budapest, 2020. 287.

[52] ÁBTL – 3. 2. 9 – R – 8 – 020/1 – RD – 18/67 I. – „Barkács" – IV/6 – „A" – Tárgy: Bernáth Ernő. – Jelentés. Ottawa, 1967. IV. 23. 195–197.

forgatásán is közreműködött, amire a hidegháború évtizedeiben eleve csak megbízható ember kaphatott felkérést.[53]

Antal Sándor a minisztériumi évek alatt nem becsülte sokra a századost, hiszen nagyképűnek tartotta, ám Washingtonban már egy segítőkész emberrel találkozott. Bernát mindenki kedvére akart tenni, feldobta a hangulatot, ezért is került a pártvezetőségbe. Ám a nagyvonalúsága miatt anyagi téren is túllépett a lehetőségein. A két közös akció kapcsán azt emelte ki, hogy „Williar" ügyével kapcsolatban látta az utasítást, de abban nem esett szó az ügynök munkahelyéről és a harmadik országban tett utazásról. „Fernand" és „Raven" vonatkozásában is volt több olyan utalás, amely érdemi ismeretekkel vértezte fel a századost. Antal szerint Bernát rájött arra, hogy „Docens" titkos munkatárs, mert a többi Ford-ösztöndíjastól eltérően külön tárgyalt vele.[54] „Docens", azaz Antal László nyelvész, aki 1961-től a fedőneve szerinti pozícióban tanított az ELTE Általános Nyelvészeti Tanszékén, az 1962-es bostoni szakmai kongresszusra történő kiutazásától jelentett először az állambiztonságnak. A hírszerzés az egyetemi oktatóból lett titkos munkatársat először az általa képbe hozott gyerekkori barát, „Eliot" (Muray Gyula atomfizikus) megkörnyékezésére próbálta felhasználni. Az első kísérlet a tudós 1963-as hazalátogatásakor történt, a másodikra három évvel később, amikor a nyelvész a Ford-ösztöndíj jóvoltából amerikai tanulmányútra ment. Ahogy a kudarc egyértelművé vált, Antal a bölcsészkaron zajló ideológiai vitákról, majd a kibontakozó ellenzéki mozgalom ELTE-s kapcsolatairól, a hallgatókra gyakorolt hatásáról írta beszámolóit. Amikor 1985 nyarán nem tért vissza az Egyesült Államokban töltött egyéves vendégelőadói kiküldetéséből, a tudományos élet szereplői közül többen is úgy vélték, hogy az amerikaiak szolgálatába állt. A híresztelés minden

[53] Székely András: *Veszélyes viszonyok. Visszaemlékezések Karády Katalinra, Újszászy Istvánra, a második világháborúra és a szovjet hadifogság éveire*. A szöveget gondozta, az előszót, az utószót és a jegyzeteket írta: Haraszti György. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2017. 117–126.

[54] ÁBTL – 3. 2. 9 – R – 8 – 020/1 – RD – 18/67 I. – „Barkács" – IV/34 – „A"1967. számú jelentés – Tárgy: Bodrogiról való ismereteim. – Jelentés. Washington, 1967. IV. 24. 161–164.

bizonnyal az állambiztonságtól származott, ám az kétségtelen tény, hogy Antal olyan adatokat is tudhatott a pártállami kémelhárításról, amelyek a Központi Hírszerző Ügynökség számára értékes lehettek. A nyelvész a rendszerváltás utáni időszakban sem látogatott haza, ugyanakkor a State Department szakértőjeként a CNN állandóan szerepeltette a Közép-Európával foglalkozó műsorokban.[55] „Fernand" (Fekete József gépészmérnök)[56] és „Raven" (Edgardo Macchi argentin kémikus)[57] egyaránt tippszemélyként szerepelt a munkatervben, ám beszervezésükre minden hozzájuk fűzött remény ellenére sem került sor.

AZ ÜGY „FELELŐSE"

Kassai Ervin számára külön kellemetlenséget okozott, hogy Bernát az ő közvetítésével került a hírszerzéshez. Amikor 1963 elején Dobogókőn megismerkedett Bernát Ernővel, észrevette, hogy tiszttársa a tanulás kedvéért sokszor visszavonul. Kassainak feltűnt, hogy Bernát jól beszélt angolul, így javaslatára a hírszerzés pár hónappal később állományba vette. Kassai Ervin hangsúlyozta, hogy a rezidentúra páncélszekrényéből semmi sem hiányzik, de az íróasztalában sem találtak operatív vagy szigoran titkos külügyi iratokat. A rejtjelezés, valamint annak módszertana iránt nem érdeklődött, a Külügyminisztérium anyagait viszont ismerte, ugyanis Radványi kérésére Bernát és Kerekes József végezte a leírt anyagok helyesírási és fogalmazási ellenőrzését. A százados bárkinek szívesen segített, az ügyvivő emberi magatartását viszont udvariatlannak találta. Kassai rokonszenvezett Bernáttal, de nem volt különösebben szoros a kapcsolatuk. Ezzel együtt úgy vélte, hogy a sajtóattaséból hiányzott az elvi meggyőződés,

[55] Kenesei István: A Docens: egy rejtély mozaikkockái. *Élet és Irodalom*, 2022. február 25. 7.

[56] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2686/1 – „Fernand Margat" (Fekete József). Évkör: 1961–1970. 64–200.

[57] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2200 – „Raven" (Edgardo Macchi). Évkör: 1966–1970. 32–36.

minthogy soha nem vett részt a munkásmozgalomban. A biztonsági tiszt egyszer dolgozott együtt Bernáttal, amikor környezettanulmányt készített Thomas Polgár és Schweitzer Pál lakóhelyéről.[58]

Az 1943 óta amerikai állampolgárságú Polgár Tamás 1946-ig az USA szárazföldi hadseregében szolgált, majd a katonai összekötő hivatal tisztje volt 1951-ig. A High Commission for Occupied Germany (A Megszállt Németország Főbiztossága) szakértője 1957-ben a hamburgi amerikai konzulátusra ment dolgozni, mielőtt a bécsi amerikai nagykövetség politikai osztályára került. Ez utóbbit a KGB a CIA fedőszerveként könyvelte el, így az állambiztonság fokozott ellenőrzés alá volna az amerikai diplomatát, amikor az 1964–65-ben kétszer is hazalátogatott. 1965-ben visszatért Washingtonba, ahol a III/I. Csoportfőnökség mérsékelt sikerrel próbálta felderíteni új beosztását, végül 1972-től 1975-ig a CIA saigoni állomását irányította.[59] Schweitzer Pál a FED (Federal Reserve System – a Szövetségi Jegybank) közgazdásza, „Enyedi” (Engel György washingtoni mezőgazdasági attasé) egykori osztálytársa, 1966. július 19-től 25-ig, majd egy olaszországi kitérővel augusztus 6-tól 12-ig hivatalos úton tartózkodott Budapesten. A látogatása idején washingtoni szomszédja, Theodore Papendorp amerikai követségi első titkár szállásolta el a rezidenciáján. Schweitzer magatartása ellentmondásosnak tűnt, hiszen az összes telefonbeszélgetését utcai fülkéből bonyolította, a Keleti pályaudvaron a Romániába közlekedő Wiener Waltzer nemzetközi vonatra szállt fel a bécsi gyors helyett, végül a III/II. (Kémelhárító) Csoportfőnökség által a CIA tisztjeként elkönyvelt Papendorp kocsival vitte át a határon.[60]

A biztonsági tiszt szerint Bernát már otthon eldöntötte, hogy a kihelyezést követően tájékozódik, és az első alkalmas pillanatban

[58] ÁBTL – 3. 2. 9 – R – 8 – 020/1 – RD – 18/67 I. – „Barkács” – IV/49/67/A-nak – Tárgy: Bodrogi hazaárulása. – Jelentés. Washington, 1967. IV. 24. 112–115.

[59] Kemény (2017): i. m. 140–147.

[60] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-1951 – „Serre” (Schweitzer Pál). Évkör: 1966–1967. 33–144.

menedékjogot fog kérni. A lakáscsere és a floridai üdülés kitűnő lehetőséget kínált, hogy ingóságait összepakolja, a Floridában töltött egy hét alatt feleségével meg tudta beszélni a terveit, ugyanakkor volt ideje megkeresni az amerikai kormányt, és megvárni a választ. Ahogy jelentkezését az FBI elfogadta, ami Joseph Kecskeméthy közvetítése révén már hetekkel korábban megtörténhetett, a százados és családja eltűnt.[61] Bernát valószínűleg a Szövetségi Nyomozó Irodához fordult, ugyanis James Jesus Angleton, a CIA belső elhárítási csoportjának vezetője az 1961 óta a védnöksége alatt álló Anatolij Golicin egykori KGB-őrnagy hatására már nem hitt az újabb átállni szándékozó szovjet és kelet-európai hírszerzők őszinteségében. Jurij Noszenko KGB-alezredes, aki az 1962–63-as genfi leszerelési konferencián volt a szovjet küldöttség biztonsági felügyelője, 1964 tavaszán átállt az amerikaiakhoz, azonban a CIA éveken keresztül hadifogolyként kezelte.[62]

AZ EMIGRÁCIÓS ELŐADÓ ÉS A KONZUL – A TÁRSSZERV ÁLLÁSPONTJA

A magyar diaszpóra ügyében illetékes „Fenyő" (Blazsek Ferenc rendőr százados)[63] csupán egyetlenegyszer utazott vidékre Bernáttal, amikor 1966-ban a *Magyar Szó* által szervezett detroiti tanácskozáson képviselték a követséget. Bernát részéről érdeklődést, kíváncsiságot sem operatív, sem más jellegű ügyekben nem tapasztalt. Az otthoni előéletéről soha nem beszélt, ugyanakkor többször is panaszkodott, hogy az ügyvivő lekezelően bánik vele. Blazsek szerint ez viszont semmit sem jelentett, ugyanis Bernát magabiztos természete révén

[61] ÁBTL – 3. 2. 9 – R – 8 – 020/1 – RD – 18/67 I. – „Barkács" – IV/49/67/A-nak – Tárgy: Bodrogi hazaárulása. – Jelentés. Washington, 1967. IV. 24. 112–116.

[62] Weiner (2009): i. m. 259–264.

[63] ÁBTL – 3. 2. 5 – O – 8 – 087/3/1 – 15-10061 – Washingtoni Magyar Követség – BM III/I. Csfség 4-H Alosztály – Tárgy: „Északi" fn. tm. beszámoltatásáról Jelentés. Budapest, 1964. IV. 8. 57–58.

könnyen túltette magát a bírálatokon. Ezzel egy időben gyanította, hogy a százados részéről az átállás ötlete már régen felmerült, így jó ideje kapcsolatban állt az amerikai különleges szolgálatokkal. Blazsek mindenekelőtt azt tekintette bizonyítéknak, hogy Bernát anyósa is velük tartott.[64] Galambos József utoljára április 7-én beszélt Bernáttal a philadelphiai látogatás alatt. Az őrnagy operatív találkozó végrehajtására alkalmas helyet próbált felkutatni, de a százados a visszaúton csak a külügyi vonal kérdéseiről és az elmaradt szabadságáról beszélt. Igaz, elhangzott a részéről, hogy a pártvezetés legfelső szintjén tesz panaszt az ügyvivő ellen. A konzul elismerte, hogy a századost az autóvásárlással járó anyagi teher és az ügyvivővel fennálló ellentét egyaránt nyomasztotta, de politikai elkötelezettségét ő sem tartotta túlságosan szilárdnak.[65]

Az MNVK2 (Magyar Néphadsereg Vezérkari Főnökség 2. Főcsoportfőnöksége – a katonai hírszerzés)[66] kifejezetten rossz véleménnyel volt a rendőr századosról. Kerekes József öntelt, beképzelt embernek tartotta, aki Radványi bizalmába férkőzött. Az ügyvivőt nem zavarta, hogy Bernát feltűnően sokat mozgott amerikaiak társaságában, a felesége a harmadik gyereküket a kinti ismerősök által felkért orvos közreműködésével hozta a világra. Demtsa Pál ezredes az átállást nem az attasé pillanatnyi elhatározásával, hanem Szabó László befolyásával magyarázta. Véleménye szerint Bernát tevékenységét Szabó felbukkanásától az amerikai elhárítás irányította, amely az otthoni lelepleződés elkerülése végett nem akarta hazaengedni a századost. Az MNVK2 nyíltan kimondta: a III/I. Csoportfőnökség működése nyitott könyv az amerikai kormány szemében, ugyanis Bernát nemcsak a washingtoni, hanem jó eséllyel a New York-i rezidentúra tevékenységét is behatóan ismerte.[67]

[64] ÁBTL – 3. 2. 9 – R – 8 – 020/1 – RD – 18/67 I. – „Barkács" – IV/36/67/A-nak – Tárgy: Bodrogi ügye. – Jelentés. Washington, 1967. IV. 24. 165–166.

[65] ÁBTL – 3. 2. 9 – R – 8 – 020/1 – RD – 18/67 I. – „Barkács" – IV/20/67/A-nak – Tárgy: Bodrogi ügye. – Jelentés. Washington, 1967. IV. 25. 167–169.

[66] Okváth (2013): i. m. 19.

[67] ÁBTL – 3. 2. 9 – R – 8 – 020/1 – RD – 18/67 I. – „Barkács" – M. N. V. K. 2. Csfség. – Szám: 00433/1967 – Tárgy: Washingtoni katonai attasénk 1967. 4.

A KELLEMETLEN TALÁLKOZÁS

1967. április 25-én Kecskeméthy József helyettes magyar előadó várta Radványit és Galambost, majd az egyik földszinti szobába kísérte őket. A helyiség nem volt azonos azzal a helyiséggel, ahol Szabóval találkoztak. Igaz, a bejárat előtt ugyanaz az amerikai biztonsági ember várta őket, aki a Londonban átállt rendőr őrnagy védelméért volt felelős. A szobában Tihanyi és Bernát Ernő várakozott, majd az előbbi azt mondta, hogy „mintha itt sem lennénk a szobában, folytassák le a beszélgetést, annyi ideig, ameddig óhajtják, és olyan nyelven, amilyenen kívánják". Radványi javaslatára magyarul ment a diskurzus. Az ügyvivő megkérdezte korábbi beosztottját, hogy ő írta-e a levelet, amelynek értelmében szabad akaratából, önként elhatározta, hogy az Egyesült Államokban marad. Bernát mindezt elismerte, és szóban el is ismételte, amit leírt. Radványi a motivációjáról érdeklődött, mert ez nem szerepelt a leírásban. Bernát kitért a válasz elől, és azt sem mondta el, hogyan érlelődött benne az elhatározás. Arra a kérdésre, hogy tisztában van-e a következményekkel, idegesen azt felelte, *„igen, nagyjából tudom, hogy ez milyen következményekkel jár"*. Radványi ezután azt kérdezte, hogy óhajt-e valamit üzenni Magyarországon élő nagymamájának, édesanyjának és testvéreinek, de a százados a rokonait már külön levélben tájékoztatta szándékairól. Ezzel egy időben Bernát csak annyit kért, vegyék át tőle az útleveleiket, a kulcsokat és egy hivatalos pecsétet. Ezenkívül visszaszolgáltatta a philadelphiai úthoz felvett 100 dolláros előleget. A százados nyugodtnak tűnt, láthatóan nem állt gyógyszer hatása alatt. A hidegvérét mindvégig megőrizte, csak akkor mutatott idegességet, amikor a következményekről volt szó. A beszélgetésre alaposan felkészült. Tihanyi és Kecskeméthy hallgatása igen beszédes volt, azt a benyomást igyekeztek kelteni, hogy számukra ez milyen kellemetlen.[68]

27-i jelentése Bernát Ernő disszidálásával kapcsolatban. – Budapest, 1967. V. 19. 119–122.

[68] MNL OL – XIX – J – 1 – j – KÜM – SZT Iratok – USA 1967 – 13-as d. – 002664 – Feljegyzés. Tárgy: Bernát Ernő ügye. – Washington, 1967. IV. 25. 1–4.

1967. május 3-án Galambos a Külügyminisztérium nevében arra kérte Leslie Tihanyt, a State Department magyar előadóját, hogy konzulként külön beszélhessen Bernát Ernő feleségével és anyósával. A konzul személyesen is meg akart győződni arról, hogy a két nő haza kíván-e térni, vagy politikai menedékjogért folyamodik az Egyesült Államok kormányához. Tihany csak annyit ígért, hogy a kérést továbbítja az illetékesekhez.[69] Galambos május 9-én 12 órakor telefonon közölte Tihannyal, hogy a Külügyminisztérium ragaszkodik Bernát Ernőné és anyósa egymástól független meghallgatásához. A SD magyar referense hangsúlyozta, Kósa Klára és Kósa Sándorné csak együttesen volt hajlandó találkozni a magyar követség emberével, az amerikai fél pedig nem kényszeríthette őket semmire. Egyben azt javasolta, hogy a konzul egyenként próbálja őket jobb belátásra bírni, amit az utóbbi nem fogadott el. Galambos úgy vélte: a SD azért nem mert kockáztatni, mert Kósáné nem azonosult a százados és felesége döntésével, így könnyebben megingatható. Ám a lánya jelenlétében nem tudott szabadon beszélni, a konzul ezért is indítványozta az egyenként folytatandó tárgyalást.[70] Radványi május 11-én az időjárás viszontagságai miatt csak este 8 órára ért vissza Caracasból Washingtonba. Józan arról tájékoztatta, hogy a SD másnapra engedélyezte a találkozót Bernát anyósával és feleségével. Radványi házastársa korábbi rosszullétére való hivatkozással csak annyit vállalt, hogy a meggyőzési kísérlet előtt Józan, Antal és Galambos menjen ki hozzá egy végső egyeztetésre. A kb. 20 perces megbeszélés alatt az ügyvivő három-négy percre a telefonhoz ment, de nem közölte, kivel beszélt. Radványi jóváhagyta a kérdéseket, de a maga részéről újabbakat is javasolt. Bernátnétól meg kellett tudni, hogy férje mikor közölte az átállási szándékát, valamint azt, hogy gondoltak-e a gyerekeik jövő-

[69] MNL OL – XIX – J – 1 – j – KÜM – SZT Iratok – USA 1967 – 13-as d. – 002664/2 – Feljegyzés. Tárgy: Bernát Ernő ügye. – Washington, 1967. V. 4. 1–2.

[70] MNL OL – XIX – J – 1 – j – KÜM – SZT Iratok USA – 1967 – 13-as d. – 002664/2 – Feljegyzés. Tárgy: A Bernát ügy folytatása. – Washington, 1967. V. 9. 1–3.

jére, a neveltetésük kapcsán várható gondokra. Ezzel egy időben az anyósnak pedig meg kívánta adni a követség telefonszámát.[71]

A találkozóra május 12-én 11 óra 15 perckor az SD központjának 1006-os helyiségében került sor. Galambos Bernátnétól is megkérdezte, szabad akaratából döntött-e, amire az határozott igennel felelt. A konzulnak mégis olyan érzése támadta, hogy betanulta a nyilatkozat szövegét. Bernátné a további kérdésekre nem óhajtott válaszolni, majd a szomszéd szobán keresztül próbált távozni, végül Kecskeméthy kivezette a folyosóra. A százados anyósát láthatóan meglepte, hogy a konzul a nyaralása felől érdeklődött, azonban tőle is a szokásos reakció érkezett. Kósáné határozottan, de kissé erőltetett mosollyal kijelentette: nem kényszerítették, de úgy érzi, a gyerekek mellett kell maradnia. Galambos rámutatott, hogy Budapesten többször összeveszett lányával és vejével, pedig nem éltek egy fedél alatt. Kósáné bevallotta, kissé ideges természetű, de nézeteltérés esetén lányára mindig számíthatott. A konzul rákérdezett: Mit fog csinálni ebben az ön számára idegen világban, ahol a nyelvet sem érti, nemhogy beszélné, ha lányával és vejével való egyetértés megszűnik, és ismét nézeteltérések lesznek? Mit fog csinálni, ha beteg lesz, orvosi ellátása nem garantált, mert az USA-ban nincs általános társadalombiztosítási rendszer? Galambos hiába hangsúlyozta, hogy a Magyar Népköztársaságnak nem vele támadt gondja, bármikor hazatérhet, megkapja a nyugdíját, és a kollégium is visszavárja, Kósáné továbbra is hajthatatlan volt. Galambosnak feltűnt az anyós határozottságra, valamint az, hogy Bernátné állandóan Kecskeméthy felé pillant, hogy nyugtázza válaszát.[72]

1967. május 16-án a házvezetőnő Antalné és Józanné társaságában délután fél háromkor megdöbbenten tapasztalta, hogy nemcsak az ügyvivő, hanem a felesége – Megyeri Julianna, 1956-tól 1962-ig az

[71] ÁBTL – 3. 2. 9 – R – 8 – 016/3 – RD-19/67 – „Caracas" III. kötet – VIII /4-A MELL. – Tárgy: Radványi ügye. Radványi és családja disszidálásának körülményei. – Washington, 1967. V. 25. 132–134.

[72] MNL OL – XIX – J – 1 – j – KÜM – USA 1967 – 13-as d. – 002664/2 – Feljegyzés. Tárgy: Bernát Ernő ügye. – Washington, 1967. V. 12. 1–5.

Igazságügyi Minisztérium személyzeti osztályának főelőadója[73] – és fia ugyancsak eltűnt a követi rezidenciáról.[74] Az SD szóvivője nem sokkal később bejelentette, hogy Radványi János politikai menedékjogért folyamodott az Amerikai Egyesült Államok kormányánál.[75]

A MÁSODIK SOKKHATÁS

Az MSZMP Politikai Bizottsága (PB) 1967. május 23-án napirendre tűzte a washingtoni követségen történt átállásokat. Péter János szerint Radványi döntésében a sértettség meghatározó szerepet játszott, azt mégsem tudta eldönteni, hogy váratlan elhatározásból vagy felszólításra hagyta el állomáshelyét. A külügyminiszter valahol maga is arra gondolt, hogy az ügyvivőt az amerikai hírszerzés már korábban beszervezte. Az egyik vélemény úgy szólt, hogy az 1947-es ankarai, az 1950–51-es párizsi vagy az 1953–54-es berni külszolgálat idején sikerült kompromittálniuk. A másik tézis úgy szólt, hogy Radványi a Külügyminisztériumból történt elbocsátásával párhuzamosan szegődött az USA szolgálatába. Ezzel párhuzamosan ismerősei közül többen azt tapasztalták, hogy Radványi megváltozott a Washingtonban töltött évek alatt. A beosztottjai mindenekelőtt azt hangsúlyozták, hogy Szabó László átállásától az ügyvivő magatartása eldurvult, egészségi és idegi állapota folyamatosan romlott. Péter azt feltételezte, hogy az amerikai hírszerzés hálózatából valaki lelepleződött, ezért az újabb bukás megelőzése végett Radványit is kimenekítették.[76]

[73] Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXV.34.a.6.b – Bírósági alkalmazottak személyi ügyei – 5-ös d. – 1956. VI. B. 22. szám – Budapest, 1956. IX. 1.

[74] ÁBTL – 3. 2. 9 – R – 8 – 016/3 – RD-19/67 – „Caracas" III. kötet – VIII /4-A MELL. – Tárgy: Radványi ügye. Radványi és családja disszidálásának körülményei. – Washington, 1967. V. 25. 136–139.

[75] M. Szebeni Géza: A Radványi-ügy. *Grotius*, 2011/2. 1–2. www.grotius.hu/doc/pub/DBTRNE/2011_115_m.%20szebeni%20geza_a%radvanyi- ugy.pdf (Letöltés: 2023. augusztus 25.)

[76] Magyar Nemzeti Leváltár Országos Levéltára (MNL OL) – 288. fond 5. csoport 425. őregység – Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1967. V. 23-án tartott üléséről. 4) Jelentés washingtoni követségünk helyzetéről. 104–117.

A külügyminiszter felvetése korántsem alaptalan, ugyanis árulkodó jel, hogy az amerikai sajtó június 2-án tudósított először Bernát Ernő átállásáról.[77] Radványi a párizsi kiküldetéstől az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) titkos munkatársa volt „Tinta Pál" fedőnéven, az első hivatásos tiszt megérkezésig ő irányította a hálózatot. A politikai és gazdasági hírszerzésen túl emigrációs ügyekkel is foglalkozott, ugyanakkor szerelmi viszonyba került Jeanne Canapa asszonnyal, az FKP (Francia Kommunista Párt) tagjával. A Külügyminisztérium emiatt hazarendelte, és megbízta a francia referatúra vezetésével.[78] A francia kormány 1959-ben nem járult hozzá a visszatéréséhez, tudniillik Charles de Gaulle köztársasági elnök sértésnek vette, hogy Radványi ekkor már a Külügyminisztérium Közel-keleti Osztályának vezetőjeként engedély nélkül Algériában tartózkodott.[79] A DST (Direction de la Surveillence du Territoire [Területi Felügyeleti Igazgatóság] – a francia kémelhárítás) nyilvántartó és nyomozati igazgatósága alatt CAGY fedőnéven működő magyar ügyosztály bizonyosan dokumentálta Radványi hírszerző tevékenységét.[80] Az E2-es osztály, amely támadólagos elhárítással, játszmákkal, valamint az ügynökök irányításával foglalkozott,[81] valószínűleg már felkészült a diplomata megfordítására, a váratlan visszahívás miatt viszont erre már nem maradt idő. Az újabb párizsi kihelyezés meghiúsult, az viszont nem zárható ki, hogy amint Radványit a Külügyminisztérium 1962-ben a washingtoni követségre delegálta, a DST korábban megszerzett ismereteit az FBI rendelkezésére bocsátotta. (Az iménti feltételezést

[77] Smith, Hedrick: Defector Called Intelligence Aid. Hungarian is Said to Have Used Embassy as Cover. *New York Times*, 1967. június 2. 13.

[78] M. Szebeni (2011): i. m. 6–8.

[79] Garadnai Zoltán: Konfliktusok a magyar–francia kapcsolatokban – iratok a francia „Radványi-ügy" történetéhez (1959–1967). *Archívnet*, 2021/3. https://archivnet.hu/konfliktusok-a-magyar-francia-kapcsolatokban-iratok-a-francia-radvanyi-ugy-tortenetehez-1959-1967#_ftn45 (Letöltés: 2023. augusztus 5.)

[80] Falligot, Roger – Krop, Pascal: *DST. Police Secrète*. Flammarion, Paris, 1999. 216–226.

[81] Merlen, Éric – Ploquin, Frédéric: *Carnets intimes de la DST. 30 ans du contre-espionnage française*. Fayard, Paris, 2003. 126–127.

sajnos több okból sem tudjuk bizonyítani. Egyrészt francia hírszerző és elhárító szervekről a mai napig nem készült olyan munka, amely a működésük során létrejött iratanyagra épül.[82] Másrészt, a DST csupán a hálózati személyek fedőnevéről vezetett nyilvántartást, a valódi személyazonosságot csak a tartótiszt ismerte. A rendszer azért alakult így, mert az 1940. évi összeomlással párhuzamosan a francia titkosszolgálatok ügynökeiről készült listák túlnyomóan nagy többsége német kézbe került, amit a hidegháború idején az ország várható szovjet megszállása esetére nem akartak még egyszer megkockáztatni.[83])

Bernát és Radványi az amerikai nemzetbiztonsági szolgálatokat hasonló dilemma elé állíthatta, mint jó harminc évvel később Edwin Earl Pitts és Robert Hanssen FBI-ügynök párhuzamos tevékenysége a szovjet/orosz hírszerzést. Pitts a New York-i KGB-rezidentúra ellenőrzésével foglalkozott, és anyagi nehézségeire úgy keresett megoldást, hogy 1987 és 1992 között az ellenérdekelt fél számára kiszivárogtatta a megfigyelési műveletek eljárásrendjét. Tartótisztjeitől soha nem kapott mélyreható kérdéseket, ami már az 1996-ban történt letartóztatásával párhuzamosan is azt sugallta, hogy az oroszok egy magasabb beosztásban lévő forrásukat kívánták megvédeni. Pitts a kihallgatói előtt nem titkolta, hogy az általa nem kedvelt Robert Hanssen viselkedése igencsak aggályos, az utóbbi őrizetbe vételére 2001. február 18-án került sor.[84]

Radványi János átállása óhatatlanul nagyobb visszhangot keltett, hiszen a pártállam egy megbízható embere fordult szembe addigi világnézetével, aki ráadásul hitelt érdemlően fel tudta vázolni Kádár János külpolitikai elképzeléseit, a magyar–szovjet és a magyar–kínai viszonyban történő változásokat, ugyanakkor pontosan ismerte a belügyi és a katonai hírszerzés külügyminisztériumi fedésben dolgozó

[82] Berlière, Jean Marc – LÉVY, René: *Histoire des Polices en France De L'Ancien Régime Á Nos Jours*. Le Grande Livre Du Mois, Paris, 2011. 308–309.

[83] Merlen–Ploquin (2003): i. m. 127.

[84] Wise, David: *Spy. The Inside Story of How the FBI's Robert Hanssen Betrayed America*. Random House Trade Paperbacks, New York, 2003. 178–251.

SZT-tisztjeit.[85] Ezzel egy időben James E. Jackson (1914–2007),[86] a CPUSA Központi Bizottságának fekete polgárjogi és déli ügyekért felelős titkára,[87] egyben a Nemzetközi Osztályának vezetője,[88] rámutatott, hogy szocialista országok követei közül a magyar ügyvivővel találkozott a legtöbbször. A megbeszéléseket legtöbbször Radványi kezdeményezte, aki Jackson szerint feltűnően és sokszor intim részletekbe menően érdeklődött a CPUSA belső viszonyairól, a KB tagjainak politikai állásfoglalásáról, Kína megítéléséről, valamint a párt szerepéről, a szakszervezeti és a színes bőrű mozgalomban játszott szerepéről. Amikor az ügyvivő visszajött a caracasi útjáról, túl sokat és nyíltan beszélt a május 12-i telefonhívása alkalmával. Például Raphael Rodriguez üdvözletét továbbította Jackson számára, aki soha nem beszélt az ügyvivőnek a kubai gazdasági szakemberről, akit az amerikai párttagok egészen más néven ismertek. Gus Hall, a CPUSA főtitkára is megállapította, hogy Weinstock Lajos és Joe Brandt KB-tag túlságosan is közlékeny volt a magyar diplomatával.[89]

BERNÁT FELBUKKANÁSA

Bernát Ernőt a Budapesti Katonai Bíróság dr. Szíjártó Károly ezredes vezetésével 1967. szeptember 27-én hivatalos megbízatás felhasználásával elkövetett hazaárulásért és szolgálati ténykedés felhasználásával elkövetett külföldre szökésért halálbüntetéssel, Bernát Ernőné Kósa

[85] Baráth–Gecsényi (2015): i. m. 61–75.

[86] Hevesi, Dennis: James Jackson, Rights Activist, Dies at 92. *New York Times*, 2007. szeptember 7. 7.

[87] Barron, John: *Operation Solo. The FBI's Man in the Kremlin*. Regenry Publishing Inc., Washington D. C., 1996. 263.

[88] FBI Operation SOLO Part 125 Memorandum to: Director, FBI (100-428091) From: SAC, Chicago (134-46 Sub B) DATE: 6/4/68 JUNE 13 1968. 1. https://vault.fbi.gov (Letöltés: 2023. május 18.)

[89] ÁBTL – 3. 2. 9 – R – 8 – 016/1 – RD-19/67 – „Caracas" I. kötet – 2 – „A" – 1967. számú jelentés. – Tárgy: Információk Radványi ügyében. – Jelentés. Washington, 1967. V. 26. 130–132.

Klárát külföldre szökésért 8 évi, Kósa Sándornét hazatérés megtagadásáért 2 év szabadságvesztéssel sújtotta.[90] Radványi Jánost a Legfelsőbb Bíróság 1968. március 20-án hazaárulásért távollétében halálra és teljes vagyonelkobzásra ítélte. Megyeri Julianna másodrendű vádlott hazatérés megtagadása miatt 3 év 6 hónap szabadságvesztést kapott.[91]

Pár nappal később kiderült, hogy Bernát 1968. február 25-én telefonon beszélt a Szeged, Széchenyi tér 8 szám alatti társasházban lakó édesanyjával, aki a hívást a szomszéd készülékén bonyolította. Noha Fehér András nyugdíjas rendőr vonala a százados szökésétől folyamatos lehallgatás alatt volt, a vasárnapi munkaszünetre való tekintettel a megyei rendőrség politikai osztálya nem rögzítette a beszélgetést. A Posta telefonközpontjától sikerült megtudni, hogy Bernát Észak-Írországból jelentkezett. Arra nem volt bizonyíték, hogy máskor is onnan hívta volna hozzátartozóit, így az itthoni nyomozást vezető Kornhoffer György rendőr százados a III/V. (Technikai) Csoportfőnökség bevonását javasolta az egykori kollégája tartózkodási helyének megállapítása végett.[92] (Itt jó eséllyel arról volt szó, hogy a századost – a hírszerzési együttműködésre vonatkozó ún. UKUSA Agreement szellemében[93] – az Angol–amerikai Osztályon töltött első két éve alatt összegyűlt, brit vonatkozású tapasztalatairól kérdezték ki.)

1969. január 13-án Garaba István gépkocsivezető fia „Hódi" fedőnevű biztonsági felelős (Oláh Lajos rendőr százados)[94] segítségét kérte.

[90] ÁBTL – 3. 2. 9 – R-8-020/3 Budapesti Katonai Bíróság KB. 1. 0046/1967. szám – Budapest, 1967. IX. 27. 176–186.

[91] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) – XX – 5 – h – Legfelsőbb Bíróság TB3/1990 – T. B. II/2/1968. 16–24.

[92] ÁBTL – 3. 2. 9 – R-8 – 020/3 – Belügyminisztérium III/I. Csfség 2–G Alosztály. – Tárgy: Barkács ügye. – Jelentés. Budapest, 1968. III. 29. 198–199.

[93] Richelson, Jefferey T. – BALL, Desmond: *The Ties That Bind. Intelligence Cooperation between the UKUSA Countries – the United Kingdom, the United States of America, Canada, Australia and New Zealand*. Allen & Unwin, Boston, 1985. 4–8.

[94] ÁBTL – 3. 2. 5 – O – 8 – 087/6/2 – 15-10-061/52 – Washingtoni magyar követség – Tárgy: Oláh Lajos r. szds. felkészítésére JAVASLAT. Budapest, 1968. IV. 11. 125–127.

A fiatalember elmondta, hogy 16 óra körül az Arlington és Vienna között, a 7-es és a 123-as út keresztezésénél lévő áruház egyik pénztára előtt a sorban észrevette Bernát Ernőt és feleségét. Amikor az előbbi hátrafordult, Garaba István felismerte őket. Ekkor megkérte a fiát, hogy derítse ki: a házaspárnak milyen autója van. Az ifjú Garaba egy virginiai rendszámú, fekete alapon piros színű gépkocsit látott, de a típust és a rendszámot már nem tudta azonosítani. Oláh százados utasítása értelmében Bernát jelzéseire nem volt szabad reagálni, a beszélgetés elől pedig határozottan ki kellett térni.[95] A CIA főhadiszállása 1961-től a bevásárlóközponthoz közel eső Langley-ben működött, így a budapesti központ azt feltételezte, hogy Bernát az objektum területén lakik. Az ifjú Garaba beszámoltatását nem érezte kellően alaposnak, ezért a fiatalembert több parkolóba is el kellett vinni, hogy mutasson rá azokra a járművekre, amelyek hasonlítanak a Bernát által használt autóra. Ezzel párhuzamosan dr. Csatáry László felkeresését írta elő, mivel a külképviselet orvosaként jóban volt az egykori századossal.[96] „Sós" (B. Tóth Endre rendőr alezredes, 1968-tól 1970-ig a rezidentúra vezetője)[97] leíratta az ifjú Garabával a tapasztalatait, amiből kiderült, hogy Bernát bordó Ford személygépkocsijával nem hajtott ki a főútvonalra, hanem a 123-asra fordult Chain Bridge felé. B. Tóth alezredes a fiatalembert korához képest komolynak, de túlságosan zárkózottnak minősítette, ezzel magyarázta, hogy nehezen sikerült feltárnia a részleteket. Csatáry esetében azt indítványozta, hogy az évente ismétlődő budapesti látogatása alkalmával hallgassák ki, mert a washingtoni rendelőjében teendő túlságosan gyakori látogatások óhatatlanul gyanút keltenek benne.[98]

[95] ÁBTL – 3. 2. 9 – R-8 – 020/4 – „Barkács" – 1/3/1-2/69. – Tárgy: Találkozó Bata tm. al. – Washington, 1969. I. 17. 35–36.

[96] ÁBTL – 3. 2. 9 – R-8 – 020/4 – „Barkács" – 1/5-2/69. sz. utasítás. – Sós Elvtársnak! Washington – Tárgy: Barkács ügye. – Budapest, 1969. I. 31. 41–43.

[97] ÁBTL – 2. 8. 1 – BM Központi Fogyaték 11466 – 973/94 – 770. – B. Tóth Endre 1926. Guttfreund Borbála. 1–32.

[98] ÁBTL – 3. 2. 9 – R-8 – 020/4 – „Barkács" – 2/2/2/69. – Tárgy: „Barkács" ügye. – Jelentés. Washington, 1969. II. 19. 49–51.

1970. január 23-án Székely András filmrendező váratlanul tiszteletét tette az ENSZ-misszión, ahol Csatorday Károly nagykövet és „Sági" (Varga István rendőr százados) kulturális előadó fogadta. A filmrendező elsősorban a magyarországi beutazást tiltó névjegyzékről szerette volna magát levetetni, miközben arra hivatkozott, hogy semmi köze nincs az átállásokhoz. Igaz, megemlítette, hogy Lázár Lajos nevű New York-i ismerősét, aki Hódmezővásárhelyen született, Bernát nem sokkal azelőtt felhívta. Varga úgy érezte: Székely utasításra, provokációs céllal ment el hozzájuk, hiszen kérdés nélkül beszélt egyes emberekről, amivel a reakciót szerette volna tesztelni.[99] 1970. március 2-án Varga százados Riverdale-be indult a szolgálati lakásáról, amikor az East River Drive és a 96. utca keresztezésénél a felé eső oldalon megállt mellette a 273MD6 frsz. 1969-es Volkswagen 1600 típusú személygépkocsi, amelynek vezetője ismerősnek tűnt. Varga ráeszmélt, hogy Bernáttal van dolga, ám az utóbbi is észrevette a New York-i rezidentúra helyettes vezetőjét, és gyorsan elfordult. Ahogy a torlódás feloszlott, Bernát a Triborough híd irányába fordult, és nagy gázzal elhagyta a helyszínt. Varga nem észlelte, hogy az FBI emberei a környéken lennének. Az egykori kolléga távozásának irányából pedig arra következtetett, hogy az New York külvárosában él, vagy a La Guardia repülőtérre tart. A járművön az orvosok által használt rendszámtábla volt, ami így jó eséllyel más tulajdonát képezte. Varga úgy értelmezte a történteket, hogy az egykori százados direkt megmutatta magát.[100] A központ egyetértett az iménti értékeléssel, ugyanakkor fokozott óvatosságra intette Vargát Székely kapcsolatteremtő próbálkozásaival kapcsolatban.[101] A rezidens helyettese Lázár szóba hozatalát az FBI tálalási akciójaként fogta fel, amit az amerikai szolgá-

[99] ÁBTL – 3. 2. 9 – R-8 – 020/4 – „Barkács" – II/15/70/1-nek. 2-nek. 7-nek. – Tárgy: Székely András ügye. – Jelentés. New York, 1970. II. 18. 103–105.

[100] ÁBTL – 3. 2. 9 – R-8 – 020/4 – „Barkács" – III/18/70/1-nek. 2-nek. – Tárgy: Bernát ügye. – Jelentés. New York, 1970. III. 2. 112–113.

[101] ÁBTL – 3. 2. 9 – R-8 – 020/4 – „Barkács" – 3/1/1970. sz. Utasítás. – Nagy Elvtársnak! New York – Tárgy: Barkács ügye. – Budapest, 1970. IV. 17. 125–126.

latok az érintett küszöbönálló magyarországi látogatásával próbáltak erőltetni.[102]

A washingtoni rezidentúra ezalatt kiderítette, hogy a CIA egyik kolóniája kb. öt percre van attól az áruháztól, ahol Bernát feltűnt. „Ajkai" (Elmann Tibor hivatalsegéd)[103] a 193-as úton eljutott a lakótelep magasságáig, azonban DPL (diplomata) rendszámú gépkocsival kockázatos lett volna behajtani.[104] A későbbi terepszemle során kiderült, hogy bevezető úton kapu akadályozza a továbbjutást, egy másik bejárat felett pedig ki volt írva, hogy csak engedéllyel használható. A területre az erdőtől nem nyílt rálátás. Ugyanakkor arra is számítani kellett, hogy drótkerítés övezi.[105] Ahogy kiderült, hogy Bernát feltűnés nélkül történő megközelítése meghaladja a rezidentúra lehetőségeit, lakóhelyének felderítése 1971 elején váratlanul abbamaradt.

A VÉGJÁTÉK

1970 késő tavaszán döntés született Radványi likvidálásáról, amire két, a III/I. Csoportfőnökséggel együttműködő, magyar származású egykori amerikai katonát terveztek felkészíteni. A „Ranger" fedőnevű jelölt, aki leszerelése után a Német Szövetségi Köztársaságban (NSZK) maradt, hazai bázisról indult volna a küldetésre, a magyar hírszerzés végül az Egyesült Államokban élő „Woodson" mellett döntött, aki három éven keresztül kiképző tiszthelyettesként szolgált az amerikai hadsereg Különleges Műveleti Erőinél. Mindazonáltal nagyon könnyen lehetséges, hogy a két potenciális végrehajtó nem

[102] ÁBTL – 3. 2. 9 – R-8 – 020/4 – „Barkács" – VI/26/70/1-nek. 2-nek. – Tárgy: Barkács ügye. – Jelentés. New York, 1970. V. 21. 137–139.

[103] ÁBTL – 3. 2. 5 – O – 8 – 087/6/3 – 15-10-061/52 – Washingtoni magyar követség – Tárgy: Zárcsere a nagykövetség főbejárati ajtaján. – Washington, 1971. I. 25. 122/1–2.

[104] ÁBTL – 3. 2. 9 – R-8 – 020/4 – „Barkács" – 6/1/2/70. – Tárgy: Barkács ügye. – Jelentés. Washington, 1970. V. 28. 140–142.

[105] ÁBTL – 3. 2. 9 – R-8 – 020/4 – „Barkács" – 10/3/2/1970. – Tárgy: Barkács ügye. – Jelentés. Washington, 1970. XI. 4. 169–170.

nyerte el Rajnai Sándor altábornagy, hírszerző csoportfőnök rokonszenvét,[106] ugyanis a katonai társszerv folyamatosan azt tapasztalta, hogy a US Army INSCOM [Intelligence and Security Command] – az Amerikai Szárazföldi Haderő Hírszerzési és Elhárítási Parancsnoksága – részéről a rutintevékenységüket is előre felkészített kettős ügynökökkel akadályozzák.[107]

A készülődés szinte bizonyosan az amerikai hatóságok tudomására jutott, ugyanis 1970. március 3-án a State Department előadója szóvá tette a washingtoni nagykövetnek, hogy két, időközben amerikai állampolgárságot szerző 56-os menekült jó eséllyel a magyar állambiztonság megbízásából feltérképezte Radványi Los Altos városában található lakóhelyét. Az Egyesült Államok nem kívánt hivatalos lépéseket tenni, az illetékes tisztviselő azonban hangsúlyozta, hogy a két férfi USA-ban folytatott tevékenysége a kezdetektől nagyon erősen vitatható.[108] Az MSZMP Politikai Bizottsága 1972-ben lemondott Radványi meggyilkolásáról, ez ugyanis veszélybe sodorta volna az enyhülési folyamatban és a magyar–amerikai kapcsolatok javításában elért addigi eredményeket,[109] valamint az új gazdasági mechanizmus finanszírozása érdekében szükséges nyugati pénzügyi támogatás elvesztését jelentette volna.[110]

Miután az egykori ügyvivő 1971-ben megszerezte doktori fokozatát a Mississippi Állami Egyetemen, ahol nem sokkal később tanári kinevezést kapott,[111] a Legfelsőbb Bíróság 1973 szeptemberében felülvizsgálta, majd elévültnek nyilvánította a Megyeri Julianna

[106] M. Szebeni (2011): i. m. 12–13.

[107] Mozsik Imre: *Washingtoni emberünk. Hírszerző voltam Amerikában*. MÁS Könyvek, Budapest, 1995. 13–48.

[108] ÁBTL – 3. 2. 9 – R-8-016/8 – RD19/67 – „Caracas" – Belügyminisztérium III/I. Csfség 2-G Alosztály – Tárgy: „Roland" ügyében operatív intézkedési terv – Budapest, 1970. V. 29. 113–121.

[109] M. Szebeni (2011): i. m. 13.

[110] Mong Attila: Kádár hitele. A magyar államadósság története 1956–1990. Libri Kiadó, Budapest, 2012. 131–168.

[111] Baráth–Gecsényi (2015): i. m. 243.

elleni végzést.[112] Biszkuné Tóth Matild döntése a jogászok közötti szolidaritás megnyilvánulása is lehetett, ugyanis Radványi felesége 1955 végétől tanácsvezető volt Budapest II. Kerületi,[113] majd 1956 júliusától a XIII. Kerületi Bíróságán.[114] (Mindazonáltal, az elévülésről szóló határozatot akár valamiféle gesztusként is értelmezhetjük, amely az USA-ban élő magyar diaszpórának szólt. Budapest ezzel azt próbálhatta kommunikálni, hogy a kisebb súlyú politikai bűncselekmények esetében a törvény által meghatározott elévülési idő után mások is mentesülhetnek a hátrányos jogkövetkezmények alól. Ezzel együtt azt sem zárhatjuk ki, hogy amennyiben a házastársak közötti viszony látványosan megromlik, a BM a büntetlenségre vonatkozó ígérettel próbálta volna Radványinét a hazatérésre rávenni.)

A volt diplomatával szembeni operatív tevékenység 1974 júliusában megszűnt,[115] miközben az állambiztonsági szervek 1974 májusában Bernát Ernő ügyét is lezárták.[116] Az utóbbi személye legközelebb majd csak a pártállami időszak utolsó előtti évében került napirendre. 1987. február 24-én Iglár Zoltán, az ENSZ-misszió gépkocsivezetője, arra hívta fel a washingtoni rezidentúra figyelmét, hogy három héttel azelőtt látott a tévében egy teniszjátszmát, ahol az egyik 20 év körüli résztvevő feltűnően hasonlított Bernátra. Ahogy a közvetítés során a kamera váratlanul a nézőkre irányult, határozottan felismerni vélte az egykori rendőr századost. „Gáti" (Lőcsei András rendőr alezredes,

[112] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) – XX – 5 – h – Legfelsőbb Bíróság (LB) TB3/1990 – LFB T. B. II. 2/1968/4. szám – Budapest, 1973. IX. 14. 25.

[113] Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXV.23.b.2.b. – II. Kerületi Bíróság Iratai – 1-es doboz – 007/1955/5 – Tárgy: Radványi Jánosné tanácsvezetői minősítésére vonatkozó feljegyzés. – Budapest, 1955. IV. 9.

[114] Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXV.34.a.6.a – Általános személyi ügyek – 4-es d. – 1956. El. VI. A 73/94. szám – Budapest, 1956. VII. 10.

[115] M. Szebeni (2011): i. m. 13.

[116] ÁBTL – 3. 2. 9 – R-8 – 020/4 – „Barkács" – Belügyminisztérium III/I. Csfség 2-es Osztálya – Tárgy: „Barkács" ügyében javaslat. Budapest, 1974. VI. 3. 220.

1983 és 1987 között a rezidentúra vezetője)[117] ugyan megtalálta a telefonkönyvben a Brice nevű játékost – Brice Bernard E. 5144 7thStreet N. E. Washington D. C. –, mégis elsősorban névazonosságra tippelt.[118] A budapesti központ nem rendelt el további intézkedést, ugyanis 1987-ben a magyar–amerikai kapcsolatok fejlesztése az ország egyre súlyosabb gazdasági helyzete nyomán minden mással szemben elsőbbséget élvezett.[119]

A Radványi János ellen hozott halálos ítéletről 1989-ben a Legfelsőbb Bíróság az amerikai szenátus közbenjárására úgy nyilatkozott, hogy azt elévülés miatt nem lehet végrehajtani,[120] végül 1991. június 17-én megsemmisítette az 1968-as ítéletet.[121] Bernát Ernő a kutatásunk jelenlegi állása szerint hivatalosan soha nem mentesült döntése jogi következményei alól.

AZ ÁTÁLLÁS KÁRA

Rajnai Sándor rendőr vezérőrnagy – 1967 és 1976 között a III/I. Csoportfőnökség parancsnoka – értékelése szerint Bernát Ernő az amerikai alosztály öt ügynökét, valamint hatvanegy tanulmányozás és feldolgozás alatt álló beszervezési jelöltet buktatott le az FBI előtt. A legértékesebb forrásként az ismeretlen „Williar" tűnt fel, a már említett „Conte" és „Ratour" (Julio Jelinek ENSZ biztonsági őr és későbbi fordító) rövid időn belül akár eredményes lehetett volna,

[117] Pál István: Az utolsó előtti felvonás. A washingtoni rezidentúra operatív helyzete 1984–1987. *Szakmai Szemle*, 2022/4. 19.

[118] ÁBTL – 3. 2. 5 – O – 8 – 389/6/2 – 15 – OD – 4622 – „Periszkóp" – Washingtoni Nagykövetség Elhárítása –2/5-2/1987. sz. jelentés – Tárgy: Bernát/Bernácski/személyéről. – Washington, 1987. II. 26. 94–95.

[119] Kávássy János Előd: *Sodrásban. A Magyar Népköztársaság és az Amerikai Egyesült Államok kapcsolatai a hidegháború végjátékában*. CEPoliti Kiadó, Budapest, 2019. pp. 200–210.

[120] Borhi (2018): i. m. 242.

[121] MNL OL – XX – 5 – d Legfelsőbb Bíróság Eln. Tan. B. törv. 633/1991 – Budapest, 1991. VI. 17. 3–10.

míg „Alessi" (Cséplő Nándor egykori külkereskedelmi ügyintéző) beszervezése a magyarországi látogatás alatt megtörtént, de a kinti kapcsolatfelvételre már nem került sor.[122]

„Conte" ügyének a valóságban nagyobb volt a füstje, mint a lángja, amennyiben Csizmadia Miklós a Corning Glass üvegipari vállalat mérnökeként sokkal inkább a vállalat nyilvánosan is megkereshető szervezeti felépítéséről tartott beszámolót, közvetlen munkatársait jellemezte, miközben a technológiához már nem sikerült hozzáférnie.[123]

„Ratorur" (Julio Jelinek magyar származású, argentin állampolgárságú ENSZ biztonsági őr/hivatalnok) 1964 nyarától volt a New York-i rezidentúra perspektivikus ügynöke,[124] akit fordítóként szerettek volna bejuttatni a State Departmentbe. A hálózati személy végül csak egy illatszergyárban tudott elhelyezkedni, amely hírszerzési szempontból nem számított célobjektumnak.[125]

„Alessi" (Cséplő Nándor külkereskedelmi ügyintéző) előbb a felesége – a washingtoni olasz nagykövet titkárnője – miatt,[126] egy-két év elteltével pedig saját jogon lett érdekes személy, mivel amerikai diplomatákat tanított magyarul.[127] A csehszlovák katonai hírszerzés 1961-ben megpróbálkozott az amerikai haderő monterreyi nyelviskolájában cseh nyelvtanárként tevékenykedő Karel Hlasny beszervezésével, ami sikertelenül végződött,[128] de valahol a III/I. Csoportfőnökség számára egy lehetséges kibontakozási iránnyal szolgált. Cséplőt 1964-es buda-

[122] ÁBTL 3. 2. 9 – R-8 – 020/3 – Belügyminisztérium III/I. Csfség – Tárgy: Bernát Ernő hazaárulása. – Jelentés. Budapest, 1967. IX. 8. 74–85.

[123] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 3. 2. 1 – Bt-930/6 – „Conte" (Csizmadia Miklós). Évkör: 1963–1967. 1–219.

[124] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 3. 2. 1 – Bt-980/1 – „Ratour" (Julio Jelinek). Évkör: 1962–1965. 33–259.

[125] ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-980/1 – „Ratour" (Julio Jelinek). Évkör: 1965–1968. 68–125.

[126] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 3. 2. 1 – Bt-715/1. – „Alessi" (Cséplő Nándor). Évkör: 1961–1963. 1–128.

[127] ÁBTL – 3 . 2. 1 – Bt-715/2 – „Alessi" (Cséplő Nándor). Évkör: 1961–1964. 1–188.

[128] Huss, Pierre J. – Carpozi, George: *Red Spies in the UN*. Coward-McCann, Inc., New York, 1965. 157–167.

pesti útja során be is vonták a hálózatba, azonban a kiképzése már elmaradt.[129] A kapcsolat felvétele folyamatosan csúszott, míg végül Bernát Ernő minden erre vonatkozó elképzelést átadott az amerikai hatóságoknak.[130]

A két legfontosabb tippszemély valószínűsíthetően nem bukott le, azonban ők is csalódást okoztak. Fekete József korántsem volt olyan ígéretes jelölt, mint amilyennek Rajnai vezérőrnagy ábrázolta. A feleségével zajló levelezéséből ugyanis egyértelmű megállapítást nyert, hogy a mérnök az Egyesült Államok elkötelezett hívéül szegődött. Az államszocializmussal szemben álló politikai megnyilvánulásoktól nem sikerült eltéríteni, ugyanakkor az általa hozott anyagokból legfeljebb a televíziógyártás fejlesztési irányairól lehetett tájékozódni: a leírások egy jelentős hányada az 1950-es évek technikai színvonalát tükrözte.[131] Edgardo Macchi már nagyon készült a budapesti utazásra, amely alkalmat kínált volna beszervezésére, ám az utolsó pillanatban visszalépett.[132] Tudniillik, 1968. augusztus 21-én a Magyar Néphadsereg csapatai a Varsói Szerződés öt másik tagállamának fegyveres erőivel bevonultak Csehszlovákiába,[133] így a Kádár-rendszer eltérő szocializmusértelmezésre épülő retorikája igencsak disszonánsan hatott.[134] Galambos őrnagy is ezt használta az argentin kémikussal folytatott beszélgetések során, ami viszont az intervencióval és a prágai tavasz leverésével párhuzamosan elveszítette hitelességét.

[129] ÁBTL – 3 . 2. 1 – Bt-715/3 – „Alessi" (Cséplő Nándor). Évkör: 1964–1965. 1–231.

[130] ÁBTL – 3 . 2. 1 – Bt-715/4 – „Alessi" (Cséplő Nándor). Évkör: 1963–1968. 1–140.

[131] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2686/2 – „Fernand Margat" (Fekete József). Évkör: 1963–1970. 14–236.

[132] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2200 – „Raven" (Edgardo Macchi). Évkör: 1966–1970. 95–129.

[133] Békés Csaba: *Enyhülés és emancipáció. Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika, 1944–1991*. Osiris Kiadó – MTA TK, Budapest, 2019. 234–238.

[134] Simándi Irén: A „prágai tavasz" a magyar éterben. *Múltunk*, 2018/2. 168–196.

VÉGKÖVETKEZTETÉS

Bernát Ernő a legnagyobb kárt azzal okozta, hogy – Jurij Noszenko példájához hasonlóan[135] – egytől egyig megnevezte azokat az amerikai állampolgárokat, akik iránt a BM III/I. Csoportfőnöksége érdeklődött. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának nyilvántartása szerint a százados átállásával kb. 40 komolyan vehető tippszemély ügye futott zátonyra. Ez alatt olyan jelölteket kell érteni, akikről önálló K(kutató)-dossziét vezetett az állambiztonság. Az egykori rendőr százados ezzel egy évtizedre ellehetetlenítette a magyar hírszerzés amerikai perspektíváit, hiszen le kellett állni az összes addigi jelölt tanulmányozásával. Szabó László 31 ügy bukásáért volt felelős, azonban több jel is arra utal, hogy a brit elhárítás már jóval az ő kihelyezése előtt alaposan ismerte a londoni rezidentúra tisztjeit és azok kapcsolatrendszerét.[136] Az FBI a nagy számok törvényéből és az USA földrajzi kiterjedéséből kifolyólag – valamint a vidéki területi irodák elhárítási ügyekben fennálló tapasztalatlanságából[137] – valószínűleg nem minden megközelítési kísérletről szerzett tudomást, de az is elképzelhető, hogy mélységükben kevésbé ismerte az egyes próbálkozások állását.

[135] Weiner (2009): i. m. 259–264.

[136] Pál István: A futár szerepében: Komáromy István szobrászművész. Tézisek a londoni rezidentúra bukásának időpontjáról. *Szakmai Szemle*, 2022/3. 12–15.

[137] Wise, David: *Cassidy's Run. The Secret Spy War Over Nerve Gas*. Random House, New York, 2000. 99–103.

A TANULMÁNYOK EREDETI MEGJELENÉSI HELYE

Egy Londonban élő felvidéki orvos meséi. Beszámoló az 50-es évek elejének nagy-britanniai viszonyairól. *Polymatheia*, XVII. évfolyam 2020/3–4. DOI: 10.51455/Polymatheia.2020.3-4.05

A veszélyes látogató. A londoni követség kalandos életű orvosának elvetélt megközelítési kísérlete. *Polymatheia*, XIX. évfolyam 2022/3–4. DOI: 10.51455/Polymatheia.2022.3-4.05

Londonból Perugiába. Sikertelen próbálkozás egy sokoldalú tehetség beszervezésére. *Polymatheia*, XVIII. évfolyam 2021/1–2. DOI: 10.51455/Polymatheia.2021.1-2.03

A futár szerepében Komáromy István. Tézisek a londoni rezidentúra bukásának időpontjáról. *Szakmai Szemle*, XX. évfolyam 2022/3.

Egy botcsinálta ügynök New York-ban. Back László idegenvezető telepítésének sikertelen kísérlete. *Felderítő Szemle*, XXI. évfolyam 2022/4.

Váratlan szerepcsere. Egy teljesíthetetlen kérés Kádár János közbenjárása érdekében. *Múlt és Jövő*, XXXIII. évfolyam 2021/3.

Az ügyvivő sajtókapcsolata. Bernard Gwertzman esete a magyar hírszerzéssel. *Polymatheia*, XX. évfolyam 2023/1–2. DOI: 10.51455/Polymatheia.2023.1-2.03

A második ember. Bernát Ernő washingtoni sajtóattasé átállásának története, 1967–1974. *Szakmai Szemle*, XXI. évfolyam 2023/3.

BIBLIOGRÁFIA

AGNEW, Hugh: The Czechs and the Land of the Bohemian Crown. Hoover Institution Press, Stanford, 2004.

ALDRICH, Richard J.: GCHQ. The Uncensored Story of Britain's Most Secret Intelligence Agency. Harper Press, London. 2010.

ANDOR László: Amerika évszázada. Aula, Budapest, 2002.

ANDREIDES Gábor (2008): Zűrzavar és bizonytalanság a magyar–olasz kapcsolatok történetében, 1958–1964. Külügyi Szemle, 7 (2008). 4.

ANDREIDES Gábor: Egy megbízható elvtárs. Száll József útja az MKP-tól a P2-ig. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2019.

ANDREW, Chritopher – MITROHIN, Vaszilij: A Mitrohin-archívum. A KGB otthon és nyugaton. Talentum Kiadó, Budapest, 2000.

ANDREW, Christopher: The Defence of the Realm. The Authorized History of MI5. Allan Lane, London.

ARDAY Lajos: Az Egyesült Királyság és Magyarország. Nagy-Britannia és a magyar–angol kapcsolatok a 20. században. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2005.

ARENDT, Hannah: Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil. Penguin, New York, 2006.

BAKOS Károly – B. FÜLÖP Ágnes: A Szovjetunió 70 éve. Reflektor Kiadó, Budapest, 1987.

BALOGH Margit: Mindszenty József I–II. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015.

BALOGH Sándor: Magyarország külpolitikája, 1945–1950. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.

BARÁTH Magdolna – GECSÉNYI Lajos: Főkonzulok, követek és nagykövetek. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015.

BARÁTH Magdolna – GECSÉNYI Lajos: A magyar hírszerzés Ausztriában. In BARÁTH Magdolna – SZEKÉR Nóra (szerk.): Ügynökhistóriák a Lajtán innen és túl. ÁBTL – Kronosz, Budapest, 2020.

BARÁTH Magdolna: *A szovjet tényező. Szovjet tanácsadók Magyarországon*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2017.

Baráth Magdolna: A Magyar Harcosok Bajtársi Közössége és a nyugati hírszerző szervek (1948–1956). Betekintő, 2023/2.
Barcs Sándor – Halmai Róbert – Hoffer József – Krizsán József: Száz éves az MTK VM Sportklub. MTK VM, Budapest, 1988.
Barron, John: Operation Solo. The FBI's Man in the Kremlin. Regenry Publishing Inc., Washington D. C., 1996.
Bár-Zohár, Michael – Miszál, Nisszim: MOSZÁD. Az izraeli titkosszolgálat legjelentősebb műveletei. Gabo Kiadó, Budapest, 2013.
Bashe, Charles J.– Johnson, Lyle R.– Palmer, John H.– Pugh, Emerson W.: IBM's Early Computers. The MIT Press, London, 1986
Batvinis, Raymond J.: The Origins of FBI Counterintelligence. University Press of Kansas, Lawrence, 2007.
Bearden, Milton – Risen, James: The Main Enemy. The Inside Story of the CIA's Final Showdown with the KGB. Century, London, 2003.
Beckett, Francis: Enemy Within. The Rise and Fall of the British Communist Party. The Merlin Press, Woobridge, 1998.
Békés Csaba: Enyhülés és emancipáció. Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika, 1944–1991. Osiris Kiadó – MTA TK, Budapest, 2019.
Béládi Miklós – Rónay László (szerk.): A Magyar Irodalom Története 1945–1975. III. A próza. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.
Benedek Márta: Az állambiztonság és a külpolitika kapcsolata Magyarországon 1945–1990 között. Nemzetbiztonsági Szemle, II. (MMXIV) II.
Booth, Robert David: State Department Counterintelligence. Leaks, Spies and Lies. Brown Books Publishing Group, Dallas, 2014.
Borhi László: A magyar–amerikai kapcsolatok, 1945–1989. Források. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2009.
Borhi László: Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig. Osiris Kiadó – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2018.
Borvendég Zsuzsanna: Újságírásnak álcázva. A Nemzetközi Újságíró Szervezet Magyarországon. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2015.
Borvendég Zsuzsanna: Újságírók a Kádár-rendszer titkosszolgálatában. Szakmai Szemle, 2015/2.
Borvendég Zsuzsanna: Újságírók a kommunista állambiztonság szolgálatában. Arc és Álarc, 2018/1–2.
Bosanquet, Nick – Salisbury, Chris: The Practice. In Irvine Loudon – John Horder – Charles Webster (eds.): General Practice under the National Health Service 1948–1977. Calderon Press, Oxford, 1998.
Bottoni, Stefano: Egy különleges kapcsolat története. A magyar titkosszolgálat és a Szentszék, 1961–1978. In Gyarmati György (szerk.): Csapdában: tanul-

mányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2010.
Böszörményi János – Zboray Bertalan: A magyar gyógyszerészet helyzete 1945 után. Orvostörténeti Közlemények, 1987/1–4.
Bower, Tom: The Perfect English Spy. Sir Dick White and the Secret War 1935–1990. Heinemann, London, 1995.
Campbell-Kelly, Martin: ICL and the Evolution of the British Mainframe. The Computer Journal, 1995/5
Cesarini, David: Eichmann élete és bűnei. Gold Book, Budapest, 2005.
Chichopek, Anna: Beyond Violence: Jewish Survivors in Poland and Slovakia, 1944–1948. Cambridge University Press, Cambridge, 2014.
Corea, Gordon: The Art of Betrayal. The Secret History of MI6. Pegasus Books, London, 2012.
Crowhurst, Patrick: Hitler and Czechoslovakia in World War II. Domination and Retaliation. I. B. Tauris, London, 2013.
Cseh Gergő Bendegúz: A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata (1945–1990). In Gyarmati György (szerk.): Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve 1999. Történeti Hivatal, Budapest, 1999.
Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: A Belügyminisztérium szervezeti változásai 1953–1956. In
Csonka Laura: Egy minorita szerzetes a nyilasok szolgálatában – Kun András élete. Múlt és Jövő, 2015/4.
Czigány Magda: Kényszerű tanulmányúton. 1956-os magyar egyetemi hallgatók Nagy-Britanniában. Jószöveg Műhely Kiadó, Budapest, 2007.
Cúthné Gyóni Eszter: „Nem harcolunk, de nem is búcsúzunk…" A Ciszterci Rend Zirci Apátságának története a második világháború végétől Endrédy Vendel apát haláláig. Ciszteri Apátság, Zirc, 2017.
Dallek, Robert: Flawed Giant. Lyndon Johnson and His Times. Oxford University Press, New York, 1998.
Dávid Ferenc: A katonai titkosszolgálatok az 1945-ös újjászervezés időszakában. In Bene Krisztián – Dávid Ferenc – Deák Máté – Gőzsy Zoltán – Vitáry Zsolt (szerk.): Kutatási füzetek 20. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2013.
Dávid Ferenc: A magyar katonai hírszerzés 1945-ös újjászervezése. In Válogatás a Hadtörténeti esték 2006 és 2014 között elhangzott előadásaiból. Fejezetek a hadtörténelemből 3. Magyar Hadtudományi Társaság, Pécs–Budapest, 2014.
Davies, Philip H. J.: MI6 and the Machinery of Spying. Frank Cass, London, 2004.
Dorril, Stephen: MI6. Inside the Covert World of Her Majesty's Secret Intelligence Service. The Free Press, New York – London – Toronto – Sydney – Singapore, 2000.

DUMBRELL, John: President Lyndon Johnson and Soviet Communism. Manchester University Press, Manchester, 2004.
EADEN, James – David RENTON: The Communist Party of Great Britain since 1920. Palgrave, New York, 2002.
EGEDY Gergely: Nagy-Britannia története. Aula, Budapest, 1998.
EGEDY Gergely: Nagy-Britannia története. Aula, Budapest, 2011.
EGEDY Gergely: Nagy-Britannia és Magyarország, 1945–1948. Grotius, 2009/2.
EÖTVÖS István: A katonai főperek Magyarországon A koncepció felépítése az 1949–50-dik évi törvénysértő katonai perekben. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományok Doktori Iskola Új- és jelenkori magyar történeti program. Budapest, 2007.
FABER, David: Chicago '68. The University of Chicago Press, Chicago, 1988.
FALLIGOT, Roger – KROP, Pascal: DST. Police Secrète. Flammarion, Paris, 1999.
FEJÉRDY András: „Hontalanok" A római emigráns magyar papok, a magyar kormányzat és a Vatikán új keleti politikájának kezdetei. Történelmi Szemle, 2009/1.
FEJÉRDY András: „Amadeo" ügynök és a magyar püspökök eskütétele 1959-ben A Szentszék keleti politikájának sikeres befolyásolási kísérlete. In ANDREIDES Gábor – M. MADARÁSZ Anita – SOÓS Viktor Attila (szerk.): Diplomácia – hírszerzés – állambiztonság. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2018.
FEJÉRDY Gergely: Egy hidegháborús magyar kém nyomában. In ANDREIDES Gábor – M. MADARÁSZ Anita – SOÓS Viktor Attila (szerk.): Diplomácia – hírszerzés – állambiztonság. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2018.
FEKETE Edit: Szőke Béla. In GYARMATI György – PALASIK Mária (szerk.): Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956. Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára – L'Harmattan, Budapest, 2013.
FENBY, Jonathan: Chiang Kai Shek: China's Generalissimo and the Nation He Lost. Caroll & Graf Puslishers, New York, 2004.
FERENCZ László: A Sarló ideológiai formálódása és kapcsolata a kommunista párttal. In SÁNDOR László (szerk.): Ez volt a Sarló. Tanulmányok, emlékezések, dokumentumok. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978.
FISCHER Ferenc: A megosztott világ. A Kelet–Nyugat, Észak–Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai (1941–1991). IKVA, Budapest, 1993.
FOOT, Paul: The Politics of Harold Wilson. Penguin Books, Harmondsworth, 1968.
FROLIK, Josef: The Frolik defection. Lee Cooper, London, 1975.
GANDY, Anthony: The Early Computer Industry. Limitations of Scale and Scope. Palgrave Macmillan, London, 2012.

GARADNAI Zoltán: Konfliktusok a magyar–francia kapcsolatokban – iratok a francia „Radványi-ügy" történetéhez (1959–1967). Archívnet, 2021/3

GECSÉNYI Lajos: Az ausztriai magyar katonai emigráció a Hadügyminisztérium Katonapolitikai Csoportfőnökség célkeresztjében 1949–1950. A Dósa Attila és Kovács Attila elleni akciók 1949–1950. In BARISKA István – MAYER László (szerk.): Határon innen, határon túl. Tanulmányok Tilcsik György 60. születésnapjára. Vas Megyei Levéltár, Szombathely. 2012.

GERVAI András: Fedőneve: „Szocializmus". Művészek, ügynökök, titkos szolgák. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2010.

GLANCY, Mark: Hollywood and the Americanization of Britain from the 1920's to the present. I. B. Tauris, New York, 2014.

GODA, Norman J. W.: Nazi Collaborators in the United States: What the FBI Knew. In Rochard BREITMAN – Norman J. W. GODA – Timothy NAFTALI – Robert WOLFE: U. S. Intelligence and the Nazis. Cambridge University Press, New York, 2005.

GOLDLATT, David: The Ball is Round: A Global History of Soccer. Penguin Books, London, 2008.

GORDON, Thomas: A brit titkosszolgálat világa. JLX Kiadó, Budapest, 2008.

GOULD, Lewis L.: 1968: The Election that Changed America. Ivan R. Dee, Chicago, 1993.

GOVRIN, Yosef: Israeli – Soviet Relations 1953–1967. From Confrontation to Disruption. Routledge, London, 1998.

GWERTZMAN, Bernard: My Memoirs. Fifty Years of Journalism from Print to the Internet. XLibris Publishers, Bloomington, 2016.

GYARMATI György: Kísértő közelmúlt, avagy a rendszerátalakítás egyik deficitje. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011.

GYŐRI SZABÓ Róbert: A kommunizmus és a zsidóság az 1945 utáni Magyarországon. Gondolat Kiadó, Budapest, 2009.

HARRINGTON, Stuart: GRU – AMAN. Katonai titkosszolgálatok története. Puedlo Kiadó, Debrecen, 2002.

HEGEDŰS Gyula: Magyar–angol kereskedelmi és pénzügyi tárgyalások, 1949–1956; Pártok, politika, történelem. Tanulmányok Vida István egyetemi tanár 70. születésnapjára. In RÉFI Attila – SZIKLAI István (szerk.): MTA – ELTE Pártok, Pártrendszerek. Parlamentarizmus Kutatócsoport, Budapest, 2010.

HELMS, Richard: A Look over My Shoulder. A Life in the Central Intelligence Agency. Random House, New York, 2003.

HENNESSEY, Thomas – THOMAS, Claire: Spooks. The Unofficial History of MI5. Amberley Publishing, Chalford, 2009.

HERSHCOPF, Judith: The Church and the Jews: The Struggle at Vatican Council. The American Jewish Yearbook, 1965/66.

HIGHAM, Robin: Speedbird: The Complete History of BOAC. I. B. Tauris, London, 2013

ILKEI Csaba: Újságírók, szerkesztők, sajtómunkások és az állambiztonság. Szerzői kiadás, Budapest, 2016

ILKEI Csaba: Újságírók, szerkesztők, sajtómunkások és az állambiztonság. II. kötet. Szerzői kiadás, Budapest, 2018.

IZSÁK Lajos – PÖLÖSKEI Ferenc – ROMSICS Ignác – SZERENCSÉS Károly – URBÁN Aladár: Magyarország miniszterelnökei, 1848–1990. Cégér Kiadó, Budapest, 1993.

IZSÁK Lajos: A felvidéki magyarság jogfosztásának kezdetei (1944–1945). In BÚR Gábor – PÁL István – SZÉKELY Gábor (szerk.): Az Eiffel-torony árnyékában. Majoros István 70 éves. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 2019.

JANCSÁK Csaba: Az 1956-os forradalom indítószikrája – a szegedi MEFESZ. Belvedere Meridionale, Szeged, 2016.

JEFFEREY, Keith: MI6. The History of the Secret Intelligence Service. Bloomsbury, London, 2011.

JENSEN, Carl J. – MCELRREATH, David – GRAVES, Melissa: Bevezetés a hírszerzésbe. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2017.

JOBST Ágnes: Száműzetésre ítélve. Az oberammergaui NATO-kiképzőközpont magyar tagozatának oktatói a magyar hírszerzés jelentéseinek tükrében. In PALASIK Mária – PÓCS Nándor (szerk.): Titkos hidak. Az állambiztonság és a magyar emigráció kapcsolatai 1945–1989. Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára – Kronosz, Budapest–Pécs, 2021.

JOBST Ágnes: Hontalan hadsereg? Epizódok a hidegháborús hírszerzés történetéből. Jaffa Kiadó, Budapest, 2023.

KANYÓ András: Egy kirúgott hírszerző emlékei. Miként szippantott be az ÁVH? Fedésben Londonban. A Kádár-interjú igaz története. Ad Librum Kft., Budapest, 2016.

KARNOW, Stanley: Vietnam. A History. Viking, New York, 1983

KASZA Péter: Amikor a futball történelmet ír. A berni csoda, 1954. Alexandra, Pécs, 2004.

KÁVÁSSY János Előd: Sodrásban. A Magyar Népköztársaság és az Amerikai Egyesült Államok kapcsolatai a hidegháború végjátékában. CEPoliti Kiadó, Budapest, 2019.

KEMÉNY János: Egy amerikás magyar hírszerző története: Thomas Polgár és a III/I. Bécsben. Felderítő Szemle, 2017/2.

KEMÉNY János: Vietnám háborúi és békéje 1945-től napjainkig. Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet, Budapest, 2020.

KENNEDY SMITH, Jean: The Nine of Us. Growing Up Kennedy. HarperCollins Publishers, New York, 2016.

KERSHAW, Baz: Alternative Theatre 1946–2002. In UŐ (eds.): The Cambridge History of British Theatre. Cambridge University Press, 2004.
KNABE, Hubertus: Die Unterwanderte Republik. Stasi im Westen. Propyläen Verlag, Berlin, 1999.
KOREY, William: Brezhnev and Soviet Anti-Semitism. In Robert O. FREEDMAN (ed.): Soviet Jewry in the Decisive Decade, 1971–80. North Carolina University Press, Durnham, 1984.
KOVÁCS András: A Kádár-rendszer és a zsidók. Corvina, Budapest, 2019.
KOVÁCS Mónika: Holokauszt-oktatás Közép-Európában. Regio, 2003/2.
KRAHULCSÁN Zsolt: A BM KEOKH és Útlevélosztályának szervezettörténete, 1956–1962. Betekintő, 2011/4.
KRAHULCSÁN Zsolt: A BM KEOKH és Útlevél Osztály. In In CSEH Gergő Bendegúz – OKVÁTH Imre (szerk.):A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013.
KRAHULCSÁN Zsolt: Egy találkozó anatómiája Mark Palmer budapesti amerikai nagykövet és a magyar titkosszolgálatok vezetőjének megbeszélése 1989-ben. Betekintő, 2023/2.
KRAJCSÍR Lukács: „Kalapács" otthonkában – avagy a Londont Prágára cserélő brit „aktivista" története. Betekintő, 2022/3.
KUZNICK, Peter – STONE, Oliver: Amerika elhallgatott történelme. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2014.
LANGGUTH, A. J.: Our Vietnam: the war, 1954–1975. Simon and Schuster, New York, 2000.
LANI EK, Jan: Czech, Slovaks and the Jews, 1938–48: Beyond Idealisation and Condemnation. Springer, New York, 2013.
LAVINGTON, Simon: Early Computing in Britain. Ferranti Ltd. and Government Funding, 1948–1958. Springer Nature Switzerland AG, Cham, 2019.
LEITNER, Isabella: Fragments of Isabella. A Memoir of Auschwitz. Open Road Integrated Media, New York, 1978.
LEVY, George: Germany and Israel. Moral Debt and National Interest. Routledge, New York, 1998.
LILLEKER, Darren G.: Against the Cold War. The History and Political Traditions of Pro-Sovietism in the British Labour Party 1945–89. I. B. Tauris, London, 2004.
LOMAX, Bill: Magyarország 1956. Aura Kiadó, Budapest, 1989.
LOWE, Peter: The Significance of the Korean War in Anglo-American Relations, 1950–1953. In Michael DOCKRILL – John W. YOUNG (eds.): British Foreign Policy, 1945–56. St. Martin's, New York, 1989.
LOWENTHAL, Mark M.: Hírszerzés – A titkoktól a politikai döntésekig. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2017.

LUKES, Igor: Changing Patterns of Power in Cold War Politics. The Mysterious Case of Vladimír Komárek. Journal of Cold War Studies, 2001/1.
MACINTYRE, Ben: Dupla csavar. A normandiai partraszállás kémtörténete. Gabo Kiadó, Budapest, 2013.
MACINTYRE, Ben: Kém a csapatban. Kim Philby és a nagy árulás. Gabo Kiadó, Budapest, 2016.
MADDRELL, Paul: Cooperation Between the HVA and the KGB, 1951–1989. In SPIEKERMANN, Uwe (ed.): The Stasi at Home and Abroad. Domestic Order and Foreign Intelligence. German Historical Institute, Washington D. C., 2014.
MAGYARICS Tamás: Az Egyesült Államok külpolitikájának története. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2000
MARKS, John: The NHS: Beginning, Middle and End? The autobiography of Dr. John Marks. Radcliffe Publishing, Oxford, 2008.
MARTON Kati: A nép ellensége. Családom regénye. Corvina, Budapest, 2010.
MCNAMARA, Robert S.: In Retrospect. The Tragedy and Lessons of Vietnam. Times Books, New York, 1995.
MELMAN, Josszi – RAVIV, Dan: Igaz barátok. Az amerikai – izraeli szövetség valódi története. Osiris Kiadó, Budapest, 1997.
MERLEN, Éric – PLOQUIN, Frédéric: Carnets intimes de la DST. 30 ans du contre-espionnage française. Fayard, Paris, 2003.
MIDDLETON, Victor T. C. – L. J. LIKORISH: British Tourism: The remarkable story of growth. Elsevier, London, 2005.
M. MADARÁSZ Anita: Magyarország brit szemszögből, 1945–1955. Öt Kontinens, 2015/2.
M. MADARÁSZ Anita: Kulturális csatatér. Brit–magyar diplomácia, 1945–1970. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2023.
MONG Attila: Kádár hitele. A magyar államadósság története 1956–1990. Libri Kiadó, Budapest, 2012.
MOORE, Deborah Dash: B'nai B'rith and the Challange of Ethnic Leadership. State University of New York Press, Albany, 1981.
MOZSIK Imre: Washingtoni emberünk. Hírszerző voltam Amerikában. MÁS Könyvek, Budapest, 1995.
M. SZEBENI Géza: A Radványi-ügy. Grotius, 2011/2.
M. SZEBENI Géza: A „külügyes Szabó", aki liftaknába zuhant. Grotius, 2011/5.
MÜLLER Rolf: Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban. Jaffa Kiadó, Budapest, 2012
NAGY András: Halálos együttérzés. A „magyar ügy" és az ENSZ, 1956–1963. Kossuth Kiadó, Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Budapest, 2020.

NAVARRO, Joe: Three Minutes to Doomsday. An Agent, A Traitor and the Worst Espionage Breach in US History. Scribner, New York – London – Toronto – Sydney – New Delhi, 2017.

NÉMETH István: Németország története. Az egységtől az egységig (1871–1990). Aula, Budapest, 2002.

NEUSPILLER Ferenc: A római rezidentúra kísérlete olasz rendőr beszervezésére. Szakmai Szemle, 2018/2

NEUSPILLER Ferenc: A római rezidentúra malacperselye. Miért támogatott a magyar hírszerzés egy olasz disznóhizlaldát? Betekintő, 2019/1.

NEUSPILLER Ferenc: Párnahuzat és bor. Egy olasz rendőrnek és magyar feleségének hírszerzési megkörnyékezése. Polymatheia, 2020/3–4.

NEUSPILLER Ferenc: Róka fogta csuka? A magyar hírszerzés és az olasz elhárítás egyik játszmája az 1950-es években. Szakmai Szemle, 2021/3

NOVÁK Attila: Viharos zsinagóga eladás Lágymányoson: avagy egy budapesti zsidó imahely hányattatott sorsa (1959–1966). Egyháztörténeti Szemle, 2021/1.

OKVÁTH Imre: Jelentés a szocialista országok állambiztonsági vezetőinek titkos moszkvai tárgyalásairól 1955. március 7–12. Hadtörténelmi Közlemények, 2001/4.

OKVÁTH Imre: Kémek kémek ellen. Adalékok a katonai hírszerzés tevékenységéhez a hidegháború kezdeti időszakában (1945–1950). In GYARMATI György – PALASIK Mária (szerk.): A Nagy Testvér szatócsboltja. Tanulmányok a magyar titkosszolgálatok 1945 utáni történetéről. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012.

OKVÁTH Imre: A magyar katonadiplomácia újjászervezése az 1960-as években. *Felderítő Szemle* 2012/2.

OKVÁTH Imre: A BM II/1 (Katonai Elhárító) Osztály. In CSEH Gergő Bendegúz – OKVÁTH Imre (szerk.):A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013.

OLOSZ Levente: A zsidók, mint propagandaeszköz és alkualap a kommunista Romániában. Múlt és Jövő, 2017/1

OLSON, James M.: To Catch a Spy. The Art of Counterintelligence. Georgetown University Press, Washington, D. C., 2019.

PALASIK Mária: A BM II/3. (Hírszerző) Osztály. In CSEH Gergő Bendegúz – OKVÁTH Imre (szerk.): A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013.

PALASIK Mária: Meszler (Kovács) Tibor. In GYARMATI György – PALASIK Mária (szerk.): Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezér-

kara 1953–1956. Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára – L'Harmattan, Budapest, 2013.

PALASIK Mária: A Budapest Táncpalotától a bécsi boncasztalig. A Lapusnyik-ügy, avagy egy titkosszolga disszidálása és halála a kádári konszolidáció kezdetén. Betekintő, 2015/2

PALASIK Mária: A szolgálati helyéről eltűnt hírszerző. Betekintő, 2016/1.

PALASIK Mária: Egy magyar hírszerzőtiszt eltűnése. Bécs, 1953. május. In BARÁTH Magdolna – SZEKÉR Nóra (szerk.): Ügynökhistóriák a Lajtán innen és túl. ÁBTL – Kronosz, Budapest, 2020.

PALASIK Mária: A magyar titkosszolgálatok és az 1956-os kivándorlók. In KECSKÉS D. Gusztáv – SCHEIBNER Tamás (szerk.): *Egy világraszóló történet. Az 1956-os magyar menekültválság kézikönyve*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2022.

PÁL István: A „főellenség": Az FBI ábrázolása a Belügyminisztérium első operatív tankönyvében. In GYURÁCZ Veronika – JOÓS Attila – ZÁGONI-BOGSCH Gergely (szerk.): Fókuszban a konfliktusok: Tanulmányok a diplomáciatörténet és a regionális konfliktusok témájában. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 2014.

PÁL István: A fotóriporter. (Egy amerikai menekült, egykori illegális kommunista beszervezésének sikertelen kísérlete). In GEBEI Sándor (főszerk.): Tanulmányok a 70 éves Németh István tiszteletére. Eszterházy Károly Főiskola, Eger, 2015

PÁL István: A képmutató Kneszet-képviselő. Egy izraeli politikus játszmái a magyar hírszerzéssel, 1961–1967. In SIPOS Balázs – SZATMÁRI Péter (szerk.): Sokszínű politikatudomány. Bayer József 70. születésnapjára. L'Harmattan, Budapest, 2016.

PÁL István: Egy „független" jogi tanácsadó. Tarján Imre esete a londoni magyar hírszerző rezidentúrával. Betekintő, 2016/2.

PÁL István: Egy visszautasíthatatlan ajánlat? Tézisek egy elmaradt hazatérésről. Arc és álarc, 2018/1.

PÁL István: A legértékesebb forrás? Egy izraeli pártpolitikus vitái a tel-avivi rezidentúra tisztjeivel. Arc és Álarc, 2018/3–4.

PÁL István: A jogászból lett optikus. Zseni Lajos, az egykori körmendi ügyészségi nyomozó – mint a hírszerzés ügynökjelöltje. Vasi Honismereti Közlemények, 2019/2.

ISTVÁN Pál: Eugene Havas and an Early Attempt in Personal Diplomacy to Normalize US-Hungarian Relations, 1960–1964. Hungarian Journal of English and American Studies, 2020/1.

PÁL István: Ellenséges szolgálatok – azonos álláspontok. Polymatheia, 2020/1–2.

PÁL István: Váratlan szerepcsere. Egy teljesíthetetlen kérés Kádár János közbenjárása érdekében. Múlt és Jövő, 2021/3

PÁL István: A washingtoni jelölt. Arc és Álarc. A Hankiss Ágnes Intézet folyóiratának különszáma. Petőfi Irodalmi Múzeum – Hankiss Ágnes Intézet, Budapest. 2021. 84.

PÁL István: Londonból Perugiába. Sikertelen próbálkozás egy sokoldalú tehetség beszervezésére. Polymatheia, 2021/1–2

PÁL István: Egy magyar hírszerző Amerikában. Pozsonyi István rendőr alezredes beszámolója az Amerikai Egyesült Államokban szerzett tapasztatalatairól. Polymatheia, 2021/3–4.

PÁL István: Jótétemény vagy inkább tehertétel. Két brit szakszervezeti vezető felhasználásának kísérlete az ellenzéki Munkáspárt meggyőzésére az 1956-os forradalom utáni években. Polymatheia, 2022/1–2.

PÁL István: Neumark Zoltán, a New York-i ügyvéd. Egy Vas megyei munkásmozgalmi veterán fia a III/I. Csoportfőnökség érdeklődésének középpontjában. Vasi Szemle, 2022/2.

PÁL István: A futár szerepében: Komáromy István szobrászművész. Tézisek a londoni rezidentúra bukásának időpontjáról. Szakmai Szemle, 2022/3.

PÁL István: Az utolsó előtti felvonás. A washingtoni rezidentúra operatív helyzete 1984–1987. Szakmai Szemle, 2022/4

PÁL István: A bostoni prospektusok. Sikertelen kísérlet egy fiatal villamosmérnök hazacsábítására. Szakmai Szemle, 2023/2.

PÁL István: A második ember. Bernát Ernő washingtoni sajtóattasé átállásának története 1967–1974. Szakmai Szemle, 2023/3.

PÁL István: A Buenos Aires-i férfi. Julio Jelinek, a New York-i rezidentúra „legígéretesebb" jelöltje, 1961–1967. Szakmai Szemle, 2023/4.

PÁL István: A messziről jött ember. – Gyurányi Endre ausztrál állampolgár hírszerzési célú felhasználásának kísérlete és kudarca. Polymatheia, 2024/1–2.

PÁL István – HEGEDŰS Gyula: Spy Game in London: A Battle between László Kiss aka Agent „Műszerész" and the Hungarian Intelligence. In BÚR Gábor – PÁL István – STEMPLER Ádám (edited by): Followed by the Affected Compassion of the Free World. The 1956 Revolution from Different Perspectives. Eötvös University Press, Budapest, 2023.

PÁL István – SZILÁGYI Ágnes Judit: Párbeszéd az ENSZ-ben. Adalékok a Magyarország és Costa Rica közötti diplomáciai kapcsolatfelvétel történetéhez. *Világtörténet*, 2021/3.

PAPP István: A BM II/9. (Környezettanulmányozó és Figyelő) Osztály. In CSEH Gergő Bendegúz – OKVÁTH Imre (szerk.): A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013.

PATAKI Ferenc: Makarenko élete és pedagógiája. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.

PEARLMAN, Moshe: The Capture of Adolf Eichmann. Weidenfeld and Nicolson, London, 1961.
PINSON, Koppel S.: Jewish Life in Liberated Germany: A Study of the Jewish DP's. Jewish Social Studies, 1947/2.
PRADOS, John: Presidents' Secret Wars. CIA and Pentagon Covert Operations Since World War II. William Morrow and Company, New York, 1985.
RÁCZ János: A botcsinálta „ügynökök" halála. A hidegháborús „hírszerző tevékenység" magyar áldozatairól. In GECSÉNYI Lajos (szerk.): Megismerni a megismerhetetlent. Tanulmányok Baráth Magdolna tiszteletére. ÁBTL, Budapest, 2024.
RAINER M. János: Kémeink az Oxford Streeten. Esettanulmányok a magyar hírszerzés történetéből, 1957–1967. In KŐRÖSI Zsuzsanna – RAINER M. János – STANDEISKY Éva (szerk.): Évkönyv 2001. 1956-os Intézet, Budapest. 2002.
RAPACKI, Adam: The Polish Plan for a Nuclear-free Zone Today. International Affairs, 1963/1.
RICHELSON, Jefferey T. – BALL, Desmond: The Ties That Bind. Intelligence Cooperation between the UKUSA Countries – the United Kingdom, the United States of America, Canada, Australia and New Zealand. Allen & Unwin, Boston, 1985.
RITTER László: Titkos háború a szovjet blokk és Jugoszlávia között, 1948–1955. Történelmi Szemle, 2012/1.
SACHER, Howard M.: Israel and Europe. An Appraisal in History. Vintage Books, New York, 1998.
ROMJIN, Peter: The War 1940 – 1945. In J. C. BLOM – R. G. FUKS-MANSFELD – I. SCHÖFFER (eds.): The History of the Jews in the Netherlands. Liverpool University Press, 2007.
SAKMYSTER, Thomas: Red Conspirator: J. Peters and the American Communist Underground. University of Illinois Press, Urbana, 2011.
SALLAI Gergely: Az első bécsi döntés. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
SCHROEDER, Alan: Celebrity-In-Chief. How Show Business Took Over the White House. Westview Press, Boulder, 2004.
SCHROETER, Leonard: The Last Exodus. Universe Books, New York, 1974.
SIMÁNDI Irén: A magyar forradalom a Szabad Európa Rádió hullámhosszán II. Valóság, 2002/12.
SIMÁNDI Irén: Magyarország a Szabad Európa Rádió hullámhosszán 1951–1956. Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, Budapest, 2005.
SIMÁNDI Irén: „Nemzetközi sajtószemle" a Szabad Európa Rádióban (1956. október 22.–november 10.). Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, 2006.
SIMÁNDI Irén: Politika, társadalom, gazdaság a Magyar Rádióban 1945–1948. Gondolat, Budapest, 2012.

SIMÁNDI Irén: A „prágai tavasz" a magyar éterben. *Múltunk*, 2018/2.
SIMÁNDI Irén: Mielőtt a vonatok elindultak… A Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság dokumentumai a Magyar Rádióban. Múltunk, 2019/3. (online melléklet) SIMON István: Mészáros József, Dr. In GYARMATI György – PALASIK Mária (szerk.): Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956. Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára – L'Harmattan, Budapest, 2013.
SIMON István: Török Pál. In GYARMATI György – PALASIK Mária (szerk.): Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956. Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára – L'Harmattan, Budapest, 2013.
SMITH, Michael: MI6. The Real James Bonds 1909–1939. Dialogue, London, 2011.
SOMLAI Péter: 1968: kudarc és győzelem. Educatio, 2018/3.
SONTAG, Cherryand – DREW, Christopher: Blind Man's Bluff. The Untold Story of American Submarine Espionage. Public Affairs, New York, 1998.
SOÓS Mihály: „Z": egy megfigyelés története Előkészületek az MHBK vezetőjének, Zákó Andrásnak erőszakos hazahozatalára. Betekintő, 2010/3.
SPITZ, Bob: A BEATLES teljes története. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2008.
SULICK, Michael J.: American Spies. Espionage Against the United States from the Cold War to the Present. Georgetown University Press, Washington D. C., 2020.
SUMMERS, Anthony– DORRIL, Stephen: Honeytrap. The Scandal. Coronet Books, Hodder–Stoughton, 1988.
SZEKÉR Nóra: Fizikus az állambiztonság hálójában. Betekintő, 2020/4.
SZEKÉR Nóra: Titkos társaság. A Magyar Testvéri Közösség története. Jaffa Kiadó, Budapest, 2017.
SZEKÉR Nóra: Fedőneve: Marslakó. Világhírű magyar tudósok állambiztonsági megfigyelése. Jaffa Kiadó, Budapest, 2023.
SZÉCSÉNYI András: Végváry József pályája: a Turul Szövetségtől az ÁVH-ig. Múltunk, Politikatörténeti folyóirat, 2011/3.
SZÉKELY András: Veszélyes viszonyok. Visszaemlékezések Karády Katalinra, Újszászy Istvánra, a második világháborúra és a szovjet hadifogság éveire. A szöveget gondozta, az előszót, az utószót és a jegyzeteket írta: HARASZTI György. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2017
SZÉKELY Gábor: Gondolatok, viták világunkról – múltunkról, jelenünkről. Válogatott tanulmányok és írások. Volos Kiadó, Budapest, 2016.
SZ. KOVÁCS Éva: „Ölel barátod, Lehel". Ausztriába telepített magyar ügynökök tevékenysége (1945–1965). In BARÁTH Magdolna – SZEKÉR Nóra (szerk.): Ügynökhistóriák a Lajtán innen és túl. ÁBTL – Kronosz, Budapest, 2020.

TABAJDI Gábor – UNGVÁRY Krisztián: Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990. 1956-os Intézet – Corvina, Budapest, 2008.

TAKÁCS Tibor: Ügynökök, hálózatok, jelentések. Az állambiztonsági besúgóhálózat történetei. Jaffa Kiadó, Budapest, 2024.

TALBOT, David: A két Kennedy. Jack és Robert élete és felderítetlen halála. Gabo Kiadó, Budapest, 2007.

TARCSAY Péter: The First Years of the London Residence of the Hungarian State Security Authority. Hadtudományi Szemle, 2017/2.

TARGOWSKI, Andrew: The History, Present State and Future of Information Technology. Informing Science Press, Santa Rosa, 2016.

TIPHAINE, Robert: Mindennek ellenére. Az 1956-os menekültek hazatelepülése (1956–1961). Múltunk. Politikatörténeti folyóirat, 2016/3.

TÓTH Eszter: A politikai hírszerzés szervezettörténeti vázlata, 1945–1990. Betekintő, 2011/2.

TÓTH Eszter: A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete 1945–1990. In CSEH Gergő Bendegúz – OKVÁTH Imre (szerk.):A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013.

TWITCHELL, Neville: The Politics of the Rope. The Campaign to Abolish Capital Punishment. Arena Books, Bury St. Edmunds, 2012.

UNGER Gabriella: Az ügynök hét élete II. rész. Az „Aczél"–„Rónai"–„Szirom" Akciócsoport. Betekintő, 2015/2.

UNGVÁRY Krisztián: A Kádár-rendszer kémelhárítása. In TISCHLER János (szerk.): Kádárizmus – mélyfúrások. 1956-os Intézet, Budapest, 2009.

UNGVÁRY Krisztián: Anglia a második legnagyobb ellensége Magyarországnak. A londoni magyar hírszerző rezidentúra saját jelentései tükrében 1951 és 1965 között. Századok, 2013/6.

UNGVÁRY Krisztián: „Véres övezet" – Kovács András pokoljárása, 1939–1951. Korall, 2014/58.

UNGVÁRY Krisztián: Források és alulértékelésük. In DÁVID Anna – HORVÁTH Sándor (szerk.): Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés. Libri Kiadó, Budapest, 2014.

VADÁSZ Ferenc: Harcunk a magyar pokollal… Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1961.

VALUCH Tibor: A bőséges ínségtől az ínséges bőségig. A fogyasztás változásai Magyarországon az 1956 utáni évtizedekben. In Évkönyv, XI. 2003. Felelős szerkesztő: BAK János. Az 1956-os Magyar Forradalom Története Dokumentációs és Kutató Intézet, Budapest, 2003.

VARSÁNYI Erika: Egy volt szociáldemokrata vezető, aki nem tudott „teljes értékű" ügynökké válni. Betekintő, 2016/3.

WALDRON, Lamar: A Kennedy-gyilkosság elhallgatott története. A 20. század bűnténye az új adatok fényében. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2014.
WALTON, Calder: Empire of Secrets. British Intelligence, The Cold War and the Twilight of Empire. Harper Press, London, 2013.
WARDEN, Claire: British Avant-Garde Theatre. Palgrave Macmillan, New York, 2012.
WEBSTER, Charles: The National Health Service. A Political History. Oxford University Press, 2002.
WEINER, Tim: A CIA története. Hamvába holt örökség. Gabo Kiadó, Budapest, 2009
WEINER, Tim: Ellenség az egész világ. Az FBI története. Gabo Kiadó, Budapest, 2013.
WEINSTOCK Jenő: *Túl az ösvényen*. H. D. J. Association, New York, 1947.
WEST, Nigel: A Matter of Trust. MI5 1945–72. Weidenfield and Nicolson, London, 1982.
WEST, Nigel: MI5. British Security Service Operations 1909–1945. Triad Grafton Books, London, 1983.
WEST, Nigel: Historical Dictionary of International Intelligence. Pentagon Press, New Delhi, 2010.
WEST, Nigel: Historical Dictionary of British Intelligence. Second Edition. Rowman & Littlefield, Lanham, 2014.
WILSON, Harold: The Governance of Britain. Book Club Associates, London, 1976.
WISE, David: Cassidy's Run. The Secret Spy War Over Nerve Gas. Random House, New York, 2000.
WISE, David: Spy. The Inside Story of How the FBI's Robert Hanssen Betrayed America. Random House Trade Paperbacks, New York, 2003.
WRIGLEY, Chris: British Trade Unions 1945–1995. Manchester University Press, Manchester, 1997.
WRIGHT, Peter: Spycatcher. The Candid Autobiography of a Senior Intelligence Officer with Paul Greengrass. Viking Penguin Inc., New York, 1987.
ZIEGLER, Philip: Wilson. The Authorized Life of Lord Wilson of Rievaulx. Weidenfeld & Nicolson, London, 1993.

NÉVMUTATÓ

Aczél István 119
Ádám István 33
Adenauer, Konrad 93, 130
Andreides Gábor 50
Andrew, Christopher 46, 47
Angleton, James Jesus 266
Antal László 263, 264
Antal Sándor 33, 34, 40, 256–258, 263, 269
Antall József 10
Arányi Tibor 42, 86, 262
Atkinson, G. A. 67
Attlee, Clement 69

B. Tóth Endre 41, 220, 276
Bába István 194
Back Bernát 153, 159
Back László 53, 54, 153–165, 167–176
Back Tibor 154
Bailey, M. 107
Bajomi Béla 27
Balaguer, Joaquín 237
Baló József 115
Bánhegyi Sándor 26
Barabás Holik László 48
Baranyi Gyula 34, 35
Batvinis, Raymond J. 18
Bazsó Tibor 33, 35, 39, 40, 90
Bell, William 18
Bérczi István 31
Berényi István 36, 37, 149
Bernard Simon 183
Bernát Ernő 15, 40, 55, 151, 226, 242, 243, 250–259, 261–269, 272–278, 280, 281, 283, 284
Bernátsky Ernő 252, 253, 262
Bevan, Aneurin 93
Bierer, Immanuel 143
Bisgyer, Maurice 183, 192
Biszku Béla 100
Biszkuné Tóth Matild 280
Blake, George 137
Blau Izidorné 30
Blazsek Ferenc 40, 82, 266, 267
Blitz Andor 85
Blitz Emerich 96
Blitz Herman 85, 87
Blitz László 52, 72, 73, 84–97
Bogye János 14, 15
Borbély Endre 240
Borhi László 49
Borsányi Imre 23, 41, 148, 162, 163, 166–172, 189, 190, 199, 213, 214, 216, 250
Borvendég Zsuzsanna 50
Bosch, Juan 236, 237
Brezsnyev, Leonyid 221, 227, 236
Brück Györgyné 172
Budai András 154
Bundy, McGeorge 240
Burgess, Guy 78

Canapa, Jeanne 272
Castro, Fidel 46
Church, Frank 46
Churchill, Sir Winston 25, 69
Clark, Ramsey 212
Conrad, Clyde Lee 10
Crease, Margaret 130–134, 137, 138, 140–145, 147–150
Czirok András 30, 138

Csang Kaj-sek 244
Csapala Vince 31
Csapó Viktor 136, 140
Csatáry László 276
Csatorday Károly 166, 277
Cséplő Nándor 282
Csizmadia Árpád 258
Csizmadia Miklós 258, 282

Dallam, Welwyn F. 39
Dékán István 12
Delfin Erzsébet 99, 123
Delfin Éva 52, 98–102, 105–110, 113, 114, 121, 122
Delfin Imre 98, 123
Delfin László 100, 104, 110, 123
Demeter Bertalan 102, 103, 110, 115, 116, 141
Demtsa Pál 267
Démy-Gerő Sándor 27
Dercze István 14
Deutsch, Arnold 77
Dillon, John 163
Dóczé Kálmán 140
Dósa Attila 26
Duda, Karel 247

Earley, Pete 18
Eckelt, Frank 262
Eich, Mary 28
Eichmann, Adolf 108, 177, 180

Elmann Tibor 278
Engel György 265
Erhard, Ludwig 223

Farkas Vladimir 14, 57
Fehér Sándor 28
Fejérdy András 48
Fekete József 264, 283
Fenyvesi István 57, 61–63, 65, 66, 69, 70, 72, 75
Fisch Henrik 186
Fodor Nagy Árpád 259
Földes György 122
Friedmann (Kohlmann), Litzi 77, 78
Friedmann Klára (Schlenker Antalné) 98–102, 107, 113–116, 121
Fulbright, William J. 222, 238

Gaál Endre 210, 214, 215
Gábor Dénes 50
Gábor György 240
Gagarin, Jurij 108
Gajda Ferenc 55, 177, 180, 181, 183, 185, 186, 188, 190, 192–196
Gál József 257
Galambos József 40, 42, 167, 256, 257, 259, 267–270, 283
Garaba István 256, 275, 276
Gartenfeld Irén 153, 154, 159, 165, 172
Garzó Ferenc 33, 34
Gazdik Gyula 14
Gentry, Curt 18
Georghiu-Dej, Georghiu 191
Gerstenmaier, Eugen 225
Gleason, Thomas R. 39
Goldberger Sándor 260
Goldmann, Nachum 216, 226
Goldwater, Barry 213, 214
Golicin, Anatolij 266

Gömöri Edit 262
Grósz Károly 10
Grősz József 28
Gwertzman, Bernard 55, 228–245, 248–250

Gyarmati György 42–44

Halász Gábor 240
Hall, Gus 274
Halpert Teréz 179
Hám Tibor 224
Hanssen, Robert 273
Haranghy László 116
Haraszti Róbert 33, 34
Harper, James Durward 18
Hárs István 14
Hathaway, Clarence 45
Havelka Béla 159
Heath, Edward 38
Hegedűs János 36
Helms, Richard 28
Herta, Wilhelm 153
Hlasny, Karel 282
Ho Si Minh 239, 248
Hoare, Samuel 67
Hollai Imre 31
Hollin, Hans 30
Hoover, J. Edgar 214, 237
Horváth József 41, 42, 90, 166, 172, 173
Hönigmann, Georg 78
Hruscsov, Nyikita 130, 217, 219, 221, 227, 232, 239
Humphry, Hubert 240
Huszár István 193

Iglár Zoltán 280
Iglói Pál 81, 82, 91, 92, 94
Ilku Pál 59
Iván Tivadar 41

Jackson, James E. 274
Jefferey, Keith 48
Jeffs, G. J. H. 146
Jelinek, Julio 281, 282
Jobst Ágnes 8, 49
Johnson, Lyndon B. 211, 222, 236–238, 240, 244, 248, 249
Józan Sándor 40, 221, 222, 224, 226, 242, 249, 255–259, 261, 269

Kádár János 10, 54, 55, 135, 177, 198, 207, 209, 212, 215–217, 219–221, 226, 227, 229, 235, 236, 273
Kállai Gyula 236
Kalmár György 240
Kaltenecker Antal 184
Kanyó András 34, 35, 84, 90, 136–138, 140
Kaposi János 110
Kardos Magda 171
Károlyi Mihály 47
Kassai Ervin 40, 155–158, 162, 257, 258, 264
Kátai Rozália 252
Katona József 186
Katz Fülöp / Katz, Philip Ephraim 54, 55, 177–180, 182–186, 188–200, 203–207, 209–226
Katz Helén 179
Katz Jolán (Cipi) 180
Katz Leitner, Isabella 179, 185
Katz Menyhért 179
Katz, Label A. 54, 183, 195, 197–201, 205, 206, 210, 212, 216–220
Katz, Rachel 179
Katz, Regina 179, 204
Katzenbach, Nicolas 212
Kecskeméthy, Joseph 266, 268, 270

Kennedy (Sacher) István 44, 51, 52, 58, 60–65, 72–76, 78–83
Kennedy, Jean 207, 208
Kennedy, John Fitzgerald 144, 197, 198, 210–213, 223
Kennedy, Patricia 207, 208
Kennedy, Robert 212
Kerekes József 264, 267
Kichko, Trofim 217–219
Kiesinger, Georg 225, 242
Kisfaludi Strobl Zsigmond 127
Kiss Csaba 235–237, 241, 256, 257
Klutznick, Philip M. 211, 212
Kohlmann, Litzi 77
Kolláth Ferenc 35, 149
Komárek, Vladimír 245–247
Komáromy András 126, 127
Komáromy István 53, 124, 126–143, 147–150, 152
Komaromy, Christine Elisabeth Suzanne 128
Komaromy, Stuart William Michael 128
Komaromy, Trevor John Stepehn 128, 132, 133
Komornik Vilmos 14
Komornik Zoltán 37, 39, 183, 194, 195
Korbacsics Pál 220
Kornhoffer György 275
Korpássy Béla 116
Kósa Klára (Bernát Ernőné) 254, 269, 274
Kósa Sándorné 269, 270, 275
Kovács András 28, 29
Kovács Attila 26
Kőszegi Miklós 37, 150
Köves Tamás 167, 168, 170, 173
Kövesdi János 24, 39, 189, 192
Lantos Mihály 153–155, 158
Lapusnyik Béla 259
László Károly 180, 198, 199
Lawford, Peter 208
Lázár Lajos 277
Léderer Fanny 87
Lehel Miklós 239
Lessner, Linda 211
Levinson, Larry 225
Lewis, J. H. 143–147
Lloyd, Selwyn 109
Lonsdale, Gordon (Konon Mologyij) 137
Lóránd György 29
Löbl Tibor 163
Lőcsei András 280
Lőwy Elza 58, 61, 72

M. Madarász Anita 50
Macchi, Edgardo 264, 283
Macintyre, Ben 47
Maclean, Donald 78
Macmillan, Harold 93, 130, 134
Malcolm, D. 146
Man György 171
Mann, Thomas C. 236
Mao Ce-tung 244
Marcello, Carlos 211
Márki Kálmán 259, 261
Markotán István 31
Márkus Dezső 106
Marton Endre 233, 241
Marton Mária 107
McIntosh, T. G. 73
McKisson, Robert 251
McNamara, Robert S. 240
Megyeri Julianna 270, 275, 279
Merklin László 89, 95
Mészáros József 24
Mészáros Károly 39
Meszler (Kovács) Tibor 24, 35

Middleton, Lucy 80, 81
Mindszenty József 49, 212, 234
Móder István 41
Molnár Aliz (Barna Tiborné) 44
Molnár István 31, 36, 102–108, 110, 111, 113–121, 138–140, 146, 150
Mong Attila 51
Monsky, Henry 201
Móró István 14
Morse, Wayne 222
Muray Gyula 263

Nagy András 49
Nagy Ferenc 12, 124
Nagy Lajos 130, 136, 137, 140
Nagy László 171, 172
Németh János 35
Nero, Giovanni del 50
Neuspiller Ferenc 50
Nixon, Richard 145, 214, 219, 240, 244
Noszenko, Jurij 151, 266, 284

Nyúl István 31, 35, 136–138, 140

Oates, William 245
Oláh Lajos 275, 276
Olt Károly 185, 186, 191
Ozzi, Callisto 51

Pados Gábor 35, 53, 126, 127, 129–134, 137–143, 145–150
Pákh Anikó 33
Pál, VI. pápa 217
Pálffy György 11
Palmer, Mark 20
Parsons, Richard E. 15, 16
Patton, George 245
Pearlman, Moshe 108
Pesti Gyula 33, 226
Péter Gábor 11, 13
Péter János 197, 271
Philby, Kim 77, 78
Pintér László 36, 138–140
Pitts, Edwin Earl 273
Polgár Dénes 234, 241
Polgár Tamás (Thomas Polgár) 265
Powers, Richard Gid 18
Pozsonyi István 41
Prantner Árpád 220
Prantner József 206, 207, 209
Prima, Edward 228
Prime, Geoffrey 17
Prochazka, Karel 89

Rácz Miklós 33
Rácz Pál 31, 39
Radó Zoltán 76
Radványi János 15, 40, 55, 195–199, 204, 205, 207, 218, 219, 226, 231, 233, 234, 250, 251, 255, 257, 261, 264, 267–269, 271–275, 278–281
Rajnai Sándor 14, 15, 279, 281, 283
Ramsay, Rodney 11
Rapacki, Adam 93
Reitano, Domenico 51
Révay György 254
Révész József 231, 233, 239, 241
Ringrose, Charles 73
Rockefeller, David 214
Rodriguez, Raphael 274
Rontó Gyula 40, 55, 196, 197, 199, 200, 204, 205, 207, 210, 211, 213, 215–220, 257
Rootham, Jasper 143, 144
Rosen, Moses 191, 192, 194
Rossi, Guido 101, 122
Róth László 148
Rusk, Dean 223, 235, 240, 242, 244, 250
Rybka Géza 36

Sacher Erzsébet 59
Sacher Gyula 58, 59
Sacher Pál 62, 63, 69, 70, 82
Sanders, Edgar 125
Schlenker Antal 98
Schweitzer Pál 265
Sebők István 159
Sherrer, A. W. 28
Silverman, Julius 76, 77
Silverman, Sydney 77
Simándi Irén 7, 50
Smith, Michael 48
Smith, Stephen Edward 208
Snyder, Donald 239, 262
Sógor Gyula 33, 35, 72–76, 78–82, 90, 102, 103
Sós Endre 186
Sperber Alfréd 99, 104
Squire, Leslie 212, 234
Sterner, Anita 60
Sterner, Asher 60
Sterner, Bertha 60
Stratford, Ruth Barbara 128, 143
Strauss, Franz Jozef 242

Szabó László 15, 37, 53, 55, 125, 149–151, 173, 174, 252, 259, 261, 267, 268, 271, 284
Szalai Béla 140
Száll József 50
Szamosi Tibor 22, 74, 76, 79
Szanyi Béla 33
Szarvas Pál 12, 13
Szegő Lajos 59
Székely András 262, 277
Szekér Nóra 50
Szelezsán János 119
Szent-Györgyi Albert 50
Szigeti (Schönwiesner) Károly 28
Szijártó Károly 274
Szikla Péter / Szolnok Péter 23, 32, 35, 90, 98, 99, 101, 102, 138
Szilágyi Zoltán 168
Szilárd Leó 50
Szluka Endre 39
Szluka Jolán 127
Szőke Béla 24, 165, 168, 232
Szöllősi Oszkár 33
Sztálin, Szvetlána 261

Tábori Pál 103, 123
Tar Ferenc 29, 30
Tátrai Vilmos 106
Teller Ede 50
Thatcher, Margaret 46
Tihany, Leslie 251, 269
Tihanyi János 14, 251, 268
Torda Endre 29, 31
Tóth Pál 24
Tömpe András 14, 100, 101
Török Pál 22, 30
Török Sándor 223, 224
Tudor-Hart, Alexander 77
Tudor-Hart, Edith 77, 78, 83
Turopoli Imre 33, 34, 80, 81
Tyron, Ruth 28

Udall, Stewart 212
Underwood, Paul 197, 198
Ungváry Krisztián 35, 43

Varga István 40, 205, 228–234, 277
Várkonyi Péter 28, 29, 79, 80
Varsa István 256
Vértes János 14, 27, 89, 95, 106, 113, 114, 142

Wattenberg, Ben 225
Weinstock Jenő 181

Weinstock Lajos 181, 184, 274
Wellesz Judit 164, 167, 172, 173
Westmoreland, William 248
Wexler, William Abe 225
Wheeler, Earl G. 248
Wilson, Harold 243, 244
Winterbottom, Walter 73
Wise, David 18
Wright, Peter 30, 46, 147

Zagyi János 121, 122
Zákó András 26
Zbytek, Karel 89
Zentai János 38